

**МОВА Ў ПАРАДЫГМЕ
СУЧАСНЫХ ГУМАНІТАРНЫХ ВЕДАЎ**

Гомель
2025

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Навукова-даследчы інстытут
гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў
пры Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны

МОВА Ў ПАРАДЫГМЕ СУЧАСНЫХ ГУМАНІТАРНЫХ ВЕДАЎ

Зборнік навуковых артыкулаў

Навуковае электроннае выданне

Гомель
ГДУ імя Ф. Скарыны
2025

ISBN 978-985-32-0082-9

© Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”, 2025

Мова ў парадыгме сучасных гуманітарных ведаў [Электронны рэсурс] : зборнік навуковых артыкулаў / Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны, Навукова-даследчы інстытут гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў пры Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны ; рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Электр. тэкст. дадз. (аб’ём 2,34 МВ). – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2025. – Сістэм. патрабаванні: ІЕ ад 11 версіі і вышэй або любы актуальны браўзер, хуткасць доступу ад 56 кбіт. – Рэжым доступу: <http://conference.gsu.by>. – Загалолак з экрана.

У зборніку змешчаны навуковыя артыкулы, у якіх асвятляюцца сучасныя лінгвістычныя праблемы: аналіз фальклорна-этнаграфічнай спадчыны, народных звычаяў, мовы вуснай народна-паэтычнай творчасці, лексікалогіі, фразеалогіі, стылістыкі і культуры маўлення, методыкі выкладання моў, апісваюцца жанравая спецыфіка, стылёвыя адметнасці, ідэйна-тэматычны змест асобных аўтараў.

Адрасуецца выкладчыкам, студэнтам, магістрантам, аспірантам філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў, а таксама настаўнікам-філолагам.

Зборнік выдадзены ў адпаведнасці з арыгіналам, падрыхтаваным рэдакцыйнай калегіяй, пры ўдзеле выдавецтва.

Рэдакцыйная калегія:

А. М. Воінава (галоўны рэдактар),
З. У. Шведава (намеснік галоўнага рэдактара),
А. М. Федарава (адказны сакратар),
С. А. Вяргеенка, К. Л. Хазанова, А. М. Чарнышова

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук У. І. Коваль,
кандыдат філалагічных навук І. А. Бароўская

ГДУ імя Ф. Скарыны
246028, Гомель, вул. Савецкая, 104
Тел.: 50-49-03, 50-05-49
<http://www.gsu.by>

ЗМЕСТ

Алейник Р. Д. Начала интимной лирики в творчестве Е. Летова: пространство как движущая сила внутреннего конфликта лирического героя.....	5
Артемьева А. И. Поэтическое слово как средство экзистенциальной репрезентации мысли.	9
Артемьева Д. Н., Ничипорчик Е. В. Русские и итальянские поговорки с компонентом <i>сто/cento</i>	13
Бароўская І. А. Вобразы нацыянальнай ідэнтыфікацыі ў беларускай прафесійнай песні....	17
Бобрык У. А., Чарнышова А. М. Жаночыя мянушкі ў гаворках Гомельшчыны.....	22
Бобрык У. А., Чарнышова А. М. Моўнае выражэнне мімічных актаў у беларускім мастацкім дыскурсе.....	27
Брадзіхіна А. В. Мадыфікацыі санетнай формы ў сучаснай беларускай лірыцы.....	31
Буракова М. У., Крышнёў Ю. В. Класіфікацыйныя схемы гіпера-гіпанімічных сувязей тэрмінаў у галіне электратэхнікі: трансфарматы і электрычныя машыны.....	36
Ван Жуйань Особенности употребления личных имён в русских поговорках.....	40
Воінава А. М., Федарава А. М. Аб методыцы навучання асновам лагічнага рэдагавання газетнага тэксту.....	43
Воінава-Страха М. М. Мадэлі жаночай экзистэнцыі ў сучаснай беларускай малой прозе..	46
Вяргенка С. А. Міфалагічныя ўяўленні пра дабро і зло ў замовах Гомельшчыны.....	50
Гомонова И. Г. Омонимия как основа каламбурной рифмы.....	54
Дорогань Д. М. Репрезентация имени концепта «желание» в русском, белорусском и английском языках.....	58
Дорохова А. М. Традиции похоронной обрядности белорусов (на материале фольклора Чечерского района).....	62
Кавалёва А. А. Радзінна-хрэсьбіныя абрады і песні беларусаў (на матэрыяле фальклору горада Гомеля).....	65
Казлякоўскі А. А. Народныя вераванні жыхароў Калінкавіцкага раёна.....	69
Кастрыца А. А. Народныя вераванні жыхароў Светлагорскага раёна.....	72
Лапицкая Н. И. Особенности семантики глаголов звучания в русском языке.....	75
Лозка Т. А. Эвалюцыя пачуцця кахання ў інтымнай лірыцы А. Разанава.....	79
Ляшчынская В. А., Шведава З. У. Агульныя адзінкі дакладнага вымярэння часу як аснова ўтварэння часавых фразеалагізмаў.....	83
Марозава П. С. Феномен трасянку ў сучасным беларускім грамадстве.....	90
Мельнікава А. А. Тропы метафарычнага тыпу як сродкі экспрэсівізацыі паэтычнага дыскурсу М. Багдановіча.....	93
Мельнікава А. М. Маральныя максімы Марыі Вайцяшонак.....	97
Мельникова О. Н. Об устойчивой сочетаемости лексем <i>долг</i> и <i>обязанность</i> в русском языке.....	101
Мигура А. А. Синтаксические средства наглядно-образной конкретизации и экспресивизации в художественном дискурсе В. О. Пелевина.....	105
Морозова О. Е. Устойчивое сочетание <i>честь</i> и <i>совесть</i> в газетном тексте XXI века.....	109
Назаренко В. А. Воспитательный аспект при проведении практических занятий по дисциплине «Русский язык как иностранный».....	114
Новак В. С. Мясцовыя асаблівасці вясельнай абраднасці Петрыкаўскага раёна.....	118
Палуян А. М., Корж А. С. Параўнальна-супастаўляльны аналіз энтрапіі мовы мастацкіх тэкстаў.....	122
Паплаўная Л. В. Сінтаксічныя сродкі стварэння экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі паэтычнага тэксту Міхася Скоблы.....	126
Прокопчик Д. Н. О семантике и особенностях функционирования русских фразеологизмов с компонентом <i>рука</i>	132

Пятрова Н. Я. Нетрадыцыйная словаспалучальнасць у ідыялекце (на матэрыяле тэкстаў Міхася Зарэцкага).....	136
Пятроўская Т. М. Прырода мастацкага вымыслу ў чарадзейных казках А. Масла.....	140
Сенчук М. Ю. Квантатывныя фразеологізмы як адрэльная група во фразеологіі...	144
Станкевіч А. А. Метафарычнае мадэляванне зместу публіцыстычнага дыскурсу У. Караткевіча як спосаб выражэння яго індывідуальна-аўтарскага ідыястылю.....	148
Стаўская М. А. Вясельная абраднасць беларусаў: мясцовыя асаблівасці (на матэрыяле фальклору Чачэрскага раёна).....	152
Хазанова К. Л. Зборныя лічэбнікі ў беларускіх прыказках і прымаўках.....	155
Холявко Е. И. Лингвокультурологический комментарий русской поговорки <i>и не в лад, да ладно</i>	159
Цімашэнка Н. П. Месца безасабовых канструкцый у дзіцячых тэкстах пра вайну.....	162
Чайкова С. В. Найменні нажа ў гаворках Гомельшчыны.....	166
Шаўцова К. С. Традыцыі вясельнай абраднасці беларусаў (на матэрыяле фальклору Калінкавіцкага раёна).....	169
Шэнь Цзячэн Заклінанія як фрагменты рускіх любовных заговораў.....	172

Р. Д. АЛЕЙНИК

(г. Речица, ГУО «Средняя школа № 6
имени С. В. Сыча»)

НАЧАЛА ИНТИМНОЙ ЛИРИКИ В ТВОРЧЕСТВЕ Е. ЛЕТОВА: ПРОСТРАНСТВО КАК ДВИЖУЩАЯ СИЛА ВНУТРЕННЕГО КОНФЛИКТА ЛИРИЧЕСКОГО ГЕРОЯ

В статье рассматриваются особенности реализации интимных мотивов в творчестве Е. Летова. Делается упор на том, что сам поэт, не воспринимая романтические отношения всерьез, сознательно избегает обсуждения тех тем, которые традиционно связываются с интимностью. Исходя из этого автором предпринята попытка анализа начал интимной лирики в творчестве поэта через призму расширенного понимания интимной лирики как лирики, отражающей весь спектр внутренних переживаний и эмоций человека. Показано также, как эмоциональное наполнение поэзии Е. Летова выражается через центральный конфликт всего его творчества – конфликт верхнего и нижнего пространства.

Интимная лирика – это поэзия, отражающая весь спектр самых глубоких человеческих эмоций. В основном она касается чувств, связанных с личной жизнью, мечтами и текущими делами. Эти стихи описывают повседневную жизнь, любовь, мировоззрение и земные объяснения, включая любовную и философскую лирику. Основная особенность таких стихов заключается в том, что чувства передаются через символы. Причиной переживаний лирического героя является личная жизнь, судьба, часто собственная жизнь автора, где личное начало выходит на первый план.

К вопросу о пространственных отношениях в лирике Е. Летова обращались многие исследователи его творчества. Например, интересными нам кажутся три статьи – «Поэтическая типология лирики Летова и Маяковского: от модели мира к языку» [1], «Поэтика деформации. Образы телесного в поэзии Егора Летова» [2] О. Р. Темиршиной и «“Снаружи всех измерений”: имперсональная топика Егора Летова» [3] А. Н. Чернякова и Т. В. Цвигун. Если обобщить результаты, полученные исследователями в этих статьях, то выясняется, что телесные и пространственные категории выполняют конструктивную функцию в текстах, метафорически кодируя отношения человека и мира, а также что через отказ от личного начала и стремление к обезличенности и через отношение к личности, обществу и миру в целом Летов использует имперсональные образы для выражения своих взглядов на эти темы.

В итоге мы видим, что говорить об интимной как о исключительно любовной поэзии в случае Е. Летова говорить не приходится. По этой причине следует расширить понимание *интимной* поэзии до *личной* поэзии, направленной на раскрытие через чувства и эмоции лирического героя чувств и эмоций автора.

Прежде всего, следует сделать несколько замечаний формального характера.

Во-первых, поскольку в данной работе мы говорим о песенно-поэтическом творчестве Е. Летова, то мы нередко будем прибегать и к терминологии песни (куплет, припев), и к терминологии стихосложения (стих, строфа). В исследовании относительно произведений Е. Летова мы приняли, что эти термины взаимозаменяемы. Мы решили так поступить, чтобы избежать путаницы: третья строфа – это второй (первый куплет, припев, второй куплет) или третий куплет? В иных оговоренных случаях мы разводим понятия «песня» и «стихотворение».

Во-вторых, сам Е. Летов не любил однозначных толкований своих произведений, говоря, что в общем его текст рождается случайно, из какого-либо порыва, мысли, слова, фразы; все образы нарастают, как снежный ком, поверх этого изначального «толчка». Вот как сам Е. Летов говорил о толкованиях своих песен: «песня представляет собой некий поток.

У меня все песни рождаются из определенного состояния, у меня как бы воронка открывается, когда я дохожу до предела. <...> Во мне просто возникает определенная система образов, которые я полностью, не тормозя переношу... В результате рождается песня, но она не лежит в какой-то грани одного смысла, другого смысла» [4].

В творчестве поэта появляется целый класс пространственных отношений и образов, которые кодируют личностное начало в стихотворениях. Такую группу мы назвали «Я-пространством». Спецификой этого пространства является то, что образы этой группы относятся не столько к эмоциональным проявлениям бытия лирического героя, сколько к объективной реальности, в которую проецируются его переживания.

Под «Я-пространством» мы понимаем группу пространственных образов, которые указывают на некое ирреальное, «потустороннее» пространство (душа, дух, зеркало и зазеркалье, сон), а также те пространственные образы, которые ассоциируются с человеком (дом, город, стена, окно, деревня, страна).

Особенностью этой группы образов, называющих части физического тела человека, является то, что обычно эти образы называют пространство города или других мест, где проживают люди, и элементов, ассоциирующихся с этим пространством: Зарытые в садах мховые покойники // **Скособоченные города и позвонки** // Безобразные любители свинцовых леденцов // Крестовые походы правоверных бойцов [5; «Ночью»]; **В умах, роддомах и домах** идёт беззвучная война [5; «Крепчаем»]; **Сквозь меня** проникают тайком // **Звуки, взгляды, ножи и пули**, // Не спеша проникают **в мой дом** // **Белый холод, зима и плесень** [5; «Снаружи всех измерений»]; **Нету дома** никого // **Добрый хозяин спит** // **Добрый хозяин ждёт** [5; «Все это с тобой»]; **Стал он жрать, бухать, блевать** – себя на части разбирать // **Череп крепко разворочен и мозги текут сквозь стены** // **Стены, стены, двери, окна – другие были рядом** [5; «Реанимация»].

Как видим, происходит синтез образов частей тела человека с названиями пространств, созданных человеком, причем этот синтез выражается в такой степени, что невозможно различить: «города» или «позвонки» – что относится к лирическому герою.

Одним из самых ярких текстов, характеризующих «Я-пространство», является текст стихотворения «Потрясающий вид из окна». Сюжетно лирический герой описывает, как нечто, «лучезарный вселенский поток», исходящее из «моего отдельного угла», пытается заполнить внешний мир. Структурно стихотворение построено типичным для Е. Летова образом: «что происходит» – «как происходит».

В структурных частях «что происходит» мы видим, как это нечто взаимодействует с лирическим героем («Бьётся долбится в потолок // Рвётся, бьётся, наблюдается»), влияет на внешний лирическому герою мир («То ли радуга, то ли костёр // Долгий взгляд на земной простор <...> Законное счастье моё // Чудный вид на жизнь-бытьё»).

В структурной части «как происходит» указано направление, куда движется нечто – из «отдельных» «угла, меня, утра, пятна, “никак”, “ничто”, “нигде”», а также через «отдельные» «окно и плечо». Интересны здесь сами образы, а также эпитет, который им всем сопутствует. Образно мы наблюдаем градацию – от частного к общему, – которая организует стремление лирического героя раствориться в «лучезарном вселенском потоке». С точки зрения пространственных отношений интересно заметить, что среди этих образов четкие указания на ограниченные пространства (угол, окно, я) сменяются расплывчатыми (утро, плечо, пятно), переходящими в неопределенные (никак, ничто, нигде) пространственные модели. Такое движение можно трактовать, как снятие противоречий, достижение лирическим героем гармонии с высшей «лучезарной, вселенской» силой. Эпитет «отдельный», который встречается абсолютно перед каждым упоминанием пространства в этой структурной части, подчеркивает переход от обычного качества человека (типичного тела, среднестатистического тела) к некому метафизическому состоянию, указывающему на уникальность данного состояния (это я, отдельный я). Нельзя не отметить, что этот эпитет усиливает прямо номинируемое Я-пространство: «Из моего отдельного меня».

Таким образом, можно сделать вывод, что стремлением лирического героя, находящегося в «Я-пространстве», является выход из этого ограниченного пространства и слияние с некой высшей силой.

Примечателен в связи с анализом «Я-пространства» также и текст стихотворения «Снаружи всех измерений», который звучит в последнем песенно-поэтическом сборнике «Зачем снятся сны?». Эта песня, на самом деле, является одной из первых в творчестве «Гражданской обороны» и впервые появилась на дебютном альбоме «Поганая молодёжь» (1985). Сам Е. Летов, отвечая на вопрос о том, почему он включил песню из первого альбома в последний, отмечал, что «альбом выстраивается как определённая конструкция, на каждом своём месте обязательно должно быть своё неперемное звено, иначе не сработает. А кроме того, эта песня просто создана для «Снов». А то, что она возникла изначально не в своё время, бывают такие казусы» [6]. Таким образом, со слов автора, текст этой песни не противоречит, а идеально подходит концепции последнего песенно-поэтического сборника.

Стихотворение написано от первого лица и сюжетно в нем происходит освобождение лирического героя от «людских представлений». Укажем наиболее значимые в этом стихотворении характеристики пространства:

1) в нем нет разума, есть только дух, душа («По моей неубитой душе // плачет скорбно забытый разум»);

2) тело и душа – это отдельные сущности, снаружи всех измерений может находиться только душа, которая косвенно ассоциирована с Я лирического героя: («Сквозь меня проникают тайком // звуки взгляды ножи и пули // Не спеша проникают в мой дом // белый холод зима и плесень // Окружает со всех сторон // моё тело смертельный ужас»);

3) пространство снаружи всех измерений находится там, где нет контактов с другими людьми («Я не чувствую прикосновений // Я не помню о том, что знаю // Я за рамкой людских представлений // Я не верую в дни и ночи // Я не слышу чужих изречений // Я закинул за спину язык»).

Таким образом, мы можем сделать несколько выводов о структуре «Я-Пространства» в творчестве Е. Летова. Во-первых, с «Я» лирического героя ассоциирована его душа, тело является лишь оболочкой души и в определенный момент участвует во взаимодействии с чем-то большим, чем душа лирического героя, лишь как физическая граница души. Во-вторых, душа лирического героя, его «Я-пространство», стремится покинуть этот мир; это не означает физическую или метафизическую смерть (хотя первая может инициировать этот переход); для лирического героя изменение своего положения в мировом, вселенском пространстве – это переход в другое качество, которого не может быть в пространстве обычного мира.

Конфликтность пространств в творчестве Е. Летова обострена тем, что те локусы, которые относятся к земному пространству или прямо ассоциируются с ним, противопоставлены локусам небесным, причем первые коннотированы негативно, а последние – исключительно положительно. Слияние пространственных человеческих образов с рукотворными позволяет ассоциировать пространство человека с земным пространством. При этом эмоциональные порывы лирического героя всегда направлены вовне его тела (как, например, в стихотворении «Потрясающий вид из окна»). Таким образом мы получаем строго разделение телесного и духовного и, вместе с тем, их противонаправленность.

Список использованных источников

1 Темиршина, О. Р. Поэтическая типология лирики Летова и Маяковского: от модели мира к языку / О. Р. Темиршина // Вестник Томского гос. ун-та. Сер. : Филология. – 2017. – № 49. – С. 188–210.

2 Темиршина, О. Р. Поэтика деформации. Образы телесного в поэзии Егора Летова / О. Р. Темиршина // Русская рок-поэзия: текст и контекст. – Екатеринбург; Тверь. – 2017. – Вып. 17. – С. 173–187.

3 Черняков, А. Н. «Снаружи всех измерений»: имперсональная топика Егора Летова / А. Н. Черняков, Т. В. Цвигун // Вестник Балтийского фед. ун-та им. И. Канта. Сер. : Филология, педагогика, психология. – 2017. – № 4. – С. 63–70.

4 Официальный сайт группы «Гражданская оборона». Дискография. «Невыносимая легкость бытия», 1997. Электронный ресурс. Режим доступа : https://www.groborona.ru/pub/discography/nevynosimaja_ljogkost_bytija.html?ysclid=ltu22fogi0789662193. – Дата доступа : 16.03.2024.

5 Гражданская оборона : официальный сайт. – Режим доступа : <https://www.groborona.ru/>. – Дата доступа : 15.10.2024.

6 Интервью Егора Летова в журнале «Русская Жизнь». Гражданская оборона : официальный сайт. – Режим доступа : <https://www.groborona.ru/pub/pub/1180009439.html?ysclid=lyr75ecnws445337229> – Дата доступа : 15.10.2024.

The article discusses the features of the implementation of intimate motives in the work of E. Letov. Emphasis is placed on the fact that the poet himself, not taking romantic relationships seriously, consciously avoids discussing those topics that are traditionally associated with intimacy. Based on this, the author made an attempt to analyze the beginnings of intimate lyrics in the poet's work through the prism of an expanded understanding of intimate lyrics as lyrics that reflect the entire range of internal experiences and emotions of a person. It is also shown how the emotional content of E. Letov's poetry is expressed through the central conflict of all his work – the conflict of the upper and lower spaces.

А. И. АРТЕМЬЕВА

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ПОЭТИЧЕСКОЕ СЛОВО КАК СРЕДСТВО ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ МЫСЛИ

В статье проводится сопоставительный анализ поэтического текста со схожими по функционалу и наполнению системами для определения закономерностей, на основе которых можно выявить особенности поэтического слова, присущие современным поэтическим текстам. Фактический материал извлечён из стихотворений поэтов, рекомендуемых в качестве эталона современной русской поэзии литературно-исследовательским журналом «Prosodia», считающимся экспертным в области современного поэтического слова.

В качестве объекта исследования взяты современные поэтические тексты, соответственно, выводы, которые можно приписать текстам других временных отрезков и авторов, не являются ошибочными, поскольку в рамках работы не рассматриваются и оставляют за собой право быть истинными.

Художественное кодирование есть кодирование ценностных ориентаций индивидуума, а интенсивность и тип образного номинативного кодирования – следствие энтропийности бытия [1, с. 44].

С этой точки зрения, выделение современного поэтического кода из поэтического кода вообще обусловлено целью: выделить особенности поэтического кода в соответствии с мировоззрением современного индивидуума.

Художественное кодирование можно сравнить с компьютерным, выделяя линейные и нелинейные алгоритмы, где прозаический текст – линейный, поэтический – нелинейный. В прозаическом тексте события и мысли развиваются последовательно, друг за другом, имея художественную окрашенность, но не отдавая предпочтения многозначности в рамках слова или фразы. В свою очередь, поэтическое слово являет собой самоценность и развивается внутриконцептуально и межконцептуально, образуя не смысловую цепь, а смысловую сеть, подобную нейронной.

Нейросеть, нервную сеть, концептосферу и поэтический текст можно привести к общему эйдосу. В таком случае мы имеем дело с мнимой материей, состоящей из ядер, околоядерного пространства и связей между ядерными узлами; эта материя представляет собой в сумме эйдос незамкнутой сети.

Для декодирования поэтического текста необходима реконструкция межъядерных связей, которую можно продемонстрировать на примере одной строфы из стихотворения Владимира Гандельсмана «био»:

*где я вырос сказать где я вырос
там **окно** распахнуто и на вынос
занавеска тюлевая как **парус**
полощется **на ветру** [2].*

Окно выступает местом встречи человека с бытием, застывшим на границе между прошлым и будущим, становится каналом связи с внешним миром, через эту границу транслируются настроения, переживания. Открытое или занавешенное окно передает две крайности восприятия – доверие к миру или его отрицание, стремление изолироваться [3]. В нашем случае в распахнутое окно *полощется* занавеска. **Занавеска**, переходя от оконной в образ **паруса**, пропускает через себя нераскрытые в тексте концептуальные связи и концептуальные целые,

приводя текст в архивированный/сжатый формат. Если непосредственно парус как грациозный, конкретный образ *развевается* на ветру, то парус-занавеска *полощется*, что придаёт хаотичную безобразность общему поэтическому фону и раскрытию его образности. Выступая как парус, *оконная занавеска* становится движущей силой в пространстве и времени. Происходит связь образа из детства, из места, «где я вырос», с образом выхода в жизнь на некотором судне, движимом ветром. **Ветер** – неконтролируемая стихия, метонимически – непредсказуемое движение жизни. Здесь *ветер* пересекается с *полощущейся занавеской*, которая, в свою очередь, отвечает стихийной хаотичности ветра, выстраивая сетевые связи в тексте, как и ‘полощется’ связано с образом *воды*, а ‘парус’ – с судном, предназначенным для передвижения по *воде*.

Сумерки
Готланд
готика
тихо
<...>
чайки кричат
умер умер

шмумер.

В общем, верлибры.

Свободные т. е. стихи [4, с. 249].

Чайки со временем утратили в глазах людей романтический флер и обнаружили свое истинное лицо озабоченных поисками пищи существ [5, с. 201]. Остров **Готланд** определяет место и образный фон: *сумерки, готика, тихо*. Элемент иронии в тексте «шмумер» взят из анекдота:

– *Мама, ты слышала, Рабинович умер!*

– *Ах, умер-шмумер, лишь бы был здоровенький!* [6].

Так, от образа *Готланда с чайками* и вестью *о смерти* при помощи техники потока сознания (которая, с одной стороны, заканчивает строфу непрямым порядком слов, с другой – это утверждение о том, что *свободное* есть *стихи*) автор переходит в реальные время и место, обрывая мысль о чьей-то смерти и направляя фокус на собственные размышления о происходящем в момент написания текста. Тимур Кибиров следует за своей мыслью при написании произведения, мысль ведет текст, а не текст идёт за мыслью. Сохраняется неоднозначность интерпретации понятий. Сосуществование в одном тексте двух пространств при минимальном наборе слов, вымысла и реальности, совокупно указывает на нелогическую природу текста.

Однако теперь, понимаешь? Всё это устроил Ты Сам!

Зачем Ты часы вынимаешь и жутко стучишь по часам? [7].

Фамильярное обращение к Богу на «ты» ставит лирического героя на один уровень с высшей силой, потому он имеет право обвинять Бога в том, что **Он** устроил. В русской языковой картине мира концепт «Время» обладает широким семантико-прагматическим потенциалом, что подтверждается высокой частотностью реализующих данный концепт конструкций, а также широким коннотативным спектром [8, с. 97]. **Часы** в первую очередь связаны с понятием *времени* и принимают его значения и функции. *Он стучит по часам* – переход от образа *часов* к церковному *колоколу*. Так, не утрачивая значения *времени* как признака течения жизни, *часы* получают дополнительное значение церковного *колокола*, образуя связь с *Ним*. Наличие разветвленной связи между поэтическими словами и образование новых значений без утраты существующих обеспечивает нелинейные связи внутри текстуальной системы.

Таким образом, в поэзии реализуются скрытые метафорические образы, призванные дополнять и соединять ядрообразующие единицы поэтического текста – слова.

Поэзия – мощный эмоциональный стимул, способный задействовать лимбические системы. Тот факт, что пилорэкция, вызванная поэзией, отличается от пилорэкции, вызванной музыкой, с точки зрения нейронных коррелятов, указывает на уникальные качества *поэтического языка* [9, с. 1239].

Мышление – компонент жизни, но здесь процесс взаимодействия с реальностью гораздо более опосредованный и осложненный множеством отхождений от непосредственного контакта с реальностью, от взаимодействия с ней – уход в идеальное. Обнаруживается прерогатива чувственного познания как непосредственного процесса реального взаимодействия двух материальных реальностей [10, с. 23].

Переходя к сопоставительному анализу систем сетевых алгоритмов, таких как нейросеть, концептосфера, нервная сеть – с одной стороны и поэтический текст – с другой, обратимся к работе А. А. Игнатьева как методологическому основанию: заданы границы системы и каналы ее связи со средой – незамкнутая сеть, определена ее структура – эйдос. Влияя на связи системы с помощью некоторого набора воздействий («вход» системы), получен спектр ее реакций на эти воздействия («выход» системы) и путем наложения первого на второй сформирована конструктивная спецификация системы. При этом набор воздействий, достаточный для выявления структуры объекта, был реализован путем перебора. Реакции системы и ее обратная структура могут быть поставлены во взаимно однозначное соответствие [11, с. 219].

Далее определяем общие закономерности для приведённых систем (общесистемной называется закономерность, присущая системам различной природы и различного назначения [12]):

- 1) взаимная реакция и взаимообусловленность составляющих сети: поэтический текст / концептосфера / нервная сеть / нейросеть: поэтическое слово / ядро концепта / тело нейрона / вход;
- 2) невозможность сохранения функций при изоляции единицы от системы;
- 3) сходство систем в их компонентном наполнении;
- 4) нелинейный алгоритм протекания процесса: поэтический текст / концептосфера / нервная сеть / нейросеть: многозначность образа / периферия концепта / синапс / сумматор;
- 5) целостность систем;
- 6) единство систем, достигаемое посредством определённых взаимосвязей и взаимодействий элементов систем;
- 7) возникновение новых свойств, которыми элементы систем не обладают.

На основе сходства систем и их функционирования можно заключить, что поэтический код – это слово, имитирующее мысль, поскольку прозаический текст – мысль, закодированная в линейный текст, а поэзия стремится отражать нелинейные мыслительные процессы при помощи кода, предназначенного для линейных алгоритмов. Таким образом, *поэтическое слово* – это попытка индивидуума материализовать мысль в её исходном состоянии, а современная эталонная поэзия – один из наиболее приближенных вариантов к реализации данной функции поэтического слова. Так, поэтическая эволюция заключается в сближении невербализованной мысли с физической материей.

Список использованной литературы

- 1 Шестак, Л. А. Русская языковая личность : коды образной вербализации тезауруса : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. А. Шестак. – ВГПУ– Волгоград : Изд-во «Перемена», 2003. – 56 с.
- 2 Гандельсман, В. А. Все стихи [Электронный ресурс] / В. А. Гандельсман. – Режим доступа: <https://45parallel.net>. – Дата доступа : 30.11.2024.
- 3 Болотникова, О. Н. Концепт «окно» в современных исследованиях русской литературы [Электронный ресурс] / О. Н. Болотникова. – Режим доступа: <https://www.researchgate.net>. – Дата доступа: 30.11.2024.
- 4 Кибиров, Т. Ю. Кассация / Т. Ю. Кибиров. – М. : ОГИ, 2020. – 480 с.
- 5 Денисова, А. П. Чайка/gaviota : лингвокультурологический очерк в черно-белых тонах [Электронный ресурс] / А. П. Денисова, М. В. Кутьева // Вестник Российского нового университета. – 2003. – С. 197–202. – Режим доступа: <https://vestnik-rosnou.ru>. – Дата доступа: 01.12.2024.
- 6 Литрес – сервис электронных и аудиокниг [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litres.ru>. – Дата доступа: 01.12.2024.

7 Рейн, Е. Б. Истинный путь вокруг света [Электронный ресурс] / Е. Б. Рейн. – Режим доступа: <https://stihi-russkih-poetov.ru>. – Дата доступа: 01.12.2024.

8 Сегал, Н. А. Концепт «время» в современной лингвокультуре : способы вербализации в лексико-семантической системе русского языка / Н. А. Сегал // Филология. Социальные коммуникации : в 66 т. – Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского. Т. 27. – 2014. – N 1. – Ч. 2. – С. 93–98.

9 Wassiliwizky, E. The emotional power of poetry : neural circuitry, psychophysiology and compositional principles / E. Wassiliwizky, S. Koelsch, V. Wagner, Th. Jacobsen, W. Menninghaus // Social Cognitive and Affective Neuroscience : в 19 т. – Oxford : Oxford University Press. Т. 12. – 2017. – N 8. – С. 1229–1240.

10 Рубинштейн, С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2012. – 142 с.

11 Игнатъев, А. А. Понятие системы как методологическое средство / А. А. Игнатъев // Системные исследования : Ежегодник / редкол. : И. В. Блауберг, В. П. Зинченко, В. Ж. Келле, В. А. Лекторский, А. А. Ляпунов [и др.]. – М. : Наука, 1973. – С. 218–225.

12 Лаборатория системного анализа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://system-laboratory.ru>. – Дата доступа: 29.11.2024.

The article provides a comparative analysis of a poetic text with systems similar in functionality and content to determine patterns, on the basis of which it is possible to identify the features of the poetic word inherent in modern poetic texts. The factual material is extracted from the poems of poets recommended as a standard of modern Russian poetry by the literary research journal “Prosodia”, considered an expert in the field of modern poetic word.

Д. Н. АРТЕМЬЕВА, Е. В. НИЧИПОРЧИК
(г. Гомель, УО «Гомельский государственный
университет имени Франциска Скорины»)

РУССКИЕ И ИТАЛЬЯНСКИЕ ПАРЕМИИ С КОМПОНЕНТОМ *СТО/CENTO*

В статье определяется состав русских и итальянских паремий с компонентом *сто/cento*, зафиксированных в тематически организованных паремиологических словарях. Выявляются сходства и различия в структуре и семантике русских и итальянских паремий с данным компонентом. Вскрывается символичный смысл числовых кодов *сто/cento*.

Паремиологические единицы справедливо называют сокровищницей народной мудрости. Передаваемые из уст в уста от одного поколения к другому, паремии способствуют сохранению важнейших этнических ценностей [1; 2; 3; 4 и мн. др.]. Сопоставительное изучение разноязычных паремий позволяет выявлять общее и специфическое в видении и интерпретации мира носителями различных культур, устанавливать своеобразие образной репрезентации культурно значимой информации.

Важным элементом понятийной системы человеческого сознания являются числа. Числа и числовые наборы как отпечаток архаического мышления, помимо своей основной счетной функции, несут дополнительное символическое, ритуальное значение, выражающее определенную традицию, которая находит свое отражение в пословицах и поговорках [5, с. 246]. По этой причине числовой код, представленный в устойчивых выражениях, закономерно вызывает повышенный научный интерес [6; 7; 8, 9, 10 и мн. др.].

Материалом для настоящего исследования послужили русские и итальянские паремии с компонентом *сто/cento*. Паремии извлечены путем сплошной выборки из авторитетных паремиологических собраний: «Пословицы русского народа» В. И. Даля (более 30 тысяч паремий, в числе которых и не пословичные единицы) [11] и «Raccolta di proverbi toscani» Дж. Джустини (около 7,5 тысяч паремий пословичного типа) [12]. Издание этих словарей относится к одной эпохе: словарь В. И. Даля увидел свет в 1862 году, словарь Дж. Джустини – в 1871 году. Это обстоятельство обусловило выбор данных словарей в качестве источников фактического материала. Показательно то, что у словарей разные объемы, однако количество паремий с компонентом *сто/cento* оказалось соизмеримым: в словаре В. И. Даля 56 паремий с компонентом *сто* (в это число входит 8 приветствий и пожеланий, не являющихся пословичными выражениями; 5 загадок с компонентом *сто* нами не учитывались), в итальянском словаре зафиксировано 59 собственно пословичных выражений с компонентом *cento*. Следовательно, можно предположить, что в итальянской паремиологической картине мира числовой код *cento* оказывается более значимым, чем в русской паремиологической картине мира числовой код *сто*.

Цель нашего исследования состояла в выявлении сходств и отличий в употреблении числового кода *сто/cento* в русских и итальянских паремиях.

Русское числительное *сто* и итальянское *cento* относятся к словам, традиционно семиотически заряженным, так как, обладая лаконичной формой, способны передавать значение большого множества. И все же данные числовые коды уступают по всей востребованности иным числовым кодам и в русском, и в итальянском паремийниках. К примеру, в словаре В. И. Даля зафиксировано 280 паремий с компонентом *два*, это почти в пять раз больше, чем паремий с компонентом *сто*. В итальянских словарях пропорции иные, в словаре Дж. Джустини 91 паремия с компонентом *due* (в полтора раза больше, чем с компонентом *cento*). Если взять для сравнения итальянский паремиологический словарь В. Боджоне и Л. Массобрио (сопоставимый

по количеству единиц со словарем В. И. Даля), то и в этом словаре паремий с компонентом *due* (432 единицы) больше в полтора раза, чем паремий с компонентом *cento* (270 единиц). Сопоставление количественных данных на фоне общих пропорций подтверждает наше предположение о том, что в итальянской паремиологической картине мира числовой код *cento* оказывается более значимым, чем его эквивалент в русской паремиологической картине мира.

Проанализируем вначале, для обозначения каких объектов используется числовой код *sto/cento* в русском и итальянском паремийниках. В русских паремиях компонент *сто* фиксируется чаще всего в сочетаниях с наименованиями денежных единиц (24 единицы) и временных промежутков (10 единиц): *Выпил на гривну, а славы на сто рублей*; *Русы волосы сто рублей, буйна голова – тысяча, а всему молодцу и цены нет*; *Ста рублей нет, а рубль не деньги*; *Как хошь рассуждай, а сто рублей деньги*; *Сто рублей давали, да из кармана не вынимали*; *Меняй взад-вперед сто рублей – ничего не останется*; *Служи сто лет, а не выслужишь ста реп*; *Жениху да невесте сто лет, да вместе*; *Деды наши жили просто, да лет со сто, а мы пятьдесят, да и то на собачью стать*; *Этот нос сто лет рос*. Эпизодичны сочетания с обозначениями лиц, соматизмами (в том числе употребленными в метонимическом значении): *Чуваши хоть сто человек, все вместе говорят*; *Это верно, как сто баб наиптали*; *В добрую голову сто рук*; *За доброго человека сто голов*. Единичны фиксации компонента *сто* в иных сочетаниях: *От слова до дела – сто перегонов*; *Где просто, там ангелов со сто*; *Одет просто, а на языке речей со сто*.

Иную картину дает анализ итальянских пословиц. В словаре Дж. Джусти зафиксированы только две пословицы, в которых компонент *cento* используется для обозначения денег: *Meglio dieci donare che cento prestare* (Лучше десять пожертвовать, чем сто дать взаймы); *Uomo di vino non vale cento a quattrino* (Пьяница не стоит и сотни грошей). В ряде пословиц компонент *cento* фиксируется в составе сочетаний с наименованиями лиц (либо для обозначения лиц): *Un nemico è troppo, e cento amici non bastano* (Одного врага слишком много, а сотни друзей недостаточно); *Basta un padre a governare cento figliuoli, e cento figliuoli non bastano a governare un padre* (Одного отца достаточно, чтобы управлять сотней детей, а ста детей недостаточно, чтобы управлять отцом); *Chi un ne castiga, cento ne minaccia* (Кто наказывает одного, угрожает сотне); *Un furfante governa cento poltroni, e cento poltroni non governano un furfante* (Один мошенник управляет сотней ленивцев, и сто ленивцев не справятся с одним мошенником). Немногочисленны пословицы, в которых компонент *cento* используется для обозначения времени (возраста человека), пространственных мер: *In cent'anni e cento mesi, torna l'acqua a'suoi paesi* (Через сто лет и сто месяцев вода возвращается в свои земли); *Maledetto il giovane di cento anni, e benedetto il vecchio di venti* (Проклят столетний юноша, и блажен двадцатилетний старик). В целом количественно-именные сочетания с компонентом *cento* в итальянских пословицах разнообразны по семантике, пословицы с данным компонентом входят в 40 различных тематических групп.

Впрочем, и русские пословицы с компонентом *сто* тоже входят в значительное количество тематических объединений (это 36 тематических групп). Русские и итальянские пословицы, представляющие близкие тематические объединения, в большинстве своем не находятся в отношениях семантического сходства; сравн.: пословицы о правосудии: *Сто рублей есть, так и правда твоя* и *Vede più un occhio solo, che cento uniti insieme* (Один глаз видит больше сотни, соединенных вместе), о сватовстве и семейной жизни: *Жениху да невесте сто лет, да вместе* и *Marito e moglie della tua villa, compari e comari lontan cento miglia* (Муж и жена – твой особняк, приятелей и кумушек держи подальше на сотню миль); *Val più una berretta che cento cuffie* (Дороже одна шапка, чем сотня чепчиков); *Più vale un padre, che cento pedagoghi* (Отец дороже сотни педагогов); об уме и глупости: *На Руси, слава богу, дураков лет на сто припасено*; *Умная голова сто голов кормит, а худая и себя не прокормит* и *Un pazzo getta una pietra nel pozzo, che poi ci vogliono cento savi a cavarla fuori* (Один дурак бросит камень в колодец, а потом нужна сотня мудрецов, чтобы достать его оттуда); о судьбе и лихой доле: *Деды наши жили просто, да лет со сто, а мы пятьдесят, да и то на собачью*

стать и *E' non è un per cento di sua sorte contento* (Нет и одного из ста, кто был бы доволен своей судьбой). Различны по значению также пословицы, в которых утверждается ценность дружбы: *Не держи сто рублей, держи сто друзей*; *Un nemico è troppo, e cento amici non bastano* (Одного врага слишком много, а сотни друзей недостаточно); *Val più un amico che cento parenti* (Один друг дороже сотни родственников). Некоторая степень семантической близости усматривается только между русскими и итальянскими пословицами о воровстве: *Кто взял, на том один грех; кто потерял, на том сто*; *Chi ruba, pecca uno; e chi è rubato pecca cento* (Кто ворует, тот грешит; а кто обворован, грешит сто раз).

Интересно то, что в итальянских паремиях основной оппозицией, в которую входит исследуемый нами числовой компонент, является оппозиция *uno – cento*: *Val più una messa in vita, che cento in morte* (Одна месса при жизни стоит больше, чем сто после смерти); *E meglio un uccello in gabbia, che cento per aria* (Лучше одна птица в клетке, чем сто в небе); *Val più un'ape che cento mosche* (Одна пчела стоит больше сотни мух); *Val più un colpo del maestro che cento del manovale* (Ценнее один удар мастера, чем сто ударов подмастерьев); *Val più un'oncia di sorte, che cento libbre di sapere* (Одна унция удачи дороже ста фунтов знаний). В русских паремиях эта оппозиция представлена эпизодичнее, в некоторых случаях определяется она как неявная: *Беглому одна дорога, а погонщикам сто*; *Кто взял, на том один грех; кто потерял, на том сто*; сравн.: *Пир на деньгу, а славы на сто рублей*; *У богатого сто рублей лежит, а у бедного остальной бежит*. В русских паремиях разнообразнее иные градуально-количественные оппозиции: *Чванства на сто рублей, а животов на три полушки*; *Плев пять рублей, а сто не деньги*; *Что милее ста рублей? – Двести*; *Не дал Бог ста рублей, а пятьдесят не деньги*. В то же время и в одном, и в другом паремийнике отмечаются паремии с повторяющимся компонентом *сто – сто*; *cento – cento*: *Не держи сто рублей, держи сто друзей*; *Сто голов – сто умов*; *Cento cale e cento pesci, una le paga tutte* (Сто уловов и сто рыб – плата одна); *Un uomo ne val cento, e cento non ne vagliono uno* (Один человек стоит сотни, а сто не стоит одного); *In cent'anni e cento mesi, torna l'acqua a'suoi paesi* (Через сто лет и сто месяцев вода возвращается в свои земли).

Абсолютное большинство итальянских паремий с компонентом *cento* строится на оппозициях, при этом функциональное предназначение компонента *cento* связывается с обозначением неопределенно большого количества чего-либо: *Chi vuole un pero ne ponga cento, e chi cento susini ne ponga un solo* (Кто хочет одну грушу ('грушевое дерево'), может посадить сто, а кому нужна сотня слив ('сливовое дерево'), может посадить только одну); *Val più una frustata che cento arri là* (Лучше одна порка, чем сто упреков); *La tosse a non curarla dura cento giorni, e a curarla cent'uno* (Нелеченый кашель длится сто дней, а леченый – сто один день). Неопозитивные структуры среди итальянских паремий представлены эпизодичнее, в этих структурах семантика числительного *cento* тоже символическая и служит интенсификации ключевых оценочных смыслов: *Uomo di vino non vale cento a quattrino* (Пьяница не стоит и сотни грошей), *E' non è un per cento di sua sorte contento* (Нет и одного из ста, кто был бы доволен своей судьбой).

То же самое можно сказать и о значении компонента *сто* в русских паремиях, правда, среди русских паремий с компонентом *сто* неопозитивные структуры встречаются чаще: *Как бы нашего сокола вабило не сманило – сто лет бы на месте сидел*; *Кто тебя родил, и на том бы доправил сто рублей*; *Живи просто, выживешь лет со сто*; *От слова до дела – сто переговоров*; *Молчок – сто рублей* и др. Неопозитивными по структуре являются также русские пожелания и приветствия с числовым кодом *сто*, отнесенные В. И. Далем в тематическую группу «Брань – Привет»: *Сто рублей на мелкие расходы (пожелание после чихания)*; *Сто тебе быков, пятьдесят меринков: на речку бы или да помыкивали, а речки или поигрывали (побрыкивали)*; *Сто лет, да двадцать, да маленьких пятнадцать*; *Здорово, дед на сто лет*; *Всем бы де-нежкам вашим покато со двора, а на их место сто на сто*; *Жить сто годов, нажить сто коров, меринков стаю, овец хлев, свиней подмостье, кошек шесток, собак подстолье*.

Итак, наши наблюдения показывают, что в обоих языках компонент *sto/cento*, как правило, символизирует неопределенно большое количество и является средством, интенсифицирующим оценочные смыслы. В русских поговорках, зафиксированных в словаре В. И. Даля, градуально-количественные значения, выражаемые компонентом *sto*, чаще, чем в итальянских поговорках с компонентом *cento*, зафиксированных в словаре Дж. Джусти, связываются с денежными единицами и возрастом человека. Сочетаемость компонента *cento* в итальянских поговорках гораздо разнообразнее, во многом это объясняется большей значимостью числового кода *cento* в итальянской паремиологической картине мира в сравнении с русской.

Список использованных источников

- 1 Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
- 2 Савенкова, Л. Б. Русская паремиология: семантический и лингвокультурологический аспекты / Л. Б. Савенкова. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 2002. – 240 с.
- 3 Тразанова, Н. Ю. Параметризация паремиологии как аксиологического кода лингвокультуры : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Н. Ю. Тразанова ; Иркутск. гос. лингв. ун-т. – Иркутск, 2012. – 23 с.
- 4 Ничипорчик, Е. В. Отражение ценностных ориентаций в поговорках / Е. В. Ничипорчик ; М-во образования РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2015. – 358 с.
- 5 Верещагин, Е. М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : методическое руководство / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – Москва : Русский язык, 1990. – 247 с.
- 6 Топоров, В. Н. Заметки о числовом коде русских загадок / В. Н. Топоров // Число-язык-текст : сборник статей к 70-летию А. Е. Супруна ; Ред. Киклевич А. К. и др. – Мн., 1998. – С. 247–258.
- 7 Мечковская, Н. Б. Образная концептуализация градуально-количественных представлений в русской фразеологии / Н. Б. Мечковская // *Kognition, Sprache und phraseologische/parömiologische Graduirung*; Red: Helmut Yachnow, Tina Drechsler, Zilka Idrizović. – Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2005. – С. 58–153.
- 8 Норман, Б. Ю. Поговорки с градуальным значением в русском языке / Б. Ю. Норман // *Kognition, Sprache und phraseologische/parömiologische Graduirung*; Red: Helmut Yachnow, Tina Drechsler, Zilka Idrizović. – Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2005. – С. 297–358.
- 9 Ничипорчик, Е. В. Нумеративы в поговорках о предпочтительности / Е. В. Ничипорчик // Материалы XXXVI Международной филологической конференции, 12–17 марта 2007 г. Вып. 19. Фразеология в тексте и словаре. – СПб., 2007. – С. 96–102.
- 10 Бредис, М. А. Числовой код тувинской лингвокультуры в пословицах (на фоне ряда тюркских и монгольских языков народов России) / М. А. Бредис, О. В. Ломакина, А. С. Борисова, О. В. Лазарева // Новые исследования Тувы. 2022. № 4. – С. 276–293. DOI: <https://doi.org/10.25178/nit.2022.4.20>.
- 11 Даль, В. И. Пословицы русского народа – М.: Эксмо, 2005. – 616 с.
- 12 Giusti G. Raccolta di proverbi toscani / G. Giusti. – Edited by Teodor Flonta, 1996. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.proverbi-italiani.org/pdf/1871.pdf>. – Дата доступа : 19.10.2024.
- 13 Boggione, V. Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi / V. Boggione, L. Massobrio – Torino : UTET, 2007. – 654 p.

The composition of Russian and Italian proverbs with the component *sto/cento* recorded in thematically organised paremiological dictionaries is determined. Similarities and differences in the structure and semantics of Russian and Italian proverbs with this component are revealed. The symbolic meaning of numerical codes of *sto/cento* is revealed.

І. А. БАРОЎСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
медыцынскі ўніверсітэт”)

**ВОБРАЗЫ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭНТЫФІКАЦЫ
Ў БЕЛАРУСКАй ПРАФЕСІЙнай ПЕСНІ**

Даследаванне аўтара прысвечана аналізу сістэмы вобразаў, праз якія праяўляецца нацыянальная адметнасць песенна-паэтычнай творчасці беларускіх паэтаў. У артыкуле прасочваецца адлюстраванне ў песнях і вершах культурных, гістарычных і сацыяльных аспектаў жыцця нашага народа. Так, творы М. Багдановіча, А. Русака, С. Грахоўскага, Ул. Ліпскага і іншых паэтаў дэманструюць, як вобразы могуць быць інструментам для глыбокага самавыражэння і перадачы ўніверсальных чалавечых перажыванняў.

Беларуская песенная лірыка – нацыянальнае багацце нашага народа – гэта дух часу і культуры. Яна прайшла многія этапы ў сваім развіцці, перажывала перыяды заняпаду і ўзлётаў, але яна ёсць у культуры нашай краіны і выступае феноменам, адгалоскам душы нашага народа.

Песні беларускіх паэтаў і кампазітараў, напісаныя ў гады Вялікай Айчыннай вайны, прасякнуты гнеўнай нянавісцю да ворага і моцнай верай у перамогу: “Мы вернемся” М. Танка, “За родную Беларусь” А. Астрэйка і шмат іншых. Вялікая колькасць песень прысвячалася партызанам Беларусі: “Калі над радзімай” П. Броўкі, “Помню, помню твая росы” К. Крапівы, “Песня партызан”, “Клятва партызан” А. Бялёвіча, “Праз лясы, балоты і паляны” М. Танка і іншыя.

На жыццёвым шляху, напрыклад, К. Крапівы было аж чатыры вайны, дзе ён змагаўся і штыком, і пяром. Можа, таму многія песенныя творы пранікнуты трагізмам і бязмежнай нянавісцю да ворага, што, безумоўна, адлюстроўваецца і на паэтыцы яго твораў.

Зразумела, што песні ваеннай пары перадавалі сваю вобразнасць, актуальную для перыядаў змагання і спадзявання на перамогу.

Славуты Максім Багдановіч у “Апокрыфе” праз дыялог Хрыста і Пятра перадаў моцнае жаданне таго, каб у літаратуры заўсёды *краса* прысутнічала поруч з мараллю, гэта значыць, каб існавала цеснае адзінства эстэтычнага і этычнага: вобразы коласа і васілька выступаюць сімваламі хлеба, працы надзённай і красы, прыгажосці: *Расце васілёк паміж калосся, хлеб адбіраюць гэтыя сінія кветкі* [1, с. 51], бо на іх месцы выраслі б яшчэ каласкі, але не вырываюць іх, як зелле, а шануюць, прысвячаюць яму песні (*няма лепш цвяточка над васілёчка*), успамінаюць у далёкім замежжы. Пытаннем Хрыста *бо нашто каласы, калі няма васількоў?* [1, с. 51] Багдановіч сцвярджае, што не можа жыць і існаваць чалавек як чалавек, калі ён не мае жадання імкнуцца да прыгожага, калі ён не мае мастацтва ў якасці сілы, субстанцыі, якая ўзвышае чалавека ў чалавеку.

Можа, таму песні беларускіх аўтараў і вылучаюцца глыбокім псіхалагізмам, паўнатай светаадчування, душэўнасцю лірычнага гучання?

Адным з пашыраных вобразаў выступае ў песнях “родны край”. Амаль кожны аўтар не можа не прысвяціць светлы гімн родным мясцінам, дзе нарадзіўся, пачуў упершыню матчыну песню, дзе сустрэў першае каханне. Можна смела сцвярджаць, што пасля класікаў якраз ніхто не сказаў такое светлае “люблю” роднаму краю, як Адам Русак (“Я люблю бярозку”, “Край мой любімы”, “Край ты наш квяцісты” і шмат іншых). Адам Герасімавіч з глыбокай любоўю паэтызаваў краявіды роднай старонкі, знаходзіў святло і напаўняў шчасцем кожны момант, спяваў гімн маладосці і прыгажосці кахання. Песня “Калгасны вальс” на музыку Г. Цітовіча [2, с. 183] насычана вобразнымі азначэннямі (*агні залатыя, цені начныя, туманы густыя, месяц залаты, ніва густая, вальс развітальны*), якія “лаканічна і вобразна характарызуюць

з’яву, даюць ёй ацэнку, канкрэтызуюць і вылучаюць патрэбную рысу ці адзнаку” [3, с. 365]. Напрыклад, у песні “Калгасны вальс” спалучэнні з метафарычнымі выразамі *гаснуць агні, цені ляглі, сцелюцца туманы, ноч чары разліла, дрэмлюць сады, сонца прывітае, ніва спаткае* і метанімічным *граюць баяны* дапамагаюць стварыць сітуацыю шчаслівай, бестурботнай вясковай вечарыны юнакоў і дзяўчат, калі ўжо *песню дзяўчаты запяюць пра любоў*:

*Занялася зара,
Расставацца пара,
І апошні развітальны
Вальс іграюць баяны,
Звонка граюць вальс баяны,
Развітальны вальс* [2, с. 184].

Вялікая колькасць беларускіх паэтаў перадавалі сваю ўлюбёнасць у родныя ручайкі, рэкі і азёры, апявалі іх, з імі раіліся, сумавалі і радаваліся. Рака – ціхі сябар, спакойныя хвалі, бурлівае цячэнне якога прыцягвае да сябе, нараджае думкі, да якога можна прыйсці пасля чужых размоў, спрэчак, праблем і нібы нарадзіцца ізноў. Рака ў кожнага свая: для А. Куляшова – Бясядзь, для У. Караткевіча – Дняпро, для П. Броўкі – Ушачка, для У. Верамейчыка – Прыпяць.... Адам Русак, напрыклад, звяртаўся ў сваёй творчасці да велічных акваторыяў, што сталі сімваламі роднага краю: “Мой Нёман”, “Закрасуйся, Нёман”, “Не тужы ты, Нёман”, “Стаяць над Нёманам дубы”, “Дняпро”, “Дунайскія хвалі”, “Над Сожам”, “Нарач”. Песня “Мой Нёман” [2, с. 168] – гэта прызнанне ў любові магутнай рацэ, насычанае метафарычнымі вобразамі (*заснуць у лузе чараты, узйдзе месяц залаты, сны наводзіў, казкі-чары шаптаў, віры палі, дугі жывілі, даў сілу*), народна-паэтычнымі эпітэтамі (*далёкі сон, месяц залаты, сны чароўныя, вада гаючая крыніца, струну жывую*). Вынікам найчасцей індывидуальнага бачання свету выступае ў радках перыфраза, якая прызначана адлюстроўваць складанасць узаемаадносін паміж з’явам і рэчаіснасці і выступае своеасаблівай загадкай, ключ да якой схаваны непасрэдна ў тэксце, што надае твору незвычайную ўзнёсласць і прыгажосць. Вобраз, што стаў асновай перыфразы, добра адлюстроўвае адносіны з’яў жыцця, таму індывидуальнасць асацыяцый замацоўваецца моўнай традыцыяй [4, с. 15]. Перыфраза зарадзілася ў фальклоры, асабліва развілася ў літаратуры класіцызму, калі простыя словы лічыліся непаэтычнымі. Такім чынам, каб надаць мове паэтычны характар, неабходна выкарыстаць разнастайныя іншасказанні. Адам Русак шырока выкарыстоўваў гэты сродак, што набліжае твор да традыцыйна народнага характару, сам троп вылучаецца ацэначнасцю, што і надае мове ўзнёсласць і паэтычнасць: *краса мая, далёкіх сноў маіх рака, казка майго сэрца, краса палёў, краса нізін: Ой, Нёман, казка майго сэрца, Краса палёў, краса нізін* (“Мой Нёман”) [2, с. 168].

Роздумы, звароты і разважанні аб шчаслівым каханні найчасцей у паэтаў сімвалізуюць зоры. Неба, зоры, Сусвет здаўна прыцягвалі ўвагу людзей, а тым больш паэтаў, душы і думкі якіх імкнуцца да неба, сонца і зор, дзе магчыма адчуць свабоду духу. Вышыня – гэта чысціня, радасць, святло, там вольныя птушкі, там Бог і Анёлы. Толькі там, узіраючыся ў зорнае неба, застаючыся сам-насам перад бяскрайняй, бязмежнай прасторай, паэты шукаюць адказы на пытанні сваёй душы. Касмаганічныя вобразы-сімвалы – найбольш распаўсюджаныя сімвалы ў беларускай любоўнай паэзіі. Так, напрыклад, М. Багдановіч геніяльна персаніфікуе гэты вобраз у слаўным рамансе “Зорка Венера”, дзе зорка паўстае сімвалам кахання.

Аналіз паэтычных твораў звяртае ўвагу на шырокае выкарыстанне ў песнях канцэпта ‘малітва’. Беларускія паэты ў розныя гістарычныя перыяды звярталіся да вобраза Бога з пэўным маленнем. У гады барацьбы і змагання паўстаюць радкі-звароты аб вызваленні ад паноў альбо ад захопнікаў. У часы мірнага жыцця мы сустракаем маленне за шчаслівы лёс краіны, за светлую будучыню для наступных пакаленняў: *Прарока нам Бог дараваў на Купалле, каб ён запытаўся: “А хто там ідзе?”, О, Божа, магутны, малю і малюся: Спрадвечныя нашы пакуты згадай, Хоць ты заступіся за лёс Беларусі і згінучь не дай.* (С. Грахоўскі. “Вячэрняя малітва”) [5]; *Ты даруй мне, мой Божа, Я люблю Беларусь, Зноў і зноў да Цябе, Са слязьмі я малюсь* (А. Казлоў. “Мая малітва”) [6].

Калі гаварыць пра творы, напісаныя жанчынамі, перад намі паўстае вобраз маці, якая пасылае малітвы за сваіх дзяцей, за іх шчаслівы лёс, за сыноў, якія змагаюцца за сваю краіну: *Толькі маці твая будзе ў Бога прасіць: “Божжа, любы, прашу ты яго зберажы”*... (Н. Дзямідава. “Малітва аб сыне”) [7]. Матчына малітва, яе вера – самая магутная сіла для дзяцей. Пра гэта ўвесь час пішуць духоўныя настаўнікі, якія заклікаюць увесь час маліцца за дзяцей, што з’яўляецца для іх магутным духоўным падмуркам на ўсе часы. Аўтары пранікнёна, глыбока, выкарыстоўваючы разнастайныя моўныя сродкі, звароты да фальклорных матываў перадаюць усю моц матчынай малітвы, як, напрыклад, такія радкі ў І. Касянкавай “Малітва маці”: *...Так з адчаем крыкнула Богу ў вышыню: “Я замест крывіначак лягу ў зямлю! Змілуйся, мой Божачка, забяры мяне! Ні аднога хлопчыка смерць хай не кране!”* І любоў матуліна падняла сыноў. *Усе з вайны вярнуліся да сябе дамой* [8]. Верш узмацняецца рытарычнымі воклічамі, зваротамі, памяншальна-ласкальнымі суфіксамі.

Болем, сумам адгукваюцца радкі, прысвечаныя Чарнобыльскай трагедыі. Канешне, зварот да Бога падтрымлівае, але і напаўняе душу глыбокай самотай, ведаючы, што Беларусь *накрыта стронцыем, цэзіем, ліціем; а слёзы, хмары радыёактыўныя : Хай цвіце твой дзядоўнік Калючы, таму што безабаронны. У цябе на слыху перагукваюцца Радыяцыя і Радаўніца...* (Р. Барадулін. “Малітва наступнасці”) [9, с. 231].

Для беларускай песенна-паэтычнай лірыкі ўвогуле характэрны зварот да вобраза маці, што гаворыць аб глыбінных пачуццях беларускай душы, дзе вобразы маці і радзімы найчасцей пераплятаюцца ў радках. Шмат паэтаў стварылі вельмі цёплыя творы, дзе перадалі тонкія перажыванні, любоў і замілаванне сваёй душы: М. Танк, Э. Агняцвет, П. Панчанка, А. Пысін, Н. Гілевіч, А. Вярцінскі, С. Грахоўскі, Г. Бураўкін, Р. Барадулін, А. Грачаннікаў, Н. Гальпяровіч і шмат іншых. Знакаміты беларускі пісьменнік, паэт Уладзімір Ліпскі заўсёды пранікнёна перадае развагі, успаміны, якія не могуць не кранаць душу. Паэтычны зборнік паэта “Памілуй і ўзвысь” (33 вершы-малітвы) прадстаўляе сабой не проста зварот да Бога, а глыбінны роздум творчага чалавека над штодзённым духоўным і не зусім жыццём. Праз праявічныя творы перадаецца чытачу бязмежная любоў да сваёй Маці, з якой разам выжылі ў гады Айчыннай вайны: *Мама цярпліва несла свой крыж праз вайну. Сваім цяплом сагрвала нас. Пяшчотай карміла. Прыдумкамі лячыла. Верай сваёй узвышала. Ты ў сэрцы маім, Мама!* [10, с. 112].

Малітва ёсць услых, але малітва ёсць і ў душы: *Я не чуў маміных малітваў. Уголас яна іх ніколі не прамаўляла. У царкву не хадзіла. Яны, маўклівыя маміны малітвы, цяпер самі адгукваюцца ў маёй душы. Кожнае слова як удар сэрца. А калі сэрца б’ецца, яно жыве.*

Дзякуй, Мама, што і сёння разбудзіла на ўзыходзе сонца. Нізкі паклон, мілая, што каналамі памяці, праз Млечны Шлях, перадала мне сваю ранишнюю малітву. Буду ёю сустракаць кожны новы дзень свайго жыцця. [10, с. 113].

Як удзячны і любячы сын, Ул. Ліпскі задае рытарычнае пытанне, на якое адказ верагодны і адназначны: *Дык чаму ж не адчуць, Мамы, што вы самі Богі на Зямлі, што ад вас у многім залежыць жыццё, будзе яно ў вас райскім ці пякельным.* [10, с. 117].

Для паэта Мама раўнаважная Богу (*Мой Божжа! Мама любая!*), разам яны выступаюць для дзяцей асновай духоўнага жыцця, дзякуючы чаму дзеці растуць, жывуць, *атрымліваюць веру і аднаўляюць душу, шукаюць ісціну і спазнаюць прыгажосць, шчасце, каханне.* [10, с. 49].

Разважаючы пра нацыянальную ідэнтыфікацыю вобразаў нашай беларускай песенна-паэтычнай лірыкі, мы зноў звярнуліся да творчасці М. Багдановіча, якога хвалявалі тэмы радзімы, ролі паэта, кахання, душы, хваробы, хуткацечнасці жыцця, развітання: *“Пралятайце вы, дні, Залатымі агнямі. Скончу век малады, – аблятайце цвятані...”* [1, т. 1, с. 319]; *“Я – бальны, бяскрыдлаты паэт! Мо жыцця майго верш ужо спет...”* [1, т. 1, с. 219]. Цікава, што поруч з творчасцю нашага Максіма Багдановіча міжволі паралельна ўсплываюць радкі рускага паэта Сяргея Ясеніна: *Все мы, все мы в этом мире тленны, Тихо льётся с клёнов листьев медь, Будь же ты вовек благословенно, Что пришло процвеств и умереть* [11, т. 1, с. 194]. Падобны ў нечым жа і лёс маладых паэтаў, такіх таленавітых і такіх трагічных, аб’яднаных любоўю да жыцця, жанчыны, роднага краю, але ж прасякнуты такім

драматызмам і прадчуваннем хуткай пагібелі: *малодое жыццё праляціць, прабяжыць, – Не забудзься вясёлых калёраў зажыць* [1, с. 311] / *Скоро мне без листвы холодеть, Звоном звезд насыпая уши, Без меня будут юноши петь, Не меня будут старцы слушать* [11, с. 89]. Вельмі падобна перадаецца ў паэтаў вобраз радзімы: *Край ты мой заброшенный, Край ты мой, пустырь, Сенокос некошенный, Лес да монастырь* [11, с. 125]; *Слушают ракиты посвист ветряной... Край ты мой забытый, Край ты мой родной!* [11, с. 130]; *Сердце гложет плачущая дума... Ой, не весел ты, край мой родной* [11, т. 1, с. 167]. І ў Максіма Багдановіча: *Краю мой родны! Як выкляты Богам – столькі ты зносіш нядолі. Хмары, балоты... Над збожжам убогім вецер гуляе на волі* [1, т. 1, с. 107]; *І снуюцца сумна ў сэрцы, Ёюцца адгалоскі Роднай песні, простаі песні Беларускай вёскі...* [1, т. 1, с. 85].

Рускага паэта хвалявалі тэмы лёсу вёскі, любоў да бацькоўскай хаты, каханне да жачыны, філасофскія, рэлігійныя пытанні, праз усю паэзію праступае хваляванне за лёс Русі, якая ў яго выступае *деревянная, голубая, ложноклассическая, золотая, кроткая, далёкая и близкая, отчавившая, задремавшая, царевна сонная*. З глыбокім трагізмам ствараецца вобраз Русі, мы заўважаем драматызм, песімізм, горыч і незразумеласць, адсутнасць адказаў на пытанні, якія ірвалі ягоную душу знутры: *Не в моего ты бога верила, Россия, родина моя! Ты, как колдунья, дали мерила, И был, как пасынок твой, я...* [11, т. 1, с. 200]. І далей паэт з глыбокім надрываю працягвае: *О, будь мне матерью напутною В моем паденьи роковом! Як трагічна, да болю ў душы, гучаць падобныя радкі і ў наступным вершы: Устал я жить в родном краю В тоске по гречневым просторам... И вновь вернусь я в отчий дом...* [11, т. 1, с. 193]. Далей паэт апісвае сваю гібель, якая, як ён разумее сам, на вялікі жаль, нічога не зменіць у жыцці яго радзімы: *А месяц будет плыть и плыть, Роняя весла по озерам, И Русь всё также будет жить, Плясать и плакать у забора...* [11, т. 1, с. 194].

Пры такой трагедыйнасці і драматызме вершы рускага паэта, як і беларускага Максіма Багдановіча, вельмі музычныя, многія з іх сталі рамансамі і вядомыя даўно шырокай аўдыторыі. Шмат вершаў Сяргея Ясеніна сталі песнямі і рамансамі дзякуючы кампазітару В. Ліпатаву.

Матывы развітання, тугі і безвыходнасці пераплецены ў паэзіі абодвух паэтаў: *Сэрца ные, сэрца кроіцца ад болю* [1, т. 1, с. 84]; *Сумна мне, а ў сэрцы смутак ціха запявае* [1, т. 1, с. 81]; *Не умчусь я ў сінюю даль... Ой, чаму жа надзеі і веры Пагасіў у душы я агні?..* [1, т. 1, с. 419]. *Наша вера не погасла, святы песни и псалмы, – піша С. Ясенін, але ж не ищи меня ты в боге, Не зови любить и жить... Я пойду по той дороге Буйну голову сложить* [11, т. 1, с. 166].

Глыбокі трагізм напаўняе творчасць Максіма Багдановіча і Сяргея Ясеніна, якія раскрывалі шматлікія вобразы, пакінулі глыбокі, незабыўны, кранаючы душу след у шматлікіх чытачоў і слухачоў іх песень і рамансаў [12, с. 191].

Такім чынам, раскрываючы вобразы нацыянальнай ідэнтыфікацыі беларускай песеннай лірыкі, можна адзначыць, што наша культура – гэта складаны і шматгранны працэс. Аналіз песенна-паэтычных беларускіх твораў паказвае на адлюстраванне ў іх культурных, гістарычных і сацыяльных аспектаў у жыцці нашага народа. Паэты выкарыстоўваюць разнастайныя сродкі вобразнасці для перадачы сваіх пачуццяў прыналежнасці да сваёй нацыі. Гэта і родны край, і гістарычныя падзеі, і фальклорныя матывы, якія выкарыстоўваюцца для перадачы менавіта беларускіх культурных каштоўнасцей і традыцый, і наша ўнікальная мова, і асабістыя перажыванні паэтаў, звязаныя з больш шырокімі тэмамі нацыянальнай ідэнтычнасці, ствараючы глыбокія эмацыянальныя сувязі з чытачом.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Багдановіч, М. Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 2. Маст. проза, пераклады, літаратурныя артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды / М. Багдановіч [Тэкст] – Мн. : Навука і тэхніка, 1993. – 600 с.

2 Сто песень беларускіх кампазітараў / Уклад. А. М. Чыркун. – Мн. : Беларусь, 2002. – 204 с.

- 3 Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах: Дапам. / Вячаслаў Рагойша. – Мн. : “Беларуская энцыклапедыя”, 2001. – 384 с., с. 365
- 4 Малажай, Г. М. Беларуская перыфраза. / Кароткі слоўнік / Г. М. Малажай – Мінск : Вышэйшая школа, 1974. – 160 с.
- 5 Грахоўскі, С. Вячэрняя малітва / Сяргей Грахоўскі : [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://karotkizmest.by//html/>. – Дата доступу: 27.11.2024.
- 6 Казлоў, А. Мая малітва / А. Казлоў : [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://karotkizmest.by//html/>. – Дата доступу: 28.11.2024.
- 7 Дзямідава, Н. Малітва аб сыне / Н. Дзямідава : [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://moukahany.ru/malitva-ab-syne>. – Дата доступу: 20.11.2024.
- 8 Касянюка, І. Малітва маці / І. Касянюка : [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://sledvainy.ru/malitva-matsi>. – Дата доступу: 25.11.2024.
- 9 Барадулін, Р.І. Руны Перуновы: выбр.тв. / Рыгор Барадулін / – Мн. : “Радыёлаплюс”, 2006. – 496 с.
- 10 Ад шчырага сэрца : падарунак любай маме / укладальнік Алесь Бадак. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2016. – 255 с.
- 11 Есенин, С. Собрание сочинений в пяти томах. Стихотворения, поэмы, художественная проза, литературно-критические статьи, автобиографии, письма, шуточные стихи / Есенин Сергей – М. : Художественная литература, 1966.
- 12 Бароўская, І. Матывы трагізму ў творчасці Максіма Багдановіча і Сяргея Ясеніна / І. Бароўская. – Рэлігія і грамадства-17 / Сборник научных статей XVII Международной научно-практической конференции. – Могилёв : 2014. – С. 189–191.

The study of the author is devoted to the analysis of the system of images, through which the national distinctiveness of the song-poetic creativity of Belarusian poets is manifested. The article traces the reflection in the songs and poems of cultural, historical and social aspects of our people's life. Yes, the works of M. Bogdanovich, A. Rusak, S. Grakhovsky, Ul. Lipsky and other poets show how images can be a tool for deep self-expression and transfer of universal human experiences.

У. А. БОБРЫК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого”)

А. М. ЧАРНЫШОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыка Скарыны”)

ЖАНОЧЫЯ МЯНУШКІ Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У артыкуле аналізуюцца мянушкі гаворак Гомельшчыны. Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што мянушкі складаюць значны пласт лексікі ў гаворках. Рашаючымі фактарамі іх утварэння і ўжывання з’яўляюцца народны гумар і назіральнасць камунікантаў. Мянускі могуць служыць гістарычнаму даследаванню жыцця народа не ў меншай ступені, чым іншыя помнікі культуры і побыту, літаратуры і мовы. Калі па асобных мянушках цяжка акрэсліць іх каштоўнасць, то сабраныя ў вялікай колькасці яны ілюструюць шмат рысаў побыту беларусаў.

Народная мова з’яўлялася і з’яўляецца асноўнай крыніцай узбагачэння беларускай літаратурнай мовы. Яна, па словах Я. Карскага, яе карань і аснова. Таму трэба адказна і сур’ёзна адносіцца да жывых скарбаў народнай мовы, у тым ліку і да вулічных мянушак, агульных назваў членаў сям’і, роду. Яны ўжываюцца ў паўсядзённым жыцці вяскоўцаў, але не маюць юрыдычнай сілы. Даследчыкі называюць наступныя асноўныя прычыны ўзнікнення мянушак: недастатковую колькасць афіцыйных асабовых назваў у параўнанні з патрэбамі камунікантаў: “Ні адна мова (і беларуская не складае выключэння) не мае ў сваім звароце столькі асабовых імён, каб імі можна было без паўтарэння назваць усіх членаў таго ці іншага грамадскага калектыву” [1, с. 54], імкненне да дакладнай персаніфікацыі пэўнай асобы, выдзяленне яе па якой-небудзь прыкмеце з пэўнага калектыву, асяроддзя [2, с. 118]. Асаблівасць вулічнай мянушкі заключаецца ў тым, што яна ўказвае толькі на аднаго чалавека, на ўласцівыя яму спецыфічныя рысы, не толькі называе асобу, але і трапна характарызуе яе. У гэтым і заключаецца жыццяздольнасць мянушак, інакш яны не прыжыліся б у народзе. Адметнасць ужывання вулічных мянушак у параўнанні з літаратурнай мовай заключаецца ў тым, што ў народна-гутарковай мове яны выкарыстоўваюцца без удакладненняў і часта не спалучаюцца з тымі імёнамі, якія называюць. Шматлікія мянушкі ў гаворках ужываюцца ў нейтральным значэнні.

Вулічныя мянушкі адлюстроўваюць характэрны для вяскоўкі светапогляд, адносіны паміж людзьмі, вясковыя традыцыі, а таму маюць дакладную матывіроўку, якая кладзецца ў аснову семантычнай класіфікацыі.

Сабраны багаты фактычны матэрыял дазваляе вылучыць лексіка-тэматычную групу вясковых мянушак, што характарызуюць псіхічныя якасці асобы. У мянушках падкрэсліваюцца наступныя характарыстыкі асобы:

– *аматарка сварыцца*: **Брытва** (в. Картынічы Лельч.), **Каза** (в. Карпаўка Лоеўск.), **Крыса** (в. Ціхінічы Раг.), **Моська** (в. Азяраны Раг.), **Скаварада** (в. Чорнае Рэч.);

– *вострая на язык*: **Брытва** (в. Майскае Жлоб.), **Жыжка** (в. Глушыца Жлоб.), **Крапіўка** (г. п. Церахоўка Добр.);

– *вяртлявая, рухавая*: **Белка** (в. Вуглы Раг.), **Юла** (п. Вялікі Мох Б-Каш.);

– *гаваркая*: **Балабешка** (в. Чамярысы Браг.), **Балабуха** (в. Пірэвічы Жлоб.), **Балоба** (в. Вуглы Раг.), **Балтушка** (в. Шкураты Браг.), **Бараболіха** (в. Хальч Ветк.), **Гаманіха** (в. Шкураты Браг.), **Гамоня** (в. Яроміна Гом.), **Лапатуха** (в. Пакалюбічы Гом.), **Курыца**

(в. Целяшы Гом.), **Лапоцька** (в. Ціхінічы Раг.), **Лапоця** (в. Зялёныя Лукі Гом.), **Мянташка** (в. Пірэвічы Жлоб.), **Сарока** (в. Глушыца Жлоб.), **Сініца** (в. Пярэдзелка Лоеўск.), **Грандычыха** (п. Каравышань Гом.);

– *ганарыстая, самаўпэўненая, фанабэрыстая*: **Карона** (г. п. Церахоўка Добр.), **Гусарка** (в. Пярэдзелка Лоеўск.);

– *гняўлівая, сварлівая*: **Бурбалка** (в. Ляхавічы Жытк.), **Верхал** (в. Старое Сяло Ветк.), **Крыса** (в. Ціхінічы Раг.), **Скаварада** (в. Чорнае Рэч.), **Чубка** (в. Старое Сяло Ветк.), **Цігра** (в. Радзеева Б-Каш.; в. Радуша Жлоб.);

– *гультаяватая, гультайка*: **Блында** (в. Радуга Ветк.), **Калодка** (в. Салтанаўка Жлоб.);

– *задзірыстая, аматарка пабіцца*: **Боўдала** (в. Пірэвічы Жлоб.), **Вайна** (в. Аціркі Петр.), **Вурка** (в. Маркавічы Гом.), **Лаза** (в. Радуша Жлоб.), **Клюка** (в. Вуглы Раг.);

– *зладзейка*: **Маня Далгарукая** (в. Нагорнае Гом.);

– *злая, злосная*: **Аўчарка** (в. Дзімамеркі Лоеўск.), **Клізма** (г. Жлобін), **Навальніца** (в. Маркавічы Гом.), **Пірання** (п. Красны Маяк Гом.), **Рыська** (в. Ванюжычы Петр.), **Соля (Соль)** (в. Бяланавічы Петр.), **Сучка** (в. Кругавец Добр.), **Туча** (г. п. Церахоўка Добр.), **Храпа** (в. Малешаў Жытк.), **Цыбуліна** (г. п. Церахоўка Добр.), **Цытра** (в. Уборак Лоеўск.);

– *легкадумная*: **Мар’я Брында** (в. Бушацін Б-Каш.);

– *маўклівая*: **Моўша** (в. Краснаселле Хойн.), **Рыбіна** (в. Уборак Лоеўск.);

– *назойлівая, надакучлівая*: **Дапакучка** (в. Кароткавічы Жлоб.), **Жужка** (в. Бывалькі Лоеўск.);

– *нехайная*: **Абезьяна** (в. Чорнае Рэч.), **Абрыданніца** (в. Ламавічы Акц.), **Ануча** (в. Чорнае Рэч.), **Бейза** (в. Майскае Жлоб.), **Галапупенка** (в. Касцюкоўка Гом.), **Гірма** (в. Дабрынь Чач.), **Гламазда** (п. Усход* Б-Каш.), **Дзяружка** (п. Каравышань Гом.), **Дзюндзіха** (в. Пратасы Акц.), **Дыдуха** (в. Церабееўка Рэч.), **Замарашка** (в. Рагі Гом.), **Зёпа** (в. Рэчкі* Ветк.), **Кабыла** (в. Рэчкі* Ветк.), **Караўка** (в. Рэчкі* Ветк.), **Квашня** (в. Уборак Лоеўск.), **Кікімара** (в. Сямурадцы Жытк.), **Клуша** (в. Тонеж Лельч.), **Кулёма** (в. Ліпнякі Лоеўск.), **Кура** (в. Ліпнякі Лоеўск.), **Лахудра** (г. Жлобін; в. Удалёўка Лоеўск.), **Леся** (в. Пірэвічы Жлоб.), **Малпа** (в. Конкавічы Петр.), **Мурза** (в. Антонаўка Маз.), **Мурзілка** (в. Малінаўка Лоеўск.), **Незгряя** (в. Кіраў Нар.), **Нераха**, **Нікеча**, **Няўдоба** (в. Смалегаў Нар.), **Порхаўка** (в. Церабаў Петр.), **Пугачыха** (в. Шкураты Браг.), **Растропа** (в. Церабаў Петр.), **Рассахора** (в. Прудок Гом.), **Рэпанка** (в. Сямурадцы Жытк.), **Салоха** (в. Конкавічы Петр.), **Свіння** (в. Конкавічы Петр.), **Хероня** (в. Уборак Лоеўск.), **Цюрыха** (в. Маркавічы Гом.), **Чупачка** (в. Маркавічы Гом.), **Чухонка** (в. Зяткавічы Карм.);

– *нелюдзімая*: **Дзічка** (п. Вялікі Мох Б-Каш.), **Капуста** (в. Шарпілаўка Гом.);

– *палахлівая, баязлівая*: **Чайка** (в. Сямурадцы Жытк.), **Крот Вольга** (в. Тонеж Лельч.);

– *песімістка, увесь час скардзіцца, жаліцца*: **Бядуха** (в. Вуглы Раг.), **Канька** (в. Елянец Б-Каш.), **Кароста** (в. Кавалёўка Раг.), **Няшчасніца** (в. Сямурадцы Жытк.), **Обіда** (в. Малешаў Жытк.);

– *плаксівая, шмат плача*: **Вербачка** (в. Карма Добр.), **Галасуха** (в. Зяткавічы Карм.), **Кісліца** (в. Насовічы Добр.), **Слёзка** (в. Астражанка Лельч.);

– *пляткарка*: **Аўчарка** (в. Дзімамеркі Лоеўск.), **Балаболка** (п. Усход* Ветк.), **Варона** (в. Каравацічы Калінк.), **Налопа** (в. Залессе Чач.), **Сарока** (в. Шкураты Браг.), **Свіста** (в. Рагі Гом.), **Ціліўкала** (в. Кузьмінічы Добр.);

– *працавітая, працалюбівая*: **Камета** (в. Маркавічы Гом.), **Мурашка** (в. Сямурадцы Жытк.), **Пчолка** (в. Хальч Ветк.), **Хвілінка** (в. Алексічы Хойн.);

– *скупая, скванная*: **Беда** (в. Колкі Петр.), **Гнеда** (в. Церабееўка Рэч.), **Драла** (в. Новы Сцепаноў Браг.), **Скапчыха** (п. Каравышань Гом.), **Хамідла** (в. Саўгаснае Б-Каш.), **Хапка** (в. Кавалёўка Раг.), **Хова** (в. Красноўка Нараўл.);

– *сонная, санлівая, любіцельніца доўга паспаць*: **Храпа** (в. Малешаў Жытк.), **Храпела** (в. Асобіна Б-Каш.);

– *спрытная, рухавая*: **Белка** (в. Уборак Лоеўск.);
– *усюды ўлазіць, умешваецца*: **Шыла** (в. Грохаў Лоеўск.);
– *хітрыя*: **Круцька** (в. Рудня Целяшоўская Гом.), **Ліса** (в. Ціхінічы Раг.), **Лука** (п. Вя-лікі Мох Б-Каш.);

– *цяжкі характар*: **Сонька Вырві глаз** (в. Асобіна Б-Каш.).

Многія вясковыя мянушкі характарызуюць асобу паводле фізічных асаблівасцей, паталагічных адхіленняў. Такімі вулічнымі найменнямі называюць жанчыну, калі яе добра ведаюць:

– *мажная*: **Домна Бык** (п. Усход* Б-Каш.);

– *блізарукая*: **Томка Скалавокая** (п. Усход* Б-Каш.), **Касабланка** (в. Вялікі Мох Б-Каш.), **Коса** (в. Сямурадцы Жытк.);

– *глухая*: **Ганна Глухая** (в. Елянец Б-Каш.), **Цяцера** (г. п. Церахоўка Добр.);

– *гарбатая*: **Кіёўка** (г. п. Церахоўка Добр.), **Насця Гарбаціха** (в. Елянец Б-Каш.);

– *з вялікімі вачыма, зубамі, носам*: **Кобра** (в. Целяшы Гом.), **Луна** (Вялікі Мох Б-Каш.), **Сава** (в. Ціхінічы Раг.), **Зубатка** (в. Буда-Люшаўская Б-Каш.), **Зубіха** (в. Тонеж Лельч.), **Насарка** (в. Каралін Хойн.);

– *з крывымі нагамі, бокам і г. д.*: **Насця Крывобока** (в. Сямурадцы Жытк.), **Калчанога** (в. Зялёныя Лукі Гом.), **Кашалапка** (в. Кругавец Добр.) **Маня Крывая** (в. Ду-най Рэч.), **Крывалапка** (в. Вулкан Лоеўск.);

– *з чырвоным тварам*: **Краснапёрка** (в. Маркавічы Гом.), **Маркоўка** (в. Нова-маркавічы Гом.);

– *пры хадзьбе перакульваецца*: **Вутка** (в. Глушыца Жлоб.), **Качка** (в. Майскае Жлоб.), **Утка** (в. Цярэшкавічы Гом.);

– *без нагі*: **Маня Бязнога** (в. Сямурадцы Жытк.);

– *худая*: **Лена Сухая** (в. Елянец Б-Каш.), **Траска** (в. Шкураты Браг.), **Таранка** (в. Пярэдзелка Лоеўск.), **Шчэпка** (в. Маркавічы Гом.);

– *малая*: **Булачка** (в. Леніна Добр.), **Кацюшка** (в. Глушыца Жлоб.), **Кнопка** (в. Майскае Жлоб.), **Кузюлька** (в. Малінаўка Лоеўск.), **Курапатка** (в. Радуга Ветк.);

– *малая і тоўстая*: **Бомба** (в. Рагінь Б-Каш.), **Дзежка** (в. Сямурадцы Жытк.), **Жлукта** (в. Глушыца Жлоб.), **Ступка** (в. Касцюкоўка Гом.), **Торба** (в. Перавалока Рэч.), **Торбіха**, **Тумба** (в. Жгунь Добр.);

– *з вялікім, малым бюстам*: **Цыцарка** (в. Алексічы Хойн.), **Фанера** (в. Маркавічы Гом.).

Большасць мянушак характарызуе вяскоўцаў паводле знешняга выгляду:

– *колеры валасоў*: **Белая варона** (в. Пірэвічы Жлоб.), **Белая Таццяна** (в. Азершчына Рэч.), **Белка** (в. Карпаўка Лоеўск.), **Манька Чорная** (в. Асобіна Б-Каш.), **Рыжая** (в. Каравацічы Калінк.), **Смалянка** (в. Вуглы Раг.);

– *прыгожая*: **Бяроза** (в. Уборак Лоеўск.), **Вішанька** (в. Карма Добр.), **Каліна** (в. Красны Маяк Гом.), **Карцінка** (в. Малы Малешаў Жытк.), **Княгіня** (г. п. Церахоўка Добр.), **Красаўка** (в. Карпаўка Лоеўск.), **Ліпка** (в. Яроміна Гом.), **Рабіна** (г. п. Церахоўка Добр.), **Роза** (в. Асобіна Б-Каш.), **Таполя** (г. п. Церахоўка Добр.).

Цікавымі з’яўляюцца мянушкі, што з’явіліся ў працэсе моўных зносін. Яны адлюстроўваюць спецыфічныя індывідуальныя асаблівасці гаворкі пэўных камунікантаў, указваюць на артыкуляцыйныя асаблівасці мовы, называюць словы ці выразы, якія носьбіт часта ўжывае, характарызуюць гучнасць голасу:

– **Маруся Бляха** – часта ўжывала слова *бляха* (п. Усход* Б-Каш.), **Абразованная** – ад частага ўжывання выразу “*я ж абразованная*” (в. Пярэдзелка Лоеўск.), **Абыціха** – ад частага ўжывання выразу “*абы ціха*” (в. Гіроў Рэч.), **Атокша** – ад частага ўжывання выразу “*а то*” (в. Глушыца Жлоб.), **Кука** – хавалася і крычала “*ку-ку*” (в. Васількоў Рэч.).

У аснове той ці іншай мянушкі ляжыць рэальны факт або здарэнне, якое адбылося ў жыцці той ці іншай вяскоўкі. Напрыклад:

– **Баба Клёніха** – ляжала пад клёнам і спявала: “Клён – мой дом родной” (п. Усход* Б-Каш.); **Груня з Брэста** – ездзіла да ваенаслужачага ў горад Брэст (в. Майскае Жлоб.); **Домна ля печы** – першую шлюбную ноч правяла каля печы (г. Жыткавічы), **Крынянка** – дачка рабіла каўбасу з крыві, але маці не спадабаўся гатунак, і яна, смяючыся, назвала яго крынянка (в. Каравацічы Рэч.), **Палоніха** – у час вайны пабывала ў палоне (в. Каравацічы Рэч.), **Парцізанка** – 1. Была ў партызанскім атрадзе (в. Алексічы Хойн.); 2. Нарадзілася ад партызана (в. Ванюжычы Петр.).

Намі выяўлены ў гаворках Гомельшчыны мянушкі, якія характарызуюць асобу паводле захапленняў, схільнасцей да якога-небудзь дзеяння: **Золушка** – насіла шмат залатых упрыгожаняў (в. Пірэвічы Браг.); **Марыя Хлапчурка** – сябрвала з хлопцамі (в. Бушацін Лоеўск.); **Бяссоліха** – не саліла стравы (в. Сямурадцы Жытк.); **Наша Русланава** – па маладосці спявала песні з рэпертуара артысткі Л. Русланавай (в. Каравацічы Рэч.), **Рамоніха** – вырошчвала рамонкі (в. Хальч Ветк.); **Сербіянка** – любіла танцаваць (в. Астражанка Лельч.).

Асобныя мянушкі могуць указваць на месца жыхарства: **Антоняўка** – з вёскі Антоняўка (в. Хальч Ветк.); **Арлоўка** – з г. Арол (в. Лучын Раг.); **Ева Курыка** – з вёскі Курыцічы (в. Ванюжычы Петр.); **Галя Слепчанка** – ад былой назвы вёскі Слепцы, зараз вёска Знаменка (в. Сямурадцы Жытк.); **Насця Полешка** – з Палесся (в. Сямурадцы Жытк.), **Вольга Валынка** – з Валынскай вобласці (в. Курганне Раг.).

Па-рознаму называюць у гаворках жанчын у залежнасці ад адносін да сямейнага становішча, шлюбу: **Вянчанка** – вячалася ў царкве (в. Кажушкі Хойн.); **Гарнізонаўка** – было шмат мужчын (в. Маркавічы Гом.); **Гуля** – разбэшчаная (в. Холмеч Рэч.); **Кошка** – разбэшчаная (в. Холмеч Рэч.); **Пястуха – якую песцяць; балаўніца** (в. Церабееўка Рэч.); **Самазванка** – сама прыйла жыць да хлопца (в. Церабееўка Рэч.), **Скараспелка** – рана выходзіць замуж (в. Слабада Б-Каш.).

Паводле разумовых здольнасцей асобу ў гаворках Гомельшчыны называюць: **Апенька** – разумова абмежаваная (в. Шарпілаўка Гом.), **Мар’я Нізнайка** (в. Елянец Б-Каш.).

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што мянушкі складаюць значны пласт лексікі ў гаворках Гомельшчыны. Рапашчымі фактарамі іх утварэння і ўжывання з’яўляюцца трапны народны гумар і назіральнасць камунікантаў. Нельга не пагадзіцца з У. Юрэвічам, які слушна адзначае, “як пабагацелі б мы, каб больш даследавалі паходжанне беларускіх імён і прозвішчаў, традыцыйных мянушак, усяго народнага іменаслоўя, каб мелі, нарэшце, поўны збор антрапонімаў, носьбіты якіх жывуць на Беларусі і з’яўляюцца жывым помнікам” [1, с. 111].

Такім чынам, мянушкі могуць служыць гістарычнаму даследаванню жыцця народа не ў меншай ступені, чым іншыя помнікі культуры і побыту, літаратуры і мовы. Калі па асобных мянушках цяжка акрэсліць усю іх каштоўнасць, то, сабраныя ў вялікай колькасці, яны ілюструюць шмат рысаў побыту беларусаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Беларуская антрапанімія: вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.] – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009.

2 Усціновіч А. К. Найменні асоб мужчынскага полу ў актавых запісах Гродзеншчыны і Брэстчыны XVI-XVII стст. // 3 жыцця роднага слова. – Мінск, 1968.

3 Юрэвіч Ул. Слова жывое, роднае, гаваркое... / Ул. Юрэвіч. – Мінск : “Мастацкая літаратура”, 1988.

Спіс умоўных скарачэнняў (раёнаў):

Акц. – Акцябрскі; Б-Каш. – Буда-Кашалёўскі; Браг. – Брагінскі; Ветк. – Веткаўскі; Гом. – Гомельскі; Добр. – Добрушскі; Жлоб. – Жлобінскі; Жытк. – Жыткавіцкі; Калінк. –

Калінкавічскі; Карм. – Кармянскі; Лельч. – Лельчыцкі; Лоеўск. – Лоеўскі; Маз. – Мазырскі; Нар. – Нараўлянскі; Петр. – Петрыкаўскі; Раг. – Рагачоўскі; Рэч. – Рэчыцкі; Светл. – Светлагорскі; Хойн. – Хойніцкі; Чач. – Чачэрскі.

* Страчаныя вёскі.

The article analyzes the minutiae of Gomelshchyna's vocabularies. The analyzed material shows that minuscule words form a significant part of the lexicon in the newspapers. The most important factors of their decoration and usage are folk humanor and the moralism of the communicants. The mines can serve as a historical study of the people's life no less than other monuments of culture and life, literature and language. It is hard to emphasize their quality, but they are collected in large numbers and illustrate a lot of Belarusian visits.

У. А. БОБРЫК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого”)

А. М. ЧАРНЫШОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МОЎНАЕ ВЫРАЖЭННЕ МІМІЧНЫХ АКТАЎ У БЕЛАРУСКІМ МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ

У артыкуле разглядаюцца вербалізаваныя ў беларускім мастацкім дыскурсе невербальныя кампаненты камунікацыі, якія дэманструюць мімічныя выразы твару. Вызначаецца, што ў адпаведнасці са сваім камунікатыўным намерам аўтар адбірае для перадачы інфармацыі моўныя адзінкі, якія валодаюць неабходным значэннем: прадметна-лагічным, канататыўным, ацэначным, у выніку чаго дадзеныя адзінкі набываюць пэўны прагматычны патэнцыял, магчымасць зрабіць некаторы камунікатыўны эффект на адрасата. Асаблівая ўвага надаецца вызначэнню той часткі твару, якая больш выразна нясе семантычную нагрузку мімічнага выразу.

Мова рухаў цела, жэсты, міміка і інтанацыя спрадвеку прыцягвалі ўвагу людзей як адзін з дзейных спосабаў уздзеяння на суразмоўцу. Цікавай для навукоўцаў гэтая вобласць ведаў пра чалавека стала ў канцы ХХ стагоддзя, тады і з’явіўся новы раздзел мовазнаўства – паралінгвістыка.

Вядома, што зносіны людзей ажыццяўляюцца па двух каналах: вербальным і невербальным. Увага моваведаў да мастацкага твора выклікана перш за ўсё тым, што тэкст адлюстроўвае і вербальныя, і невербальныя кампаненты камунікацыі.

Маўленчыя зносіны, якія працякаюць у натуральных абставінах, маюць шэраг фізіялагічных і псіхафізіялагічных характарыстык, гэта значыць, уключаюць як паралінгвістычныя з’явы, так і псіхафізіялагічныя сімптомы эмацыянальнага стану. Вывучэнне працэсаў вербальнай перадачы інфармацыі абавіраецца як на лінгвістычныя, так і на нелінгвістычныя, і экстра-лінгвістычныя фактары. У мастацкай літаратуры ўсе пералічаныя з’явы фіксуюцца рознаструктурнымі намінацыямі.

Уключэнне невербальных сродкаў у літаратурны твор – з’ява складаная, бо аўтар спачатку назірае іх у непасрэдных рэальных зносінах, пераасэнсоўвае, ужывае ў творы, чытач праходзіць падобны шлях, але ў зваротным кірунку: ён успрымае невербальныя сродкі ў тэксце, аналізуе і можа выкарыстоўваць іх у вусных зносінах. “У выніку гэтага ў мастацкім тэксце як бы адбываецца пастаянная апеляцыя да паралінгвістычнай кампетэнцыі чытача праз невербальныя кампаненты, якія апісваюць эмоцыі і перажыванні персанажаў” [1].

Варыятыўнасць вербальнай рэпрэзентацыі невербальных элементаў у мастацкім дыскурсе з’яўляецца лагічным следствам неабмежаванасці праяў чалавечых эмоцый з іх шматлікімі функцыямі. Знакавая і эмацыйная прырода невербальных сродкаў з’яўляецца фактарам, які вызначае іх функцыянальныя асаблівасці ў камунікацыі, а менавіта функцыянальную суаднесенасць невербальных сродкаў з уласна моўнымі сродкамі камунікацыі.

Аналізуючы кантэкст апісанняў невербальных сродкаў у мастацкіх тэкстах, вылучаюць тры асноўныя групы парамоўных сродкаў: кінесічныя (жэсты, міміка, рухі цела, пастава), акулесічныя (камунікацыя вачыма) і праксемічныя (дыстанцыя падчас зносін) сродкі. У дадзеным артыкуле разглядаюцца мімічныя спосабы абазначэння эмоцый чалавека і яго эмацыянальных перажыванняў.

“Са слоў чалавека можна толькі зрабіць вывад, якім ён мае намер здавацца, але які ён на самой справе, прыходзіцца здагадвацца па яго міміцы...” – пісаў Ф. Шылер [Цыт. па: 2, с. 230].

І сапраўды, большую частку інфармацыі, якую даносіць да нас чалавек, мы можам “счытаць” непасрэдна з яго твару. Усе яго часткі (бровы, вочы, вушы, губы) спрыяюць таму, каб дакладна ведаць, што адбываецца ў момант зносін з нашым суб’ядзікам. Міміка (грэч. *mimikos* “акцёрскі, прытворны”) – выразныя рухі мышцаў твару як адна з форм праяўлення пачуццяў [3, с. 115].

Вучоныя сцвярджаюць, што камунікацыя праз міміку з’яўляецца міжвідавай, гэта значыць аднолькава інтэрпрэтуецца ўсімі жыхарамі зямнога шара. Міміка, як і жэсты, дазваляе нам лепш зразумець апанента, разабрацца ў тым, што ён адчувае. Так, напрыклад, паднятыя бровы, шырока раскрытыя вочы, прыадкрыты рот гавораць аб здзіўленні.

Даследчыкі адзначаюць, што “ў чалавечым твары асноўную ўвагу прыцягваюць вочы, затым ідуць губы і нос... Выраз твару – галоўны паказчык пачуццяў. Лягчэй за ўсё распазнаць станоўчыя эмоцыі – шчасце, каханне, прыемнае здзіўленне; цяжэй успрымаюцца адмоўныя – смутак, гнеў і агіда” [4, с. 28–32].

Міміка часцей за ўсё іншыя невербальныя кампаненты зносін з’яўляецца ілюстратарам эмацыянальнага і псіхалагічнага стану чалавека (маніфэстантам унутранага стану асобы). Згодна з гэтым, асноўная функцыя, якую выконваюць мімічныя выразы, – эматыўная. Адзін з самых аўтарытэтных псіхолагаў, які працуе ў сферы псіхалогіі эмоцый, П. Экман сцвярджае, што праз свой твар чалавек перадае сігналы трох тыпаў: статычныя (адлюстроўваюць перманентныя характарыстыкі твару), павольныя (паказваюць на змены твару, якія адбываюцца бесперапынна з цягам часу) і хуткія (выяўляюць рухі мышц твару, што прыводзяць да кароткачасовых змен знешняга выгляду асобы) [5, с. 26].

Мімічныя кампаненты ў мастацкім тэксце з’яўляюцца ілюстратарамі рухаў мышц твару людзей у працэсе зносін. У артыкуле намі разглядаюцца мімічныя рухі, якія ўтвараюцца пры дапамозе зморшчын на лбе, вуснах, шчоках, бровах, а таксама выразу твару ў цэлым. Да мімічных кампанентаў мы таксама аднеслі ўсмешку як адзін з самых экспрэсіўных мімічных выказаў. Самымі актыўнымі ў праяўленні эмоцый на твары чалавека з’яўляюцца такія яго часткі, як губы (вусны, рот) і бровы.

Кожны пісьменнік падчас стварэння мастацкіх вобразаў у творы павінен памятаць пра адлюстраванне мімічных праяў і на тварах сваіх персанажаў. Часцей гэта робіцца для таго, каб надаць жывасць і праўдападобнасць героям. У. Караткевіч дакладна намалюваў адчуванні кожнага з персанажаў твораў і занатаваў многія пачуцці ў іх абліччах. Як вядома, асобую ролю пры камунікацыі адводзяць менавіта міміцы, бо на твары суб’ядзіка лягчэй за ўсё знайсці адказ на ўсе пытанні яго душэўнага стану. Пісьменнік апісвае мімічныя паводзіны герояў, звязаныя з усімі часткамі твару, якія выражаюць радасць, адабрэнне, здзіўленне, развагу, роздум, спачуванне, насцярогу, стомленасць, спалох, хваляванне, пагрозу, трывогу, нервовасць, насмешку, іронію, здзек, крыўду, сум, маркоту, няшчырасць, незадаволенасць, пачуццё віны, нязгоду, злосць, абурэнне, гнеў: *Затое Лотр атрымаў магчымасць пераглянуцца з Магдалінай. Вочы іхнія сустрэліся. Кардынал ухвальна апусціў веі, нібы падбадзёрыў. На вуснах Магдаліны быў дзіўны іранічны выраз. Як бы малення і, зусім трохі, нейкай пагрозы* [6, с. 162]; *Алесь заўважыў, як адно з крылатых броваў Вежы прыўзнялося ў непрыкметным здзіўленні* [7, с. 303]; *“Выйдзі!” - кінуў кардынал жанчыне. Тая надзьмула вусны. “Табе кажу!”* [6, с. 142].

У творах В. Быкава на першы план выступае міміка, што ажыццяўляецца пры дапамозе **броваў**. Часцей такім чынам апісваюцца негатыўныя эмоцыі: злосць, гнеў, распач, пакуты, незадаволенасць: *Сахно цярпліва выслухоўвае дзяўчыну, стоячы да яе бокам, і бровы яго ўсё ніжэй асаджваюцца на сцюдзёныя вочы. – Я выконваю загад* [9, с. 321]; *– Піць!.. Піць!! – выдыхае Лук’янаў і грабе зямлю пальцамі. Люся ў тугі вузельчык збірае на лбе бровы, і я разумею, як ёй пакутна ад сваёй бездапаможнасці* [10, с. 219]; *Сяржант з ложка пахвальвае: – О, правільна, Гансік. Пакажы клас. Адразу відаць: спец! Каця хмурыць бровы, назіраючы за ўпэўненымі рухамі немцавых рук* [9, с. 205]; *Сапраўды, трэба адыходзіць – пагібель пакуль адтэрміноўваецца. Мо яшчэ ўсё і абыдзеца? Я падхопліваюся ў варонцы і гукаю байцу. Але ён, насупіўшы свае светлыя бровы, чамусьці не праяўляе ніякага спрыту* [9, с. 258] і інш.

I. Мележ у сваіх тэкстах вымалёўвае вялікі дыяпазон эмацыянальных станаў як негатыўных, так і пазітыўных з дапамогай разнастайных мімічных выяў: – *Схуднеў саўсім... – паказала яму боль свой старая. Губы яе, сухія, патрэсканыя, жалліва смыкнуліся, але яна стрымала плач* [11, с. 219]; *Ганна ведала, што яна робіць настаўніцаю ў Глінішчах. Раз выпадкам сутыкнуліся тварам у твар – у алешніцкай краме; Параска аж бровы падняла здзіўлена і ўзрадавана: пазнала Ганну з аднаго позірку* [11, с. 481]; – *Т-ты... ш-што это? – Яўхім, задыханы, цяжка соп. Рот злосна крывіўся, шчэрыўся. Зараз, здавалася, пена на губах забялее* [12, с. 427];

Больш выразнымі ў праяўленні пачуццяў на твары чалавека з’яўляюцца губы (рот). Асабліва распаўсюджанай атрымалася такая мімічная праява, як усмешка. Часта ў беларускім мастацкім дыскурсе паўтараюцца такія лексемы, як *усміхнуцца, усмешка*, але ж іх семантыка разнастайная ў залежнасці ад таго, як яны адлюстроўваюцца ў тэксце. Гэтыя лексемы могуць выступаць у творах са станоўчымі значэннямі і выражаць згоду, радасць, павагу, дабыню, удзячнасць, шкадаванне, задавальненне. Напрыклад, – *Вось на. Так і капай, Ты што – кадравай не служыў? – Не, – прызнаўся Фішар і першы раз шчыра ўсміхнуўся. – Не давялося* [10, с. 27]; *А Папоў зарадзіў і давай паліць. Адзін, а ладна так, браце, паліў – беглі і радаваліся. – Снарад туды страляй, снарад сюды страляй* [10, с. 128]; *Яўхім дабрадушна ўсміхнуўся. – Не бойся, не адаб’ю. Такого цвету – на ўсяму свету!* [12, с. 30]; *Едзе, глядзіць на людзей ззяючымі вачыма, велікаваты рот усміхаецца. Рада, даўно ж не бачыла нікога* [13, с. 198]; *Серакоўскі ўсміхнуўся ў вусы, відавочна, згаджаўся з Алесем* [8, с. 144]; *Франс, чорнавалосы, матава-бледны, прыгожы хлопчык, працягваў Алесю руку з пачуццём уласнай годнасці. Тонкі рот ветліва і трошкі завучана ўсміхаўся* [7, с. 100] і інш. А таксама адлюстроўваць негатыўныя пачуцці і эмоцыі, тады яны выражаюць незадаволенасць, іронію, здзек, нязгоду, хітрасць, сум, няшчырасць: *На твары Кандрата блукала хітраватая ўсмешка, быццам ён успамінаў нешта вясёлае* [7, с. 35].

У аналізаваных кантэкстах сустракаецца сінонім разглядаемай мімічнай рэакцыі ў значэнні ‘не зусім шчырая ўсмешка’ – *ухмылка*, у творах прадстаўленая як назоўнікам з канкрэтызатарам, які апісвае яе характар, так і дзеясловам *ухмыляцца* часцей без канкрэтызатараў: – *Шчарбенка Кацярына Іванаўна. Вядомае прозвішча, – са з’едлівай ухмылкай наведамляе ён* [9, с. 331]; *Яна глянула на лёкая з іранічнай ухмылкай, бо той непаразумела глядзеў на Вялету, відавочна не ведаючы, што яму цяпер рабіць* [7, с. 88]; – *Дзядзько! Таўхану – дак у балото палеціце! – Аге? – Зайчык ухмыльнуўся...* [11, с. 260].

Асобна можна вылучыць намінацыі, якія характарызуюць міміку твару ў цэлым. Сярод іх агульныя для ўсіх аўтараў вербалізаваныя кінемы з пяратаўнай адзнакай *нахмурыцца* і яе варыянт *насуніцца*, якія абазначаюць “выражэнне незадаволенасці, няўхвальных да чаго-небудзь адносін” [14, с. 8–9]. Сустракаем у мастацкім дыскурсе такія прыклады: – *Не такія нішчылі. Аж трэскі ляцелі. І не палохаліся. Брытвін насуніўся. – Хто гэта – нішчылі?* [15, с. 359]; – *Васіль, – сказала раптам Ганна дзіўна, нясмела і вінавата: – Ты, мусіць, сердзішся... што я пасмяялася... Пра вочы і пра валасы – розныя... Васіль нахмурыўся, прамаўчаў.* [12, с. 28].

Акрамя таго, ужываюцца і іншыя дзеяслоўныя адзінкі: *моршчыцца (паморшчыцца), скрывіцца*. Першая лексема ў “Слоўніку рускіх жэстаў і мімікі” мае значэнне “неадабрэнне, незадаволенасць, прыкрасць, крыўда” [14, с. 50] і прадстаўлена ў кантэксце наступнымі прыкладамі: *Дубадзел... узяў за пляшку, паглядзеў на фабрычную наклейку, паморшчыўся: – Ты што мне, бацько, етую гарадскую? [12, с. 494]; – Што? Забілі? – Забіты. Дзве кулі. Адна ў грудзі, другая ў жывот. – Да, дрэнь справа, – паморшчыўся Антон* [15, с. 164].

Дзеяслоў *скрывіцца* абазначае “незадаволенасць, неадабрэнне, нежаданне што-небудзь рабіць” [14, с. 35]. У творах знаходзім апісанні данай мімічнай выявы: – *Скажуць, як п’юць ды ядуць, дык нас не завуць, а як с... і д... дык нас ішчуць. – Не лайся, Іван, – скрывіўся гаспадар, – баба за сталом* [13, с. 149]; – *Не мамент цяпер, – вінавата і як бы павучаючы, запярэчыў Глушак. – Сіла ў іх цяпер!.. Хрол зноў скрывіўся: – Склізі!..* [11, с. 119].

Такім чынам, мімічная камунікацыя вельмі выразна прадстаўлена ў беларускім мастацкім дыскурсе. Моўнае выражэнне мімічных актаў са значэннем эмацыянальнага стану герояў твораў, як і любая іншая моўная адзінка мастацкага тэксту, валодае прагматычным патэнцыялам, гэта значыць матэрыялізаваным намерам адрасанта(аўтара) аказаць пэўнае ўздзеянне на адрасата(чытача) і перадаць яму столькі дадатковай інфармацыі, колькі той у стане атрымаць з дадзенай моўнай адзінкі, абапіраючыся на свае базавыя веды. Аўтары імкнуцца як мага дакладней адлюстраваць усю гаму пачуццяў герояў на іх тварах і тым самым ажывіць працэс камунікацыі ў сваіх творах, зрабіць яго рэальным. Таму мы можам сказаць, што міміка, як і іншыя невербальныя сродкі зносін, дапаўняе мову персанажаў, дапамагае чытачу больш поўна пазнаёміцца з унутраным светам герояў і робіць дзеянне ў ім больш дынамічным і цікавым.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Абдуазизова, Д. А. Сравнительно-типологический анализ паралингвистических средств : (на материале английской, узбекской и русской вербальной и невербальной коммуникации) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Д. А. Абдуазизова. – Ташкент : Ташкент. гос. ун-т им. Мирзо Улугбека, 1997. – 21 с.
- 2 Степанов, С. Язык внешности / С. Степанов. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 416 с.
- 3 Станкевіч, А. А. Рыторыка ў тэрмінах, паняццях і парадах: Дапаможнік для філалагічных спецыяльнасцей вышэйшых навучальных устаноў / А. А. Станкевіч. – Гомель : УА “ГДУ ім. Ф.Скарыны”, 2003. – 150 с.
- 4 Тумина, Л. Е. Язык чувств: мимика как средство выразительности / Л. Е. Тумина // Дидакт. Учитель. Журнал по проблемам образования и культуры. – 2001, – № 6 (ноябрь-декабрь). – С. 28–40.
- 5 Экман, П. Узнай лжеца по выражению лица / П. Экман, У. Фризен // Пер. с англ. – СПб. : Питер, 2010. – 272 с. : ил. – (Серия «Сам себе психолог»).
- 6 Караткевіч, Ул. Выбраныя творы. У 2-х т. Т. 2. Хрыстос прызямліўся ў Гародні (Евангелле ад Іуды): Раман / Ул.Караткевіч. – Мн. : Маст. літ., 1980. – 400 с.
- 7 Караткевіч, У. Каласы пад сярпом тваім: Раман. кн. першая / У. Караткевіч. – Мн. : Юнацтва, 1981. – 381с.
- 8 Караткевіч, У. Збор твораў. У 8 т. Т. 5. Каласы пад сярпом тваім: Раман, кн. 2 / У. Караткевіч. – Мн. : Маст. літ., 1989. – 527с.
- 9 Быкаў, В. Збор твораў у 4 тамах. – Т. 4. Аповесці і апавяданні / В. Быкаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1982. – 479 с.
- 10 Быкаў, В. Збор твораў. У 4-х т. Т. I. Аповесці / [Аўт. прадм. Д. Бугаёў] // В. Быкаў – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 432 с.
- 11 Мележ, І. Подых навалініцы / І. Мележ. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1973. – 512 с.
- 12 Мележ, І. Людзі на балоце / І. Мележ. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 402 с.
- 13 Караткевіч, У. З вякоў мінулых: Апавяданні; Аповесці / У. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1978. – 440 с.
14. Акишина, А. А. Жесты и мимика в русской речи : лингвостановедческий словарь / А. А. Акишина, Х. Кано, Т. А. Акишина. – М. : Русский язык, 1991. – 144 с.
- 15 Быкаў, В. Збор твораў у 4 тамах. – Т. 3 / В. Быкаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1982. – 356 с.

The article examines the nonverbal components of communication verbalized in the Belarusian artistic discourse, demonstrating facial expressions. It is determined that, in accordance with his communicative intention, the author selects language units for transmitting information that have the necessary meaning: subject-logical, connotative, evaluative, as a result of which these units acquire a certain pragmatic potential, the ability to produce some communicative effect on the addressee. Special attention is paid to the definition of the part of the face that more clearly carries the semantic load of facial expression.

А. В. БРАДЗИХІНА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МАДЫФІКАЦЫІ САНЕТНАЙ ФОРМЫ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІРЫЦЫ

У артыкуле вызначаюцца асноўныя трансфармацыі формы санета ў сучаснай беларускай лірыцы. Звяртаецца ўвага на генезіс гэтага віду верша. Аўтар прыходзіць да высновы, што самымі папулярнымі традыцыйнымі яго мадыфікацыямі з’яўляюцца хвастаты і суцэльны санеты, адзначае актыўнае развіццё буйных санетных форм і з’яўленне ў сучаснай паэзіі шматлікіх форм-наватвораў на аснове санетнай структуры.

Санет як адна з самых рэгламентаваных форм лірычнага роду на працягу доўгай гісторыі развіцця выразна дэманструе схільнасць да пераадолення цвёрдага канону. Мадэрнізацыя структуры і ідэйна-зместавага напайнення гэтай формы верша адбывалася ў адпаведнасці з запатрабаваннямі кожнай сацыякультурнай эпохі і мастацкімі задачамі канкрэтнага аўтара. Адносна генезісу санета існуюць дзве асноўныя версіі: першая называе яго першаадкрывальнікам італьянца Джакама да Ленціна, другая звязваецца з творчасцю трубадураў ці трувераў, якія, магчыма, запазычылі яго ў арабаў.

Папулярнасць санету – у той час яшчэ жанру, а не цвёрдай формы паэзіі – прынёс Дурантэ дэлы Аліг’еры, які ў гісторыю літаратуры ўвайшоў як Дантэ. Кніга любоўнай лірыкі “Новае жыццё” прысвечана адзінай музе паэта – прыўкраснай Беатрычэ Партынары, незямны вобраз якой надзелены сакральнымі рысамі.

Дантэўскую традыцыю любоўнага санета працягнуў Петрарка, зрабіўшы яго цэнтральным жанрам у рэнесанснай лірыцы. Адзінства канцэпцыі кахання і формы санетнага цыкла атрымала назву петраркаўскага канона і моцна паўплывала на далейшае развіццё любоўнай лірыкі. Інтымная паэзія Петраркі ўзнікла пад уплывам яго кахання да Лауры дэ Сад, якой прысвечаны два зборнікі: “На жыццё мадонны Лауры” і “На смерць мадонны Лауры”, якія разам утвараюць “Канцаньерэ” (“Кнігу песень”). Сваю будучую каханую паэт выпадкова ўбачыў у царкве святой Клары. Пра адданае каханне Петраркі маці адзінаццаці дзяцей, жонка з бездакорнай рэпутацыяй, хугчэй за ўсё нават і не ведала. Праз дваццаць адзін год пасля іх першай сустрэчы Лаура памерла, меркавана, ад чумы. Забіты горам Петрарка кожны дзень смерці любай адзначаў новым санетам у яе гонар. Арыгінальная архітэктоніка паэтавага чатырнаццацірадкавіка заклала традыцыю ўжывання італьянскай формы санета ў еўрапейскай лірыцы, а сам вобраз жанчыны-мадонны ўрэшце таксама стаў пэўным патэрнам для сакралізацыі вобраза любай.

Пачынальнікам гэтай цвёрдай формы верша на беларускай глебе, але пакуль яшчэ на польскай мове, з’яўляецца (калі не лічыць змешчанага М. Смятыцкім у сваім “Трынасе” перакладнога санета) А. Міцкевіч. У напісаных па італьянскай схеме “Адэскіх санетах” заўважаецца відавочная арыентацыя паэта на петраркаўскія традыцыі, што прасочваецца на мастацка-вобразным і структурна-метрычным узроўні. Абраны для сваёй каханай Марылі Верашчакі А. Міцкевічам псеўданім – Лаура – сведчанне не толькі падабенства біяграфічных рэалій творцаў, але і імкненне пашырыць культурны кантэкст успрымання вобраза, надаць яму дадатковую сімвалічную нагрузку. Імя Лаура для А. Міцкевіча ўвасабляе, як і для Петраркі, недасягальнасць і чысціню любай, веліч, вечнасць і непарушнасць пачуцця да яе.

Наступны перыяд эвалюцыі гэтага паэтычнага віду ў айчыннай літаратуры звязаны са з’яўленнем беларускамоўнага санета, першаадкрывальнікам якога трэба лічыць Я. Купалу

(у 1910 г.) [1, с. 547], а не М. Багдановіча (1911 г.), як доўгі час меркавалі даследчыкі. Тым не менш далейшае развіццё санетнай формы звязана з абедзвюма традыцыямі: купалаўскай, якая распрацоўвала так званы наватарскі санет (З. Бядуля, М. Танк, Я. Журба, Ю. Лявонны, Н. Гілевіч, А. Грачанікаў, Л. Дранько-Майсюк, М. Мятліцкі, С. Панізнік, У. Паўлаў, В. Шніп і інш.), і колькасна меншай багдановічаўскай, звязанай са стварэннем класічнага санета (А. Гарун, П. Трус, А. Дудар, У. Дубоўка, У. Жылка, Р. Барадулін, С. Басуматрава, М. Маляўка, Я. Міклашэўскі і інш.). Даследчык беларускага санета У. Сенькавец слушна зазначае: “Як вядома, Максім Багдановіч быў прыхільнікам кананічнага санета з яго абмежаванымі рамкамі і цвёрдымі законамі развіцця тэмы. Кніжныя традыцыі еўрапейскай класічнай паэзіі ў Багдановіча настолькі моцныя, што іх прысутнасць заўважаецца нават у “вершах беларускага складу”, якія аўтар імкнуўся стварыць з улікам адметнасцяў нацыянальнай вершаванай традыцыі. <...> Купала аддаваў перавагу некананізаванай, больш вольнай форме санета. У гэтым кантэксце выяўляецца яго прыхільнасць да рускіх паэтаў-сімвалістаў пачатку ХХ стагоддзя, якія не лічылі паэтычныя жанры, у тым ліку і класічныя, застыглым, нязменным канонам” [2, с. 37–38].

Сведчаннем сталасці беларускай паэтычнай традыцыі ў распрацоўцы згаданай цвёрдай формы верша стала з’яўленне ў 60–90 гг. ХХ стагоддзі буйных санетных форм. Так, першы вянок санетаў з назвай “Цяжкія думы” быў створаны беларускім паэтам-эмігрантам М. Кавылём у 1956 годзе, а ў 1967 годзе з’яўляецца вянок Н. Гілевіча “Нарач”. Трэба адзначыць, што большасць паэтаў ХХ – пачатку ХХІ стагоддзяў звяртаюцца да вянка як спосабу выяўлення ўласных думак і пачуццяў хутчэй спарадычна (Я. Сіпакоў, Я. Крупенька, Н. Мацяш, Т. Бондар, Л. Рублеўская, У. Мароз і інш.). Разам з тым для шэрагу аўтараў вянок санетаў з’яўляецца ці не самай запатрабаванай паэтычнай формай (С. Шах, А. Звонак, М. Віняцкі і інш.).

У ідэйна-тэматычным аспекце такія буйныя фармальныя ўтварэнні на сённяшнім этапе развіцця літаратуры не абмежаваныя. Калі санет эпохі Адраджэння прадугледжваў зварот яго аўтара да інтымнай праблематыкі, то з ХІХ стагоддзя змештавае напаўненне гэтага лірычнага віду ў еўрапейскай паэзіі не звязана з пэўным канонам. У айчыннай санетыстыцы мінулага стагоддзя пераважае пейзажна-патрыятычная, інтымная, урбаністычная і філа-софская праблематыка. Іншымі словамі, санет канчаткова губляе жанраўтваральныя прыкметы, захоўваючы толькі адносна цвёрдыя каноны формы, калі пад жанрам разумець, па словах В. Рагойшы, “гістарычна акрэслены, адносна ўстойлівы тып мастацкай формы, дзе структура пэўных фармальных прымет (архітэктанічных, вобразных, моўных) выяўляе больш-менш канкрэтны паэтычны сэнс” [3, с. 298].

Больш складанай і працаёмкай санетнай формай з’яўляецца вянок вяноў санетаў, які складаецца з чатырнаццаці вяноў і пятнаццатага магістрала. Разгалінаваная сістэма канатацыйных лабірынтаў дазваляе ўмоўна назваць гэтую паэтычную форму “санетным (лірычным) раманам”, а калі ўлічыць спосаб падачы тэмы ў санеце, што прадугледжвае наяўнасць кульмінацыі і развязкі, падабенства вянка вяноў да згаданай вышэй буйной эпічнай формы выглядае яшчэ больш відавочным. Пацвярджае выказаны тэзіс і аб’ём вянка вяноў санетаў (225 вершаў) пры іманентна ўласцівым творам лірычнага роду лаканізме. Першы ўзор вянка вяноў санетаў ва ўсёй славянскай паэзіі належыць нашаму суайчынніку З. Марозаву (“Апакаліпсіс душы”, 1991). Трэба адзначыць, што паводле змештава-фармальнай канцэпцыі гэтая паэтычная спроба выглядае даволі ўдалай, што адразу засведчыла творчую сталасць санета ў айчыннай літаратуры.

Адным з самых плённых сучасных аўтараў, які працуе ў гэтай жанравай форме, з’яўляецца С. Шах (кнігі “Прызначэнне”, “Спасціжэнне”, “Увасабленне”, “Адухаўленне” і інш.), арыентаваны на класічны кананічны санет. “Раманнасць” такой структуры дазваляе аўтарцы раскрыць даволі вялікае кола анталагічных, агульначалавечых і прыватных праблем: сэнс жыцця і месца чалавека ў сусвеце, апяванне родных краявідаў і вострыя сацыяльна-эканамічныя і грамадскія праблемы, гісторыя і сённяшнія сацыякультурныя падзеі,

медытацыі і самарэфлексіі, любоўныя пачуцці і сямейныя адносіны і інш. Магістрал пятнаццатага вянка санета збірае, у канцэнтраваным выглядзе ўключае ў сябе асноўныя ідэі цыкла. Да прыкладу:

Яшчэ чакаць свайго зямнога часу
вам – неабмежавана дарагім,
шукаючы скрозь на шляху цяжкім
то сэнсу гэтага жыцця, то спасу.

Мой сябра па вялікаснаму класу,
дачка – мая надзея дальніх зім,
хацінка – у чаканні ў нямым,
бы сірацінка круглая адразу.

Душу між вамі дадзена дзяліць,
век суджана апорай вашай быць,
магчыма, у лёсах нават і адзінай.

І я жыву ўсяму наперакор,
і шчасця вам прашу мальбой няўпіннай,
і ладам напаўняю ваш прастор [4, с. 154].
 (“Прызначэнне”)

Улічваючы тое, што кожны наступны вянок вяноў С. Шах не толькі сэнсава працягвае папярэдні, але і адлюстроўвае эвалюцыю лірычнай гераніі, а таксама беручы пад увагу наяўнасць у рукапісах паэтыкі яшчэ ў пачатку XXI стагоддзя 136-ці вяноў (г. зн. амаль дзесяці паўнаватасных вяноў вяноў санетаў), нескладана было прадказаць, што гісторыя літаратуры ў хуткім часе можа засведчыць з’яўленне новага жанравага ўтварэння ў галіне санетнай творчасці – вянка вяноў вяноў санетаў. І ў 2022 годзе такая кніга з’явілася. “Дыядэмная споведзь” С. Шах складаецца з 3 375 санетаў, або 225 вяноў, або 15 вяноў вяноў санетаў.

Сярод самых распаўсюджаных традыцыйных фармальных мадыфікацый у беларускай літаратуры XX–XXI стагоддзя можна назваць напісаныя па розных схемах хвастатыя санеты, у якіх з’яўляюцца дадатковыя радкі (М. Стральцоў, М. Танк, Э. Ярчак, А. Лойка, М. Маляўка, М. Трафімчык, С. Мінскевіч, Джэці і інш.), і суцэльныя санеты, абмежаваныя ўсяго дзвюма рыфмамі (Н. Гілевіч, Э. Акулін, Я. Крупенька і інш.). Даволі цікавы эксперымент паяднання хвастатага санета са зместам іранічнага паэтычнага трактата, прадстаўляе Джэці. У яе “Санец з прычэпам” выкладзена “творчая праграма” паэтыкі і яе погляды на сучасны санет:

Санет ёсць форма вершаваных твораў
Дакладна з чатырнаццаці радкоў:
Катрэнаў двух (казаў Міхась Лынькоў),
Тэрцэтаў двух (казаў Філіп Кіркораў).

Не менш за форму тут істотны змест,
Звычайна філасофскі і глыбокі.
Спачатку ўсе ягонныя вытокі,
А потым вынік, і – let’s have a rest.

У нас заўсёды гонар і дарога
Тым, у каго санетаў вельмі многа,
Пішэце ж іх, чаго вам не стае?

Тых, у каго ніводнага санета,
Ўсіх праглыне марудлівая Лета
Або, наадварот, яны – яе,

Што нават горш нашмат, няма размовы,
Бо чалавек жа не гумовы! [5, с. 46]

Магчыма, самае цікавае аблічча беларускі санет атрымаў у рэчышчы постмадэрновай эстэтыкі, якая патрабуе ад паэта належнага ведання каранёў, умення творча перапрацаваць літаратурную спадчыну і іранічных адносінаў як да сябе, так і да рэчаіснасці. Знакавымі рысамі такіх санетаў з’яўляецца рэмейкаваць (перастварэнне паэтычнай спадчыны) і гібрыднасць (спалучэнне санета з іншымі жанрамі), а таксама амаль барочныя эксперыменты са зрокава-сэнсавым увасабленнем верша. У залежнасці ад дамінавання аднаго з гэтых складнікаў можна вызначыць наступныя аўтарскія наватворы, прапанаваўшы ім умоўныя назвы:

- “санет-гібрыд” (Ю. Пацюпа, С. Вераціла);
- “санет-рэмейк” (С. Панізнік, С. Мінскевіч, Ю. Пацюпа);
- “гібрыд-рэмейк-санет” (Э. Акулін);
- “множны санет” (Ю. Пацюпа, С. Мінскевіч).

Так, імкненне да жанравага сінкрэтызму дазволіла Ю. Пацюпу “вынайсці” такія гібрыды, як “санет-газель-туюг”, “санет-брахікалан”, “драпа-санет”. “Амаль вянок амаль санетаў” С. Верацілы – відавочны прадукт постмадэрну, у якім назіраецца не толькі дыфузія жанраў, але і родаў літаратуры (эпасу і лірыкі), відаў пісьма (празаічнага і паэтычнага), прыёмаў розных мастацтваў (вербальнага і кінематаграфічнага), а таксама спалучэнне займальнага сюжэта з актуальнымі жыццямі сучаснага чалавека. У “рэмейкавым” накірунку вылучаюцца дзве плыні: рэфлексійна-філасофская (С. Панізнік) і іранічна-гульнівая (С. Мінскевіч, Ю. Пацюпа). Арыгінальны жанр “акрапаэмы” “Шлях да Радзімы”, прапанаваны Э. Акуліным, яднае і гібрыднасць (санет, акраверш і паэма), і цытатны пласт (перапрацоўка санета М. Багдановіча “Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі...”). “Множныя санеты” Ю. Пацюпы і С. Мінскевіча ўспрымаюцца гульнівай, заснаванай на змяшчэнні некалькіх зместава закончаных твораў у межах адной паэтычнай адзінкі. Так, у “няскончаным” санеце “Ау, дах!”, што адсылае да Міцкевічавага “Аюдага” як гукавой абалонкай назвы (такія рэмінісцэнцыі на “Крымскія санеты” ўтрымліваюць усе вершы зборніка “Менскія/Мінскія санеты” С. Мінскевіча), так і іранічным перайманнем, у дадатак суправаджаецца візуальнымі эфектамі:

Крыштальнай раніцой з-пад сонечных павек, як плынь, зіхіць праспект, пад залатой гарой,	люблю глядзець на горад, з вышыняў стромых гмахаў, дамы бліскочуць бляхай, нібыта хвалі мора.
адсюль жыцця напой – бяжыць да розных рэк, вось так на ўчын ці здзек, йшоў не адзін герой	дождж мкне ў зямныя поры, на чорным, белым шляху, на славу ці на плаху ў далёкія прасторы...

Сыноў дае жанкам анёлак у слязах,
Ніл сіні дзеліць іх па веры й паняверцы,
яны, сыходзячы, вяртаюць страх ці прах –
чужынцы родныя... Ау, нез’ехаў дах?...

.....

І хоць на ўзвышшы Менск –
браўсе, жсрца [6, с. 51].

Такім чынам, санет у сучаснай беларускай паэзіі – дастаткова мабільны і развіты від верша. Мадыфікацыі на зместавым і архітэктанічным узроўні і з’яўленне адзінак-наватвораў сведчаць не пра заняпад і закасцяненую нецікавасць жанравай формы, а хутчэй пра тэндэнцыю айчыннай літаратуры да захавання ці перастварэння беларускай і сусветнай культурнай спадчыны. Амаль не запатрабаванымі айчыннымі літаратарамі застаюцца такія традыцыйныя мадыфікацыі, як кульгавы, белы, скарочаны, перакулены, палавінны, безгаловы, падвойны, усечаны, фігурны санеты, санет-бурымэ, рэхасанет.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Янка Купала: Энцыклапедычны даведнік / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1986. – 727 с.
- 2 Сенькавец, У. А. Беларускі санет: Ля вытокаў жанра: манаграфія / У. А. Сенькавец. – Брэст : Выд-ва БрДУ, 2006. – 196 с.
- 3 Рагойша, В. Паэтычны слоўнік / В. Рагойша. – Мінск : Вышэйшая школа, 1987. – 414 с.
- 4 Шах, С. Прызначэнне: вянок вяноў санетаў / С. Шах. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2002. – 156 с.
- 5 Джэці. За здаровы лад жыцця / Джэці. – Мінск : Логвінаў, 2003. – 102 с.
- 6 Мінскевіч, С. Менскія/Мінскія санеты / С. Мінскевіч. – Мінск : Логвінаў, 2002. – 64 с.

The article identifies the main transformations of the sonnet form in modern Belarusian poetry. Attention is drawn to the genesis of this type of poem. The author comes to the conclusion that the most popular traditional modifications of it are tailed and continuous sonnets, notes the active development of large sonnet forms and the appearance of many innovative forms based on the sonnet structure in modern poetry.

М. У. БУРАКОВА, Ю. В. КРЫШНЁЎ
(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого”)

КЛАСІФІКАЦЫЙНЫЯ СХЕМЫ ГІПЕРА-ГІПАНИМІЧНЫХ СУВЯЗЕЙ ТЭРМІНАЎ У ГАЛІНЕ ЭЛЕКТРАТЭХНІКІ: ТРАНСФАРМАТАРЫ І ЭЛЕКТРЫЧНЫЯ МАШЫНЫ

Артыкул прысвечаны разгляду значэння класіфікацыйных схем гіпера-гіпанімічных сувязей тэрмінаў у галіне электратэхнікі, з акцэнтам на трансфарматыры і электрычныя машыны. Асаблівая ўвага надаецца аналізу гіпера-гіпанімічных адносін, якія дазваляюць пабудаваць іерархічныя структуры тэрмінаў і стварыць дакладныя і зразумелыя класіфікацыі. У артыкуле прадстаўлены схемы, якія адлюстроўваюць узаемасувязі паміж тэрмінамі ў межах электратэхнікі, а таксама адзначаецца іх выкарыстанне ў навукова-тэхнічных камунікацыях.

У сучасным свеце, дзе навука і тэхналогія развіваюцца з неверагоднай хуткасцю, дакладнасць і лагічнасць камунікацыі становяцца ключавымі аспектамі ў любой тэхнічнай і навуковай сферы. Гэта асабліва актуальна для такіх галін, як электратэхніка, дзе выкарыстанне спецыяльнай тэрміналогіі мае важнае значэнне для правільнага разумення і прымянення новых тэхналогій, а таксама для эфектыўнай працы вучоных. У такім кантэксце класіфікацыйныя схемы гіпера-гіпанімічных адносін тэрмінаў з’яўляюцца карыснымі і неабходнымі інструментамі для стварэння зразумелых, лагічных і сістэматызаваных тэрміналагічных сістэм.

Электратэхніка – адна з самых развітых і складаных тэхнічных галін, у якой выкарыстоўваюцца тэрміны, якія адлюстроўваюць розныя прылады, машыны і прынцыпы іх работы. Асноўнымі аб’ектамі нашага даследавання ў гэтай сферы з’яўляюцца трансфарматыры і электрычныя машыны, якія складаюць аснову многіх энергетычных сістэм і электрычных прылад, а мэтай – разгляд класіфікацыйных схем з гіпера-гіпанімічных адносін паміж электратэхнічнымі тэрмінамі.

Важным аспектам вывучэння асноўных электратэхнічных паняццяў з’яўляецца аналіз і разуменне гіпера-гіпанімічных сувязей, якія дапамагаюць распрацоўваць класіфікацыйныя схемы і структураваныя слоўнікі, што спрыяюць паляпшэнню навукова-тэхнічных камунікацый. Для таго, каб пазбегнуць недакладнасцей і памылак ў навуковых працах, неабходна стварыць такія сістэмы тэрмінаў, якія былі б абсалютна зразумелымі для ўсіх удзельнікаў камунікацыі. Гэта асабліва важна ў міжнародным кантэксце, калі спецыялісты з розных краін працуюць над аднымі і тымі ж праектамі, выкарыстоўваючы адзіную тэрміналогію. Гіпера-гіпанімічныя адносіны дазваляюць сфарміраваць лагічную сувязь паміж тэрмінамі, што забяспечвае правільнае ўзаемадзеянне і адсутнасць магчымых непаразуменняў.

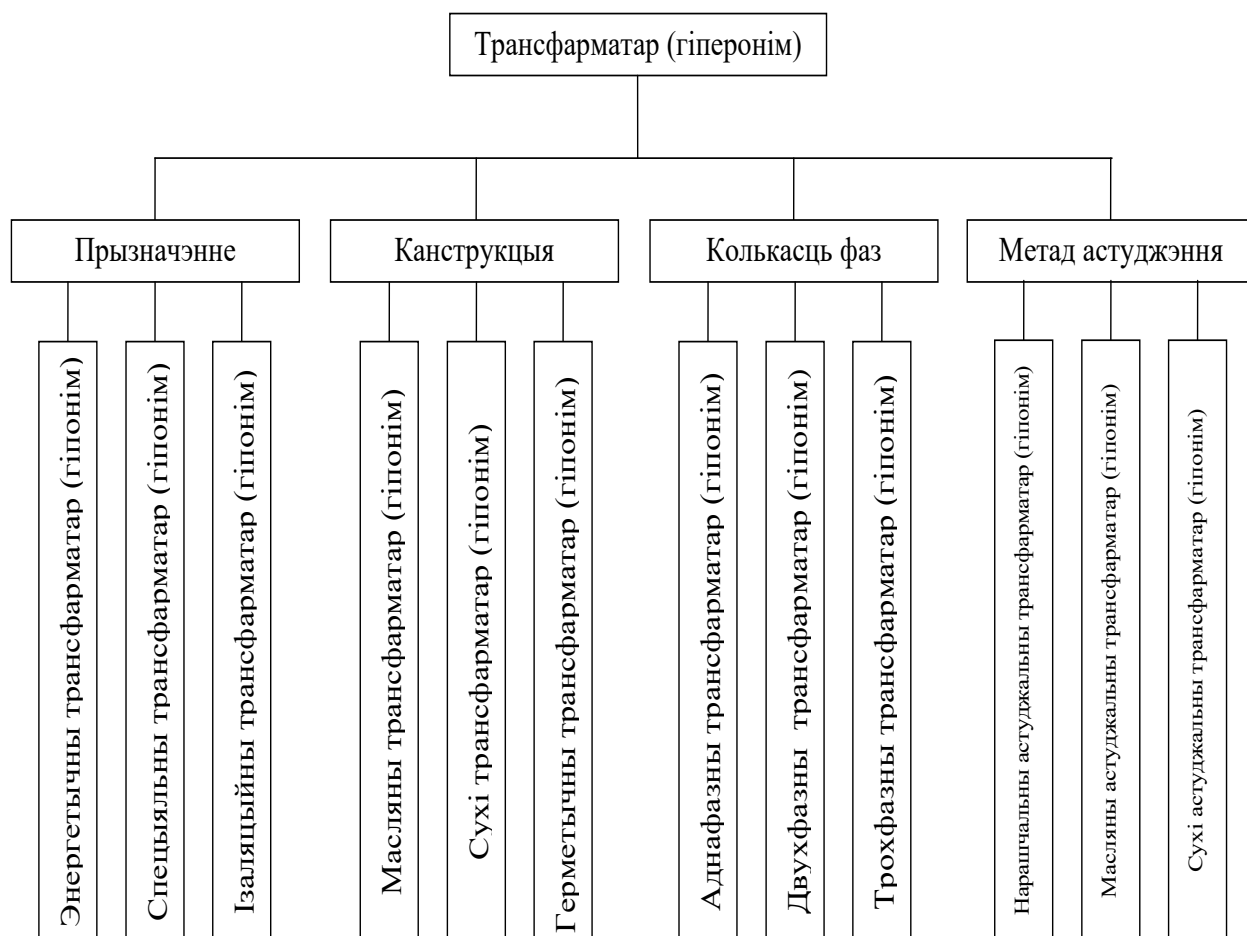
У навуковым свеце існуюць розныя погляды на статус гіпера-гіпанімічных адносін у лексічнай сістэме мовы. У даследаванні мы будзем прытрымлівацца думкі пра тое, што гіпера-гіпанімічныя адносіны ўваходзяць у колькасць важных універсальных сувязей лексічнай адзінкі вымярэння.

Даследаванне гіпера-гіпанімічных сувязей стала аб’ектам увагі многіх вучоных з сярэдзіны XX стагоддзя, сярод якіх можна вылучыць Ш. Балі і Дж. Лайанеза. Сярод сучасных даследчыкаў рода-відавых адносін – М. В. Лысякова, А. Я. Котцава і іншыя. Паводле меркавання А. Я. Котцавай, “гіпонімы з’яўляюцца важнымі сродкамі кагнітыўнай апрацоўкі інфармацыі і катэгарызацыі лексікі – аднаго з ключавых працэсаў пазнавальнай дзейнасці чалавека” [1, с. 79]. М. В. Лысякова адзначае, што гіпера-гіпанімічныя сувязі часта сустракаюцца ў тэрміналагічных сістэмах, аказваючы важную ролю ў сістэматызацыі прафесійных найменняў [2, с. 23].

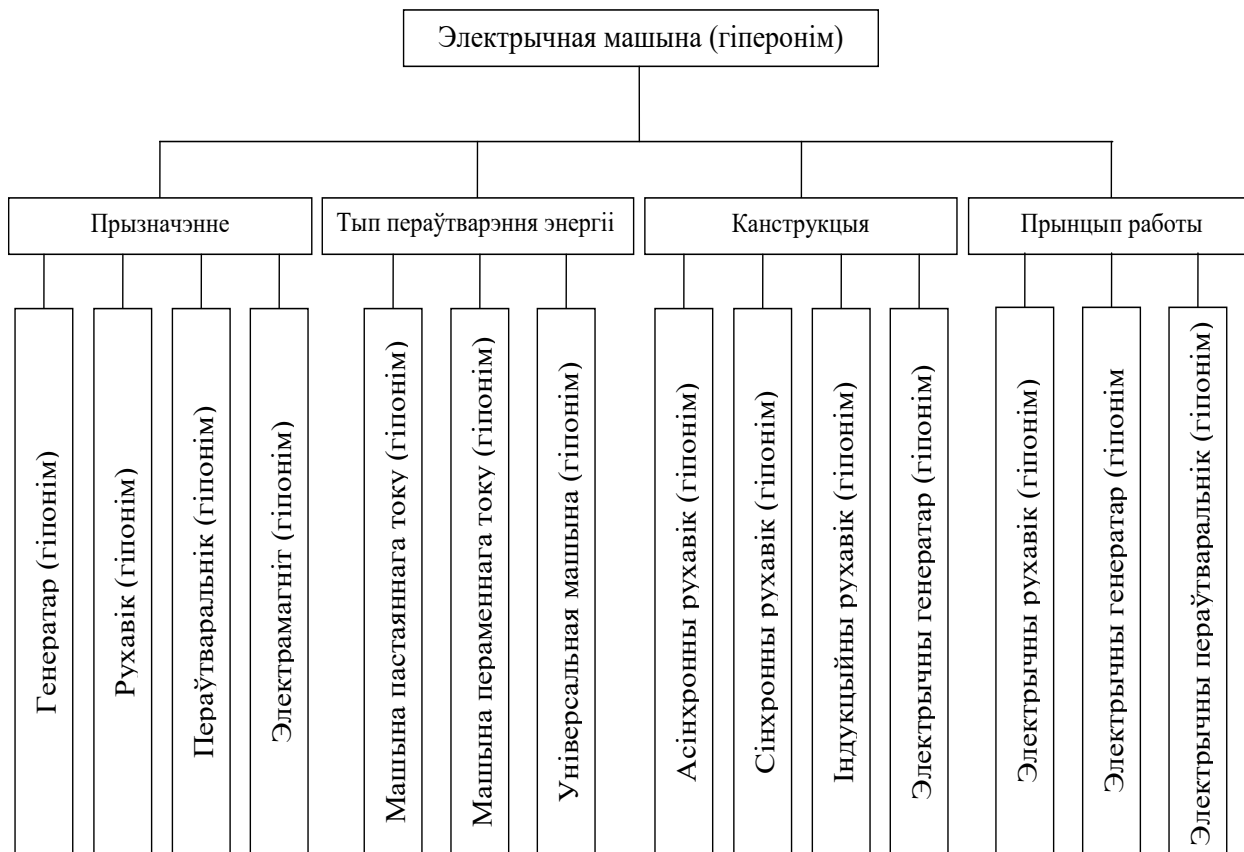
Гіпера-гіпанімічныя сувязі (рода-відавоя адносіны) прадстаўляюць іерархічныя структуры, дзе адзін тэрмін абагульняе іншыя. У такіх адносінах агульны тэрмін (гіперонім) уключае ў сябе некалькі канкрэтных катэгорый (гіпонімаў), што дазваляе стварыць лагічную і дакладную сістэму класіфікацыі. Напрыклад, у галіне электратэхнікі тэрмін *электрычная машына* можа быць агульным (гіперонімам), а яго падкатэгорыі – гэта віды машын, такія як *генератар, рухавік, трансфарматар* і інш. Гэта дазваляе ствараць сістэмы, дзе кожны тэрмін дакладна размешчаны ў адпаведнасці са сваім родам і відам. Такія схемы дапамагаюць зразумець сувязі паміж тэрмінамі, што робіць камунікацыю больш эфектыўнай. Правільная класіфікацыя тэрмінаў дазваляе значна спрасціць працэс вывучэння і прымянення складаных тэхнічных канцэпцый.

Адным з асноўных аб’ектаў вывучэння ў электратэхніцы з’яўляюцца трансфарматы і электрычныя машыны. Для іх класіфікацыі неабходна ўлічваць як тэхнічныя параметры (напружанне, магутнасць, частата), так і спецыяльныя катэгорыі, якія прадстаўлены падкатэгорыямі і тыпамі.

Так, трансфарматы могуць быць класіфікаваны па наступных крытэрыях: прызначэнне, спосаб ахалоджвання, колькасць фаз, канструкцыі, канструкцыі абмотак, прынцып работы, узровень напругі, тып ізаляцыі, месца ўстаноўкі, магутнасць. У сваю чаргу, класіфікацыя электрычных машын заснавана на разнастайных прыметах: прынцып дзеяння, тып энергіі, форма сілкавання, канструкцыя і вобласць прымянення. У выніку даследавання гіпера-гіпанімічных сувязей у галіне электратэхнікі атрымаліся класіфікацыйныя схемы. Праілюструем некаторыя з іх [3–5], (малюнк 1, 2).

Малюнак 1 – Класіфікацыйная схема “Трасфарматар”

Малюнак 2 – Класіфікацыйная схема “Электрическая машина”

Аналіз электратэхнічнай тэрміналогіі паказаў, што большасць тэрмінаў, аб’яднаных фармальна-семантычнымі гіпанімічнымі адносінамі, утвараюцца за кошт далучэння да гіпероніма дапасаваных і недапасаваных азначэнняў, якія выражаны назоўнікамі або прыметнікамі (*электрагенератары – генератары пастаяннага току, генератары пераменнага току, сінхронныя генератары, асінхронныя генератары; электрычныя машыны – электрычныя транспартныя машыны, электрычныя бытавыя машыны, электрычныя прамысловыя машыны*). Такім чынам, сістэмнасць праяўляецца на ўзроўні лексічных сродкаў: *электрарухавікі – асінхронныя электрарухавікі, шагавыя электрарухавікі, электрарухавікі пастаяннага току*.

Класіфікацыйныя схемы гіпера-гіпанімічных сувязей у галіне электратэхнікі дазваляюць вырашаць важныя задачы у навукова-тэхнічнай камунікацыі:

- правільная арганізацыя тэрміналогіі дапамагае спецыялістам хутка зразумець, да якога віду адносіцца кожнае паняцце і як яно звязана з іншымі тэрмінамі;
- дапамагаюць забяспечыць адзінае разуменне тэрмінаў паміж спецыялістамі;
- для студэнтаў, якія вывучаюць электратэхніку, такія схемы становяцца карысным інструментам для вывучэння і запамінання складаных тэхнічных паняццяў;
- пры падрыхтоўцы тэхнічных інструкцый, стандартаў і іншай дакументацыі важна мець дакладныя і лагічныя схемы для правільнай класіфікацыі і выкарыстання тэрмінаў.

Класіфікацыя тэрмінаў у галіне электратэхнікі, асабліва ў адносінах да трансфарматараў і электрычных машын, з’яўляецца важным элементам развіцця навукова-тэхнічнай думкі. Рода-відавныя сувязі дапамагаюць распрацаваць дакладныя і лагічныя схемы, якія спрыяюць паляпшэнню камунікацыі ў навуковых і тэхнічных колах. У выніку стварэння такіх схем забяспечваецца больш высокая дакладнасць і зразумеласць тэхнічных дакументаў і даследаванняў, што спрыяе прагрэсіўнаму развіццю электратэхнічнай прамысловасці і навукі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Котцова, Е. Е. Гипонимические связи слов в тексте / Е. Е. Котцова // Вестник Поморского университета. Серия: гуманитарные и социальные науки. – 2009. – Т. 6. – С. 78–84.
- 2 Лысякова, М. В. Гиперо-гипонимическая таксономия в терминологии / М. В. Лысякова // Вестник РУДН, сер. Лингвистика. – 2006. – № 8. – С. 23–28.
- 3 Чубриков, Л. Г. Электротехника, электрические машины и аппараты : учеб. пособие / Л. Г. Чубриков ; М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. техн. ун-т им. П. О. Сухого. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2014. – 267 с.
- 4 Галушко, В. А. Электротехника и основы электроники : учеб.-метод. пособие для студентов факультета – Управление процессами перевозок / В. Н. Галушко ; М-во образования Респ. Беларусь, Белорус. гос. ун-т трансп.– Гомель : БелГУТ, 2012. – 186 с.
- 5 Рыбков, И. С. Электротехника: Учебное пособие / И. С. Рыбков. – М.: Риор, 2017. – 376 с.

The article is devoted to the examination of the significance of classification schemes for hyper-hyponymic relationships of terms in the field of electrical engineering, with a focus on transformers and electrical machines. Special attention is given to the analysis of hyper-hyponymic relations, which allow the construction of hierarchical structures of terms and the creation of precise and clear classifications. The article presents diagrams that reflect the interconnections between terms within electrical engineering, as well as highlights their use in scientific and technical communication.

ВАН ЖУЙАНЬ

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

**ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЛИЧНЫХ ИМЁН
В РУССКИХ ПАРЕМИЯХ**

В статье рассматриваются некоторые особенности употребления личных имён в пословицах и поговорках: народная этимология, «семантическая магия», семантическая аттракция, проводится классификация личных имён в паремиях, выделяются семантические группы имён, определяются функции антропонимов.

Пословицы и поговорки как одна из форм языкового творчества народа отражают черты его истории, общественного строя, быта, мировоззрения. Сказанное вдвойне относится к тем пословицам и поговоркам, которые имеют в своём составе СИ.

Паремии с антропонимическим компонентом отличаются разнообразием тематики, краткостью и ясностью выраженных в них мыслей, предельной сжатостью формы. Можно предложить следующую классификацию пословиц и поговорок с антропонимическими вкраплениями:

1 Пословицы и поговорки с календарными именами-компонентами, отмеченными в месяцеслове (народных праздниках, приметах, поверьях, суеверьях): *на Св. Матвея* (16 ноября) *зима потееет, на Матвея земля прееет; каков Платон и Роман* (17 ноября), *такова и зима; Катерина Санница дорогу укатает; на Сильвестра* (2 января) *окуривают курятник, заговаривают лихоманку* [1].

2 Исторические пословицы и поговорки с христианскими (и нехристианскими) именами: *и Мамай правды не съел; борода Минина, а совесть глиняна; тяжело голове без плеч, тяжело телу без головы, Русской земле – без Игоря; дождись Юрьева дня, когда рак свистнет* [2].

3 Пословицы и поговорки с христианскими именами библейского происхождения: *кто понеделничает, возрадуется заступничеству архангела Михаила; трясётся, что Каин, что осиновый лист; прости Христа ради за прошлое, да и напредки тоже* [2].

4 Пословицы и поговорки с патронимическим компонентом: *полюби Андревну (соху), будешь с хлебом; Ерофеич часом дружок, а другим вражок (пьянство); хоть Кузьминишна, да не корыстна; и Ивановна, да нам надобна* [2].

5 Пословицы и поговорки с личными мужскими и женскими христианскими именами в полной и гипокористической формах: *горе, что муж Григорий: хоть бы болван, да Иван; у всякого Гришки свои делишки; Марфуша – покушай, Макавей – поговей; князю княгиня (мила), крестьянину Марина, а всякому своя Катерина* [2].

Исследователи пословиц и поговорок обратили свое внимание на избирательный, точнее, антропоцентрический характер семантики народной паремии: они покрывают преимущественно те участки действительности, которые непосредственно связаны с человеком, с его видением, оценкой реалий, с характеристикой психологических особенностей личности познавательных процессов, эмоционально-волевой стороны деятельности, индивидуально-типологических свойств личности и т. д. При этом выделяются семантические группы, характеризующие:

а) социальное происхождение человека: *князю – княгиня, боярину – Марина, а всякому – своя Катерина* [2];

б) социальное положение человека и его оценка: *в худе городе и Фома дворянин; у меня лакеи все были Мокеи; а ныне к Мокею самому пришлось в лакеи* [2];

в) семейное положение и родственные отношения: *хороша дочь Аннушка, коли хвалит мать да бабушка; достают невесту собою, а ино и Фоною* [22];

г) черты характера, преимущественно отрицательные: *до Дмитра девка хитра; а после Дмитра ещё хитрее* (вышел замуж). (26 октября); *крестись, Андроны едут* [1];

д) умственные способности, внешние, физические качества и состояния человека: *всяк Аксён про себя умён (смышлён); прозорлив как Аввакум; кос, как Соловей-разбойник (который одним глазом на Киев, другим на Чернигов глядел); у Тараса на плечи разыгрались три вши; один Сысой, да и тот косою; Дунька не последняя дурка* [2].

Некоторая группа пословиц и поговорок с антропонимическим компонентом со значением лица не дифференцируется по признаку пола: значение пола конкретизируется в речи сочетаемостными характеристиками данных единиц, а также широким контекстом: *Прищуривай, Агашка, на левый глаз!*; Насилу *Ненилу свалили в могилу* [2].

Как и во фразеологизмах семантика личного имени в структуре паремии иная, чем на обычном коммуникативном уровне. Отсутствует связь имени с индивидуальным человеком. Семантика антропонима приобретает обобщённый смысл, тяготеющий к имени нарицательному. Семантика антропонима в структуре устойчивого изречения – это переосмысление, создающееся за счёт метафоризации или метонимии.

Наполняясь обобщённым смыслом, личное имя получает способность быть применённым к той или иной жизненной ситуации, может дать характеристику человеку, тем или иным свойствам его характера. Имя приобретает характеризующую функцию: *Один сынище и тот Фомище; Чёрт Ваньку не обманет. Ванька про него молитву знает* [2].

Основания для использования ИС в пословицах и поговорках совпадают с основаниями использования ИС во фразеологизмах. Подробнее можно остановиться на втором основании (созвучие морфологического состава имени с живыми формами и элементами языковой системы, возможностями его народной этимологизации). Целый ряд паремий основан именно на приёме «этимологической магии» [3] – одной из важнейших особенностей многих фольклорных текстов, когда в один контекст вводятся слова действительно этимологически родственные или слова, связанные лишь звуковым сходством (т. е. народной этимологией).

Павел Флоренский писал об этом: «Пословицы и поговорки об именах, нередко едкие и убийственно верные, частушки, песни и др. отмечают эти черты. Может казаться иногда, что только ради рифмы. Но «... в самом созвучии открывается внутренняя необходимость: разве не естественно, чтобы свойство имени, аналитически из него вытекающее, – и звуком выражалось похожим на звук самого имени» [4, с. 355].

Так, народная этимология связала антропоним *Варвара* с *воровством* (первоначально такая связь возникла из-за того факта, что на улице *Варварке* в Москве находилась знаменитая *Варва'рская* башня (в народе просто *Варварка*), возле которой допрашивали пойманных в Москве разбойников и воров): *Проворна Варвара на чужие карманы; прогнали Варвару из чужого амбара* [2].

Приём этимологической магии виден и в следующих пословицах: *На святого Прокла поле от росы промокло; На Варвару зима дорогу заварит (заварварит); Варвара заварит, Савва засалит, Никола закуёт; Покров землю покроет* [1].

Семантическая аттракция (притягивание) может подразумеваться, но не выражаться формально. Так, скрытый приём этимологической магии наблюдается в пословицах и поговорках: *Швея Софья – на печи засохла* (соня, сонливая); *Сергей (Серёжа) – пройми ухо (плут)* (случай чистой омонимии *Серёжка* и *серёжка*, *Соня* (от *Софья*) и *соня*) [2].

Или пример с этимологически связанными словами: *Матушка Покрова, покрой землю снежком, а меня женишком; бел. Як прошла Прэчыста, То стала у рэцэ вода чыста.*

Некоторые пословицы и поговорки, на наш взгляд, имеют более глубокие основания для ввода тех или иных личных имён. К таким паремиям, видимо, можно отнести следующие единицы: *Нашему Луки (е) и чёрт с руки; Из-за многих из-за гор вышел дядя Егор* (о солнце); *Козёл – так и Васильевич (Васильев сын)* [2].

Имя *Лука* можно связать со словами *лука* «коварство, хитрость» и с производными от него *лукавый* «хитрый, коварный» и *Лука'нька* – одним из эвфемических названий чёрта.

Во второй паремии имя *Егор* не случайно символизирует солнце. Как известно, св. *Егорий (Георгий)* воспринял черты языческого бога *Ярилы*, связанные с наличием в слове *Ярило* корня –*яр*–, имевшего в составе существительных значение «весна».

Сам *Ярило* «открывал» настоящую весну, был красив, молод, осмысливался как бог плодородия и чувственной любви. Ср. в связи с этим значение корня –*яр*– «жара, пыл, зной», «страсть любовный пыл», «гнев, ярость», календарную паремию *Святой Георгий красную весну на красную горку начинает* и загадку, в которой Егором называют солнце: *Взойдёт Егор на бугор - выше леса, выше гор, с бугра спускается – из глаз скрывается* (солнце) [1].

В третьей паремии *Василием* назывался 1-ый день Нового года (1 января), когда по дворам ходили ряженые, среди которых был козёл.

Таким образом, в пословицах и поговорках имя выполняет две основные функции:

- 1) магическую, которая связан с приёмом этимологической магии;
- 2) прагматическую, т. е. является средством выражения отношения говорящего к персонажу. Например, имя Иван представляет собой собирательный образ русского человека, который умен, сметлив, ленив, глуп, добр и т. д.: *Чёрт Ваньку не обманет: Ванька про него молитву знает; Милёнок Ивашка в белой рубашке; Кобылка бежит, а Ивашка лежит; Гор-горе, что муж Григорий, хоть бы болван, да Иван* [5].

Список использованной литературы

1 Круглый год: Русский земледельческий календарь / Сост., вступ. ст. и прим. А. Ф. Некрыловой. – М. : Правда, 1989. – 496 с.

2 Даль, В. И. Пословицы русского народа / В. И. Даль // Википедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ru.wikisource.org/wiki> – Дата доступа: 09.09.2024.

3 Толстой, Н. И., Толстая, С. М. Народная этимология и структура славянского ритуального текста / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Славянское языкознание: X Международный съезд славистов. – М. : Наука, 1988. – С. 250–264.

4 Флоренский, Павел. Имена / Павел Флоренский // Опыты: Литературно-философский ежегодник. – М. : Сов. писатель, 1990. – С. 351–414.

5 Кондратьева, Т. Н. Собственные имена в пословицах, поговорках и загадках русского народа / Т. Н. Кондратьева // Вопросы грамматики и лексикологии русского языка. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1964. – С. 98–188.

The article examines some features of the use of personal names in proverbs and sayings: folk etymology, “semantic magic”, semantic attraction, a classification of personal names in paremias is carried out, semantic groups of names are distinguished, the functions of anthroponyms are determined.

А. М. ВОІНАВА, А. М. ФЕДАРАВА
(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Францыска Скарыны”)

АБ МЕТОДЫЦЫ НАВУЧАННЯ АСНОВАМ ЛАГІЧНАГА РЭДАГАВАННЯ ГАЗЕТНАГА ТЭКСТУ

Удасканаленне падрыхтаванага да друку тэксту з боку яго лагічнай пісьменнасці набывае асаблівае значэнне менавіта ў сувязі з масавай вытворчасцю і наступным масавым спажываннем тэкстаў. Расцяражываваная тыповыя памылкі замацоўваюць у свядомасці чытача алагічныя стэрэатыпы, таму веданне логікі павінна разглядацца як неабходны кампанент прафесійнага майстэрства журналіста.

Здаўна вядома, што вывучэнне логікі карыснае для ўсіх відаў дзейнасці, звязаных з інтэлектуальнай працай. Гэта не дзіўна, бо логіка – навука, што даследуе пэўныя заканамернасці так званага правільнага мыслення. Аднак ёсць такія прафесіі, для прадстаўнікоў якіх свядомае валоданне законамі логікі асабліва важнае. Думаецца, што да такіх прафесій павінна быць аднесена і прафесія журналіста. Заўважана, што ў апублікаваных тэкстах лагічныя памылкі сустракаюцца часцей, чым граматычныя або стылёвыя.

Лагічныя памылкі ў тэкстах, прызначаных для масавага чытача, “праецыруюцца” на мноства людзей і аказваюць на іх пэўнае ўздзеянне. Характэрныя мысленчыя рысы кожнага з нас фарміруюцца не толькі пад уздзеяннем непасрэднага кантакту з акалячым светам, а і пад уздзеяннем сацыяльнай практыкі ўвогуле, у тым ліку і пад уздзеяннем інтэлектуальна-маўленчага аспекту. У працэсе ўспрымання тэкстаў масавай інфармацыі чытач атрымлівае не толькі канкрэтную інфармацыю, ён адначасова засвойвае лагічныя асаблівасці мыслення, выпрацоўвае пэўны лагічны стыль.

Лагічнае выхаванне, якое адбываецца “незаўважна” ў працэсе паўсядзённай інтэлектуальна-маўленчай практыкі, прыводзіць да распаўсюджвання вядомых схем, стэрэатыпаў мыслення, якія з’яўляюцца тыповымі не толькі для індывідуума, але і для сацыяльных груп і нават эпох. Вялікая доля “заслуг” у распаўсюджванні гэтых стэрэатыпаў належыць друку.

У навучанні студэнтаў-журналістаў прафесійнаму пісьмоваму маўленню істотным момантам з’яўляецца пошук і падбор навучальнага матэрыялу, бо выкладчык у дадзеным выпадку вырашае не толькі вучэбна-метадычныя задачы па навучанні пісьму і рэдагаванні тэкстаў на беларускай мове, але і разглядае праблемы культуралагічнага характару і прафесійнай падрыхтоўкі журналіста. Гэта тлумачыцца тым, што журналісцкая традыцыя выпрацавала свае ўласныя прынцыпы напісання навін, якія істотна адрозніваюцца ад норм, характэрных для тэкстаў іншага функцыянавання. Таму ўвага выкладчыка скіроўваецца на развіццё здольнасцей студэнта ўдзельнічаць у рэальнай камунікатыўнай дзейнасці, эфектыўна выкарыстоўваць адпаведныя камунікатыўныя стратэгіі.

Адной з найбольш значных прымет сучаснага грамадства з’яўляецца наяўнасць функцыянальнай сістэмы масавай камунікацыі. Сучасныя тэхналогіі інфармавання накіраваны на пошук аптымальных шляхоў успрымання прапанаванага для масавай аўдыторыі тэксту, што залежыць ад яго інтра- і экстралінгвістычнага афармлення і прэзентацыі ў ім камунікатыўных устаноў. Інфармацыйная праграма любога адрэзка маўлення складаецца з рацыянальнага, ацэначнага і прагматычнага элементаў. Тэксты публіцыстычнага стылю ўяўляюць цікавасць на тых падставах, што ўсе тры праграмы ў іх роўнай сілы, пры вядучай ролі ацэначнай, з якой вынікае прагматычная. Задача аўтара

публіцыстычнага тэксту – падаць інфармацыю аб аб’ектыўным свеце такім чынам, каб мець магчымасць уплываць на чытача, што адбываецца шляхам ацэньвання суб’ектам аб’ектыўнай інфармацыі.

Разнастайныя сродкі масавай камунікацыі рэпрэзентуюць тэкст як адметны від дыскурса. Увесь корпус тэкстаў масавай інфармацыі патрабуе вивучэння як своеасаблівага тыпу моўнага ўжывання, што з’яўляецца спецыфічнай сацыякультурнай дзейнасцю журналіста. Журналіст стварае форму і змест, якія гіпатэтычна зразумелыя чытачу, якія выклікаюць рэакцыі і якія ўвогуле арыентаваныя на адрасата. Структуру навін можна адэкватна зразумець толькі ў тым выпадку, калі яна аналізуецца як вынік кагнітыўнай і сацыяльнай дзейнасці журналістаў па вытворчасці тэкстаў і іх значэнняў, як вынік інтэрпрэтацыі тэкстаў чытачамі газет, якая адбываецца на аснове іх вопыту зносін са сродкамі масавай інфармацыі.

Праца журналіста па стварэнні публіцыстычнага тэксту асэнсоўваецца як творчасць, своеасаблівы від дзейнасці – тэкставая дзейнасць. Вельмі важна, каб гэты працэс быў усвядомлены і выніковы: аўтарская задума была рэалізавана, аўтарская канцэпцыя падмацавана лагічнай сістэмай аргументаў і вывадаў, кампазіцыя дасканалая, сістэма выяўленчых сродкаў выразная. Толькі тады прагматычная праграма тэксту будзе рэалізаваная.

Паняцце прафесійнай культуры журналіста ўключае ў сябе разам з іншымі кампанентамі лагічныя веды і звязаныя з імі навыкі лагічнага аналізу тэксту. Тэарэтычнай асновай курса з’яўляецца фармальная логіка, у прыватнасці такія яе раздзелы, як логіка выказванняў, логіка імя, тэорыя вызначэння, тэорыя класіфікацыі і г. д. У якасці метадалагічнай асновы для апісання разнастайных аперацый з тэкстамі ў курсе разглядаецца само паняцце тэксту ў яго адносінах да мыслення і маўлення, важнае ў дадзеным выпадку пытанне аб формах фіксацыі тэксту.

Лагічныя сувязі разглядаюцца як атрыбут любога тэксту, незалежна ад яго жанравых асаблівасцей. Асноўная задача выкладчыка – даць навыкі лагічнага аналізу тэксту, павысіць узровень тэкставай дзейнасці будучых журналістаў.

Каб выпрацаваць навыкі лагічнага аналізу тэкстаў, павысіць узровень тэкставай дзейнасці будучых журналістаў неабходна даць сістэму тэарэтычных ведаў пра арганізацыю публіцыстычнага тэксту, яго лагічную структуру; выявіць адметнасці публіцыстычнага тэксту як своеасаблівага віду дыскурса; даць уяўленне пра лагічныя сувязі і лагічныя асаблівасці публіцыстычнага тэксту; разгледзець сувязь паміж зместам і моўнай формай яго рэалізацыі.

Засваенне асноў лагічнага рэдагавання адбываецца на базе такіх курсаў, як лінгвістыка тэксту, рыторыка, логіка, асновы культуры маўлення і стылістыка, псіхалінгвістыка.

Лекцыйныя заняткі павінны прапанаваць студэнтам тэарэтычныя палажэнні. Значная ўвага надаецца такім пытанням, як ісціннасць выказвання; сэнсавая раўназначнасць выказвання; сітуацыйная пэўнасць выказвання; кантэкст як разнавіднасць сітуацыі. Важным для стваральніка газетнага тэксту з’яўляецца вивучэнне лагічных сувязей і лагічных асаблівасцей тэксту. Даследуюцца сувязі на ўзроўні логікі выказванняў: адмаўленне, кан’юнкцыя, дыз’юнкцыя, імплікацыя, эквівалентнасць. На ўзроўні логікі імён разглядаюцца атрыбутыўныя выказванні і іх віды, некаторыя законы логікі імён, простыя і складаныя імёны.

На практычных занятках студэнты вучацца перакладаць тэксты на сімвалічную мову. Гэта дае магчымасць правесці структурны аналіз тэкстаў на ўзроўні абстрактных схем, якія выражаюцца пры дапамозе спецыяльных знакаў, або сімвалаў. Выкарыстанне мовы сімвалаў замест агульнапрынятых выразаў натуральнай мовы мае цэлы шэраг пераваг. Перш за ўсё, гэта лаканічнасць і магчымасць “бачыць” усё выказванне адразу. Па-другое, у параўнанні з натуральнай мовай сімвалічная больш дакладная. Яна поўнасцю выключае суб’ектыўнасць прачытання, узнікненне падтэкставай інфармацыі, тэкст мае толькі адзін сэнс. Тэкст, перакладзены на мову сімвалаў, падвяргаецца лагічнай рэдакцыі.

На занятках развіваюцца і творчыя задаткі студэнтаў. У адпаведнасці з зададзенымі лагічнымі схемамі ствараюцца тэксты. Разглядаюцца розныя варыянты вербальнага афармлення адной лагічнай структуры, тым самым уздымаецца пытанне аб тоеснасці выказванняў.

Студэнты навучаюцца і такой лагічнай аперацыі, як падзел тэксту. Аперацыя падзелу тэксту цікавіць нас таму, што яна звязана з магчымым яго аналізам. Аналіз тэкстаў патрабуе выдзяленне некаторых яго адзінак і вывучэння іх сувязей.

Аднак найважнейшым відам работы застаецца работа па лагічным рэдагаванні газетных тэкстаў. Студэнты працуюць з тэкстамі, змешчанымі на старонках перыядычных беларускамоўных выданняў. Сучасныя газеты прапануюць тэксты розных узроўняў якасці. Падчас работы з тэкстам студэнты выступаюць у якасці рэдактараў, вучацца знаходзіць і выпраўляць лагічныя памылкі.

У выніку вывучэння спецкурса студэнты атрымліваюць неабходныя веды пра асаблівасці лагічнай арганізацыі публіцыстычных тэкстаў; асаблівасці ўспрымання маўленчых актаў; метады моўнага ўздзеяння ў сферы масавай камунікацыі. У працэсе навучання студэнты выконваюць лагічны аналіз публіцыстычных тэкстаў; праводзяць лагічнае рэдагаванне тэкстаў публіцыстычнага стылю; авалодваюць навыкамі інтэпрэтацыі тэкстаў, аналізу прагматычнага кантэксту; навыкамі стварэння тэкстаў.

Такім чынам, удасканаленне падрыхтаванага да друку тэксту з боку яго лагічнай пісьменнасці набывае асаблівае значэнне менавіта ў сувязі з масавай вытворчасцю і наступным масавым спажываннем тэкстаў. Без правільнай сэнсавай арганізацыі матэрыялу эфект выкарыстання знешніх форм уздзеяння пры сучаснай тэхніцы афармлення друкаванага тэксту можа быць нулявым, ці больш таго – адмоўным. Растыражываная тыповыя памылкі замацоўваюць у свядомасці чытача алагічныя стэрэатыпы. Менавіта таму веданне логікі павінна разглядацца як неабходны кампанент прафесійнага майстэрства журналіста.

The improvement of the print-prepared text on the part of its logical literacy takes on special importance specifically in relation to mass production and subsequent mass consumption of texts. Stirred typical errors anchor the psychological stereotypes in the reader's mind, so knowledge of logic should be seen as a necessary component of a journalist's professional skill.

М. М. ВОІНАВА-СТРАХА

(г. Мінск, Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт)

МАДЭЛІ ЖАНОЧАЙ ЭКЗІСТЭНЦЫІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МАЛОЙ ПРОЗЕ

У артыкуле разглядаюцца мадэлі жаночай экзистэнцыі, прадстаўленыя ў малой прозе сучасных беларускіх пісьменніц Алены Брава (навела “Марыпоса”), Настасі Нарэйка (навела “Размова з люстэркам”), Ніны Рыбік (апавяданне “Клава”). Вызначаныя віды мадэлей (лінейная, цыклічная, дыскрэтная, энтрапічная) сведчаць аб эвалюцыі гендарных стэрэатыпаў аб ролі і месцы жанчыны ў беларускім грамадстве.

Гендарны падыход даўно заняў адну з дамінуючых пазіцый у айчынным літаратуразнаўстве, адкрыўшы “новыя магчымасці ў інтэрпрэтацыі літаратурных твораў, аналізе тэксту з пункту гледжання ўяўленняў пра паняцці жаночае – жаночкае (феміннае – фемініннае) і мужчынскае – мужае (андрагіннае – маскуліннае)” [1, с. 7]. У гэтым кантэксце актуалізуецца пытанне аб пашырэнні падыходаў да аналізу “жаночай” творчасці з мэтай больш аб’ектыўнай ацэнкі яе месца і ролі ў гісторыі прыгожага пісьменства. Скіруем увагу на асаблівасцях рэалізацыі канцэпцыі мадэлей чалавечага існавання, прапанаванай П. Васючэнкам, з пазіцыі гендарнага аспекту.

Згодна з ідэяй П. Васючэнка, мастак слова вызначаецца ўнікальнай магчымасцю не толькі “алітаратурвання” жыцця, але і перастварэння, мадэлявання чалавечых лёсаў. Пісьменнік-дэміург вылучаецца здольнасцю ствараць вербалізаваны вобраз свету, надзелены пэўнымі прасторава-часавымі каардынатамі. Экзистэнцыя літаратурных герояў праз натуральнае ўзаемадзеянне “з прасторава-часавымі адносінамі ўнутры мастацкага твора, і пры наяўнасці абагульнення, іншасказальнасці і некаторай фармалізацыі выглядае як экзистэнцыйная мадэль” [2, с. 83]. Даследчыкам аргументавана вылучаюцца наступныя мадэлі чалавечага існавання: лінейная (падарожжа, шлях), цыклічная (кола), дыскрэтная (прарыў кола), энтрапічная (разлад). Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца выяўленне відаў мадэлей “жаночай” экзистэнцыі ў сучаснай беларускай малой прозе.

Лінейную мадэль “жаночай” экзистэнцыі прадстаўляе Настасся Нарэйка (нар. у 1986 г.) у творы “Размова з люстэркам” (2023). Дадзены тэкст – яскравы прыклад трансфармацыі навелы ў кірунку змяшчэння фокусу ўвагі са знешняга на ўнутраны падзейны план. Фармальна пісьменніца здолела захаваць усе атрыбуты жанру. Так, у мінімалістычным фармаце віртуозна расстаўлены акцэнтны на ключавых момантах жыцця гераіні, што сталі пераломнымі ў яе лёсе і спарадзілі змены ў яе ўласнай карціне свету.

Аднак чытачу прадстаўляецца не класічны сюжэт, спавіты традыцыйнай дынамікай і вастрынёй падзейнага плана. Н. Нарэйка дазваляе гераіні раскрыць самыя патаемныя куткі сваёй душы ў форме дыялогу-споведзі. Такі падыход відавочна супярэчыць чаканням, але цалкам адпавядае навелістычнаму канону, які вымагае наяўнасць у тэксце нечаканага элемента. Уступная рэпліка (“Ведаеш... Апошнім часам я вельмі часта размаўляю з люстэркам” [3, с. 301]) стварае эфект наяўнасці суразмоўцы, які ў тэксце выконвае ключавую фонавую функцыю. Гераіні важна падкрэсліць, што гутарка з люстэркам не з’яўляецца прыкметай вар’яцтва. “Проста, гаворачы з імі, я гавару з табой, Таня...” [3, с. 301]. Такім чынам пісьменніцай у нязмушанай форме ўводзіцца адрасат, якому адначасова прызначаецца роля і ўяўнага суразмоўцы, і аднаго з галоўных персанажаў.

Жыццёвая лінія гераіні разгортвалася ў традыцыйным рэчышчы. Дамінуючым было жаданне стварыць сям’ю, першы крок да чаго яна і здзейсніла – выйшла замуж, праўда, за

“рыцара на дваіх”, што і стала адной з прычын далейшага разладу. Адметна, што гераіня вызначае вытокі няспраўджаных планаў праз уплыў знешняга і ўнутранага фактараў: “Паміж намі даўно няма той таямнічай сувязі, што існуе між блізнятамі, і вінаватая ў гэтым я. Ды яшчэ ён. Чарнобыль” [3, с. 301]. З кантэксту вынікае, што менавіта Чарнобыльская трагедыя вымусіла Тоню адчуць “няўмольную сілу прыцягнення” зямлі праз бязлітасныя словы ўрача: “У вас ніколі не будзе дзяцей” [3, с. 302].

Надзвычай красамоўным нам бачыцца факт, што Тоніны жыццёвыя пературбацыі не справакавалі дамінаванне ролі ахвяры, хаця першапачаткова пераважала менавіта гэта тэндэнцыя: “Звычайна пакаранне ідзе за грахам, але мне здаецца, што ў маім выпадку гэтая паслядоўнасць была парушана нездарма. Бог ведаў, што я зраблю з табой у будучыні, сястра, і пакараў мяне загадзя” [3, с. 303]. Апынуўшыся ва ўладзе разбуральных эмоцый з прычыны двайной здрады з боку мужа і роднай сястры, яна здолела не проста ўтаймаваць унутраны псіхалагічны разлад, а перайсці на новы ўзровень асобнага светаўспрыняцця. Не крыўда і жаданне адпомсціць вызначаюць яе дзеянні, а імкненне аднавіць родавае адзінства і дасягнуць унутранага духоўнага суладдзя: “Ва ўсім вінавата я, Таня. А Чарнобыль? Чарнобыль – гэта выпрабаванне на трываласць, на дабро і зло, на шчырасць і фальш. Мне трэба неяк з гэтым жыць. А без твайго прабачэння не змагу. Я не змагу, Таня...” [3, с. 304].

Матыў пошуку даравання пранізвае і навелу Алены Брова (нар. у 1966 г.) “Марыпоса” (2024). Галоўная гераіня твора Соня, падобна да Тоні, таксама першапачаткова вызначала сэнс жыцця праз рэалізацыю “традыцыйных” складнікаў “жаночага шчасця” – мужа і дзяцей. Як вынік, нядоўгі шлюб з кубінскім хірургам-інтэрнацыяналістам Сільвія і няўдалы раман з мараком Алегам. Выхаванне дваіх дзяцей без падтрымкі мужчыны не проста дысбалансавала яе існаванне, а ў пэўны момант ледзь не прывяло да фатальнага выходу: “Вырашыла кінуцца пад машыну. <...> Яна спрабавала вызваліць руку, каб кінуцца, прынамсі, пад аўтобус, што якраз набліжаўся ў аўры чорнага кудлатага дыму” [3, с. 202].

Тэндэнцыя да самаідэнтыфікацыі гераіні праз наяўнасць / адсутнасць мужчыны выразная ў творчасці Алены Брова. У цэлым, менавіта гэта рыса, уласцівая многім жаночым вобразам, створаным пісьменніцай, дазволіла вызначыць энтрапічны (разлад) і цыклічны (кола) характар мадэлі іх экзістэнцыі [4; 5]. Знаёмства з творам “Марыпоса” першапачаткова стварыла ўражанне працягу акрэсленай лініі ў “жаночай” галерэі А. Брова. Паказальным у гэтым рэчышчы з’яўляецца эпізод, калі Соня, “якая была атэісткай, у сан-тэрыю не верыла, нават у каталіцкі сабор не зазірнула ні разу” [6, с. 203], накіравалася да вядзьмаркі Мерсэдэс, каб “атрымаць магічную інструкцыю”, як вярнуць Алега.

Развіццё сюжэтнай лініі ўражае навелістычнай нечаканасцю і эмацыянальнай напружанасцю. Соня, спустошаная і абяздоленая, з двума маленькімі дзецьмі накіроўваецца на радзіму, каб скарыстаць апошні шанс на вяртанне свайго жаночага шчасця. Аднак у ключавы момант здзяйснення “магічнага абраду” ў свядомасці гераіні адбываецца пераварот: “Плюнь на яго, мучача. Ты ўсё здолееш сама”. Што гэта было? Магчыма, ажыла ў Соні дачка сваёй маці – Зінаіда Міхайлаўна была жанчынай партыйнай і валявой. А можа, мабілізаваны заклінаннямі Мерсэдэс дух выявіўся прагрэсіўным, не чужым ідэям жаночай самапавагі... Так ці інакш, але Соня страпанулася, павяла плячыма і пашыбавала да лаўкі, дзе перапалоханая Бэт прыціскала да сябе брата” [6, с. 207].

Жыццёвы шлях Соні набыў іншае аблічча – “рознакаляровае, як каралі Мерсэдэс, пацерка чорная, пацерка чырвоная” [6, с. 208]. Аднак нягледзячы на яго стракатасць дамінуючую ролю ў ім выконвае не матыў бязвольнай ахвяры ці прыгнечанай з прычыны мужчынскага здрадніцтва істоты. “Ледзяны матылёк” апынаецца ва ўладзе моцных трансфармацыйных працэсаў: “Цяпер ніхто не назваў бы Соню моллю – зніклі яе анемічная бледная і худзізна, валасы колеру пакулля астрыгла і перафарбавала ў модны каштан... Матыльком яе ніхто не назваў бы таксама” [6, с. 208]. Менавіта гэты аспект і дазваляе вылучыць дыскрэтную (прарыў кола) мадэль “жаночай” экзістэнцыі.

У гэтым нястрымным працэсе самаідэнтыфікацыі ўсе жыццёвыя сэнсы і мэты прайшлі складаную сістэму фільтрацыі і шліфоўкі, у выніку чаго сутнасна значную ролю набыў толькі адзін важкі для канчатковага самавызначэння жанчыны аспект – матыў даравання: “Я даўно табе даравала, Алег, – сказала Соня. – Даруй і ты мне. У слухаўцы зноў зашумела мора, і сувязь перарвалася” [6, с. 210].

Дадзены матыў наскрозь пранізвае і апавяданне Ніны Рыбік (нар. у 1962) “Клава” (2024). Жыццё галоўнай гераіні амаль цалкам скроена з няспраўджаных мар і спадзяванняў уладкаваць сваё “жаночае шчасце”. Імкненне рэалізаваць сябе ў ролі жонкі і маці пераўзышло межы спрадвечнага аксіялагічнага кодэксу, што ў кантэксце духу часу прывяло да амаль лёсавызначальных наступстваў. На свет з’явілася пазашлюбная дачка Ала, вымушаная жыць з прочыркам у пасведчанні аб нараджэнні ў графе “бацька” не толькі ў прамым, але і пераносным сэнсе. Самой жа Клаве “гэтае сваявольства дорага каштавала: з членаў КПСС яе, распусніцу, з ганьбай выключылі. Хацелі нават звольніць з рэдакцыі, куды яна за тры гады да таго прыехала па размеркаванні пасля заканчэння журфака...” [7, с. 150].

Шматлікія нягоды не перашкодзілі Клаве прытрымлівацца самавызначанага кірунку ў жыцці. Рэалізаваўшыся ў прафесійнай сферы дзейнасці, яна не страціла надзеі на магчымасць уладкавання асабістага шчасця: “Ды і які грэх? У чым ён? У тым, што яна, як і кожная жанчына, марыла пра шчасце? Іншым пашанцавала выйсці замуж, нарадзіць дзяцей, і цяпер яны жывуць добрапрыстойнымі матронамі, на яе, Клаву, зневажальна пальцамі паказваюць...” [7, с. 169].

Праявы гендарных стэрэатыпаў відавочныя. “Добрапрыстойнасць”, як характарыстыка прадстаўніцы жаночага полу, абавязкова (згодна з прыведзенай цытатай) прадугледжвае наяўнасць мужа і дзяцей. У адваротным выпадку непазбежна “знявага” і абвінавачванні ў распуснасці (“Не можа ў раённай газеце, органе райкама партыі, працаваць чалавек, які вядзе распусны лад жыцця” [7, с. 151]).

У дадзеным кантэксце звяртае на сябе ўвагу той факт, што Клава на працягу ўсяго жыцця праяўляе сябе з актыўнай пазіцыі. Сацыяльны ціск не перашкаджае ёй дэманстраваць сваю волю і цвёрда трымацца вызначанай мэты. Не здольна паўплываць на гераіню і настойлівая просьба дачкі аб дапамозе ў выхаванні дзіця. Ідэя аб пераездзе ў Італію вылучаецца супярэчлівацю. З аднаго боку, яна можа ўспрымацца як сродак канчатковага пераўвасаблення ў іпастась маці і бабулі, што раўназначна адмаўленню ад уласна ролі жанчыны і злучаных з ёй мэт і жаданняў. Адначасова гэта магчымасць развітацца з мінулым і пачаць новае жыццё: “...А зараз –хопіць! Яна не наймалася! Час і пра сябе падумаць. <...> Патэлефаную заўтра Алачцы – хай заказвае білет. І напішу заяву на звальненне – не да смерці ж мне пісьмы графаманаў разбіраць...” [7, с. 170].

Імкненне да ўсебаковай самарэалізацыі прывяло да нечаканых вынікаў. Клава так і не здолела ўзяць шлюб з мастаком Чыгунковым. Парадокс заключаецца ў тым, што яна вымушана ўзяла ролю апекуна не толькі нямоглага пажылога палюбоўніка, але і яго законнай жонкі: “Лёс такі ім выпаў, усім траім... І зараз Клава, не зважаючы на насмешкі, плёткі, размовы, асуджэнне дапамагала Чыгунковым, як магла... Родных так не глядзяць, як яна апекавала былога палюбоўніка і яго жонку” [7, с. 171].

У галерэі разгледжаных жаночых вобразаў гераіня Ніны Рыбік займае асобную ролю. Выбар паміж забеспячэннем дабрабыту ўласнай і чужой сям’і на карысць апошняй можа выклікаць неадназначную рэакцыю. Аднак за ім крыецца вялікая сіла духу і надзвычай трывалы асобны стрыжань. Гэта праява гранічнай самааддачы, што не мае нічога агульнага з эгаістычнымі памкненнямі забяспечыць сабе лепшую карму. Гэта найвышэйшая ступень самарэалізацыі, усведамленне якой даступна толькі тым, хто знаходзіцца на адпаведнай ступені асобнага развіцця: “Мы хацелі і маму забраць, але нам не дазволілі, казалі, што пакуль рана. <...> Без мамы вас у наш свет не пусцяць. Яна вам дапаможа. Калі вы здолееце прыняць яе дапамогу” [7, с. 172].

Такім чынам, праведзенае даследаванне дазваляе пашырыць шэраг раней прааналізаваных мадэлей “жаночай” экзістэнцыі, вылучыўшы дадаткова лінейны (“Размова з люстэркам” Н. Нарэйка) і дыскрэтны (“Клава” Н. Рыбік і “Марыпоса” А. Брава) віды. Гэта дазваляе зрабіць вывад аб эвалюцыі гендарных стэрэатыпаў у дачыненні да ролі і месца жанчыны ў беларускім грамадстве.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Шматкова, І. І. Беларуская жаночая паэзія другой паловы ХХ стагоддзя / І. І. Шматкова. – Мінск : РІВШ, 2017. – 144 с.

2 Васючэнка, П. В. Мадэлі чалавечай экзістэнцыі ў творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа: супольнае і адметнае / П. В. Васючэнка // Янка Купала і Якуб Колас у сістэме дзяржаўна-культурных і духоўна-эстэтычных прыярытэтаў ХХІ стагоддзя : матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (Мінск, 26–27 верасня 2007 г.) / [рэдкалегія: В. А. Максімовіч (навуковы рэдактар) і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 83–89.

3 Нарэйка, Н. Размова з люстэркам / Н. Нарэйка // Размова з люстэркам : жаночая навела / уклад. і аўтар уступн. артыкулаў А. М. Карлюкевіч. – Мінск : Аверсэв, 2023. – С. 301–304.

4 Воінава-Страха, М. М. Віды экзістэнцыйных мадэлей у малой прозе А. Брава і Д. Лесінг / М. М. Воінава-Страха // Матэрыялы ежегодной научной конференции преподавателей и аспирантов университета, 25–29 апр. 2022 г. : в 5 ч. Ч. 4 / отв. ред. Н. Е. Лаптева. – Минск : МГЛУ, 2022. – С. 76–79.

5 Воінава-Страха, М. М. Мадэлі жаночай экзістэнцыі ў аповесцях Алены Брава і Чжан Айлін / М. М. Воінава-Страха // Традиционная духовная культура восточнославянских и китайского народов : сборник научных статей. – Вып. 4 / редкол. : В.И. Коваль (гл. ред.) [и др.]; М-во образования РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2023. – С. 33–39.

6 Брава, А. Марыпоса / А. Брава // Размова з люстэркам : жаночая навела / уклад. і аўтар уступн. артыкулаў А. М. Карлюкевіч. – Мінск : Аверсэв, 2023. – С. 195–210.

7 Рыбік, Н. Клава / Н. Рыбік // Размова з люстэркам : жаночая навела / уклад. і аўтар уступн. артыкулаў А. М. Карлюкевіч. – Мінск : Аверсэв, 2023. – С. 139–174.

The article examines the models of women's existence presented in the short prose of modern Belarusian writers Alena Brava (the novella “Mariposa”), Nastassya Nareika (the novella “Conversation with the Mirror”), Nina Rybik (the story “Klava”). Certain types of models (linear, cyclic, discrete, entropic) demonstrate the evolution of gender stereotypes about the role and place of women in Belarusian society.

С. А. ВЯРГЕЕНКА

*(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)*

МІФАЛАГІЧНЫЯ ЎЯЎЛЕННІ ПРА ДАБРО І ЗЛО Ў ЗАМОВАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У артыкуле раскрываецца мадэль архаічнага міфалагічнага мыслення старажытнага чалавека, што прадстаўлена ў творах замоўнага жанру. Звяртаецца ўвага на супрацьпастаўленні добрых і ліхих сіл, аналізуецца матыў вечнай і непрымірымай барацьбы добра і зла – базавы канфлікт вуснай народнай творчасці.

Даследаванне глыбіннага светапогляднага пласта традыцыйнай нацыянальнай культуры, тых фактараў, якія ўплываюць на жыццязойкасць старажытных міфалагічных уяўленняў, што дазваляюць асэнсаваць феномен міфамыслення як аснову светаўспрымання старажытнага чалавека, з’яўляецца адным з прыярытэтных напрамкаў айчыннай фалькларыстыкі. Аснову светаразумення любога этнаса складае сістэма стэрэатыпаў, жыццёва-побытавых і працоўных стасункаў, маральна-этнічных нормаў, што рэгламентуюць паводзіны чалавека. І яшчэ адно семантычнае поле старажытнага светапогляда нашага прашчура звязана з ідэяй чалавек-прырода-соцыум. Усе гэтыя і іншыя каштоўнасці-светапоглядныя нормы замацоўваюцца ў мове і становяцца тым падмуркам і глебай, на якіх вырасла і трымаецца магутнае дрэва беларускай вуснай народнай творчасці.

Мова, як з’ява сацыяльная, валодае шэрагам функцый, сярод якіх важнейшымі з’яўляюцца камунікатыўная (быць сродкам зносінаў) і кагнітыўная (быць сродкам атрымання новых ведаў пра рэчаіснасць). Як сродак камунікацыі мова імкнецца максімальна поўна адлюстраваць рэчаіснасць, выкарыстоўваючы тыя сродкі, што назапашаны ў яе сістэме. Што датычыць кагнітыўнай функцыі, то народная мова – адзін з найважнейшых вытокаў вывучэння гісторыі, культуры (матэрыяльнай і духоўнай) самога народа – стваральніка, захавальніка і носьбіта мовы. Тут, у лексічным складзе мовы адлюстравалася жыццё народа, яго характар, звычаі, светапогляд, працоўныя навывкі і інш. – усё тое, што склала падмурак і змест вуснай народнай творчасці. Зусім зразумела, што спасцігнуць многія з’явы архаічнай народнай культуры можна толькі звяртаючыся да легенд, паданняў, літаратурных, гістарычных, культуралагічных помнікаў і іншай дадатковай літаратуры. Ды пры ўмове ўдумлівага прачытання і аналізе твораў тых фальклорных жанраў, якія ў сілу розных прычын з’яўляюцца самымі ўстойліва-кансерватыўнымі і таму захавалі тую аснову, той стрыжань, што і вызначае жанравую адметнасць твора.

Быць нашым правадніком і спадарожнікам у гэтыя глыбінныя пласты чалавечай перадгісторыі па праву належыць самаму архаічнаму жанру вуснай народнай творчасці – замовам, якія ўзніклі ў той далетапісны час, калі чалавек замест прывычнага гука вымавіў слова. Яно, слова, несла такую багацейшую інфармацыю, што ягоны творца адразу надаў яму статус боскага дара, надзяліўшы магічнай звышнатуральнай сілай. І цяпер, каб быў плён у ягонай рабоце (збіральніцтва лоўлі рыбы, паляванні, перамозе над драпежнікам і г. д.), наш прашчур шматразова паўтараў усе вядомыя яму словы, тым самым павялічваючы яго сілу. Так і з’явіліся першыя прымітыўныя замовы, якія мы па прывычцы называем абракадабрамі (хаця такое вызначэнне даволі спрэчнае).

У тыя міфічныя часы наш продак не выдзяляў сябе з прыроднага асяроддзя і для яго было апрывычным зразумелым існаванне адвечнай гармоніі, суладдзя, бо гэта было натуральным станам жыцця адзінай сям’і Прыроды-маці: “Дремота, зевота, покой, найди на раба Божьего (имя). Пусть он спит, отсыпается, по ночам не просыпается. Часты звёзды ему сёстры, ясный

месяц ему брат, добрый сон ему кум и сват. Аминь” [1, с. 292, № 1156], або “Начніцы вы, начніцы, дарагія вы сястрыцы” [1, с. 242, № 954]. Для старажытнага чалавека, дзе дзейнічала адметная логіка міфамыслення, было зусім зразумелым, што ў свеце не існуе ізаляваных рэчаў, аб’ектаў. Усё ў ім (свеце) узаемазвязана і ўзаемазалежна, уключана ў вечны колазварот касмічнага жыцця.

Праявы міфалагічнай свядомасці – гэта тыя ўяўленні, звязаныя з ірэальнымі існасцямі, тымі сіламі-духамі, што шкодзяць чалавеку. Даволі рана, назіраючы, ацэньваючы і супастаўляючы рэаліі ўласнага жыцця, наш продак усвядоміў, што ўсюдыісныя сілы-духі могуць яго або абяздоліць, або дапамагчы, ашчаслівіць. І па-свойму назваў іх сіламі добрымі і злымі – пасланцамі Белабога і Чарнабога. Так узнікла антыномія дабро-зла і матыў вечнай і непрымірымай барацьбы дабра і зла – базавы канфлікт вуснай народнай творчасці.

Будучы перакананым, што ўсё ў Свеце жыве па адзіных і непарушных законах, што, калі “не болит земля, не болит небо, не болит солнце, не болит месяц”, то “и у рабы (имя) ...не болят” [1, с. 220, № 828]. А яны, ягоныя “почки” (ныркі) якраз і баляць, наш продак шукаў адказу, чаму так бывае, чаму гэты дадзены адвеку закон парушаецца. І кім? Растлумачыць гэта, як і многія іншыя, напрыклад, стыхійныя праявы прыроды (дождж, пажары, гром, хмары і інш.) старажытны чалавек не мог. Як не мог зразумець і растлумачыць, напрыклад, самае відавочнае, здавалася б, простае, з чым у жыцці сутыкаўся не адзін раз – чаму з вадаёма (любога, нават з лужыны), калі ў ім вада замёрзла, ці падчас адлігі, можна піць, а ў спёку, калі цябе мучыць смага, катэгарычна нельга. А як зразумець і растлумачыць трансмутацыю вады, чаму гэтая вадкасць становіцца, ператвараецца ў лёд, пару, снег, расу, туман і інш. Пакінуць без адказу ўсе гэтыя бясконцыя “чаму?” наш прашчур не мог, таму і знайшоў універсальную прычыну – духі вады, грому, дрэва, каменя і інш., надзяляючы іх звышнатуральнай сілай. Да добрых духаў можна было звярнуцца з просьбай аб дапамозе: *“Идуць у лес, кланяюцца асіне і прыгаворваюць тры разы: – Асінка, асінка, бяры маю трасцінку, дай мне ляготу, уж мне неўмаготу”* [1, с. 274, № 1087], або *“Бралі 9 лісцікаў з бярозы, 9 – з крапівы, у ваду клалі і казалі: – Як ты, бяроза, і ты, крапіва, прыгажуеться, дык дайце і мне, рабе Божай, сваёй красаты ды сілы з вятвей, ды з зямлі з-пад карэннікаў... Той вадой галаву мылі ці палівалі”* [1, с. 285, № 1121]. Апрача таго, што ў аснове прыведзеных прыкладаў назіраюцца праявы гомеапатычнай і кантагіёзнай магіі – зварот за дапамогай да агульнавядомых вобразаў-сімвалаў асіны, бярозы, крапівы (дэндралагічны код), у апошнім прыкладзе вялікую ролю адыгрывае і магія лічбаў. Тры жыццядайныя сілы (зямля, сонца, вада), тры ўзроўні светабудовы (ніжні (апраметная), сярэдні (зямля), верхні (неба) і іх насельнікі і г. д. надзялілі лічбу 3 (і лічбы, кратныя ёй – 6, 9, 12 і г. д.) звышнатуральнай магічнай сілай. У нашым прыкладзе 9 – гэта 3 разы па 3. Да яшчэ і ў прыхаванай форме тройка з’яўляецца ў назве аб’ектаў, адкуль “лісцікі” прынясуць “красаты ды сілы”. І наш продак верыў, што яго просьба будзе выканана, бо звяртаўся ён да выпрабаваных у самых розных жыццёвых сітуацыях памочнікаў-сяброў, з якімі наладзіў амаль роднасна-сяброўскія адносіны: *“Увидев на небе молодой месяц, следовало попросить у него для себя доброго здоровья, потому тихо говорили: – Батюшка, млад месяц, дорогой дружочек, золотой рожочек. Дай тебе, Господь, золотые рога, мне доброго здоровья”* [1, с. 319, № 1265]. Толькі самаму блізкаму чалавеку, сябру можна даверыць свае патаемныя жаданні, ведаючы, што цябе зразумеюць і дапамогуць. Так, і Клаўдзія Дзмітрыеўна Яромава, 1928 г. н., з в. Салтанаўка Буда-Кашалёўскага р-на шчыра прызнаецца, з якой мэтай гаспадыня-замаўляльніца звяртаецца да крыніцы, прамаўляючы замову “На ўдой”: “Добры вечар, крыніца, студзёная вадзіца... Я к табе прыйшла не за светлай вадой, а за ўдоем, не за чужым, а за сваім, за салодкім малаком, за густой смятанай, за жоўтым масельцам...”.

Інакш складваліся адносіны з ліхімі сіламі. З пасланцамі Чарнабога нават нармальныя бесканфліктныя адносіны былі немагчымымі, любы кампраміс з духам-агрэсарам быў катэгарычна выключаны. Сіла зла – нячыстая сіла, калі яна ў свядомасці старажытнага чалавека “матэрыялізуецца” ў дух, напрыклад, хваробы (зглаз, порча, грыжа і інш.), і хворы

пастаўлены перад праблемай, якім чынам пазбавіцца ад агрэсара, які звышмагутны сродак знайсці, пры дапамозе якога вырашыць канфліктную сітуацыю і пажадана мірным шляхам. Першым эмацыянальным (падсвядомым), хаця і псіхалагічна апраўданым, было жаданне імгненна выгнаць агрэсара-духа, адправіўшы яго далей ад чалавека, як у замове, запісанай ад Таццяны Цітаўны Шашковай, 1932 г. н., з в. Ламавічы Акцябрскага р-на: “...Нежыць-дзьявал, чорт-бес, акаянная нечысць, ізганяю вас словам. Ідзіце-ка на топі балотныя, на аўрагі залётныя ў сей міг, у сей час”.

Самім жыццём навучаны, перш чым зрабіць першы крок спачатку трэба ўсё добра прадумаць і ўзважыць, а ўжо потым дзейнічаць, наш продак зразумеў, што адкрыта выказаўшы такім чынам сваю пазіцыю (адносіны і мэту) да адрасата, прад’яўляючы на самой справе па сутнасці ўльтыматум, ён ужо і спадзявацца не зможа не мірнае вырашэнне канфлікту. Да таго ж, маючы справу з “акаяннай нечысцю”, трэба ўлічваць, што ў нячысцікаў рэдкасны па сіле інстынкт самазахавання. Паводзіны іх часта алагічныя, а норавы непрадказальныя. Зразумела, што трэба было мяняць тактыку, шукаць іншыя, больш дзейсныя, спосабы ўздзеяння на “нечысць-сатану”. Калі ліхая сіла ігнаруе спрадвечны закон агульнажыцця ў сусвеце, то ёй тактоўна можна нагадаць: “*Паставіць палец на палена, дзе сук: – Як сук сохне, так і ты, чыр, сохні*” [1, с. 28, № 46], або “*Нужно взять две старые подковы, одну положить больному под матрац в ногах, а другую – в головах так, чтобы лежали концами внутрь, и сказать: – Раньше по земле били, а теперь шток раба (имя) защитили. Аминь*” [1, с. 168, № 603]. Калі такая форма ўздзеяння не дапамагае, можна дзейнічаць больш актыўна, але па-ранейшаму тактоўна: “Агонь, агонь, агонь, вазьмі свой агонь калюшчы, балюшчы, прыстрэчны, прысмешны. Як я цябе, агонь, не зневажаю і з добрым словам адсылаю. Ідзі сабе, агонь, в чыста поле, там сабе гуляй, на маёго дзіцяці не нападай” [1, с. 25, № 33], або “Удар, удар, ідзі і з касці бальшой і малой, ад сустава, ад ліца. Тут удару не бываць, белаі касці не ламаць, краснай крыві не сушыць, ад балезні адступіць, здароўем рабу Божую (імя) надарыць” [1, с. 164, № 583]. Можна нават абразіць, каб дух-агрэсар разлаваўся і сам пакінуў хворага (“Лішай, лішай, лішаіна, твая маць – жыдавіна, твая маць – свіння, парасятам цыцкі не дала. У рабы Божай (імя) лішая няма. Амінь” [1, с. 20, № 9]), можна прыгразіць (“Вы – вужы, вы – гадзюкі, вы кусаеце, яд не высасаеце. Папрашу я Госпада Бога, нашле на вас Архангела Гаўрыіла, будзе ён вас чарапніком біці, на агне смаліці” [1, с. 165, № 587], або “Ломаю я тебя, сухая ветка, по настоящим костям. Как я тебя, ветка, ломлю, так и наросты на ногах порушу” [1, с. 169, № 605], ці “Дуб, дуб, возьми свой дубоглот и глот, и мокрую жабу, сухой дубоглот от раба Божьего (имя). Не возмёшь свой дубоглот, он тебя с ветвями и корнями проглотит” [1, с. 287, № 1129]) і папужаць, адаслаўшы тое зло, якое наслалі на невінаватага чалавека, ліхому чалавеку – гэта так званы адваротны адсыл (“Па галоўцы светлай, па спінцы прамой, па живоціку беламу, па ножкам рэзвым яечка катаецца, зглаз да хвор на яго матаецца, збярэцца ўся немач да крупіцы, хто наслаў яе – таму вараціцца, хто заставіў младзенца мучыцца – той ад порчы злым жгутом скруціцца. *Гаворачы замову, трэба катаць на целу дзіцяці курынае яйка. Потым кінуць яго ў агонь, каб яно згарэла, ці разбіць яйка на скавараду і зажарыць да чарнаты*” [1, с. 87, № 279]). Апошні тэкст цікавы яшчэ і тым, што ў рытуале акцыянальна-атрыбудыўны кампанент супадае з вербальным, узмацняючы сілу ўздзеяння (так званы прыём пазітыўнага дубліравання).

Усе ліхія сілы – насельнікі і носьбіты хаосу, таму іх асноўная функцыя і мэта – прыўнесці хаос у гарманічнае жыццё сямейства Маці-прыроды. Каб гэтага не здарылася, лагічна выдаліць, “саслаць” нежыць далей ад чалавека ў непрывабныя, непрыгодныя для чалавека мясціны – антылокусы: “Рожа чорна, рожа красна, рожа сіня, рожа наслана, рожа намоўлена, рожа нагаворана. Усе вы, рожы, пад зялёным дубам сабярышеса, па чыстаму полю разыдзішеса. Ідзі на чарата, на балата, на цёмны лес, дзе вецер не вее, дзе сонца не грэе, дзе месяц не сходзіць, дзе пеўняў голас не даходзіць” [1, с. 58, № 163], або “Ідзіце, уроцы, на мхі, на балоты, на гнілыя калоды, на ніцыя лозы, дзе людзі не ходзяць і птушкі не лягаюць, петухоў голас не заходзіць” [1, с. 62, № 183], ці “У чыстым полі стаіць явар, пад тым яварам

стаіць чорная карова, пад тою кароваю стаіць чорнае цялятка, яно ссе, высысае ўрокі і прыстрэкі, утаворвае мужчынскія, жаночыя, хлапчыя, дзявочыя, парабочыя, удаўцовы, удавіныя. Ідзіце, урокі і прыстрэкі, у балота, гдзе вецер не ве, гдзе сонца не грэе, гдзе быдла не ходзіць, пеўнеў голас не заходзіць. Там вам піценне, ядзенне, лёгкае спачыванне” [1, с. 78, № 244]. У апошнім прыкладзе дух хваробы спакушаюць гасцінным прыёмам. Даволі часта, спакушаючы хваробу, замаўляльнік пералічвае тыя даброты, якія яе (хваробу) чакаюць. Напрыклад, “Скула-скулица, красная девица, ходила ты полями, болотами, по ницых лозах, колоды смывала, коренни згрызала. Я тебе говорю-выговарю. Иди туда, где певни не поют, собаки не брешут, там тебе коровати тесовые, подушки пуховые, столы засланные, кубки наливанные. Там тебе пить, гулять и в коровати лежать, и в лице не стоять” [1, с. 42, № 96], або “На моры, на вінаморы стаіць краваць цясовая, падушкі пяровыя, пярыны пуховыя, сталы засцеляны, кубкі паналіваныя, вас, скула-мулавіца, у госці дажыдала, там табе піць і гуляць, пасцель мякка спаць, салодкае купанне, праскуры мяккія. У (імя) галаве не быць, сэрца не таміць, крыві не сушыць” [1, с. 42, № 97].

Такім чынам, ключавой адзнакай архаічнага міфалагічнага мыслення з’яўляецца глыбокае пачуццё знітанасці, непадзельнасці сінкрэтызму мікра- і макракосма. Свет замовы фарміруецца і існуе ва ўзаемасувязі, узаемапранікненні двухузроўневых светапоглядных сістэм – сакральна-міфалагічнай і прафанна-побытавай, рэальнай. Праз рэальны ўзровень замоўны тэкст адлюстроўвае базавую мэту рытуальна-абрадавага дзейства – забяспечыць прыстойнае жыццё чалавеку як біялагічнаму і сацыяльнаму віду, пазбавіўшы яго агрэсіўнай сілы-духа, якая парушае гарманічнае жыццё ўсіх і ўсяго як адзінага цэлага ў прыродзе. Гэта, так бы мовіць, рэпрэзентацыя тых каштоўнасцей (адпаведна часу), якія неабходна адваяваць у ліхіх сіл.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 «Гаючае слова роднай зямлі» (беларускія лекавыя замовы). Фальклорна-этнаграфічны зборнік / аўтар уступнага артыкула, аўтар-укладальнік Вярзеенка С. А. – Гомель : Барк, 2013. – 340 с.

The article reveals the model of archaic mythological thinking of ancient man, which is presented in the works of the fictional genre. Attention is paid to the opposition of good and evil forces, revealing the motif of the eternal and irreconcilable struggle of good and evil – the basic conflict of oral folk art.

И. Г. ГОМОНОВА

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ОМОНИМИЯ КАК ОСНОВА КАЛАМБУРНОЙ РИФМЫ

В статье анализируются каламбурные рифмопары, основанные на омонимии. Рассматриваются морфологические, лексические и фонетические омонимы как компоненты рифмопар. Делаются выводы о преобладании рифмопар, включающих в себя омоформы. Объясняется это тем, что рифмовка морфологических омонимов представляет собой более сложную языковую игру, чем использование в составе рифмопары лексических и фонетических омонимов.

Поэтический корпус в составе Национального корпуса русского языка «служит основой для специальных стиховедческих исследований, поэтому в нем есть и особая разметка, связанная с ключевыми для стиховедения понятиями – метром и ритмом [1]. Так, стиховедческая разметка корпуса содержит деление текстов по типам рифмовки, среди которых под названием «омонимическая» представлена и каламбурная рифма.

Рифма – «созвучие концов стихов (или полустихий), отмечающее их границы и связывающее их между собой» [2]. Использование авторами каламбурных рифм – один из самых интересных поэтических приемов. Эти рифмы, как и прочие каламбуры, строятся на фонетической схожести разных по значению слов и словосочетаний. Каламбурные рифмы определяются А. П. Квятковским как «рифмы, построенные на омонимичных словах или на сочетаниях, представляющих игру слов» [3].

Поэтический корпус НКРЯ содержит 256 контекстов с каламбурной рифмой. Каламбурные рифмопары, представленные в анализируемом языковом материале, с формальной точки зрения делятся на простые (с однословными компонентами) и составные (с неоднословными компонентами / компонентом). Рассмотрим в данной статье простые каламбурные рифмопары, которые в свою очередь представлены морфологическими, лексическими и фонетическими омонимами.

Среди рифмопар, построенных на омоформии, выделяются пары с одинаковой и разной морфологической природой компонентов.

Рифмопары с одинаковой частеречной принадлежностью рифмующихся компонентов включают в себя омоформы субстантивного и глагольного типа.

Проанализируем отдельные рифмопары с компонентами субстантивного типа.

Рифмопара, в которой первый компонент – сущ. *вино* ‘алкогольный напиток, получаемый обычно в результате брожения винограда’ в форме дательного падежа единственного числа, а второй – сущ. *вина* ‘проступок, преступление’ в форме винительного падежа единственного числа:

*Тебе судить,
решать **вину**,
как искупить
мою **вину**...* (О. Ф. Берггольц. «В стакане»).

Рифмопара, в которой первый компонент – сущ. *тесть* ‘отец жены’ в форме предложного падежа единственного числа, а второй – сущ. *тесто* ‘густая масса из муки, замешанной на жидкости (воде, молоке)’ в той же форме:

*Я о твоём дражайшем вспомню **тесте** –
Он разбирался в пирогах и **тесте*** (Л. Кац. «Песня протеста про тесто»).

Рифмопара, в которой первый компонент – собственное существительное в форме именительного падежа единственного числа, а второй – существительное *воробей* ‘маленькая птичка с коричневато-серым оперением, живущая обычно близ жилых строений’ в форме родительного падежа множественного числа:

Рогожа старая – шалаи –

*В нем сторож **Воробьев**.*

Как хорошо: малинник наш –

*И наш, и **воробьев*** (Е. Л. Кропивницкий. «На палке пугало торчит»).

Приведем далее рифмопары с компонентами глагольного типа.

Рифмопара, в которой первый компонент – глагол *прислать* ‘доставить через посредство кого-нибудь или почтой’ в форме повелительного наклонения, а второй – глагол *прийти* ‘идя, достигнуть чего-нибудь, явиться куда-нибудь’ в форме прошедшего времени:

Земля! Поклон земной

*ты мне в ответ **пришли!***

Мечтал, чтоб шли за мной...

*И вот за мной **пришли*** (Д. Штепа. «Земля!»).

Рифмопара, в которой компоненты – глаголы *полечить* ‘применить какие-либо средства для излечения кого-либо’ и *полетать* ‘двигаться, передвигаться легко и быстро, едва касаясь земли, пола и т. п.’ в одинаковой форме первого лица единственного числа будущего времени:

Вот закончится ледоход,

Вот поэма в печать пойдет,

Вот разок покажусь врачу,

*Вот бессонницу **полечу,***

*Вот в Туркмению **полечу,** –*

Улыбнуться опять лучу... (Г. А. Шенгели. «Это всё еще – “только”»).

Рифмопара, в которой первый компонент – глагол *быть* ‘находиться, присутствовать где-либо’ в форме настоящего времени, а второй – глагол *есть* ‘принимать, поглощать пищу’ в форме инфинитива:

*Желанье **есть**, мечтанье **есть** –*

*быть **проще**, **проще**, **проще**.*

*Простым-простым, как **пить** и **есть**,*

*простым, как **тропка** в **роще**...* (С. И. Кирсанов. «О простоте»).

Рифмопары с компонентами разной частеречной принадлежности в анализируемом материале представлены сочетаниями существительного и глагола, существительного и прилагательного, существительного и наречия. Приведем разные варианты таких рифмопар.

Рифмопара, в которой первый компонент – существительное *стих* ‘единица ритмически организованной, обычно рифмованной речи’ в форме именительного падежа единственного числа, а второй – глагол *стихнуть* ‘перестать звучать, раздаваться’ в форме прошедшего времени:

В высоких пролетах спокойно и гордо

Умолкло дыханье органных аккордов

*И древней латыни размеренный **стих***

*Последним отзвучьем мистерии **стих**...* (Д. Л. Андреев. «Лилия Богоматери»).

Рифмопара, в которой первый компонент – существительное *ель* ‘вечнозеленое хвойное дерево семейства сосновых, с кроной конусообразной формы и длинными чешуйчатыми шишками’ в форме именительного падежа множественного числа, а второй – глагол *есть* ‘принимать, поглощать пищу’ в форме прошедшего времени:

И вот на нарисованной земле

*живые зашумели **ели**,*

*и мы живого хлеба пайку **ели***

и руки грели в подлинной золе (Б. А. Слуцкий. «Иллюзия давала стол и кров...»).

Рифмопара, в которой первый компонент – прилагательное *голубой* ‘светло-синий, цвета незабудки’ в форме сравнительной степени, а второй – существительное *голубь* ‘дикая и одомашненная птица, преимущественно с серовато-голубым или белым оперением и большим зобом’ в форме родительного падежа множественного числа:

*Снег сказал: «Когда я стаю,
Станет речка голубей,
Потечёт, качая стаю
Отражённых голубей»* (Я. А. Козловский. «Снег»).

Рифмопара, в которой первый компонент – существительное *дар* ‘то, что дается совершенно безвозмездно; подарок, подношение’ в форме творительного падежа единственного числа, а второй – наречие *даром* ‘бесплатно, безвозмездно’:

*Как обидно – чудным даром,
Божьим даром обладать,
Зная, что растратишь даром
Золотую благодать* (Г. В. Иванов. «Как обидно – чудным даром...»).

Каламбурная рифма, выраженная лексическими омонимами, в анализируемом материале представлена в меньшей степени. Приведем далее примеры таких рифмопар.

Рифмопара, в которой первый компонент – существительное *охота* ‘поиски, выслеживание зверей, птиц с целью умерщвления или ловли’, а второй – существительное *охота* ‘желание, стремление’:

*Станет вечер белёс ли, лилов ли,
Я пойду по лесам на охоту:
Для весёлой и радостной ловли
Сохранил я большую охоту* (Б. А. Воронцов-Вельяминов. «Весенняя фантазия»).

Рифмопара, в которой первый компонент – существительное *мина* ‘выражение лица’, а второй – существительное *мина* ‘снаряд со взрывчатым веществом, устанавливаемый на поверхности или в глубине’:

*Они зовут и к ним бежит матрос
С лирической восторженной миной
А мы мечтаем вот бы снизу миной!
Завистлив гномов подвоздушный сонм...* (Б. Ю. Поплавский. «Шикарное безделие живет...»).

Рифмопара, в которой первый компонент – глагол *заставить* ‘ставя что-н., занять всю площадь’, а второй – глагол *заставить* ‘принудить сделать что-либо, поступить каким-либо образом’:

*Цветами яркими балкон заставь
и поливать их молоком заставь
сестренку или брата* (И. А. Бродский. «В канаве гусь, как стереотруба...»).

Рифмопары, построенные на омофонии, включают в себя компоненты, созвучные вследствие редукции гласных в безударной позиции. Приведем примеры подобных рифмопар:

*Не ходи, как все разини,
Без подарка ты к Розине,
Но, ей делая визиты,
Каждый раз букет вези ты* (Д. Д. Минаев. «Из тетради сумасшедшего поэта»);
*Спротивляясь чувству долга,
Не отдавал он долга долго* (М. Меламед. «Успешное сопротивление»).

Таким образом, проанализированные каламбурные рифмопары основываются на омонимии разного типа, но при этом в рассмотренном материале значительно преобладают рифмопары, включающие в себя омоформы. Рифмовка слов одной или разной морфологической природы, совпадающих в одной или нескольких формах, представляет собой более сложную языковую игру, чем использование в составе рифмопары лексических и фонетических омонимов.

Список использованной литературы

1 Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ruscorpora.ru/page/corpora-structure>. – Дата доступа: 18.12.2024.

2 Терминологический словарь-тезаурус по литературоведению [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://literaturologiya.academic.ru/602/рифма>. – Дата доступа: 20.12.2024.

3 «Поэтический словарь» А. П. Квятковского [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://feb-web.ru/feb/kps/kps-abc/>. – Дата доступа: 18.12.2024.

The article analyzes punning rhyme pairs based on homonymy. Morphological, lexical and phonetic homonyms are considered as components of rhyme pairs. Conclusions are made about the prevalence of rhyme pairs that include homoforms. This is explained by the fact that the rhyming of morphological homonyms is a more complex language game than the use of lexical and phonetic homonyms in a rhyme pair.

Д. М. ДОРОГАНЬ

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ИМЕНИ КОНЦЕПТА «ЖЕЛАНИЕ» В РУССКОМ, БЕЛОРУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются ядерные лексемы, служащие именем концепта «Желание» в русском, белорусском и английском языках, исторические изменения в семантической структуре соответствующих лексем; производится реконструирование исходных корней, выявляется их этимон; делается вывод о семантическом своеобразии имени концепта в указанных языках.

Концепт «Желание» относится к числу универсальных концептов. В разные периоды истории концепт «Желание» воспринимался и интерпретировался по-разному. Так, в античности, где Аристотель впервые истолковал природу желания в своем психолого-философском исследовании «О душе», желание считалось чем-то, что свойственно душе каждого. Он сопоставлял желание и стремление и считал их движущими началами всякого действия: «Ведь стремление – это желание, страсть и воля; все животные обладают по крайней мере одним чувством – осязанием. А кому присуще ощущение, тому присуще также испытывать и удовольствие, и печаль, и приятное, и тягостное, а кому все это присуще, тому присуще и желание: ведь желание есть стремление к приятному» [1, с. 102–103].

В Средневековье желание уже ассоциировалось с греховностью. Исключениями являлись те желания, в основе которых находилось стремление познать Бога и душу, что неудивительно, поскольку в то время церковь оказывала сильное влияние на сознание масс. Из ярких деятелей этого периода можно выделить Аврелия Августина, который утверждал, что счастливая жизнь – это «не что иное, как радость, даруемая истиной». «Все хотят ее, но «плоть желает противного духу, а дух – противного плоти, так что люди не делают того, что хотят» и поэтому увязают в том, что им по силам, и этим удовлетворяются: у них нет настоящего желания получить силы на то, на что у них не хватает сил» [2]. Счастливая жизнь понимается философом как желание обладать истиной, то есть искать Бога.

В дальнейшем концепт «Желание» стал осмысливаться в ином направлении – он начал рассматриваться с позиции психологии (Т. Гоббс, Р. Декарт, Г. В. Лейбниц). Например, Т. Гоббс трактовал желания с точки зрения эмоциональной сферы. Он связывал понятия добра и желания, где первое – это то, что может удовлетворить второе. Р. Декарт смотрел на желание под иным углом. Философ считал, что в организме человека есть специальная железа, в которой находится душа. Желания же – это то, с помощью чего «настраивается душа», таким образом трактовка Р. Декарта очень схожа с аристотелевской, в которой желания также являлись главным двигателем всего. Г. В. Лейбниц же открыл амбивалентную сторону концепта «Желание». Его понимание желания в качестве страсти близко к декартовскому, но Г. В. Лейбниц желание соотносил с видом познания, а именно со смутным познанием. Здесь желание – это нечто, что находится в нашей власти, ведь оно сопряжено с волей, но мы не всегда задумываемся над применением воли для воплощения желания. Таким образом, выходит, что произвольны не сами желания, а их исполнение, которое зависит только от нас.

Существовали и другие взгляды на концепт «Желание». К их числу можно отнести следующие:

- А. Шопенгауэр, Э. Гартман, Ф. Ницше трактовали желание через понятие «воля»;
- В. Вундт, Ф. Йодль, Ф. Паульсен интерпретировали желание через чувства. Они признавали чувства и ценности субъективными понятиями;

– Ф. Brentano, А. Мейнонг, А. Шелер тоже трактовали желание через чувства, но данные философы пытались обосновать объективность чувства и общезначимость ценностей;

– во время постструктурализма произошла абсолютизация желания, после чего желание стало восприниматься как главная сила, которая влияет на проявление индивидуальной и социальной жизни. Этой философской точки зрения придерживались С. Леклер и М. Фуко.

Таким образом, в основе понятийного ядра концепта «Желание» лежат положительные эмоции, а «сами желания выступают как проявление психофизического взаимодействия человека с миром, основанного на отношении между внешним стимулом, с одной стороны, и психологической или физической реакцией субъекта, с другой стороны» [3, с. 117].

Лингвистическое исследование имени концепта «Желание» в разных языках дает возможность выявления этимона, что важно, ведь, как мы знаем, язык напрямую влияет на мышление, которое лежит в основе философской мысли. Кроме того, определение своеобразия лексического ядра концепта в разных языках, близкородственных и с отдаленным родством, позволяет установить особенности национальной языковой картины мира, фрагментом которой является концепт «Желание».

В современном русском литературном языке слово *желание* имеет значения ‘внутреннее стремление, влечение к осуществлению чего-либо, к обладанию чем-либо’ с оттенком ‘высказанное кем-либо стремление к осуществлению чего-либо, к обладанию чем-либо; просьба, пожелание’, а также ‘любовное влечение, вожеление’ [4, с. 475]. Если сравнивать данное толкование с более ранней семантикой, например, в словаре В. И. Даля, то существенных различий мы не увидим. В. И. Даль рассматривает слово в статье с вокабулой *желать* и толкует значение через синонимы: *желанье* – ‘чувство желающего, жаданье, воленье, хотенье, стремленье’ с оттенком значения, развившимся в результате метонимического переноса, – ‘предмет желания, желаемое’ [5, с. 529]. Таким образом, за последние несколько веков семантический объем слова *желание* не изменился, но он значительно отличается от своего этимона.

Как и любое слово, *желание* имеет свою историю. В русском языке с ним исторически связывают глагол *галить*. Авторы «Этимологического словаря славянских языков» полагают, что «знач. ‘желать’ у **galiti* развилось, безусловно, экспрессивным путем, поэтому здесь надо исходить из фигурального употребления (напр. ‘бросать взгляд’ – ‘таращиться, зариться’ – ‘желать’))» [6, с. 94]. Таким образом, *желать* в русском языке имеет семантическую параллель с глаголом *глазеть*, из-за чего можно прийти к выводу, что предметом желания становится то, на что мы можем «бросить глаз». Русское *галиться* ‘глазеть, пялить глаза’ А. А. Потебня соотносит с польским *galy* ‘глаза, зенки’ [6, с. 94].

Экспрессивность семантики обуславливает необходимость поиска метафорических семантических истоков. Уместно будет вспомнить этимологическую гипотезу А. Мейе [6, с. 94], сблизившего белорусское *галиць* со старославянскими *ЖЕЛЯ* ‘скорбь, печаль’, ‘желание’, *ЖЕЛАТИ* ‘желать, хотеть’. Значение печали, сожаления, хотя и праславянское, вторично по отношению к семантике желания, которое соотносилось с возможностью его осуществления.

В английском языке существует слово *wish*, которое имеет родство с *want*. Оба эти слова восходят к единому протоиндоевропейскому корню **wen-* со значением ‘to desire, strive for’. В английском языке есть также интересный глагол *will* в значении ‘желать, стремиться; быть готовым; привыкнуть’, который происходит от протогерманского **willjan*, которое в свою очередь является источником древнесаксонского *willian*, древнескандинавского *vilja*, древнефризского *willa*, голландского *willen*, древневерхненемецкого *wellan*, немецкого *wollen*, готского *wiljan* ‘хотеть, желать, стремиться’, готского *waljan* ‘выбирать’ [7]. Авторы «Этимологического словаря белорусского языка» сопоставляют рус. *воля* и н.-в.-нем. *wollen* [8, с. 91]. Здесь хорошо видна связь рус. *воля* и англ. *will*, но вот установить, что лежало в первоначальной основе глагола *will* (воля или желание) нельзя, так как в английском языке эти понятия выражены одним словом.

В белорусском языке, как и в русском, существует слово *жаданне*, но для второго оно является на современном этапе устаревшим. На этом различия в языках не заканчиваются. В русском языке у *жадать* осталось значение ‘сильно хотеть’. В белорусском же языке у этого глагола развился специфический оттенок значения ‘желать, выражать добрые пожелания’. Тем не менее хотя семантика в русском и белорусском языке разошлась, сам глагол восходит к праславянскому **žed-* (с носовым инфиксом наст. в.), который в свою очередь вышел из и.-е. корня **g^hhedh-* ‘прасіць, хацець’ [9, с. 200].

В белорусском и украинском языках для передачи значения ‘сильно хотеть’ закрепился другой глагол – *прагнуць*. Это уже отмечал Памва Берында, переводя *жадаю* как *прагну* [9, с. 200]. Слово *прагнуць* считают того же корня, что и *пражыць*, которое имеет значение ‘поджаривать на огне’, ‘обрабатывать зерно, орехи, семена жаром перед употреблением’ [9, с. 200]. Так в белорусском языке прослеживается прямая связь желания с процессом подсушивания чего-то, выявляется архетипическая сема горения.

Исследование исторической семантики лексических единиц, служащих именем рассматриваемого концепта, показывает, что в русском и белорусском языке понятие «желание» восходит к конкретному действию, то есть само слово *желание* появилось в результате метафорического переноса. В английском же языке такого процесса не наблюдается. Исходные протоиндоевропейские корни **wel-* ‘to wish, will’ (желать) и **wen-* ‘to desire, strive for’ сохранили свою первоначальную семантику, несмотря на столь значительный промежуток времени, и лишь слегка формально трансформировались. Данное наблюдение еще раз указывает на приверженность англичан своим языковым традициям, меньшую степень дифференцированности семантики и меньшую очевидность семантических изменений. Это в свою очередь вновь подчеркивает известное различие английского и славянского мышления.

Кроме того, стоит заметить, что в индоевропейском языке были разные лексические средства для обозначения желания. Об этом свидетельствует наличие в протоиндоевропейском языке таких корней, как **wel-*, **wen-*, а в праиндоевропейском – **gher-* со значением ‘стремиться, желать’, который в данной статье мы не рассматривается, так как современные рефлексy корня не служат именем концепта. В качестве ещё одного подтверждения сюда же можно отнести индоевропейский корень **g^hhedh* ‘просить, хотеть’. Таким образом, можно предположить, что значение ‘желать’ во всех этих корнях развилось вторично.

Изучение истории семантики ядерных лексем, служащих именем универсального концепта «Желание» в русском, белорусском и английском языках, позволяет установить истоки и аргументировать своеобразие его репрезентации.

Список использованной литературы

- 1 Аристотель. О душе / Аристотель ; пер. с др.-греч. П. С. Попова ; примеч. А. В. Сагадеева ; вступит. ст. А. В. Лызлова]. – М. : РИПОЛ классик, 2020. – 260 с.
- 2 Августин, Аврелий. Исповедь [Электронный ресурс] / Блаженный Аврелий Августин // Антология фрагментов классических текстов философии : Электронная библиотека Института философии Российской академии наук. – 2018. – Режим доступа: <https://iphlib.ru/library/collection/antology/document/HASHb794a284cc617f73484b33>. – Дата доступа: 18.11.2024.
- 3 Алтабаева, Е. В. Концепт ‘желание’ как лингвофилософская категория / Е. В. Алтабаева // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2007. – №4(013). – С. 109–118.
- 4 Словарь русского языка : в 4 т. /АН СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд. стереотип. – М. : Рус. язык, 1985–1988. – Т. I. А–Й, 1985. – 696 с.
- 5 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. язык, 1989–1991. – Т. I. А–З. – 1989. – 699 с.
- 6 Этимологический словарь славянских языков : праславянский лексический фонд / отв. ред. О. Н. Трубачев. – Вып. 6 (*e – *golva). – М. : Наука, 1979. – 223 с.

7 Etymonline – Online Etymology Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.etymonline.com>. – Дата доступа: 20.11.2024

8 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Т. 2 : В / А. Я. Міхневіч і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 344 с.

9 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. – Т. 3 : Г–І / Р. У. Краўчук і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 408 с.

The article detects of the nuclear lexemes that serve as the name of the concept “Desire” in Russian, Belarusian and English, historical changes in the semantic structure of the corresponding lexemes; reconstructs the original roots, identifies their etymon; concludes about the semantic originality of the name of the concept in these languages.

А. М. ДОРОХОВА

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ТРАДИЦИИ ПОХОРОННОЙ ОБРЯДНОСТИ БЕЛОРУСОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ФОЛЬКЛОРА ЧЕЧЕРСКОГО РАЙОНА)

В статье на богатом фольклорно-этнографическом материале, записанном на территории Чечерского района, анализируются похоронные обряды и обычаи. Внимание сконцентрировано на характеристике отдельных структурных компонентов похоронной обрядности и связанных с ними мифологических представлений.

На протяжении веков жизнь человека сопровождали родильно-крестильные, свадебные и похоронные обряды, начиная от момента рождения и до самого последнего вздоха. В системе семейной обрядности Чечерского района важное место занимают похоронные обряды. В древности они были особенно разнообразными, некоторые из них частично дошли до наших времён, в чём можно убедиться на примере фольклорно-этнографических сведений, записанных в полевых экспедициях в Чечерском районе.

Сосредоточим вначале внимание на приметах и поверьях, которые нашли отражение в похоронной обрядности. Если проанализировать фактический материал, то можно выделить несколько групп примет и поверий, связанных с темой смерти. К первой группе можно отнести те их тексты, в которых отражены народные верования, связанные с предсказанием ухода человека в иной мир. Важное место среди примет и поверий, связанных со смертью занимают те, в которых фигурируют животные, зеркала и вода.

Птицы, по народным верованиям, являлись одними из главных вестников смерти: *«Птушка еслі ўжо стукаецца у акно, то ні ў каго не спрашывай, хто-та памрэ»* (аг. Батвиново, Никишова И. М.), *«Прызнакі - сабака, еслі вое ілі на пажар. Еслі ўверх паднімае галаву на пажар, ілі ўніз — на смерць»* (архив клуба д. Бабичи).

Зеркала у людей связывались с чем-то потусторонним, не случайно и в обрядах, связанных со смертью, наблюдалось к ним особое отношение: *«Ну, зеркала закрываюць, ну, вапшчэ ні нада іх закрываць. А еслі ўжо пакойніка вынеслі, зеркала ўжо можна сразу адкрываць. А то гаварат, да 40 дней не аткрываюць, эта ўсё непраўда. У бацюшкі во спытайце, і ён скажа, што можна не закрываць зеркала, но еслі ўжо закрылі, пакойніка вывезлі, у адных сразу мыюць хату, адкрываюць зеркала і абед гарачы гатуюць. Закрываюць зеркала, но адкрываць можна сразу, после як забралі пакойніка»* (аг. Ботвиново, Филипченко Г. Г.), *«Абязцельна завешваюць зеркала. Зеркала падае ні з тага ні з сяго. Так вот і так вобшчэ жывеш на свеце, вот жывеш другі раз і вот адкуль неізвесна... І ні нада адзывацца нікагда»* (архив сельского клуба д. Бабичи); *«Калі чалавек памірае, трэба завесіць усе зеркала ў хаці, каб душа чалавека адразу адправілася ў рай, а не блукала»* (д. Рудня-Бартоломеевская, Зуборевой А. П.), *«Калі чалавек памірае, трэба завесіць усе зеркала ў хаці, каб душа чалавека адразу адправілася ў рай, а не блукала»* (д. Рудня, Зубарева А. П.) [1, с. 270]. Остерегались, когда внезапно зеркало разбивалось: *«Калі люстэрка разбіваецца, гэта да няшчасця. Трэба закрываць усе люстэркі, калі ў хаце нябожчык. Бо калі хто-небудзь убачыць нябожчыка ў зеркале, то сустрэча можа быць хуткай»* (г. Гомель, Мицкевич М. И., переселенца из Чечерского района) [1, с. 270], *«Люстэрка разбіць – да няшчасця. Кажуць яшчэ, што душа разбіваецца»* (д. Селянин, Андрыянава С. А.) [1, с. 270].

Особое сакральное значение придавалось в погребальной обрядности воде: *«Як выявуць пакойніка ставіцца ж вадзічка, тады мяняеш кажды дзень 40 днёў»* (аг. Батвиново,

Никишова И. М.), *«Ложась нябожчыка у труну, труну перахрысцяць святой вадой»* (д. Асиновка, Пугачева В. И.) [1, с. 246], *«Пакойніку ставяць у хаце на куце чарку з вадой і хлеб. Стаіць усё гэта 40 дзён. Воду мяняюць кожны дзень і выліваюць толькі пад кут»* (д. Асиновка, Пугачева В. И.) [1, с. 246].

Исходя из народных верований, магическое значение придавалось воде, в которой мыли умершего: *«Ваду, якой мылі нябожчыка, счытаюць шкоднай і выліваюць яе пад той вугал хаты, ідзе ніхто ні ходзя»* (д. Балсуны, Маркова М. Я.) [1, с. 247]. Как и в других регионах Беларуси, так и в Чечерском районе считали важным окроплять могилу водой: *«Перад тым, як апусціць труну, магілу акрапляюць пасвяцонай вадой. Калі прыходзяць з могілак, усе мыюць рукі на двары, ставяць вядро з вадой, кубак і рушнік, гаворуць, што ў нябожчыка тады душа будзя чыстая, і патом ужо ідуць у хату»* (д. Балсуны, Маркова М. Я.) [1, с. 247].

В обрядах, связанных со смертью, имеют место близкие живым людям предметные атрибуты (блюда), действия (мытьё умершего), причитания. Омовение покойников — важный обряд, связанный с водой, и, как правило, проводимый чужими покойнику людьми, не родственниками. Чаще всего в этой роли выступали соседи. Например, жители д. Ботвиново отмечали, что в их деревне придерживались правила, согласно которому покойник и омывающий должны быть одни в доме. Такие сведения встречаются в достаточном количестве: *«Калі мылі нябожчыка, глядзелі, каб нікога не было ў хаце, толькі той, хто мые. А гэтую ваду вылівалі там, дзе ніхто не ходзе. Яна лічылася мёртвай»* (д. Бабичи, Ярэн С. И.) [1, с. 246].

Было принято, чтобы именно кто-то из числа чужих людей принимал участие в ритуале омования покойника: *«Апраналі і мылі нябожчыка чужыя людзі. Ва ўсіх ё вузлы. Там адзёжа святочная, якую чалавек гатуе сабе сам на свайму ўкусу. Нябожчык ляжыць у хаце ў труне, а людзі ідуць у хату, прыносяць хлеб, яйкі, пячэнні і моляцца»* (д. Асиновка, Пугачева В. И.) [1, с. 246].

Важным атрибутом обрядов, связанных со смертью, были особые блюда, которые готовились для поминального стола: *«Потым усе ідуць на абед, каб памянуць нябожчыка. Абязцельна павінен быць «канон», такая ежа. У міску кладуць белы хлеб, сахар і заліваюць вадой. Міска «ходзіць» на ўсіх сталах, і кожны пробуе тры разы. Выпіваюць усе на тры разы. І трэба папробаваць усяго патрошкі. Гарачыя абеды (памінкі) дзеляюцца на трэці дзень, дзевяты дзень, саракавы і на год (угодкі). Завуць на абеды ўсіх тых, хто капаў яму, хто мыў, хто ноч начаваў і хто хадзіў на кладбішча. На стале павінен быць пар гарачае блюда. І на кожным абедзе даецца канон»* (г. Чечерск, Буланова М. М.) [1, с. 245].

Важно отметить, что в местной фольклорной традиции поминальные обеды осмысливались как «міластыня Богу»: *«Абед робяць на першы, трэці, дзевяты і саракавы дзень, гэта называецца міластыня Богу. Памінаюць у гэтыя дні ў царкве нябожчыка. Пакойніку ставяць у хаце на куце чарку з вадой і хлеб. Стаіць усё гэта 40 дзён. Воду мяняюць кожны дзень і выліваюць толькі пад кут»* (д. Асиновка, Пугачева В. И.) [1, с. 246], *«Абязцельна робяць стол для нябожчыка, на які кладуць хлеб ілі салодкія каржы, ставяць ваду»* (д. Болсуны, Маркова М. Я.) [1, с. 247].

Особое место в похоронной обрядности занимают отпевание умершего и голошения. В разных местах голосили в разные периоды похоронного процесса: где-то в первые же минуты после смерти (д. Гацкое), где-то за поминальным столом (д. Асиновка), где-то это делали перед выносом покойника из дома (д. Бабичи). С этой целью приглашали отдельных в деревне людей, которые постоянно участвовали в отпеваниях умершего.

Во время исполнения голошений, как правило, к каждому покойнику обращались лично: *«Звярталіся з такімі словамі: «Вечны пакой, царства нябеснае, са святымі спачывай, а нам, жывым, з таго свету дабра жалай!»»* (д. Гацкое, Гулевич Т. К.) [1, с. 247]; *«Называлі іх ніяк. Чые пахароны, тэй і галосся. Дык, а як іх называюць?! А чые пахароны, і галасілі»* (аг. Ботвиново, Чабатарова М. С.).

Сам процесс похорон также имеет свои местные особенности: *«Ну, у нас на падаконнік не ставяць, а на стол ставяць. У ізгалоў, дак там свечка, а тады, ну, ужо прыносяць якія там, канфеты, пячэнне, во людзі ж ідуць, ну, так кладзеш мёд, паставіш»* (аг. Ботвиново, Филипенко Г. Г.), *«Вочы закрываюць, каб нябожчык не ўзяў нікога з сабой. У руку памерлага ставілі свечку, каб светлай была дарога на тым свеце. Лепей за ўсё, калі чалавек у момант смерці ўжо трымаў свечку»* (г. Чечерск, Буланова М. М.) [1, с. 245].

Как свидетельствовали информанты, были правила, в соответствии с которыми *«на дне труны кладуць бярозавае лісце, паверх яго льяное палатно. У труну кладуць падушачку з лісцем унутры»* (г. Чечерск, Буланова М. М.) [1, с. 245].

С похоронной обрядностью были связаны многие приметы и поверья, которые касались лёгкой смерти человека (*«У час смерці гаспадара расчыняліся ўсе дзверы, любая работа прыпынялася»*), боязни покойника (*«Будзілі ўсіх, хто спаў, бо лічылі, што нябожчык можа таго забраць з сабой»*), *«Астанаўлівалі часы, завешвалі люстэркі, штоб душа не ўбачыла атражэння і не перасялілася ў люстэрка»*, *«Таксама сачылі, каб вочы былі закрытыя, штоб не ўгледзеў нікога, каб забраць»*) (д. Бабичи, Ярэння С. И.) [1, с. 246].

В народе считалось, что подметание пола после выноса гроба с покойником поможет защититься от воздействия нечистой силы: *«Штоб ачысціцца ад усяго нядобрага, адразу мялі хату»* (д. Бабичи, Ярэння С. И.) [1, с. 246].

По народным верованиям, нужно было выносить гроб с покойником таким образом, чтобы он лежал в гробу ногами вперёд: *«Выносяць мёртвага з хаты нагамі ўперад, калі выносіш галавой уперад, то ў доме ўсе паўміраюць. Сразу насыпаюць хату зярном, каб у доме не было смерці. Няльзя сразу падмятаць хату, штоб нябожчык не панёс сварак на той свет»* (д. Балсуны, Маркова М. Я.) [1, с. 247].

Использованы материалы архива навучна-учебнай фальклорнай лабараторыі, в частности, запісаныя в деревнях Чечерскага раёна в 2024 году во время фальклорнай практыкі студэнткамі Ставскай Марыей, Дороховой Алісой, Івановай Алесей.

Список использованной литературы

1 Чачэршчына, нам дадзеная лёсам... Мінулае і сучаснасць Чачэрскага краю: Гісторыка-культурны і фальклорна-этнаграфічны зборнік, прысвечаны 850-годдзю Чачэрска / Пад агульнай рэдакцыяй У. І. Коваля, В. С. Новак. – Гомель: ААТ «Полеспечать», 2010 – 300 с.

The article analyzes funeral rites and customs based on rich folklore and ethnographic material recorded on the territory of the Chechersky region. Attention is focused on the characteristics of individual structural components of funeral rituals and associated mythological ideas.

А. А. КАВАЛЁВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Францыска Скарыны)

РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННЫЯ АБРАДЫ І ПЕСНІ БЕЛАРУСАЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ФАЛЬКЛОРУ ГОРАДА ГОМЕЛЯ)

У артыкуле прааналізаваны фальклорна-этнаграфічны матэрыял па радзінна-хрэсьбіннай абраднасці, запісаны ў фальклорных экспедыцыях, што адбываліся непасрэдна ў горадзе Гомелі. Выяўлены асноўныя структурныя кампаненты радзінна-хрэсьбіннага абрадавага комплексу і звязаныя з імі народныя вераванні. Найбольшая ўвага сканцэнтравана на прыкметах і павер’ях, звязаных з дародавым цыклам, у прыватнасці з цяжарнасцю жанчыны.

Радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычаі беларусаў уяўляюць асаблівую цікавасць для даследчыкаў у плане вывучэння мясцовай спецыфікі гэтага віду народнай творчасці. Што датычыць даследавання рэгіянальна-лакальных асаблівасцей гарадской радзінна-хрэсьбіннай абраднасці, у прыватнасці горада Гомеля, то варта адзначыць, што ў яе бытаванні можна назіраць праявы ўзаемадзеяння вясковай і гарадской традыцый святкавання такой з’явы, як нараджэнне немаўляці. Засяродзім увагу на прыкметах і павер’ях, звязаных з цяжарнасцю жанчыны. Нельга не пагадзіцца з выказваннем даследчыка А. С. Фядосіка, які вылучыў тры групы традыцыйных забарон для цяжарнай жанчыны: “1. Забароны цяжарнай жанчыне дзеянняў, якія могуць пашкодзіць знешняму выглядзе дзіцяці або выклікаць хваробу. 2. Засцярогі, прызначаныя прадухіліць дрэнныя паводзіны дзіцяці ў будучым і непажаданыя для яго рысы характару. 3. Забароны дзеянняў, ад якіх залежыць лёс нованароджанага (няшчасце, беднасць, галеча і інш.)” [1, с. 26].

Зыходзячы з фактычнага матэрыялу, запісанага ў г. Гомелі, можна вылучыць некалькі функцыянальна-семантычных груп. Да першай групы, найбольш распаўсюджанай, варта аднесці тыя прыкметы і павер’і, у якіх адлюстраваліся забароны, правілы для цяжарнай жанчыны, што былі звязаны з захаваннем здароўя і прыгажосці нованароджанага: “Цяжарнай жанчыне нельга было пужацца, нельга было глядзець на непрыгожых людзей. Яна павінна была насіць прыгожае, глядзець на прыгожае, лічылі, што і дзіця тады будзе прыгожае” (запісана ў г. Гомелі ад Рабыкінай Кацярыны Цімафееўны, 1942 г. н. (нарадзілася ў в. Восток (Васход) Веткаўскага р-на, студэнткай Кучаравай А. (2007 г.)); “Нельзя было смотреть на некрасивых, чтоб родился красивый, на уродливых нельзя смотреть” [2, с. 165].

Каб не было праблем у цяжарнай жанчыны пры нараджэнні дзіцяці, ёй забаранялася пераступаць праз вярхоўку або іншыя круглыя прадметы: “Беременной женщине нельзя было, если шнур, пруты лежат, нельзя перешагивать, чтоб препятствий не было при родах, чтоб легко рожать” (запісана ў г. Гомелі ад Котавай Наталлі Аляксандраўны, 1962 г. н, студэнткай Рыбак Т.). Да першай групы прадпісаняў, звязаных з засцярогай нованароджанага, адносяцца таксама такія, як забароны для цяжарнай жанчыны наведвацца туды, дзе адбываецца пахаванне: “Нельга было таксама хадзіць на пахаванне” (запісана ў г. Гомель ад Рабыкінай Кацярыны Цімафееўны, 1942 г. н. (нарадзілася ў п. Восток (Васход) Веткаўскага р-на); забароны для цяжарнай жанчыны, звязаныя з пажарам: “Забаранялася глядзець на пажар, бо дзіця магло нарадзіцца з апёкам (плямай), калі цяжарная спужаецца” (запісана ў г. Гомель ад Рабыкінай Кацярыны Цімафееўны, 1942 г. н. (нарадзілася ў п. Восток (Васход) Веткаўскага р-на); “Не хапайся на пажары за твар рукамі, а то ў малога будзе радзімае пятно” [2, с. 167]. Т. І. Кухаронак адзначыла: “Старэйшыя сваячкі перасцерагалі жанчыну

прысутнічаць на пахаваннях, глядзець на нябожчыка, бо ў дзіцяці магла быць цяжкая хвароба ці жоўты хваравіты колер твару: “Я была бярэменная і пашла на похараны і стала глядзець. А там была старая Рыміхіна бабка – Варка, яна мяне сразу выгнала с хаты: “Выхадзі вон, ідзі на вуліцу”” (в Кучарына Шклоўскага р-на). Калі цяжарная ўсё ж вымушана была ісці на пахаванне, яна, каб пазбегнуць непрыемнасцей, прывязвала да пояса чыр-воную нітку ці завязвала на галаву чырвоную хустку” [3, с. 21].

Жыхары г. Гомеля верылі, што цяжарнай жанчыне нельга было глядзець на нябожчыка: “*Беременным нельзя смотреть на мертвеца: ребенок бледным будет*” (запісана ў г. Гомелі ад Жалабковай Любові Аляксандраўны, 1949 г. н., раней пражывала ў в. Войцін Гомельскага р-на студэнткай Самафалавай С.). Паводле сведчанняў жыхаркі г. Гомеля Наталлі Аляксандраўны Котавай, 1962 г. н., “*беременным ещё нельзя на кладбище ходить, покойника смотреть. Нам сказали, что может быть выкидыш, бабки так сказали*” (запісана ў г. Гомелі студэнткай Рыбак Т.). Таксама нельга было цяжарнай жанчыне “*подыходзіць да жывёл, якія былі мёртвымі і нельга было пляваць на іх, бо ў маці і малако прапасць магло. З-за гэтага ж цяжарнай забаранялася глядзець на нябожчыка і прысутнічаць на пахавальных абрадах*” (запісана ў г. Гомелі ад Карпенка Вольгі Рыгораўны, 1924 г. н., студэнткамі Трафіменка В. М., Халязнікавай І. В.).

Прытрымліваліся цяжарныя жанчыны і забароны стаяць на парозе, хадзіць пад дугой і пераступаць праз рэчы: “*Цяжарнай нельзя было стаяць на парозе і хадзіць пад дугой, трэба было абысці. Пераступаць нельзя было праз рэчы, трэба было ўсе абыходзіць*” (запісана ў г. Гомель ад Рабыкінай Кацярыны Цімафееўны, 1942 г. н. (нарадзілася ў п. Восток (Васход) Веткаўскага р-на).

Паводле сведчанняў жыхароў, цяжарная жанчына асцерагалася хадзіць у госці, наведваць суседзяў, а таксама пазбягала выконваць цяжкія віды работы, асабліва звязаныя з рукамі: “*Беременная женщина боялась, чтоб её не сглазили. Одевалась, прятала живот, чтоб не сглазили, меньше ходила по гостям, по людям. Если хочет сохранить ребёнка, то лучше не ходить по соседям. Когда беременная восьми месяцев, нельзя делать тяжёлую работу, связанную с руками вверх, поднимать руки вверх нельзя*” [2, с. 165].

Другая функцыянальна-семантычная група прыкмет і павер’яў, звязаная з выхаваннем у дзіцяці лепшых рысаў характару, прадстаўлена адзінкавымі запісамі. Напрыклад, цяжарнай жанчыне невыпадкова забаранялася красці што-небудзь, бо лічылася, што і дзіця народзіцца злодзеям: “*Беременным нельзя воровать, всё отражается на ребёнке*” [2, с. 165].

З фактычных матэрыялаў па радзінна-хрэсьбіннай абраднасці, запісаных у г. Гомелі, вынікае, што нашы продкі тлумачылі пры дапамозе пэўнага часу нараджэння немаўляці, якім будзе лёс дзіцяці: “*Людзі верылі, што чалавек нараджаецца і яму даецца лёс, доля. Глядзелі, у які дзень нарадзілася дзіця, у якую пару сутак, на якім месяцы (поўня, маладзік, або схадок). Калі на Раство, Пасху, Благавешчаніе, то добра, а калі ў пост і месяц на схадку, то дрэнна. Таксама лічылася, калі нарадзіўся ў пятніцу, то нешчаслівы будзе*” [2, с. 168]. Таксама, існавалі прыкметы, звязаныя непасрэдна з хуткасцю нараджэння немаўляці і вызначэннем полу дзіцяці: “*Нельзя было ў порога стоять, через порог надо было быстро перешагивать, нельзя стоять у калитки, чтобы ребёнок быстро родился. < > Если беременная покажет ладони вверх, то на девочку, если женщина покажет ладони вниз, то мальчик. Так бабки гадали. У меня лично так совпало Валя, дочка родилась*” (запісана ў г. Гомель ад Котавай Наталлі Аляксандраўны, 1962 г. н., студэнткай Рыбак Т.). Сярод прыкмет і павер’яў, звязаных з цяжарнасцю жанчыны, вылучаліся і тыя, што былі скіраваны на падтрыманне здароўя і прыгажосці дзіцяці: “*Яшчэ задоўга да родаў цяжарная жанчына павінна была шмат чаго асцерагацца ў жыцці. < > Не рабі ў святы, а то дзіця народзіш калекам. Як пойдзеш паласкаць на рэчку бялізну, не круці яе ў вадзе, а то будзе непаўнацэнны або пулавіна закруціцца. Не хапайся на пажары за твар рукамі, а то ў малага будзе радзімае пятно*” [2, с. 167].

Варта адзначыць, што цяжарнай жанчыне, як лічылася, нельга было ні ў чым адмаўляць: *“Калі цяжарная жанчына нешта прасіла (пазычыць ці нешта даць), ёй ніколі ні ў чым не адказвалі”* [2, с. 168].

Сярод асноўных структурных кампанентаў пасляродавага перыяду радзінна-хрэсьбіннай абраднасці вылучаюцца такія важныя моманты, як выбары бабкі-павітухі і кумоў. Засяродзім увагу на тым, як запрашалі самую паважаную жанчыну сталага веку на ролю бабкі-павітухі. Як адзначылі жыхары, *“каго па вёсцы бралі ў бабкі, было вельмі пачэсна. Таму людзі гаварылі: “У бабкі бяруць – аўтарытэтная”* [2, с. 167]. Бабка-павітуха выконвала важную місію, калі дзіця нараджалася, даўней яна непасрэдна прымала роды і ажыццяўляла пэўныя дзеянні ў сувязі з нованароджаным: *“Выбирается та бабка, которая покупала первая ребёнка. Купала в травах (череде, чистотеле), настаивала их заранее после родов”* [2, с. 166].

Менавіта бабка-павітуха была важнай асобай падчас адведак: *“У першыя дні пасля народзін былі адведкі: бабка-павітуха прыходзіла абавязкова тры разы (тры дні запар), несла з сабой падарункі. Раней была вялікая беднасць, неслі кусок самаробнага палатна або навогул рукаў ад сарочкі на пялёнкі малому, варылі кісель або кампот з сухафруктаў, неслі сушаныя грушы, яблыкі, неслі, калі было, сала і яйкі, каб падтрымаць здароўе маці, пазней нізку баранак або печыва”* [2, с. 167].

Звычайна, калі выбіралі кумоў, то прыходзілі з хлебам і соллю, адмовіцца ім ад гэтай місіі быць хрышчонамі бацькамі, нельга было: *“Приглашали кума и куму, выбирали, кто пришёл с хлебом и солью, ты уже не откажешься, это грех. Родственников нельзя приглашать, только чужого человека. Это уже по-церковному, я не знаю, так говорили. Родственники и так родственники, а это будут вторые мать и отец новорожденному. Это уже и на свадьбе, как мать и отец, кума и кум то же самое. На Пасху должны подарки отнести, на все святые праздники. Кум и кума крестнику обязаны принести в подарок на Пасху яйцо, это святое. Бабки говорили, что в трудную минуту, это уже вторые родители. Уважение кума к куме это уже святое, дружба должна быть между кумом и кумой”* (запісана ў г. Гомель ад Котавай Наталлі Аляксандраўны, 1962 г. н., студэнткай Рыбак Т.).

Як сведчаць фактычныя матэрыялы, куму і кума выбіралі з ліку лепшых сяброў: *“Гэтыя другія радзіцелі прыносілі для дзіця адзежу, адзявалі яго, а пасцельнае бяльё павінна было быць новым, і ідуць у царкву. У царкву бралі новае палаценца альбо платок, ці кусок трапіны (каб поп выцер рукі). Усе разлікі ў царкве ляжалі на куму”* (запісана ў г. Гомель ад Бандарэнка Сцепаніды Іванаўны, 1918 г. н.).

Самым цікавым момантам у радзінна-хрэсьбіннай абраднасці з’яўлялася разбіванне гаршка з кашай, якую павінна была зварыць бабка-павітуха. Той, хто пакладзе больш грошай на кашу, як гаварылі ў народзе, той і будзе мець права разбіць гаршчок. Чарапкі ад разбітага гаршка, паводле народных вераванняў, валодалі магічнай сілай уздзеяння, таму іх клалі, напрыклад, у хляве, каб *“свінні вадзіліся”* (запісана ад Ермаковай Тамары Фёдараўны, 1937 г. н. (нарадзілася ў в. Свяцілавічы Веткаўскага р-на) або *“молодым по черепку на головы кладе: или чтоб замуж вышли, или чтоб дети были”* (запісана ад Любінай Клаўдзіі Мікалаеўны, 1937 г. н.).

Такім чынам, можна пацвердзіць факт адносна багатай мясцовай спецыфікі асобных структурных кампанентаў радзінна-хрэсьбіннай абраднасці горада Гомеля, на якую паўплывалі традыцыі асобных раёнаў Гомельскай вобласці. Пра гэта сведчыць багаты фактычны матэрыял, які быў запісаны не толькі ад прадстаўнікоў карэннага насельніцтва, але і ад жыхароў з іншых вёсак розных раёнаў Гомельскай вобласці, якія абралі месцам жыхарства горад Гомель.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр / А. С. Фядосік, А. С. Емяльянаў, У. М. Сысоў, М. А. Каладзінскі; Навук. рэд. К. П. Кабашнікаў. – Мн. : Бел.навука, 2001. – 422 с.

2 Радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычаі беларусаў (на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі Новак В. С., Шынкарэнка В. К., Кастрыца А. А., Воінава А. М., Вяргеенка С. А., Палуян А. М., Партнова-Шахоўская А. У. – Гомель : Барк, 2013. – 380 с.: Беларуская навука, 2017. – 140 с.

3 Кухаронак, Т. І. Радзіны і маленства ў традыцыйнай культуры беларусаў / Т. І. Кухаронак. – Мінск : Беларуская навука, 2017. – 140 с.

The article analyzes the folklore and ethnographic material on the family baptism rite, recorded in the folklore expeditions that took place directly in the city of Gomel. The main structural components of the family-baptism ritual complex and related folk beliefs have been revealed. The greatest attention is focused on signs and beliefs related to the prenatal cycle, in particular, a woman's pregnancy.

А. А. КАЗЛЯКОЎСКИ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАРОДНЫЯ ВЕРАВАННІ ЖЫХАРОЎ КАЛІНКАВІЦКАГА РАЁНА

У артыкуле, прысвечаным даследаванню народных вераванняў жыхароў Калінкавіцкага раёна, асэнсоўваецца спецыфіка іх мясцовай прагматыкі. Аўтар на аснове архіўных матэрыялаў навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры, запісаных падчас палявых экспедыцый студэнтамі і выкладчыкамі ГДУ імя Ф. Скарыны на тэрыторыі Калінкавіцкага раёна, аналізуе семантыку народных вераванняў, адлюстраваных у прыкметах і павер’ях.

Народныя вераванні Калінкавіцкага раёна маюць глыбокія карані, якія можна прасачыць са старажытных часоў. Многія з іх звязаны з духамі прыроды, памерлымі продкамі і маюць адметны мясцовы каларыт. Язычніцкія ўяўленні часта спалучаюцца з хрысціянскімі традыцыямі, што прыводзіць да ўнікальнага сінтэзу, характэрнага для гэтай мясцовасці. У сістэме народных вераванняў вялікая ўвага надаецца духам прыроды. Лясныя, палявыя і вадзяныя духі лічацца абаронцамі прыроды, і мясцовыя жыхары часта праводзяць абрады, каб задобрыць іх. “Старажытны чалавек кіраваўся ў паўсядзённым жыцці тымі ведамі, якія ён атрымаў у спадчыну ад продкаў. Ён успрымаў сябе як частку прыроды, а ўсё яго жыццё суправаджалася магічнымі дзеяннямі. За кожным прыродным аб’ектам былі замацаваны свае павер’і, свае рытуальныя дзеянні, пра кожны з іх існавалі міфалагічныя ўяўленні” [1, с. 7].

Адметнай асаблівасцю фальклору Калінкавіцкага раёна з’яўляецца бытаванне шматлікіх абрадаў ад засухі, бо гэта мясцовасць асабліва славіцца сваімі земляробчымі відамі працоўнай дзейнасці: “*Малалеткі насілі воду, палівалі жыта. Ткалі палатно за адзін дзень і ў цэркву занясуць*” (запісана ў в. Абухаўшчына Калінкавіцкага р-на ад Шчэрбін Васіліны Васільеўны, 1941 г. н.); “*Каб не было засухі, ткалі, снавалі кросна, і ткалі набожніка і пераходзілі з ім вуліцу, пры гэтым казалі малітву. Ткалі лавачкамі (палоскамі)*” (запісана ў в. Вялікія Аўцюкі Калінкавіцкага р-на ад Лышчанка Марыі Уласаўны, 1928 г. н.); “*Ходзілі круглым ходам, дзяцей собіралі, плуг ім давалі – і аруць ўноперак вуліц*” (запісана ў в. Вялікія Аўцюкі Калінкавіцкага р-на ад Буглак Ганны Іванаўны, 1926 г. н.).

Таксама існавалі і іншыя абрадавыя дзеянні для забеспячэння пэўных метэаралагічных умоў, паляпшэння надвор’я, засцярогі ад непагадзі, в таксама выклікання дажджу: “*Ад грому хрысцюць вокны, дзверы. Прасілі Бога, святога Міхаіла, Святога Іллю так: "Перанясі гэту хмарку да па дробных капельках". Міхаіл і Ілля заведваюць грамамі. Міхаіл пашоў купацца з дз’явалам і нырнуў, а дз’явал кажа: "Я яшчэ лепей магу". І нырнуў, а Міхаіл замарозіў яго ў вадзе. Тады Гасподзь яму і аддаў ключы ад грамоў*” (запісана ў в. Вялікія Аўцюкі Калінкавіцкага р-на ад Ком Ганны Маркаўны, 1923 г. н.); “*Штоб пайшоў дождж, звалі бацюшку і хадзілі маліліся. А яшчэ мак свечаны ў калодзеж сыпалі*” (запісана ў в. Садкі Калінкавіцкага р-на ад Фесянка Яўгеніі Іванаўны, 1932 г. н.); “*Штоб дождж пайшоў, бабы ў адных рубашках плугам вуліцы пераворвалі. Плугам пахалі ўноперак і толькі адны ўдовы*” (запісана ў в. Туравічы Калінкавіцкага р-на ад Даманчук Т. А., 1925 г. н., перасяленкі з Сібіры).

Іншы раз імкнуліся засцерагчыся ад грому і маланкі, пры гэтым выконвалі пэўныя дзеянні таксама з дапамогай незвычайнага атрыбута — маку: “*Пасыпалі хату відуком (макам), які свеціць у цэркві*” (запісана ў в. Абухаўшчына Калінкавіцкага р-на ад Чарняк

Антаніны Сямёнаўны, 1919 г. н., перасяленкі з в. Агароднікі). Апошні прыклад пацвярджае наяўнасць традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў тэндэнцыі арганічнай сувязі народных вераванняў з хрысціянскімі ўяўленнямі.

На жаль, не заўсёды магчыма было правесці своеасаблівыя рытуалы для паляпшэння або стварэння неабходнага надвор'я. Таму, каб пазбавіцца ад руціны ці прадбачыць метэаралагічныя ўмовы наперад, жыхары раёна выпрацавалі сістэму прыкмет пра надвор'е, якія ў большай ступені спраўджваліся, так як былі звязаны з семантыкай вераванняў пра месяц у народным календары: *“Калі ў месяца рожкі войстрыя — на пагоду, калі таўмаценькія (тоўстыя) — на нягоду”* (запісана ў в. Вялікія Аўцюкі Калінкавіцкага р-на ад Буглак Ганны Іванаўны, 1926 г. н.); *“пачырванелы месяц на пагоду, непагадзь”* (запісана ў в. Садкі Калінкавіцкага р-на ад Фесянка Яўгеніі Іванаўны, 1932 г. н.).

Супадзенне прагнозаў асабліва было верагодным тады, калі іх рабілі на вялікія святы: *“На Благовешчанне калі сонца, то будзе суярак (ячмень) добры. На Каляды, калі сцежкі горныя, то будзе грэчка ўраджайная”* (запісана ў в. Вялікія Аўцюкі Калінкавіцкага р-на ад Буглак Ганны Іванаўны, 1926 г. н.); *“на Пятра якая граза, такая будзе картошка грымець в каробке”* (запісана ў в. Юравічы Калінкавіцкага р-на ад Бендаль Нілы Міхайлаўны, 1938 г. н.).

Не толькі прагнозам, звязаным з надвор'ем, надавалася вялікае значэнне, тым ці іншым святам таксама было абумоўлена, якім будзе надвор'е ў гэты самы дзень: *“Два Юр'і да абаі дурні: адзін зімою халодны, а другі летам галодны. Святы Ілля, абяжы круга мяжы да жаць жыта памажы. Бо Ілля наробиць гнілля. Савы і Варвары дня атарвалі, к ночы прытачалі”* (запісана ў в. Сырод Калінкавіцкага р-на ад Века Вольгі Мікалаеўны, 1927 г. н.).

З глыбокай старажытнасці нашы продкі шанавалі дрэвы, з якімі былі звязаны розныя народныя прыкметы і павер'і. Дрэвы не толькі ўпрыгожваюць тэрыторыю, але і ўносяць у жыццё людзей пэўныя значэнні і сімвалы: *“Каштана нельга садзіць у агародзе, будзе смерць”* (запісана ў в. Абухаўшчына Калінкавіцкага р-на ад Шчэрбін Васіліны Васільеўны, 1941 г. н.); *“Дуб прыносіць нехарошую весць”* (запісана ў в. Сырод Калінкавіцкага р-на ад Валатковіч Аляксандры Дзмітрыеўны, 1919 г. н., Малашчанка Марыі Ілічны, 1930 г. н.); *“Рабіна пад акном кагда зрублілі, то брат памёр”* (запісана ў в. Садкі Калінкавіцкага р-на ад Фесянка Яўгеніі Іванаўны, 1932 г. н.); *“Гавораць, нельзя ёлку садзіць, бо будзе плоха. Берэза очень харошае дзерава, прыносіт радасць в дом”* (запісана ў в. Старыя Навасёлкі Калінкавіцкага р-на ад Пачтарэнка Яўгеніі Пятроўны, 1927 г. н.).

Людзі і дагэтуль адухаўляюць дрэвы, надаюць ім чалавечыя рысы, характарызуюць як жывых істот: *“Бярозу нельга садзіць ля двара. Бяроза даўжна мець сабе пару — дуба, тады можна садзіць ля хаты”* (запісана ў в. Сырод Калінкавіцкага р-на ад Века Вольгі Мікалаеўны, 1927 г. н.).

Але не толькі пэўныя сімвалічныя значэнні замацаваліся ва ўспрыманні жыхароў за вобразамі дрэў. Варта ўлічваць і практычны складнік, звязаны з гаспадарчым, лекавым прызначэннем: *“Ліпу і клён нада садзіць ля двара. Ето лекаственныя дзярэўя”* (запісана ў в. Сырод Калінкавіцкага р-на ад Века Вольгі Мікалаеўны, 1927 г. н.).

Такім чынам, прыкметы і павер'і раскрываюць цесную сувязь паміж трыма кампанентамі — чалавекам, самой прыродай і царкоўнай верай. Яны непарыўна зліваюцца ў адзін комплекс, які з'яўляецца надзвычай важнай крыніцай народных вераванняў.

Неабходна адзначыць, што бытуюць у раёне прыкметы і павер'і, звязаныя з ця-жарнасцю жанчыны і нараджэннем дзіцяці, якіх і дагэтуль строга прытрымліваюцца некаторыя сем'і. Гэта звязана не толькі з псіхалагічным аспектам, але і са станам здароўя цяжарнай жанчыны і дзіцяці. У асноўным, мясцовыя жыхары прытрымліваюцца шматлікіх забарон: *“Бярэменным вяроўку пераступаць нельзя — доўга ражаць будзе. Нельзя пагана казаць, на паганых глядзець, точно такога родзіць. Нельзя, калі пажар хапаць за цела, бо будзе пятно краснае. Нельзя пляваць, калі ўбачыш падаль, бо ў дзіцёнка бюджет запах не харошы са рта”* (запісана ў в. Новыя Навасёлкі

Калінкавіцкага р-на ад Рамотка Кацярыны Сямёнаўны, 1945 г. н.); “У чалавека будут плахіе глаза, еслі маць, кагда корміт, даёт еме два раза грудзь” (запісана ў в. Старыя Навасёлкі Калінкавіцкага р-на ад Пачтарэнка Яўгеніі Пятроўны, 1927 г. н.).

Кантакт з цяжарнай мае незвычайную сувязь. На думку жыхароў, наступствы могуць паўплываць не толькі на яе, але і на таго, хто кантактаваў: “Нельзя бярэнным атказваць, калі што просяць, бо мышы будуць грызці” (запісана ў в. Новыя Навасёлкі Калінкавіцкага р-на ад Рамоткі Кацярыны Сямёнаўны, 1945 г. н.).

Працэс народзінаў адносіцца да адных з самых цяжкіх і небяспечных для арганізма, але і тут існавалі ўстаноўкі для таго, каб аблегчыць пакуты жанчыны-парадзіхі: “Када роды доўга цягнуцца, нужна набрызгаць із рота вадой на таго, хто ражае і сказаць: “Вада іза рта, маленькі із цебя”” (запісана ў в. Новыя Навасёлкі Калінкавіцкага р-на ад Пачтарэнка Марыі Паўлаўны, 1924 г. н.); “як вязуць дзеўку ражаць, то трэба штоб штаны свайго мужыка яна разаслала каля дзвярэй і пераступіла цераз іх. Потым дзверы не зачыняюць да тых пор, пакуль яна не родзіць. Кажуць, што так будзе лёгка ражаць. На ісходні дня добра біць кабана, гарэлку ўчыняць” (запісана ў в. Хобнае Калінкавіцкага р-на ад Кохан Анастасіі Рыгораўны, 1918 г. н.).

Як і з нараджэннем немаўляці, так і з пахаваннем памерлага, звязаны пэўныя вераванні. Можна выказаць меркаванне, што практычна, на думку інфармантаў, працэсы ўзаемаадваротныя. Згодна з народнай традыцыяй, як з пашанай трэба адносіцца да немаўляці, так і вялікай павагі патрабуюць адносіны да нябожчыка: “Зорачка на небе засвяцілася — душа людская. Зорка падае — чалавек памірае” (запісана ў в. Юравічы Калінкавіцкага р-на ад Бельскай Ганны Дзмітрыеўны, 1936 г. н.).

Без народнай увагі не застаецца і вяселле. Народныя вераванні ўстойліва захоўваюцца і тады, калі маладыя фарміруюць новую сям’ю, і калі пераступаюць парог сваёй хаты, і калі спраўляюць наваселле: “Як маладые вячаюцца, то гараць свечкі. І вот на етых свечках гледзяць, хто з маладых першы памрэ. Калі першай згарае свечка маладой, то першай памрэ маладая, калі маладога малады” (запісана ў в. Хобнае Калінкавіцкага р-на ад Халецкай Аляксандры Іосіфаўны, 1932 г. н.); “Пры ўваходзе пасля вяча ў дом маладога маладая далжна сказаць: “Першая, другая, я іду трэцяя. Усё лішняе вон, мне адной дом!” Кажуць, што першы ў дом добра як зайдзе стары чалавек” (запісана ў в. Новыя Навасёлкі Калінкавіцкага р-на ад Пачтарэнка Марыі Паўлаўны, 1924 г. н.); “Када пускаеш ката ў нову хату, куды кот пойдзе і ляжа, там краваць трэба ставіць. А када ў другім месцы спаць ня будзеш. Кравець ставяць, штоб галава была на поўнач, поўдзень. На захад ілі ўсход ставіць нельзя” (запісана ў в. Юравічы Калінкавіцкага р-на ад Бельскай Ганны Дзмітрыеўны, 1936 г. н.).

Такім чынам, прыведзеныя ў артыкуле прыкметы і павер’і адлюстроўваюць шматграннасць светапогляду жыхароў Калінкавіцкага раёна, дэманструюць багатую мясцовую спецыфіку, паказваюць непарыўную сувязь мясцовых народных вераванняў з агульнаэтнічнымі духоўнымі каштоўнасцямі.

У артыкуле выкарыстаны матэрыялы архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры ГДУ імя Ф. Скарыны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Дучыц, Л., Клімковіч, І Язычніцтва старажытных беларусаў / Людміла Дучыц, Ірына Клімковіч. – Мінск : Харвест, 2018. – 368 с.

The article, devoted to the study of folk beliefs of the inhabitants of the Kalinkavichy district, analyzes the specifics of their local pragmatics. Based on archival materials of the scientific and educational folklore laboratory at the Department of Russian and World Literature, recorded during field expeditions by students and teachers of the F. Skaryna State University in the territory of the Kalinkavichy district, the author analyzes the semantics of folk beliefs reflected in signs and beliefs.

А. А. КАСТРЫЦА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАРОДНЫЯ ВЕРАВАННІ ЖЫХАРОЎ СВЕТЛАГОРСКАГА РАЁНА

У артыкуле разглядаюцца прыкметы і павер’і Светлагорскага раёна, зафіксаваныя падчас палявых фальклорна-этнаграфічных экспедыцый апошніх дзесяцігоддзяў. Аўтар звяртае ўвагу на ўстойлівасць іх бытвання, разнастайнасць тэматычна-функцыянальных груп.

Прыкметы і павер’і з’яўляюцца арганічнай часткай традыцыйнай духоўнай культуры беларусаў. Схільнасць нашых продкаў назіраць за з’явамі і зменамі навакольнай рэчаіснасці, светам чалавека і жывёл, здольнасць рабіць трапныя вывады і ствараць рацыянальныя гаспадарчыя парады, мудрыя паводзінныя заветы, якія па праву адносяць да свайго роду маральна-этычнага кодэкса, магчымасць бачыць жыццё прыроды ў чароўным святле і апаэтызоўваць яго сталі асновай для стварэння тэкстаў, якім наканаваны надзвычайная папулярнасць і доўгае жыццё ў культурнай спадчыне нашага народа.

На Светлагоршчыне прыкметы і павер’і прадстаўлены ў вялікай колькасці, тэматычна-функцыянальны дыяпазон іх даволі шырокі: яны адлюстроўваюць жыццё і дзейнасць чалавека ад нараджэння да смерці.

Падчас экспедыцый зафіксавана нямала прыкмет і павер’яў, якія існуюць па-за межамі абрадаў. Так, жыхарка в. Дуброва Бусел С. Я., 1919 г. н., падзялілася цікавым павер’ем, у якім адлюстравана сувязь паміж жыццёвым шляхам чалавека і дарогай: “*Людзі сталага ўзросту, калі бачаць, што набліжаецца хтосьці маладзейшы, саступаюць дарогу, не пераходзяць, пакуль ён не пройдзе. Лічыцца, што яны ўжо бліжэй да канца жыццёвага шляху, а маладыя – “проціў веку”, як гавораць старыя*”. Па словах даследчыцы Шчапанскай Т. Б., “успрыманне дарогі як сферы небыцця накладвае адбітак і на статус персанажаў, якія тут сустракаюцца” [3, с. 192]. У дадзеным выпадку дарога выступае ў якасці сакральнага локуса, а правілы камунікацыі падчас сустрэчы на дарозе абумоўлены ўзроставым статусам – сталага і маладога.

У паняцце “культура дарогі” (Шчапанская Т. Б.) таксама можна ўключыць комплекс уяўленняў, звязаных з адпраўленнем у дарогу (“*Нада ніць святу ваду. Асобенна як у дарогу сабіраемся*” (матэрыял Хутарскога Цэнтра вольнага часу)), выбарам яе кірунку / даўжыні (“*Ездзілі на конях у далёкую дарогу, каб лён быў доўгі*” (в. Карані, запісана ад Бандарэнка В. І., 1933 г. н.)), а таксама прадметамі, сустрэтымі падчас падарожжа / дарожнага руху (“*Нельга пераходзіць каму-небудзь дарогу з пустым вядром, каб яму не было пуста*” (в. Дуброва, запісана ад Бусел С. Я., 1919 г. н.)).

Дарэчы, інфарманты згадвалі пра негатыўную сімваліку пустаты даволі часта, разам з тым яны прапаноўвалі варыянты рашэння неспрыяльнай сітуацыі: “*Нельга аддаваць посуд пустым, трэба абавязкова што-небудзь туды пакласці, каб усё вялося*” (в. Дуброва, запісана ад Бусел С. Я., 1919 г. н.); “*Нельга калыхаць пустую калыску – дзіця мёртвы родзіцца*” (в. Краснаўка запісана ад Паўлаўцовай Л. У., 1950 г. н. (прыехала з г. Вялікі Усцюг РФ); “*Несмотря на бедность и нищету, никто не ходил в гости с пустыми руками, а несли угощения хозяевам*” (в. Асташкавічы, запісана ад Пятрушка Н. П., 1972 г. н.)).

Як трапна адзначыў Л. Леві-Бруль, чалавек, “...калі зацікаўлены нейкай з’явай ці калі не абмяжоўваецца пасіўным ці бяздзейсным яе ўспрыманнем, ён тут жа, быццам пад уздзеяннем нейкага мысленчага рэфлексу, прапаноўвае якую-небудзь акультную і нябачную сілу, праяўленнем якой і стала дадзеная з’ява” [1, с. 23]. Так, напрыклад, калі 1) доўга не

было дажджу, за дапамогй звярталіся да Ільі Прарока (“*Каб дождж пайшоў, дык ета просяць Іллю-прарока: “Святы Ілля-прароча, пашлі нам дожджыка”. Эта ж ён камандуе громам і дажджом*” (в. Рудня, запісана ад Рудніцкай М. Р., 1927 г. н.); 2) баяліся грому малані і “Сатаны”, хрысціліся і карысталіся асвечанай вадой (“*Ад маланкі свечанай вадой нада апырскваць крой. Ідзе прымерна граза, я ў хаце, я кажна вакно прахрышчу, каб Сатана не ўляцела*” (в. Рудня, запісана ад Рудніцкай М. Р., 1927 г. н.); 3) хацелі абясшкодзіць дзіця ад негатыўнага ўплыву, не давалі яму імя памерлага (“*Няльзя даваць народжанаму дзіцю імя памершага дзіцяці, каб ён не пайшоў па яго ж судзьбе*” (в. Карані, запісана ад Бандарэнка В. І., 1933 г. н.); 4) імкнуліся засцерагчы гаспадарку ад страт, а чалавека ад непрыемнасцей, не пачыналі важных спраў у панядзелак (“*Няльзя ў панядзелак садзіць куру на яйца – будуць адны пеўні. У панядзелак няльзя лажыцца ў бальніцу, таму што балезнь можа зацягнуцца*” ((в. Карані, запісана ад Бандарэнка В. І., 1933 г. н.)) і інш. Падобныя тэксты ілюструюць народныя ўяўленні аб існаванні звышнатуральных сіл, якія кіруюць прыроднымі працэсамі, уплываюць на ход жыцця чалавека і парадак яго асабістых і гаспадарчых спраў, штодзённых клопатаў. На думку В. Б. Хрыстафоравай, любая падзея або з’ява можа быць растлумачана чалавекам “як важны тэкст, як закадзіраванае тым ці іншым чынам выказванне, якое нясе пэўную інфармацыю” [2]. І ўжо справа кожнай канкрэтнай асобы, як аднесціся да гэтай інфармацыі, як адаптаваць свае паводзіны да той ці іншай прадказанай падзеі, як скарэктываваць пэўныя жыццёвыя сітуацыі ў адпаведнасці з атрыманымі звесткамі.

Каляндарныя прыкметы і павер’і Светлагоршчыны, як і агульнабеларускія, прадстаўлены наступнымі тэматычнымі групамі:

– *піліпаўскія*: “На Піліпаўку ў нас гаварылі, толькі ваўкі воюць” (г. Светлагорск, запісана ад Цітовай Е. І., 1941 г. н. (раней пражывала ў Татарстане);

– *калядныя*: “Ну, куццю варылі, такую перловую кашу, варылі ў маленькім гаршчочку і пеклі вот такую маленькую булачку, сена на кут, і яна ўсе Каляды ляжыць, а тады ўжэ гэту булачку знімаюць, рэжуць, а самі не ядзяць і абязацельна карове, свінням, не, карове па кусочку аддаюць. Сена тожа карове кладуць. А еслі хочаць сваіх курэй, каб вывеліся, то гэтае сена, як заквокча кура, пакладзеця і яна выведзе абязацельна ўсе яечкі і не будзе ні балтуна і нічога” (в. Чкалава, запісана ад Закружнай Валянціны Іванаўны, 1936 г. н. (раней пражывала ў в. Залатуха Калінкавіцкага р-на);

– *масленічныя*: “А яшчэ на Масленіцу каталіся на арэлях. Так ачышчаліся ад нячыстай сілы воздухам” (в. Карані, запісана ад (в. Карані, запісана ад Бандарэнка В. І., 1933 г. н.);

– *юраўскія*: “Калі на Юр’е дождж – будзе рыбы многа” (в. Прудок, запісана ад Шуст В. М., 1953 г. н.);

– *велікодныя*: “Каб зямля радзіла, пасвянцонае яйка закопвалі ў зямлю. Шчэ, калі на сталі быў парасёнак, то будзе добры ўраджай” (в. Чыркавічы, запісана ад Усціменка М. Я., 1929 г. н.);

– *троіцкія*: “Хадзілі ў лес, секлі “май”, прыносілі, прыбівалі к сцяне, затыкалі ў хвортачкі, у вароты. Багата к Тройцы насілі. А тады “май” за ікону вешалі, колісь эта так. Тады еты “май” пасохне, а тады ўжэ нарыў ці дзе што, дак еты “май” мочаць і прыкладаюць к ране” (в. Рудня, запісана ад Рудніцкай М. Р., 1927 г. н.);

– *купальскія*: “На Івана баяліся, штоб ведьма малако не атняла ў худобы, дык вешалі ў хляве крапіву. Хадзілі ў еты дзень у цэркву, свяцілі розныя травы, ета было звязана з душама памёрлых” (в. Чыркавічы, запісана ад Усціменка М. Я., 1929 г. н.);

– *спасаўскія* (“...у гэты дзень свяцілі яблыкі і, па-першае, неслі іх на могілкі і лажылі на магілы сваякоў, “угашчалі продкаў”, а толькі потым пачыналі есці садавіну самі” (в. Чыркавічы, запісана ад Сівак Яўгенні Пятроўны, 1931 г. н.);

– *“здвіжанскія”* (“На Узвіжанне не трэба было варушыць зямлі і не нада было хадзіць у лес, бо змей было многа” (в. Чыркавічы, запісана ад Усціменка М. Я., 1929 г. н.) і інш.

Пытанні ўраджаю і дабрабыту ў гаспадарцы для селяніна, напэўна, адны з самых актуальных. Менавіта таму дадзеная тэматычная група прыкмет і павер’яў – адна з самых вялікіх. Так, каб даведацца, якім будзе год, гаспадары сачылі за:

1) светам жывёл і раслін: “Еслі снег на *Вадохрышча* – будуць раіцца пчылы і будзе многа бульбы, зорная ноч – будзе многа ягад, насыпле снегу – будзе хлебная ніва густою, але на капусце будзе многа вусення” (г. Светлагорск, запісана ад Кісялёвай Марыі Уладзіміраўны, 1954 г. н. (раней пражывала ў в. Саланое Жлобінскага р-на Гомельскай вобл.); “На Троіцу ставілі бярозкі і ветачкі на варатах. І прыметы дзелалі так: еслі она, вот дапусцім, *быстра ўсыхае, веткі этыя сохнуць, эта лета будзе жаркае*. А еслі яно *стаіць там суткі, мягкае ўсё*, значыць, то *мокрае будзе*” (в. Жэрдзь, запісана ад Бяляўскай Марыі Паўлаўны, 1928 г. н., Бяляўскага Уладзіміра Пятровіча, 1926 г. н.);

2) надвор’ем: “Гавораць так: вот перад Пасхай у *Чысты Чацверг*, калі будзе *цёпла*, значыць, будзе *вясна цёплая*. У пятніцу, гэта *Страсная Пятніца*, еслі ўжо ў пятніцу будзе *дождж*, значыць, усё *лета будзе даждлівае*, у суботу, еслі будзе *якая пагода, такая будзе восень*” (в. Прудок, запісана ад Лаўрановіч Ніны Сцяпанаўны, 1941 г. н.); “Вясну прызывалі. Будзе ранняя ці позняя, прызывалі... *Дзень цёплы будзе, первы дзень, дак будзе цяпло*, а якое *халодны дзень – будзе халодна*” (в. Стракавічы, запісана ад Дзімідовіч Ніны Іванаўны, 1930 г. н. (раней пражывала ў в. Славяна Светлагорскага р-на). Варта адзначыць, што пошукі нашымі продкамі прычыннай сувязі паміж уласнымі назіраннямі і пэўным часам былі абумоўлены тым, што надвор’е мае тэндэнцыю да паўтарэння ў адпаведнасці з сезонамі. Прыкметы-прагнозы і прыкметы-рэкамендацыі, складзеныя на аснове падобнага роду назіранняў, носяць характар у большай сваёй частцы рэалістычных, паколькі грунтуюцца на аб’ектыўнай прычынна-выніковай аснове і пацвяржаюцца шматвекавым вопытам.

У прыкметах і павер’ях Светлагорскага р-на ўвасоблены маральна-этычныя нормы мясцовых жыхароў, іх стаўленне да навакольнага свету і з’яў рэчаіснасці, адлюстраваны ірацыянальныя і прагматычныя дзеянні, заснаваныя на фантазіі і народным практычным вопыце і ведах, якія ашчадна перадаюцца з пакалення ў пакаленне.

Выкарыстаны матэрыялы навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры ўстановы адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Леви-Брюль, Л. Первобытный менталитет / Л. Леви-Брюль. – СПб. : Европейский дом, 2002. – 400 с.

2 Христофорова, О. Б. Логика толкований. Фольклор и моделирование поведения в архаических культурах / О. Б. Христофорова. – М. : РГГУ, 1998. (Чтения по истории и теории культуры. Вып. 25). [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.ruthenia.ru/folklore/hristoforova7.htm>. – Дата доступу: 18.09.2024.

3 Щепанская, Т. Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX-XX вв. / Т. Б. Щепанская. – М. : “Индрик”, 2003. – 528 с.: ил.

The article examines the signs and beliefs of the Svetlogorsk district, recorded during field folklore and ethnographic expeditions of recent decades. The author draws attention to the stability of their existence, the diversity of thematically functional groups.

Н. И. ЛАПИЦКАЯ

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛОВ ЗВУЧАНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются некоторые особенности семантики глаголов звучания: описаны дефиниции прямых номинативных ЛСВ глаголов звучания; проанализированы основные направления семантического развития ЛСВ глаголов звучания. Особенности семантики глаголов звучания ещё раз доказывают, что русский глагол отличается исключительной сложностью своего содержания, разнообразием грамматических категорий и форм, богатством парадигматических и синтагматических связей.

Дефиниции прямых номинативных ЛСВ глаголов звучания могут быть сведены к формулировке «издавать или производить звук».

М. А. Шелякин делит все ЛСВ глаголов с названным значением на две группы:

1) глаголы вещественного, предметного звучания: *барабанить, бречать, брякать, булькать, греметь, бухать* и подобные;

2) глаголы естественного звучания: *блеять, брехать, вопить, вздыхать, выть, воркотать, визжать* и подобные [1].

Все глаголы звучания реализуют свое значение в синтаксической формуле «субъект – действие». В роли субъекта могут выступать как одушевленные, так и неодушевленные существительные. Субъект является всегда активным, независимо от способа выражения. Например, *булькать* 'издавать характерные для воды или другой жидкости звуки, когда она течет тонкой струей в сосуд или выливается из него, а также издавать звуки подобные им' [2, с. 124], *бурлить* 'бить ключом, клокотать' [2, с. 128], *громыхать* 'производить грохот' [2, с. 350], *лаять* 'издавать лай', перен. 'бранить, ругать' [3, с. 166], *ворчать* (о человеке): 'сердито бормотать, выражая неудовольствие'; о животных: 'издавать короткие, низкие звуки' [2, с. 214].

Глаголы вещественного и предметного звучания могут употребляться при субъекте, который обозначает предмет, при этом глагол реализует значение 'издавать звук'. Но глаголы такого же звучания могут употребляться при субъекте, который обозначает одушевленное лицо, и при этом глагол реализует значение 'производить звук с помощью чего-либо'.

Например: *колокольчик гремит – человек гремит посудой*. Отсюда и возникают две синтаксические формулы реализации этих значений, т. е. «субъект – действие» и «субъект – действие – творительный орудийный дополнения».

Глаголы, имеющие значения естественного звучания, употребляются с субъектом, который обозначает человека или животное. Причем некоторые из них могут быть связаны только с субъектом, который обозначает человека. Это четко отражается в дефинициях. Например, *голосить* 'громко и нараспев причитать, плакать', 'громко петь или кричать' (прост.) [2, с. 334].

Приведём примеры контекстов с глаголами, имеющими значения естественного звучания и употребляющимися с субъектом, который обозначает человека или животное, и с глаголами при субъекте, который обозначает предмет из Национального корпуса русского языка [3]:

*Да, в нашем бараке, населенном колымским племсом, бабы **голосили** об усопшем со всей истовостью, с выкриками «И на кого ж ты нас спокинул...»* (Е. С. Гинзбург. Крутой маршрут: Часть 2, 1975–1977).

– *Зачем **визжать**, зачем **шипеть**, мы писатели и вы писатели, вы нас **защищать** должны, а не **потрафлять** некомпетентным органам* (Василий Аксенов. Таинственная страсть, 2007).

– Нет, друзья, – сказал я товарищам, – бросьте **ворчать**, ведь это не мысли у нас рождаются, это старые раны болят. (М. М. Пришвин. Дневники, 1928).

По коридору бегали дети. **Грохотал** военными сапогами Тихомиров. Таскал свой велосипед неудачник Харин (Сергей Довлатов. Наши, 1983).

Некоторые глаголы связаны с субъектом, который обозначает разные виды животных и птиц. Например: *ворковать* (о голубях): издавать свойственные им звуки, перен. (о влюбленных): нежно разговаривать (разг. шут.) [2, с. 212], *гоготать* (о гусях): кричать, производить гогот, 'громко, без удержу хохотать' (прост.) [2, с. 323], *блеять* 'издавать характерный козе, овце крик' [2, с. 98].

Птица Гагана – мифическая птица, которая даёт птичье молочко, гага. Гаганить – гоготать. (А. М. Ремизов. Зайка, 1905).

Это оживило ребят, они стали гоготать, может быть, больше, чем я заслуживал (Вениамин Смехов. Театр моей памяти, 2001).

Потерянного ягненка не видно, но овца продолжает тревожно блеять (С. В. Уханов. Царская овца (2003) // «Биология», 2003.01.01).

Но Сашка догадался об этом и нарочно заставил скрипку более обыкновенного мяукать, блеять и реветь (А. И. Куприн. Гамбринус, 1906).

Часть глаголов может соединяться с субъектом, который обозначает и человека, и животных (*вздыхает человек, собака, визжат дети, поросята*):

В глупой каменной беседке-пагоде над водоемом столпились зрители – визжат дети, кричат женщины, с восторгом и стыдом лицезрея голую амфибию Мотрича, он все-таки купается голым по собственной инициативе (Эдуард Лимонов. Молодой негодяй).

На базаре по-южному шумно: кричат торговки, визжат поросята, все запальчиво и страстно торгуются (К. И. Чуковский. Серебряный герб, 1936).

Характер варьирования контекста глаголов вещественного звучания в составе одной лексемы сводится к двум основным типам:

1) варьирование характера субъекта действия;

2) варьирование характера объекта действия.

Дефиниции иллюстрируют изменение субъекта по различным признакам:

а) одушевленности/неодушевленности, например, *грохотал толстяк-офицер – грохотали колеса, камни*;

б) активности/пассивности субъекта, например, *гудел колокол – гудело все тело, гудеть 'издавать длительный однотонный звук', 'испытывать ноющую, ломящую боль'* [2, с. 355].

Причины появления активности/пассивности могут быть разными. Например, активность может быть вызвана внутренней энергией субъекта или может быть вызвана чьей-либо помощью извне.

Например, *гудел ветер в трубах – гудел автобус*.

Данные различия указывают на то, что логический и грамматический субъект в данном случае не совпадают.

Изменения в семантической структуре глаголов естественного звучания происходит по-другому.

Семантическое различие в этом случае касается преимущественного изменения принадлежности звучания субъекту-человеку, либо субъекту-животному.

Например, *выли собаки, бабы; ворковали голуби, парочки; ворчал старик, пес* и др.:

Как только будет взят замок, в честь великой победы над северными, южными или вместе взятыми, они будут затравлены голодными волками, которые с зимы выли в подземелье рядом (Василь Быков. Главный кривсман, 2002).

И, когда стихало змеиное шипение огня, явственно выделялся продолжительный, стонущий звук; то выли бабы и ревела в паническом страхе скотина (Л. Н. Андреев. Набат, 1901).

Простучали тяжёлые сапоги Марка по мозаике, связанный пошёл за ним бесшумно, полное молчание настало в колоннаде, и слышно было, как ворковали голуби на площадке сада у балкона, да ещё вода пела замысловатую приятную песню в фонтане (М. А. Булгаков. Мастер и Маргарита, часть 1, 1929–1940).

Плакали невесты, выдаваемые замуж против их желания, грозно диктовали свою волю властные отцы, рядом ворковали парочки, которым посчастливилось-таки соединиться по любви (Марина Дяченко, Сергей Дяченко. Привратник, 1994).

Относительная стабильность и немногочисленность глаголов естественного звучания связана с категорией одушевленности/неодушевленности, активности/пассивности субъекта действия.

Прямое номинативное значение глаголов позволяет отнести их к группе глаголов звучания.

Анализ семантических особенностей глаголов звучания, дефиниций прямых и переносных ЛСВ глаголов звучания позволяет выделить несколько видов направления семантического развития таких глаголов:

– «от глаголов звучания, которое свойственно одним предметам, к ЛСВ звучания, свойственного другим предметам»;

– «от глаголов звучания к глаголам, которые обозначают игру на музыкальных инструментах»;

– «от глаголов звучания к глаголам говорения (поведения)»;

– «от глаголов звучания к глаголам физического действия, которое сопровождается звучанием»;

– «от глаголов звучания к глаголам состояния».

Эти данные семантического анализа глаголов звучания, проведенного на собственно языковом уровне, могут соотноситься с данными анализа тех же глаголов, проведенного на основе природных характеристик самого процесса звучания.

Например, ЛСВ глагола *бУхать* 'издавать глухой, отрывистый звук' и *бухать* 'необдуманно говорить' на языковом уровне отличаются тем, что в первом случае действует неодушевлённый субъект, а во втором случае – одушевлённый.

При реализации ЛСВ глагола со значением 'необдуманно говорить' предполагается наличие прямого объекта, также можно представить и объект – адресат действия (например, *бУхнуть неприятность собеседнику*). А при реализации ЛСВ глагола со значением 'издавать звук' этого не требуется – *бУхают зенитки*.

Первый ЛСВ глагола характеризуется предметным звуком, громким по силе, низким по высоте, прерывистым. Второй характеризуется естественным звучанием, одноактным действием.

Итак, глаголы звучания по соотношению экстралингвистических и собственно языковых показателей семантических различий делятся на следующие группы:

1) группа «от ЛСВ глаголов звучания, свойственного одним предметам, к ЛСВ глаголов звучания, свойственного другим предметам» представлена глаголами типа:

визжать – 'издавать визг, визгливо кричать' и *визжать* – 'производить визгливые звуки' [2, с. 175], *ворчать* – 'издавать звуки, выражающие недовольство (о животных)' и *ворчать* – 'сердито бормотать' [2, с. 214], *выть* – 'издавать вой (о собаках)' и *выть* – 'производить звуки, похожие на вой, плакать в голос' [2, с. 288], *гоготать* – 'издавать звуки "го-го-го" (о гусях)' и *гоготать* – 'хохотать' [2, с. 323], *грохотать* – 'издавать грохот' и *грохотать* – 'оглушительно хохотать' [2, с. 350];

2) группа «от глаголов звучания к глаголам, обозначающим игру на музыкальных инструментах». Данная группа глаголов немногочисленна.

Она включает такие глаголы, как: *барабанить* – 'часто и дробно стучать' и *барабанить* – 'небрежно играть на рояле' [2, с. 61], *бренчать* – 'производить бренчащий звук' и *бренчать* – 'неискусно играть на каком-либо музыкальном инструменте' [2, с. 109].

В синтаксическом аспекте изменения в данных ЛСВ отмечается сменой субъекта действия от неодушевлённого к одушевлённому, т. е. *барабанит дождь по крыше* – *барабанить польку*; также изменением характера объектных связей.

В денотативном плане для прямых номинативных значений сила звука может быть факультативным признаком, производные ЛСВ обозначают обычно громкое звучание;

3) группа «от ЛСВ звучания к ЛСВ говорения, поведения» включает следующие глаголы: *ворковать* – 'издавать переливчатые звуки (о голубях)', *ворковать* – 'мягко, нежно говорить' [2, с. 212]; *брякать* – 'издавать звук при ударе', *брякать* – 'необдуманно сказать' [1, с. 120]; *греметь* – 'издавать громкие, резкие звуки', *греметь* – 'говорить громким, возбуждённым голосом' [2, с. 345]; *бУхать* – 'издавать глухой, отрывистый стук', *бУхать* – 'необдуманно, неосторожно сказать' [2, с. 128]; *брехать* – 'лаять', *брехать* – 'говорить вздор' и др. [2, с. 121];

4) группа «от глаголов звучания к глаголам физического действия, которое сопровождается звучанием» представляет собой ЛСВ глаголов типа: *брякать* – 'издавать стук при ударе' и *брякать* – 'с силой бросить, уронить' [2, с. 120]; *бУхать* – 'издавать глухой отрывистый звук', *бухать* – 'положить, опустить во что-либо', *бУхать* – 'ударить' и *бУхать* – 'упасть' и др. [2, с. 128];

5) группа «от глаголов звучания к глаголам состояния» представляет собой глаголы типа: *вздыхать* – 'испускать вздохи' и *вздыхать* – 'любить' [2, с. 167]; *греметь* – 'издавать громкие, резкие звуки' и *греметь* – 'славиться' [2, с. 345]; *гудеть* – 'издавать длительный, протяжный звук' и *гудеть* – 'непрерывно ныть' [2, с. 355].

Таким образом, проведённый анализ свидетельствует о том, что истоки взаимодействия и взаимопроникновения семантических зон разных ЛСГ намечаются внутри многозначной лексемы и связаны с перераспределением компонентов в семантической структуре ЛСВ глаголов, с актуализацией одних и нейтрализацией других компонентов [4, с. 19].

Список использованной литературы

1 Шелякин, М. А. Категория аспектуальности русского глагола [Текст] / М. А. Шелякин. – Москва : URSS : Изд-во ЛКИ, 2008. – 268 с.

2 Словарь русского языка [Текст] : в 4 т. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; [гл. ред. А. П. Евгеньева ; выполн. Л. П. Алекторовой и др.]. – Изд. 3-е, стер.– Т. 2. – М. : Русский язык, 1985.

3 Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru>.

4 Выздога, Л. К. Семантика глаголов звучания в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Л. К. Выздога ; Мин. гос. пед. ин-т иностр. яз. – Минск, 1988. – 20 с.

The article discusses some features of the semantics of verbs of sounding: definitions of direct nominative LSV verbs of sounding are described; the main directions of the semantic development of LSV verbs of sounding are analyzed. The peculiarities of the semantics of verbs of sound prove once again that the Russian verb is distinguished by the exceptional complexity of its content, the variety of grammatical categories and forms, and the richness of paradigmatic and syntagmatic connections.

Т. А. ЛОЗКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ЭВАЛЮЦЫЯ ПАЧУЦЦА КАХАННЯ Ў ІНТЫМНАЙ ЛІРЫЦЫ А. РАЗАНАВА

У артыкуле разглядаецца інтымная лірыка А. Разанава. Сцвярджаецца, што вершы, прысвечаныя любоўнай тэматыцы, прадстаўлены абмежаванай колькасцю і сустракаюцца пераважна ў ранняй творчасці аўтара. Паказваецца, як адбываецца эвалюцыя поглядаў паэта ў разуменні пачуцця кахання, якое ў мастацка-філасофскай сістэме А. Разанава становіцца своеасаблівым духоўным арыенцірам.

У сучасным літаратуразнаўстве ў асобны тэматычны пласт вылучаюць інтымную лірыку, у якой акцэнт робіцца на асабістых праблемах і перажываннях лірычнага героя, яго стасунках з іншымі людзьмі і светам у цэлым. Слова “інтымны” (ад лац. *intimus*) азначае “глыбока асабісты, які датычыць аднаго або нямногіх” [1, с. 165]. Як пэўны пласт інтымная лірыка ўключае ў сябе любоўныя вершы – творы, прысвечаныя каханню і адпаведным узаемаадносінам паміж мужчынам і жанчынай. І хаця шмат хто з будучых творцаў судакранаецца з паэзіяй, пачынаючы з вершаў, выкліканых рамантычным пачуццём, А. Разанаў у гэтым плане, хутчэй, выключэнне. Так, адзін з першых вершаў вучня-старшакласніка вясковай школы называўся “Пошук” і вылучаўся філасафічнасцю – ужо тады юнака вабілі шляхі і пошукі, што стала сэнсавай дамінантай творчасці паэта:

А шлях раўнююцькі, быццам лісічкі,

Ляці –

Каб вецер у вушах!..

Як гэта лёгка памыліцца

і на чужых

пайсці шляхах [2, с. 6].

Разам з тым у дэбютнай кнізе А. Разанава “Адраджэнне” (якая па аўтарскай задуме мела назву “Адрачэнне”) сярод дваццаці пяці твораў усё ж былі змешчаны два прыклады любоўнай лірыкі. Верш “Безаглядна размінёмся”, імпульсам да напісання якога магла стаць сустрэча, што не мела працягу, мяжуе з філасофскай лірыкай і перацякае ў роздум пра жыццё, развагі пра значэнне чалавечага выбару:

Дні закруцяцца як вуллі, –

ці жылі, ці не жылі...

Можна шчасце прамінулі,

можна, долю абышлі [2, с. 15].

У творы “У вёсачцы – бог яе крые...” ўзнікае вобраз Марыі, імя якой прагучыць пазней яшчэ ў адным раннім вершы А. Разанава:

У вёсачцы –

бог яе крые! –

праз чорныя быльнягі

ходзіць мая Марыя

замужам за другім [2, с. 43].

У лірыцы А. Разанава канца 1960-х – пачатку 1970-х гадоў з’яўляецца яшчэ некалькі вершаў любоўнай тэматыкі. “Невыказаная балада” і “Смуткуе бярозавы гай...” – у адрозненне ад першых спроб інтымнай лірыкі, наіўных і паэтычна няхітрых, спрошчаных – вылучаюцца прыгожай і адметнай метафарычнасцю, праз якую дакладна перадаецца ўнутраны стан лірычнага героя: “*пялёсткі на тваіх губах – мой пацалунак*” [3, с. 35], “*ясені курчацца ў трансе*” [3, с. 36].

Паколькі інтымную лірыку прынята разглядаць праз супастаўленне з фактамі біяграфіі творцы, што дапамагае выявіць прататыпы паэтычных вобразаў, адзначым (нічога не сцвярджаючы), што пасля сканчэння Брэсцкага педагагічнага інстытута ў 1970 годзе малады А. Разанаў выкладаў у Кругельскай сярэдняй школе Камянецкага раёна. “Аляксандр Сцяпанавіч Разанаў прыйшоў да нас у школу настаўнікам па беларускай мове і літаратуры. Нестандартныя ўрокі, абсалютная цішыня ў класе – калі ён гаварыў, не слухаць было немагчыма”, – дзеліцца ўспамінамі ў інтэрв’ю газеце “Звязда” тады вучаніца, а пазней сужэніца паэта Галіна Мікалаеўна [4, с. 11]. У гэты час напісаны вершы А. Разанава “Каб не пакінуць успаміну...” і “Калі мы проста былі знаёмыя...”, абодва датуюцца 1971 годам. Мы не ведаем, каму прысвечаны гэтыя ўзоры любоўнай лірыкі, суадносяцца яны з часам напісання ці ўяўляюць рэфлексію адносна ўжо мінулых падзей... А вось у “Паэме раўнавагі”, якая выйшла ў зборніку “Каардынаты быцця” 1976 года, А. Разанаў паэтычна шыфруе імя дзяўчыны – “*вечер галініць і лучыць імёны*” – і нават прама ўказвае на яе асобу:

*У вёсцы... –
хто наказаў мне сюды вяртацца,
так доўга, так безнадзейна,
што ўжо цябе не застану?! –
у зялёна-жаноцкай вёсцы
расце дзяўчынка,
мая вучаніца... [5, с. 88].*

Яшчэ два вершы, напісаныя прыкладна ў гэты перыяд, наогул складана класіфікаваць паводле тэматычнага прынцыпу. “Усюды голас твой чуцён...” успрымаецца, на першы погляд, як прыклад уласцівай для А. Разанава філасофскай лірыкі. Аднак увесь твор нібы прасякнуты, па словах самога паэта, “недасягальным падтэкстам”. Першыя радкі абрываюцца шматкроп’ем, у наступных паэт нібы звяртаецца да жыцця (калі гэта ўвогуле зварот і калі пад “жыццём” маецца на ўвазе форма існавання матэрыі як гэтакая), пасля чаго гучыць просьба, якая, як і пачатковыя радкі, суадносіцца, хутчэй, з вобразам жанчыны:

*Усюды голас твой чуцён,
і паспляталіся галіны...
Не пакідай мяне,
жыццё,
і я нікога не пакіну.
Не забывай...
Любі...
Калі ж
скранецца значнасць дыялога –
мяне да існага наблізь,
яму вярні мяне самога [3, с. 57].*

Верш “Усплескі вады і вербаў...”, на наш погляд, будзе памылковым лічыць пейзажнай лірыкай. Твор напоўнены прыроднымі вобразамі (тут і вербы ля вады, і прасякнуты промнямі небасхіл, і пенныя рачныя бруі, і аблогі ў небе [3, с. 58]), але яны ўводзяцца ў тэкст для перадачы пэўнага эмацыянальнага стану, што ў сукупнасці з пыталымі сказамаі і нечаканымі высновамі дазваляе адносіць тэкст калі не да любоўнай, то да інтымнай лірыкі з філасофскім гучаннем:

*Засведчаныя,
маўчым.
Здранцвелае разуменне,
што іншае ўсё – прычым
і нашае ўсё – ўзаемна [3, с. 58].*

Прыклады інтымнай, і ў прыватнасці любоўнай лірыкі, сустракаюцца не толькі ў ранняй творчасці А. Разанава, якая ўяўляе сабой традыцыйныя вершы, але і ў створанай ім пазней аўтарскай жанравай форме – пункцірах (“Здасца, што ўсё ўжо было”, “Гукаю цябе

ў мінулым”, “Навокал праталіны” і інш). Сціслы аб’ём гэтых мініяцюр не стаў перашкодай для ўвасаблення паўнаты пачуцця. За чатырохрадкоўем ніжэй прыведзенага пункціра чытаецца гісторыя адносін, якая сёння ўжо належыць мінуламу і пакідае толькі шкадаванні пра страчаныя пачуцці:

*Навокал праталіны.
І толькі тую сцяжыну,
якой мы заўсёды хадзілі з табою,
не адпускае зіма [3, с. 80].*

Гаворачы пра любоўную лірыку А. Разанава і нешматлікую колькасць такіх вершаў у ягонай творчасці, неабходна разумець філасофскую сістэму аўтара, якая выпрацоўвалася на працягу жыцця і знайшла адлюстраванне ў паэзіі творцы, а таксама вызначыць месца ў гэтай сістэме такіх феноменаў, як каханне і любоў.

Яшчэ старажытныя грэчаскія філосафы вылучалі розныя віды кахання – ад палкага і нават маніякальнага да платанічнага і безумоўнага. З гэтых жа часоў да нас дайшоў міф (і яго розныя варыяцыі), выкладзены Платонам у дыялогу “Пір”, пра раздзяленне андрагінаў на дзве сутнасці. Гісторыя пра дзве палавінкі ў сваёй аснове не толькі рамантычная, але і драматычная, паколькі сцвярджае недастатковасць і непаўнавартаснасць асобнага чалавека. Згодна з міфам, пачуцця цэласнасці можна дасягнуць толькі праз уз’яднанне са сваім другім “я”, што скажае паняцце кахання. Прырода кахання пры такім падыходзе з’яўляецца эгаістычнай, таму што яно ўзнікае ад недахопу, унутранай недастатковасці і скіравана на тое, каб валодаць. Адзін з пункціраў А. Разанава добра ілюструе такі від узаемаадносін:

*Лужына.
Захапіла
жоўты кляновы ліст
і зашклілася лёдам:
е й н ы!.. [3, с. 121].*

Каханне, якое ідзе ад эга і абмяжоўваецца стасункамі паміж эга і эга, гэта толькі цень сапраўднага пачуцця любові, безумоўнага і ўсеабдымнага. Ідэя такой любові ў тым ці іншым выглядзе прысутнічае ў самых розных філасофскіх і рэлігійных вучэннях. Пра вышэйшы аспект любові разважаў Платон, адзначаючы, што гэты феномен звязаны з прыгажосцю і мудрасцю, вядзе да “сапраўднай дасканаласці” і даруе неўміручасць [6, с. 30]. Прынцыпы любові сцвярджаюцца ў хрысціянстве: у апошняй пропаведзі Хрыста гаворыцца не толькі пра чалавечую любоў, але і пра боскую, да праяўлення якой у адносінах адзін да аднаго павінны імкнуцца людзі.

Шлях ад кахання да любові палягае праз пераадоленне асабовасці. Сапраўдная любоў узнікае не ад недахопу, а ад паўнаты, таму яе вектар звернуты не да сябе, а ад сябе – яна распаўсюджваецца на ўсё адразу і прадстаўляе сабой не столькі пачуццё, скіраванае на канкрэтны аб’ект, колькі ўнутраны стан чалавека, які не вызначаецца знешнімі фактарамі. Гэты асаблівы стан душы можна выразіць наступным пункцірам А. Разанава:

*Сад адтуляюць плотам.
А ён усё роўна
цвіце для ўсіх [3, с. 103].*

Здольнасць чалавека любіць непарыўна звязана з яго духоўным сталеннем, да тэмы якога часта звяртаецца А. Разанаў у сваёй філасофскай лірыцы. У вершах паэта гучыць матыў абсалютнай сувязі ўсяго жывога, увасабляецца ідэя адзінства чалавецтва, якому належыць раскрыць у сабе боскі пачатак і спраўдзіцца ў якасці “сонцалюдзей”:

*На даляглядзе, у самым канцы пакручастай доўгай дарогі, – сонца,
а на дарозе, ва ўсю яе даўжыню, – мы, людзі...
Калі мы лічым адно аднаго па пальцах – нас шмат,
калі мы лічым адно аднаго па душах – нас мала:
нам яшчэ трэба ўбачыць у іншых сябе, у сабе – нябёсы, у нябёсах – сонца, а ў сонцы –
сонцалюдзей [3, с. 292].*

Такое асэнсаванне сутнасці чалавека пакідала ўсё менш месца каханню асабовасцяў з прыналежнай яму драмай, таму любоўная лірыка А. Разанава абмяжоўваецца невялікай колькасцю вершаў пераважна ранняга перыяду, а таксама знаходзіць увасабленне ў паэмах 70-х гадоў. Дарэчы, у “Паэме адпушчэння” паэт дае такое апісанне каханню:

*Як агнявіца чорная – каханне:
зняможса цела, перапаліць кроў,
аслепіць розум, прывідаў населіць
у сны,
а сны абярне ў рэчаіснасць...
І памяці пазбавіць, і замкне
у сферы без канца і без пачатку* [5, с. 31].

У далейшай творчасці А. Разанаў усё радзей звяртаецца да любоўнай тэматыкі. На прыкладзе гэтых больш позніх твораў бачна, што духоўныя інтэнцыі беларускага паэта суадносяцца з вышэйшымі аспектамі кахання – гэта пачуццё пазаасабовае, безумоўнае, усяленскае:

*На заінелым трамвайным акне
хтось напісаў:
“Я кахаю”.*
*Усе пазіраюць на свет
праз гэтыя словы* [3, с. 99].

Сам А. Разанаў у адным са сваіх інтэрв’ю так выказаўся пра суадносіны кахання і любові: “Каханне для мяне... Яно растворанае. Яно прысутнічае ва ўсім. Каханне тады набывае нейкі ўзор і вартасць, калі яно сумяшчаецца, супадае з такой з’явай, якая называецца любоў. Каханне – гэта калі блізка. Любоў – гэта калі прысутнічае ўся рэчаіснасць. У мяне гэтыя паняцці спалучаныя. Любоў, ведаеце, яна ўсё ўбірае ў сябе. Мы яшчэ, безумоўна, недастаткова любім, недастаткова здзяйсняем самі. Калі будзем любіць дастаткова, тады і будзем здзяйсняцца самі” [7, с. 7].

Такім чынам, інтымная лірыка А. Разанава прадстаўлена абмежаванай колькасцю любоўных вершаў, якія сустракаюцца пераважна ў ранняй творчасці паэта. Надалей тэма кахання ўсё болей набывае філасофскае гучанне, адбываецца эвалюцыя поглядаў паэта ў разуменні пачуцця ад асабовага да ўсеабдымнага. А. Разанаў звяртаецца да вышэйшых аспектаў кахання, здольнасць чалавека любіць звязвае з яго духоўным сталеннем.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Баханькоў, А. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / А. Баханькоў, І. Гайдукевіч, П. Шуба. – Мінск : Парадокс, 1998. – 414 с.
- 2 Разанаў, А. Адраджэнне. Вершы / А. Разанаў. – Мінск : Беларусь, 1970. – 48 с.
- 3 Разанаў, А. Танец з вужакамі : Выбранае / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 462 с.
- 4 Разанава, Г. “Вецер галініць і лучыць імены” : [гутарка / размаўляла Ларыса Цімошык] / Г. Разанава // Звязда. – 2022. – 6 снежня (№ 239). – С. 11.
- 5 Разанаў, А. Каардынаты быцця. Паэмы / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 1976. – 96 с.
- 6 Мир и Эрос : Антология философских текстов о любви / Ред. Р. Подольный. – М. : 1991. – 335 с.
- 7 Разанаў, А. Паэзія заўжды выходзіць за пэўныя межы... : [гутарка / запісала Аляксандра Кужэльная] / А. Разанаў // Літаратура і мастацтва. – 2021. – 10 верасня (№ 36). – С. 7.

The article examines the intimate lyrics of A. Ryazanov. It is argued that poems devoted to love themes are presented in a limited number and are found mainly in the author's early work. It shows how the poet's views evolve in understanding the feeling of love, which in the artistic and philosophical system of A. Ryazanov becomes a kind of spiritual reference point.

В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ, З. У. ШВЕДАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Францыска Скарыны”)

АГУЛЬНЫЯ АДЗІНКІ ДАКЛАДНАГА ВЫМЯРЭННЯ ЧАСУ ЯК АСНОВА ЁТВАРЭННЯ ЧАСАВЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

У артыкуле акцэнтуюцца ўвага на адборы адной групы лексем, што служаць для вымярэння пэўнага і найбольш дакладнага прамежку часу як асновы ётварэння фразеалагічных адзінак, якія, як правіла, выражаюць асэнсаванне і ўспрыманне часу носьбітамі беларускай мовы, непасрэдна звязаны і адлюстроўваюць розныя бакі жыцця чалавека і выступаюць часовай мерай усяго ў яго жыцці; да таго ж адзінкі другаснага ётварэння даюць якасную характарыстыку часу ўвогуле, пэўным часавым паказчыкам дзеянняў, яго прыкмет, выступаюць праваднікамі ўласцівай культуры беларусаў у вобразным прадстаўленні часу.

Развіццё лінгвістыкі ў наш час характарызуецца шматлікімі спробамі вучоных асэнсаваць традыцыйныя моўныя паняцці і з’явы з пазіцыі кагнітыўнага падыходу, агульнай антрапацэнтрычнай накіраванасці даследаванняў. І гэта асабліва заўважна ў фразеалогіі, дзе шматлікія канцэпты, рэпрэзентаваныя фразеалагічнымі адзінкамі, выклікаюць цікавасць і ўсё яшчэ чакаюць свайго вывучэння.

Адным з найбольш прыцягальных і мала даследаваных з’яўляецца канцэпт «час», а час, як вядома, лічыцца адной з універсальных і найбольш важных катэгорый жыцця чалавека, якое працякае ў часе, вымяраецца на аснове назіранняў за перыядычнымі паўтарамі розных працэсаў пэўнай часовай працягласці. У філасофіі час – гэта адна з асноўных, побач з прасторай, форм існавання матэрыяльных аб’ектаў і працэсаў (характарызуе дзейнасць іх быцця), якая выражае працягласць быцця і паслядоўнасць змены стану ўсіх матэрыяльных сістэм і працэсаў у свеце. Універсальнымі ўласцівасцямі часу з’яўляюцца даўжыня, непаўторнасць, неабходнасць, зменнасць, працягласць.

Аб’ектам аналізу ў межах артыкула абраны фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы, у складзе якіх зафіксаваны толькі лексемы з дакладным тэмпаральным значэннем, а асноўная мэта – выяўленне месца і ролі гэтых лексічных адзінак мовы, частотнасці іх ужывання ва ётварэнні фразеалагізмаў і частковае мадэляванне часовай карціны свету беларускай лінгвасупольнасці. Яны выдзелены з ліку самых розных і шматлікіх фразеалагічных адзінак-рэпрэзэнтантаў канцэпту «час» з тэмпаральнымі кампанентамі, якія складаюць разнастайны і колькасна прадстаўлены лексіка-семантычны пласт слоў, паколькі яны самыя розныя паводле пэўных паказчыкаў вымярэння часу і частотнасці ўжывання ў фразеалогіі. Гэта вымушае іх падзел на некалькі асобных груп, першую з якіх складаюць лексемы *век, год, месяц, тыдзень /нядзеля, дзень, гадзіна, час, мінута, секунда* як адзінкі для абазначэння найбольш дакладнага вымярэння часу ў свабодным іх выкарыстанні. Так, *век* – прамежак часу, роўны 100 гадам; *год* – прамежак часу, прыблізна роўны перыяду абароту Зямлі вакол Сонца; *месяц* – прамежак часу, блізкі да перыяду абароту Месяца вакол Зямлі, складаецца ад 28 да 31 дня; *тыдзень* – прамежак часу, роўны 7 дням; *дзень* – прамежак часу ад усходу да заходу Сонца; *гадзіна, час* – адзінка вымярэння часу, роўная 1/24 сутак, ці 60 мінутам; *мінута* – адзінка часу, роўная 60 секундам, і *секунда* – адзінка часу, роўная як эталонная 1/31556925,9747 долі трапічнага года.

Найбольшай частотнасцю ў фразеалогіі з ліку вызначаных лексем выдзяляецца лексема-кампанент *дзень*, якая ў складзе толькі літаратурнай фразеалогіі зафіксавана больш

як у трох дзясятках фразеалагічных адзінак беларускай мовы. Паколькі дзень як светлая частка сутак паміж усходам і заходам верхняга краю Сонца, то яго працягласць залежыць ад геаграфічнай шырыні месца. Лексема *дзень* у сучаснай беларускай літаратурнай мове з’яўляецца мнагазначнай адзінкай: 1) ‘частка сутак, час ад усходу і заходу сонца, ад раніцы да вечара’; 2) ‘суткі, прамежак часу ў 24 гадзіны’; 3) ‘дакладна вызначаны тэрмін, дата, прысвечаная якой-н. падзеі, святкавання чаго-н.’, а ў форме мн. л. *дні* – 4) ‘пэўны час, перыяд жыцця’ [7, с. 167], якія ўсе звязаны з абазначэннем адносна дакладнага перыяду часу.

Аналіз фразеалагізмаў з кампанентам *дзень*, якія дэталёва прааналізваны з боку інтэграцыі ў іх мовы і культуры і адносна якіх даецца “расшыфроўка іх культурнай інфармацыі” [4, с. 66], паказвае, што, за выключэннем толькі асобных фразеалагізмаў тыпу *абы дзень адбыць* ‘як папала, нядбала, без ахвоты’; *абы дзень да вечара* ‘як папала, нядбала, без ахвоты і старання (рабіць, працаваць і пад.)’ [3, т. 1, с. 374]; *днём з агнём* не знойдзеш, не знайсці; шукаць, пашукаць 1) ‘ніякім чынам, аніяк’ і 2) ‘з вялікімі цяжкасцямі, прыкладаючы значныя намаганні’ [3, т. 2, с. 383], усе астатнія фразеалагічныя адзінкі з гэтым кампанентам, хоць і ўтвораны і выкарыстоўваюцца для вобразнага абазначэння новых паняццяў, але ўключаюць такую дадатковую інфармацыю, якая мае дачыненне да часу, паколькі семантыка кожнай адзінкі звязана з часам у розных яго праяўленнях, ці амаль усе фразеалагізмы з гэтым кампанентам адносяцца да групы тэмпаральных адзінак беларускай мовы і рэпрэзентуюць канцэпт «час» як паводле сваёй семантыкі, так і паводле выкарыстання тэмпаральнага кампанента *дзень*. У прыватнасці, гэта новае найменне, напрыклад, сучаснасці (*сённяшні /сягонняшні дзень*), будучыні (*заўтрашні дзень*), мінулага (*учарашні дзень*), штодзённасці (*дзень ада дня; дзень пры дні; дзень у дзень*), цяжкага часу жыцця (*чорны дзень*) [3, т. 2, с. 374–375], хуткасці і паступовасці яго працякання (*гэтымі днямі; на <гэтых> днях; з дня на дзень; з дня ў дзень*), чагосьці актуальнага і важнага для чалавека ў пэўны час (*злова дня; на злобу дня*), аднаго з перыядаў жыцця чалавека (*на схіле дзён*) ці яго астатку (*дні злічаны*), крытычнай ацэнкі жыцця каго-небудзь (*жыць адным /сягонняшнім /сённяшнім днём*) і інш. [3, т. 2, с. 378–384].

Заўважым, што і ў дыялектнай фразеалогіі менавіта кампанент *дзень* – адзін з самых частотных з ліку слоў абранай лексіка-тэматычнай групы адзінак вымярэння часу. Вось толькі асобныя, але, зразумела, адметныя ад літаратурных фразеалагізмаў з гэтым кампанентам, якія складаюць амаль два дзясяткі адзінак, ці выяўляюць і тут высокую частотнасць кампанента *дзень*. І пры гэтым дыялектныя фразеалагічныя адзінкі ілюструюць яшчэ адну агульную прыкмету пры параўнанні з літаратурнымі: яны таксама вызначаюцца наяўнасцю часовага значэння (*дзень да вечара* ‘на працягу дня’; *дзень і ноч* ‘увесь час, пастаянна, на працягу сутак’; *на дзіль дзень* ‘да гэтага часу’; *як дзень белы, як дзень божны* ‘пастаянна, на працягу ўсяго дня’ [2, с. 170–171]; *тры дні да смерці* ‘зусім нядоўга (засталося да смерці каму-н.)’; *да дня* ‘ноччу, перад самай раніцай’; *на першых днях* ‘напачатку’ [2, с. 174]) ці ўключаюць часавы складнік семантычнага аб’ёму адзінак (*дзень добры* ‘этап вясельнага застолля, калі музыкі па заказе прысутных выконваюць мелодыі, песні, прысвечаныя маладым ці іншым вясельнікам’; *на сёмы дзень даходзіць* ‘хто-н. вельмі марудна, з цяжкасцю ўспрымае, асэнсоўвае што-н.’; *як дзень то добры дзень* ‘пастаянна, штодня прыходзіць’; *дні дзяржаць* ‘праводзіць час’ [2, с. 170]; *наш дзень, наш і век* ‘пра блізкі канец жыцця’; *на чорны дзень* ‘на цяжкую часіну’; *пра чорны дзень* ‘на непрадбачаны цяжкі час’; *не па днях, а па часах* ‘вельмі хутка (расці)’ [12, с. 149–150, 167].

Дзве другія адзінкі вымярэння часу ў складзе фразеалагізмаў-рэпрэзэнтантаў канцэпту «час» у абранай групе – век і час, якія, па-першае, напалову менш частотныя ў фразеалогіі беларусаў у параўнанні з лексемай *дзень*, па-другое, адрозніваюцца ад лексемы-кампанента *дзень* крыху меншай канкрэтызацыяй часовага значэння.

Так, лексема *век*, якая мае індаеўрапейскае паходжанне *вѣкъ* і пачаткова мела значэнне ‘сіла, здароўе’, з цягам часу пашырыла значэнне – 1) ‘вечнасць’; 2) ‘тысячагоддзе’; 3) ‘акрэслены перыяд часу, эпоха’; 4) ‘тэрмін, прамежак часу’; 5) ‘перыяд існавання каго-, чаго-н.,

жышце»; 6) 'час (неакрэслены)'; 7) 'узрост'; 8) 'калецтва'; 9) 'пастаянна, заўсёды'; 10) 'ніколі' [1, с. 43], а сёння ў сучаснай беларускай літаратурнай мове мае таксама разгалінаваную семантыку, звязаную з часам, толькі ўсё ж як адзінка з менш дакладнай мерай яго вымярэння, ці з больш абагуленым значэннем часу: *век* – 1) 'стагоддзе'; 2) 'жышце, перыяд існавання каго-, чаго-н.'; 3) 'перыяд, характэрны чым-н.; эпоха'; 4) 'вельмі доўгі час, усё жышце', а ў значэнні прыслоўя – 5) 'заўсёды, вечна' [6, с. 474].

Менавіта ўлік мінулага і сучаснага аб'ёму семантыкі слова *век* выяўляе прычыну яго адбору і даволі частотнага выкарыстання для ўтварэння фразеалагічных адзінак, што суадносяцца ў большасці з прыслоўем і вызначаюцца такімі асноўнымі значэннямі абагулена-абстрактнага характару прыкмет працякання часу, як 'заўсёды, назаўсёды' (*ад веку да веку; ва векі вякоў; век вечны /векі вечныя; век-вяком; з веку ў век; на векі вечныя; на векі вякоў; па век вечны*), 'спрадвеку' (*спакон вякоў /веку*), 'ніколі' (*па век вякоў*) [3, т. 1, с. 185–186].

У адзінкавых выпадках фразеалагічныя адзінкі называюць і характарызуюць працяглы час жыцця (*мафусаілаў век*) ці вобразна вызначаюць пачатак яго (*стаяць напроці свайго веку*) і, як відаць, даюць станоўчую ацэнку.

Дадаткова выяўлення адметныя фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *век* у дыялектных слоўніках фразеалагізмаў беларускай мовы ілюструюць заўважны ўжо паўтор кампанента *век* ці ўжыванне разам з аднакаранёвым яму словам як адметны прыём утварэння фразеалагічных адзінак, а яшчэ, што асабліва важна, захаванасць у новым значэнні фразеалагічных адзінак часавага паказчыка, часавага складніка інфармацыі адзінак з уласцівай ім характарыстыкай і ацэнкай, напрыклад: *з веку /вякоў 'заўсёды'; з веку да веку 'заўсёды'* [11, с. 257]; *век векаваць 'жыць усё жышце'* [11, с. 91]; *звекаваць век 'пражыць жышце, доўга пражыць'* [5, с. 103]; *век-векам 'заўсёды'; спакон веку 'спрадвеку, здаўна'* [2, с. 81]; *ад вякоў вечных 'з даўніх часоў, спрадвеку'; з вякоў 1) 'з даўніх часоў, спрадвеку' і 2) 'ніколі'* [2, с. 118].

Прыблізна тое ж характэрна і лексеме *час*, якая была ўтворана ад былога інфінітыва *чати* пры дапамозе суфікса *-сь* і ў старабеларускай мове мела значэнне 'час (наогул)', 'пара (сутак)', 'прамежак часу ў 60 мінут, які адлічваюць ад поўдня ці ад сярэдзіны ночы', а ў сучаснай беларускай мове ўжываецца як мнагазначная адзінка: 1) 'працягласць існавання ўсіх з'яў рэчаіснасці, якая вымяраецца вякамі, гадамі, гадзінамі, мінутамі і пад.' // 'мера працягласці ўсяго, што існуе ці адбываецца' // 'паслядоўная змена мінут, гадзін, дзён і пад.'; 2) 'больш-менш пэўны прамежак у паслядоўнай змене гадзін, дзён, гадоў і пад., у які што-н. адбываецца' // 'пара года, месяца, дня і пад.' // 'вольныя ад асноўнага занятку гадзіны, дні, якія можна прысвяціць якой-н. іншай справе'; 3) 'нейкі пэўны момант у паслядоўнай змене гадзін, дзён, гадоў і пад.'; 4) 'перыяд, эпоха, пэўная колькасць гадоў у жыцці чалавецтва, дзяржавы, народа і пад.'; 5) у *філасофіі* – 'усеагульная аб'ектыўная форма існавання матэрыі, якая праяўляецца ў працягласці і паслядоўнасці, неад'емна ад руху'; 6) у *лінгвістыцы* – 'форма дзеяслова, якая выражае адносіны дзеяння або стану да моманту гаворкі або якога-н. іншага моманту' [10, с. 303].

Аналіз семантыкі фразеалагізмаў з кампанентам *час* паказвае, што і тут большасць адзінак паводле свайго значэння ўтвораны для вобразнага абазначэння непастаянства пэўнай часовай прыкметы (*час-часом*), бліжэйшага наступства чаго-небудзь ці праз некаторы час (*з часу на час*), пасля таго, як што-небудзь адбылося ці здарылася або ўвогуле занадта позна (*па часе*) ці, наадварот, своєчасова (*на часе*), або ўвогуле часова (*да пары да часу*) [3, т. 2, с. 640–642]. А яшчэ гэта вобразныя найменні часу трыумфу чалавека (*зорная гадзіна / часіна / час*) [3, т. 1, с. 277], найменне і характарыстыка чалавека праз кароткі прамежак часу (*каліф / халіф на час* [3, т. 1, с. 542], *рыцар на час* [3, т. 2, с. 345]) ці часу паводзін чалавека ў пэўны час (*баль у часе чумы* [3, т. 1, с. 99]), рашэння на пэўнае дзеянне (*час не чакае; час прабіў /праб'е*) і інш. [3, т. 2, с. 641].

Такімі ж адзнакамі семантыкі, калі фразеалагізмы служаць для наймення, характарыстыкі і ацэнкі часу, ці з'яўляюцца часавымі адзінкамі паводле і кампанента і свайго значэння, выступаюць і дыялектныя фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы з кампанентам *час* і зрэдку з кампанентам *часіна*. Вось толькі асобныя прыклады: *бітый час* 'вельмі

доўга' [11, с. 62]; *неровен час* 'пра магчымасць нечаканай небяспекі' [12, с. 171]; *не ў доўгі час* 'хутка'; *за польскім часам* 'у перыяд з 1921 па 1939 гады, калі Заходняя Беларусь уваходзіла ў склад Польшчы'; *тым часам* 1) 'тады ж' і 2) *пабочн.* 'дарэчы, у сувязі са сказаным'; *на скорым часе* 'хутка, своечасова'; *у добры час сказаць* як *пабочн.* 'каб толькі і далей было гэтак жа добра; каб толькі не сурочыць, не прагаварыцца' [2, с. 564], *чорная часіна* 'бяда, скруха ў жыцці, цяжкі перыяд' [5, с. 299].

Фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *год* і *гадзіна* ілюструюць меншую частотнасць выкарыстання ў фразеалогіі для прадстаўлення і характарыстыкі часу, звязанага з гэтымі адзінкамі як абазначэннем яго прамежку ці працягласці: у "Слоўніку фразеалагізмаў" І. Я. Лепшава зафіксавана адпаведна па 10 фразеалагічных адзінак з кожным.

Так, лексема *год* у беларускай літаратурнай мове выкарыстоўваецца са значэннем: 1) 'прамежак часу з 1 студзеня, за які Зямля робіць адзін паварот вакол Сонца (уклучае ў сябе 365 ці 366 сутак, або 12 каляндарных месяцаў)'; 2) 'адрэзак часу ў 12 месяцаў, які адлічваецца ад якога-н. дня'; 3) *толькі мн.* 'ужываецца ў спалучэнні з парадкавым лічэбнікам для абазначэння дзесяцігоддзя'; 4) *толькі мн.* 'адрэзак часу ў некалькі год'; 5) *толькі мн.* 'узрост; перыяд, пара ў жыцці чалавека'; 6) 'адрэзак часу, на працягу якога планета робіць абарот вакол Сонца' [7, с. 66].

У складзе фразеалагічных адзінак лексема-кампанент *год* не поўнаасцю траціць сваё часовае значэнне, магчыма, таму ўсе фразеалагізмы без выключэння звязаны з паняццем часу. Пры гэтым адны з іх суадносяцца з прыслоўем і вызначаюць часавыя прыкметы дзеянняў, стану чалавека тыпу 'нядаўна' (*без году /-а тыдзень*), 'пастаянна' (*з году ў год*), 'рэдка' (*гады ў рады /рады ў гады*), яго ўзросту (*на старасці год*) або неадпаведнасці чалавека яму (*не па гадах*); другія фразеалагізмы суадносяцца з прыметнікам і даюць характарыстыку і ацэнку такім якасцям чалавека, як вопытнасць (*не першы год замужам*) ці, наадварот, нявопытнасць праз пэўны паказчык часу (*па маладосці <гадоў /год>*) або працягласці часу (*як /што год*); трэція суадносяцца з дзеясловам і вобразна вызначаюць сталенне чалавека (*уваходзіць /убірацца ў гады*) [3, т. 1, с. 315–316].

Дыялектныя фразеалагічныя адзінкі дапаўняюць адзначаныя паказчыкі і ілюструюць найперш адметныя структурныя тыпы і цікавыя вобразы, але ўсе яны таксама звязаны з паняццем часу, адлюстраваным у іх семантыцы: *адкасіць пад Новы год* 'аддзячыць невядома калі, а можа, і ніколі'; *выйсці з год* 'дажыць да ўзросту, калі ўжо складана выйсці замуж, ажаніцца'; *год на году* 'з цягам часу, паступова', *з малых год* 'з маленства'; *той год* 'летась'; *аднаго году* 'аднойчы' [2, с. 564].

Лексема *гадзіна* ў параўнанні з папярэднімі адзінкамі наймення часу ў беларускай мове вызначаецца як адзінка з дакладным часавым значэннем, так і адзінка з адноснай дакладнасцю, што і зафіксавана ў тлумачальным слоўніку як мнагазначнае слова: 1) 'адзінка вымярэння часу, якая раўняецца 1/24 сутак і складаецца з 60 мінут або 3600 секунд'; 2) 'адзінка часу ў 60 мінут, якая адлічваецца ад поўдня ці ад сярэдзіны ночы'; 3) 'прамежак часу, які адводзіцца на ўрок, лекцыю і займае з перапынкам 60 мінут'; 4) *з азначэннем* 'пэўны момант у жыцці чалавека; пара, час' // *толькі адз.* 'вызначаны, устаноўлены тэрмін' [7, с. 303]. І ўсе больш за дзесяць фразеалагічных адзінак, у складзе якіх зафіксавана лексема-кампанент *гадзіна*, служаць для вобразнага ўспрымання і ацэнкі пэўнага прамежку, перыяду часу ў жыцці чалавека. Так, напрыклад, толькі дзякуючы дабаўленню азначэння і абрання атрыбутыўных словазлучэнняў тыпу *бітая гадзіна* 'вельмі даўно', *зорная гадзіна /часіна /час* 'вялікі поспех, трыумф', *мёртвая гадзіна* 'час адпачынку пасля абеду (у бальніцы, санаторыі, піянерскім лагеры і пад.)', *шэрая /шарая гадзіна* 'час, калі пачынае цямнець, на стыку дня і ночы; прыцемак' [3, т. 1, с. 276–277] вобразна і дакладна названы пэўныя адрэзкі часу ў жыцці чалавека. Апошняя з названых фразеалагічных адзінак у гаворках Гродзеншчыны ў варыянце *шэрая гадзіна* вызначаецца яшчэ і другім значэннем – 'вельмі цяжкае, гаротнае жыццё. Пра пэўны прамежак часу', абазначаючы і характарызуючы больш працяглы часавы перыяд жыцця чалавека [2, с. 122]. З гэтым жа атрыбутыўным спалучэннем утворана яшчэ і дзеяслоўная фразеалагічная адзінка *святкаваць шарую гадзіну*, якая з яўнай доляй гумару

выкарыстоўваецца з наступнымі значэннямі: 1) ‘ціха сядзець без справы, чакаючы – на стыку дня і ночы – поўнага наступлення цемнаты, калі запаліцца святло’ і 2) ‘гультайнічаць, нічога не рабіць’ [Тамсама].

Адметнасць і тонкае назіранне чалавека выяўляе фразеалагічная адзінка *не па днях, а па гадзінах*, якая выкарыстоўваецца з абмежаванай валентнасцю (спалучаецца толькі з дзеясловамі *расці, развівацца, павялічвацца* і пад.) і дзе скарыстана супрацьпастаўленне дзвюх адзінак часу, дзякуючы чаму новы вобраз і выразнае абазначэнне інтэнсіўнасці праяўлення чаго-небудзь у часе – ‘вельмі хутка’ [3, т. 1, с. 384].

А вось фразеалагічная адзінка *ў час па чайнай лыжцы* са значэннем ‘вельмі марудна, павольна, не спяшаючыся (рабіць што-н.)’ [3, т. 1, с. 277] выклікае асацыяцыю з парцыённым прыёмам лекаў і маруднасцю іх дапамогі.

Найбольш дакладнымі адзінкамі вымярэння часу, а ў яго вымярэнні найменшымі, можна лічыць лексемы *мінута* і *секунда*, што відавочна найперш паводле іх семантыкі і яе аб’ёму, хоць, магчыма, гэта і паўплывала на значна меншую частотнасць іх выкарыстання пры ўтварэнні фразеалагічных адзінак.

Так, у сучаснай беларускай літаратурнай мове лексема *мінута* (ад лац. *minutes* – паменшаны, малы) мае два значэнні: 1) ‘адзінка часу, роўная шасцідзясятай частцы гадзіны, якая складаецца з 60 секунд’ і 2) *спец.* ‘адзінка вымярэння вугла і дугі, роўная 1/60 градуса, якая абазначаецца на пісьме значком’ [8, с. 160].

Адбор гэтай лексемы пры ўтварэнні фразеалагізмаў абумоўлены, відаць, не столькі дакладнасцю наймення часавага паказчыка, колькі яго мінімальнасцю, што і вызначаецца ў семантыцы вытворных фразеалагізмаў з гэтым кампанентам: *без пяці мінут* ‘амаль што (з’яўляецца кім-н.)’; *з мінуты на мінуту /з хвіліны на хвіліну* чакаць, павінен (можа) прыйсці, паказацца, быць і пад. ‘у самы бліжэйшы час’; *на <адну> мінуту /мінутку //на <адну> хвіліну /хвілінку* 1) ‘на вельмі кароткі час, зусім ненадоўга (выйсці, зайсці, змоўкнуць і пад.)’ і 2) ‘для вельмі кароткай размовы, паведамлення і пад. (клікаць, выклікаць і пад.)’; *мінута ў мінуту /хвіліна ў хвіліну* ‘абсалютна дакладна, у дакладна ўстаноўлены час’; *ні на <адну> мінуту /хвіліну* ‘зусім, нават на самы кароткі час (не забываць, не пакідаць і пад.)’; *ні мінуты /ні хвіліны* ‘ніколькі (не траціць часу, не марудзіць, не чакаць і пад.)’; *у <адну> мінуту /хвіліну* ‘зараз жа, вельмі хутка (зрабіць што-н.)’; *як адна мінула* ‘вельмі хутка, зусім непрыкметна (праляцець, прайсці)’ [3, т. 2, с. 43–44]. Як відаць, у складзе большасці фразеалагізмаў адзначаецца варыянтнасць выкарыстання лексем *мінута* і *хвіліна*, што абумоўлена блізкасцю іх значэння, параўн. *хвіліна* – ‘тое, што і мінуты (у 1 знач.)’; 2) ‘кароткі прамежак часу; момант, імгненне’ // ‘пэўны, чым-н. прыкметны прамежак часу’ [10, с. 189].

Тое ж ілюструюць і дыялектныя фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *мінута*: *за <адну> мінуту* ‘вельмі хутка, зараз жа, за кароткі час (зрабіць што-н.)’; *у <адну> мінуту* ‘вельмі хутка, умомант’; *ад мінуты* ‘вельмі часта’; *з мінуты на мінуту* ‘хутка, у найбліжэйшы час’; *прасветнай /прасветлай мінуты* няма ‘(зусім няма) вольнага часу’; *у мінуці* ‘вельмі хутка, умомант’ [2, с. 322–323]; *ету /сію мінуту /мінутачку /секунду /секундачку* ‘зараз, у гэты момант’ [11, с. 220]; *на мінуту /мінутку /мінутачку* ‘на вельмі кароткі час’ [12, с. 126].

Секунда (ад лац. *secunda division* – другое дзяленне) у беларускай літаратурнай мове выкарыстоўваецца як мнагазначная лексема: 1) ‘адзінка вымярэння часу, роўная 1/60 часткі мінуты’ // ‘вельмі кароткі адрэзак часу, імгненне’; 2) ‘адзінка вымярэння вуглоў, дуг, роўная 1/3600 градуса, якая на пісьме абазначаецца значком ”’; 3) ‘у музыцы – другая ступень дыятанічнай гамы, а таксама інтэрвал паміж двума суседнімі гукамі гэтай гамы’; 4) ‘другі інструмент і яго партыя ў аркестры’ [9, с. 109].

І выкарыстанне лексемы *секунда*, як і лексем *мінута* ці *хвіліна*, пры ўтварэнні фразеалагізмаў абавязана яе абазначэнню мінімальнага часавага адрэзку, толькі з яшчэ большым падкрэсліваннем кароткага часу, імгненнасці яго працякання: *з секунды на секунду* ‘ў самы бліжэйшы час’; *на <адну> секунду* ‘на вельмі кароткі час, зусім ненадоўга (выйсці, змоўкнуць, затрымацца і пад.)’; *ні на секунду* ‘нават на самы кароткі час’; *ні секунды*

‘нікольнікі (не траціць часу, не заставацца і пад.)’; *секунда ў секунду* ‘абсалютна дакладна, у дакладна ўстаноўлены час (адбываецца што-н.)’ [3, т. 2, с. 385]; *на секунду /секундачку* ‘на вельмі кароткі час’ [12, с. 135].

Апошнімі з ліку адзінак, якія вызначаюць найбольш дакладны прамежак часу пэўнай даўжыні, з’яўляюцца лексемы тыдзень і месяц. Лексема *тыдзень* у беларускай літаратурнай мове абазначае ‘адзінку вымярэння часу ад панядзелка да наступнай нядзелі ўключна’ // ‘адрэзак часу з сямі дзён, які адлічваецца з любога дня; сямідзённы тэрмін’ // ‘сямідзённы прамежак часу, вызначаны для правядзення якой-н. грамадзянскай работы, кампаніі’, ці нядзеля, – прамежак часу, які роўны 7 суткам’ [9, с. 561], а лексема *месяц* – 1) ‘планета, самая блізкая да Зямлі’ і 2) ‘дванаццатая частка астранамічнага года, у якой ад 28 да 31 дня’ [8, с. 141].

Працягласць часавых адрэзкаў, абазначаных лексэмамі тыдзень ці месяц, а яшчэ і неаднолькавага па колькасці дзён, як адносна месяца, ці ўліку тыдня ад любога дня паўплывала, як можна меркаваць, на абмежаванае выкарыстанне гэтых лексем пры ўтварэнні фразеалагізмаў. Гэта толькі адзін фразеалагізм з кампанентам *тыдзень* – *без году /-а тыдзень* 1) ‘зусім нядаўна, на працягу кароткага тэрміну (быць, працаваць, жыць і пад.)’; 2) ‘з невялікім стажам, з вельмі малым вопытам работы’ [3, т. 2, с. 540] або дыялектны *без году нядзеля* ‘зусім нядоўга, кароткі час’ [2, с. 147], дзе пад уплывам рускай мовы скарыстана лексема нядзеля. Гэта таксама адзін фразеалагізм, праўда, з ліку утвораных трох з кампанентам *месяц* – *мядовы месяц* 1) ‘пачатак сямейнага жыцця’; 2) ‘найлепшы час, перыяд росквіту чаго-н.’, які выяўляе часовае значэнне кампанента *месяц*, што і перададзена новай адзінцы, а два іншыя – *з неба /месяца зваліўся і як з месяца зваліўся* з агульным значэннем ‘не разумееш таго, што відавочна ўсім’ [3, т. 2, с. 540] – звязаны з найменнем планеты Месяц.

Такім чынам, фразеалагізмы з кампанентам-найменнем найбольш дакладнага вымярэння часу ў рознай яго працягласці, якімі абраны лексемы век, год, месяц, тыдзень /нядзеля, дзень, гадзіна, час, мінута, секунда, захоўваюць атрыманае часовае значэнне адпаведнага кампанента, толькі без дакладнасці яго вымярэння, і служаць вобразнаму найменню з’яў, паняццяў, прыкмет, уласцівасцей, дзеянняў, якія чалавек прадстаўляе ў часавым працяганні. Прааналізаваныя фразеалагічныя адзінкі з абранымі кампанентамі складаюць толькі частку, праўда, даволі значную (амаль паўтары сотні фразеалагізмаў) у рэпрэзентацыі канцэпту “час” у фразеалагічнай карціне свету беларусаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Еўтухоў, У. Д. Тэрміны часу ў беларускіх народных гаворках / У. Д. Еўтухоў // Беларуская мова. Міжвуз. зборнік. Вып. 7. – Мінск : Універсітэцкае, 1980. – С. 42–52.
- 2 Даніловіч, М. А. Фразеалагічны слоўнік гаворак Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2020. – 607 с.
- 3 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1 : А – Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; т. 2 : М – Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
- 4 Ляшчынская, В. А. Адлюстраванне часавых параметраў у беларускіх фразеалагізмах з кампанентам *дзень* / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава // Мова і культура: Традыцыі і сучаснасць: Да 100-годдзя з дня нараджэння прафесара У. В. Анічэнкі: зб. навук. артыкулаў. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2024. – С. 66–71.
- 5 Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : Выд. БДУ, 1972. – 320 с.
- 6 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5-ці т. Т. 1 : А – В / [Рэд. тома М. П. Лобан]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977. – 608 с.
- 7 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5-ці т. Т. 2 : Г – К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.

8 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 3: Л – П / [Рэд. тома П. М. Гапановіч]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.

9 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : У 5-ці т. Т. 5, кн. 1: С – У / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1984. – 608 с.

10 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 5, кн. 2 : У – Я / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск : “Бел. Сав. Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1982. – 663 с.

11 Юрчанка, Г. Ф. І коціца і валіцца. Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

12 Юрчанка, Г. Ф. І сячэ і паліць. Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 296 с.

The article focuses on the selection of one group of lexemes that serve to measure a specific and most accurate time interval as the basis for the formation of phraseological units, which, as a rule, express the understanding and perception of time by speakers of the Belarusian language, are directly related to and reflect various aspects of human life, and represent the temporal measure of everything in his life; in addition, units of secondary formation give a qualitative characteristic of time in general, certain time indicators of actions, its signs, act as conductors of the inherent culture of Belarusians in the figurative representation of time.

П. С. МАРОЗАВА

(г. Мінск, Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт)

ФЕНОМЕН ТРАСЯНКІ Ў СУЧАСНЫМ БЕЛАРУСКІМ ГРАМАДСТВЕ

У артыкуле разглядаецца эвалюцыя феномена трасянкi як крэалізаванай формы беларуска-рускага (руска-беларускага) маўлення. Абмяркоўваецца даследчыцкая база і гісторыя лінгвістычнага даследавання праблемы. Праводзіцца аналіз апытання сучаснай беларускай моладзі адносна станоўчага ці адмоўнага стаўлення да феномену трасянкi.

Сітуацыя руска-беларускага двухмоўя ў Беларусі з'яўляецца галоўнай прычынай, з якой у большасці беларусаў назіраецца немагчымасць размаўляць на “чыстай” беларускай (або нават рускай) мове. Гэта абумоўлена валоданнем абедзвюма мовамі з дзяцінства на розным узроўні і наяўнасцю пэўных моўных звычак у розных рэгіёнах Беларусі, якія ўплываюць на фарміраванне ідыялекту пэўнага чалавека. У выніку амаль кожны беларус, асабліва пры кантакце з людзьмі з іншых рэгіёнаў, заўважае ў сваім ці чужым маўленні элементы беларускай або рускай мовы (у залежнасці ад асноўнай мовы карыстання).

Кажучы пра несвядомае ўжыванне ў маўленні з'яў іншай мовы, мы звяртаемся да паняцця моўнай інтэрферэнцыі. Для беларусаў такой пастаяннай інтэрферэнцыяй з'яўляецца трасянка, своеасаблівы спектр, “мноства ідыялектаў, якія ўтрымліваюць у розных прапорцыях рысы беларускай і рускай моў” [2, с. 91]. Важна ўлічваць, што ў апошнія гады сярод беларусаў (асабліва беларускай моладзі) назіраецца агульны ўздым нацыянальнай самасвядомасці, які вядзе да зацікаўленасці ў вывучэнні беларускай мовы і пераходу да яе як да мовы штодзённага карыстання. Аднак, з прычыны перавагі рускай мовы ва ўсіх сферах жыцця і засваення яе ў якасці першай роднай мовы, пераход адбываецца не столькі на беларускую гутарковую мову, колькі на беларуска-рускае змешанае маўленне. Дадзеная акалічнасць абумоўлівае неабходнасць даследаванняў трасянкi, якія будуць базіравацца на сучасным успрыманні дадзенага феномена беларусамі. Адначасова з гэтым, пры сваёй актуальнасці акрэсленае пытанне вылучаецца складаным характарам з прычыны адсутнасці дакладнага азначэння лінгвістычнага дыяпазону трасянкi і вастрыні пытання захавання “чысціні” нацыянальнай мовы.

Мэтай дадзенага артыкула з'яўляецца вызначэнне актуальных спрэчных пытанняў па тэме на базе ўжо праведзеных лінгвістычных даследаванняў і выяўленне тэндэнцый моўнай эвалюцыі на аснове апытання сучаснай беларускай моладзі адносна станоўчага ці адмоўнага стаўлення да феномена трасянкi.

Лінгвістычнае вывучэнне трасянкi – адносна маладая з'ява, першыя публікацыі па дадзенай тэме з'явіліся толькі ў 1990-я гады. Шмат даследаванняў беларускіх лінгвістаў (напрыклад, Г. Цыхуна і Н. Мячкоўскай) былі стымуляваны разгортваннем альдэнбургскага праекта, які стаў грунтоўным даследаваннем у дадзенай вобласці на базе фактычнага матэрыялу [3, с. 72]. У артыкуле “Одиннадцать вопросов и ответов по поводу белорусской «трасянки»” [3] прыведзены ключавыя вывады па тэме, якія захапілі гістарычныя, лінгвістычныя і сацыялагічныя бакі пытання. Аднак у працэсе праекта не выпрацавана азначэнне паняцця трасянкi, а потым і агульную замену яго на паняцце беларуска-рускае змешанае маўленне, таму для яго ўласцівая пэўная ступень абстрактнасці [3, с. 74].

У дадзеным даследаванні мы ставім сваёй задачай перамясціць фокус з тэарэтычных пытанняў на рэальнае ўспрыманне трасянкi беларускай моладдзю. У ходзе даследавання было

праведзена анкетаванне, 93,4 % апытаных – беларусы ва ўзросце да 25 гадоў, абсалютная большасць карыстаецца рускай мовай у штодзённым жыцці (95 %). Аналіз вынікаў апытання дазволіў сфармуляваць тры ключавыя вывады.

1. Ужыванне трасянкі характэрна не толькі для жыхароў сельскай мясцовасці ці малаадукаваных людзей.

Гістарычна выкарыстанне трасянкі пашырылася ў пасляваенныя часы з прычыны міграцый вяскоўцаў у гарады: яны намагаліся такім чынам інтэгравацца ў гарадское грамадства, хаця і самі лічылі свае маўленне “некультурным”. Аднак зараз сітуацыя кардынальна змянілася, трасянка перастала быць вынікам спробы размаўляць па-руску. У сучасных рэаліях назіраецца зваротны феномен, звязаны з пераходам на беларускую мову прадстаўнікамі адукаванай гарадской моладзі, выхаванай у рускамоўных сем’ях. Па выніках апытання, апісанага ў працы К. Вулхайзера [5], працэнт ужывання ў штодзённым жыцці беларускай мовы (у якасці асноўнай) з украпваннямі рускай мовы або змешанай мовы значна вышэйшы, чым працэнт ужывання выключна беларускай мовы.

З агульнай колькасці апытаных 79,3% большую частку жыцця пражылі ў горадзе. Пры гэтым, 86,8 % рэспандэнтаў заўважаюць беларускія (рускія) элементы ў сваім маўленні, у чужым маўленні – 92,6 %. Гэта сведчыць пра тое, што трасянку можна сустрэць у маўленні людзей з любых рэгіёнаў і з любым узроўнем адукацыі. Як адзначае Г. Хентшэль, многія носьбіты змешанага маўлення могуць размаўляць на “чыстай” мове пры неабходнасці [3, с. 217]. Аднак, як мінімум на фанетычным узроўні, пэўныя рысы застаюцца невыкараняльнымі. Палова ўдзельнікаў апытання упэўненыя, што трасянка не ўплывае на магчымасць размаўляць па нормах мовы, аднак іншая палова лічыць, што трасянка негатыўна ўплывае на ўзровень валодання літаратурнай мовай. Негатыўны ўплыў сапраўды можа назірацца, калі асоба свядома спыняе вывучэнне норм мовы і вырашае дадаваць іншамоўныя элементы ў сваё маўленне для спрашчэння камунікацыі. Аднак такі працэс не адносіцца да трасянкі, паколькі даследчыкі зыходзяцца ў меркаванні, што трасянка – гэта несвядомае моўнае змяшэнне.

Калі ўсё ж казаць пра адрозненні ва ўжыванні трасянкі жыхарамі гарадоў, мястэчак, вёсак і г. д., можна адзначыць, што яны знаходзяцца на розных участках спектру. Жыхары гарадоў часцей размаўляюць на рускай мове, з адхіленняў маюць толькі ўжыванне ўнікальных беларускіх фанетычных з’яў, звязанае з устройствам моўнага апарату беларусаў. А ў жыхароў вёсак бывае цяжка вызначыць беларускую або рускую аснову маўлення, іхняя трасянка звычайна больш выразная, бо закранае розныя маўленчыя ўзроўні (фанетычныя, лексічныя, граматычныя).

2. Беларуская моладзь разыходзіцца ў меркаванні, што лічыць трасянкай.

59,5 % апытаных лічаць, што свядомае запазычанне слова пры захаванні ўсіх зыходных характарыстык (напрыклад, “У пакоі ляжыць ковёр”) таксама з’яўляецца трасянкай. Аднак вышэй ужо было адзначана, што да трасянкі, як выключнага выпадка моўнай інтэрферэнцыі, адносяцца толькі несвядомыя працэсы. Свядомыя запазычаныя з’яўляюцца прыкметай пераключэння кодаў.

Неспадзявана, але толькі 60,3 % акрэслілі, што да трасянкі адносіцца ўжыванне спрадвечна беларускіх гукаў у рускім маўленні і наадварот. Верагодна, 40 % рэспандэнтаў, што з’яўляецца даволі высокім працэнтам, лічаць змяшэнне на ўзроўні фанетыкі і фаналогіі асаблівасцю беларускага нацыялекту рускай мовы, а не вылучаюць яе як элемент трасянкі.

3. Канатацыя тэрміна трасянка паступова перастае быць адмоўнай.

Для 76,9 % апытаных тэрмін трасянка не ўтрымлівае негатыўнае адценне. Гэта сведчыць пра відавочнае змяненне сітуацыі ў параўнанні з мінулымі дзесяцігоддзямі. У 1990-я гады стан беларускай літаратурнай мовы савецкага перыяду быў жорстка раскрытыкаваны шматлікімі аўтарамі, якія лічылі трасянку сур’ёзнай абразай беларускай мовы (“знакамітая, жажлівая сваёй убогасцю “трасянка” (С. Законнікаў), “горшая “трасянка” (В. Скараход), “жудасная трасянка” (А. Казловіч) [4]).

У параўнанні з рускай і беларускай мовамі, так званымі “высокімі мовамі”, трасянка, як змешаны моўны прадукт, з’яўляецца “нізкай мовай”, нягледзячы на тое, што яе ўжо не лічаць негатыўнай з’явай. Больш за 80 % лічаць, што ў бытавой размове не трэба яе пазбягаць і выпраўляць, але трэба пазбягаць у афіцыйным маўленні.

77,7 % рэспандэнтаў выбралі, што лепш размаўляць на беларуска-рускай трасянцы, чым не размаўляць па-беларуску ўвогуле. Але, улічваючы вышэйапісаны працэнт рускамоўных беларусаў у дадзеным апытанні, аб’ектыўнасць такога адказу можа выклікаць сумненні. Бо адначасова з гэтым, больш за палову апытаных выказваюцца за тое, што шырока ўжывальныя элементы трасянке нельга дадаваць у норму беларускай мовы. Гэта пацвярджае ідэю, што для значнай часткі беларускай моладзі нацыянальная мова з’яўляецца недатыкальнай каштоўнасцю, якую нельга яшчэ больш насычаць русізмамі або з іншага боку, такі падыход можа прывесці да развіцця сур’ёзнага разыходжання паміж “закансерванай” літаратурнай мовай і гутаркавай, бо на дадзены момант паняцце трасянке лінгвісты адносяць толькі да вуснага маўлення.

Такім чынам, меркаванне звычайнай беларускай моладзі наконт пэўных пытанняў трасянке часткова разыходзіцца з усталяванымі ідэямі лінгвістаў. У пытаннях, звязаных з лінгвістычным азначэннем трасянке, гэта можа быць абумоўлена выключна інтуітыўным разуменнем з’явы. Сярэднестатыстычны чалавек не паглыбляецца ў такія працэсы, як інтэрферэнцыя, кантамінацыя, пераклучэнне ці змяшэнне кодаў, а выбірае адпаведна свайму вопыту і адчуванням. Аднак вынікі пытанняў на ўласнае меркаванне ілюструюць значна больш нейтральнае стаўленне беларускай моладзі да трасянке і прызнанне яе лепшым варыянтам, чым неўжыванне беларускай мовы ўвогуле. Гэта значны прагрэс у параўнанні з сітуацыяй 1990-х гадоў, але моўнае становішча ў Беларусі пры такой тэндэнцыі становіцца больш няпэўным. Паколькі трасянка з’яўляецца спектрам і сукупнасцю ідыялектаў, вызначыць, якія з’явы трэба нармалізаваць, вельмі цяжка. Але беларуская мова з самага пачатку свайго існавання знаходзілася ў стане дынамікі пад уплывам моў суседніх народаў, таму гэтая мажлівасць не выключаецца. Гэтак жа пад уплыў можа трапіць літаратурны беларускі нацыялект рускай мовы, калі працэс русіфікацыі ў беларускім грамадстве будзе пашырацца.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Запрудский, С. Н. Некоторые проблемные вопросы изучения трасянки: по итогам ольденбургского проекта. // Журнал Белорусского государственного университета. Филология. – Минск : БГУ, 2022. – № 1. – С. 70–92.

2 Мячкоўская, Н. Б. Трасянка ў кантынууме беларуска-рускіх ідыялектаў: хто і калі размаўляе на трасянцы? // Веснік БДУ. – Мінск : БДУ, 2007. – Серыя 4, № 1. – С. 91–97.

3 Хентшель, Г. Одиннадцать вопросов и ответов по поводу белорусской «трасянки» / Г. Хентшель // Русский язык в научном освещении. – 2017. – № 1 (33). – С. 209–250.

4 Цыхун, Г. А. Крэалізаваны прадукт : Трасянка як аб’ект лінгвістычнага даследавання [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://prajdzisvet.org/mova/12-krealizavany-pradukt-trasianka-jak-abiekt-linhvistychnaha-dasliedavannia.html>. – Дата доступу: 15.10.2024.

5 Woolhiser, C. New speakers of Belarusian: Metalinguistic discourse, social identity, and language use // American contributions to the 15th International congress of Slavists / D. M. Bethea, C. Y. Bethin. – Minsk, 2013. – P. 63–115.

The article reveals the evolution of trasiianka (a creolized Belarussian-Russian or Russian-Belarussian mixed language). The topic’s research base and the history of problem’s linguistic research are also considered. The article analyses the results of a poll of modern Belarussian youth regarding positive or negative attitudes towards the phenomenon of trasiianka.

А. А. МЕЛЬНИКАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ТРОПЫ МЕТАФАРЫЧНАГА ТЫПУ ЯК СРОДКІ ЭКСПРЭСІВІЗАЦЫІ ПАЭТЫЧНАГА ДЫСКУРСУ М. БАГДАНОВІЧА

Артыкул прысвечаны апісанню моўных сродкаў выяўленчай выразнасці і экспрэсівізацыі паэтычнага дыскурсу Максіма Багдановіча. У сістэме выяўленча-выразных трапеічных сродкаў метафарычнага мадэлявання ў паэтычных творах беларускага класіка разглядаюцца метафары, параўнанні і эпітэты, апісваюцца іх тыпы і віды, вызначаецца іх стылістычная роля ў стварэнні вобразнасці і выразнасці вершаваных тэкстаў. У артыкуле прыводзяцца прыклады са зборніка М. Багдановіча “Вянок”.

Паэтычны твор – гэта гарманічнае адзінства формы і зместу. І ў складзе гэтага адзінага цэлага словы і выразы могуць набываць разнастайныя экспрэсіўныя адценні, можа змяняцца іх сэнсавая структура. “Майстэрства пісьменніка заключаецца ў тым, каб адчуць і выявіць кантэкстуальныя магчымасці слова, накіраваць іх у пэўным стылявым кірунку. У мастацкім творы слова са звычайнай простаай назвай можа пераўтварыцца ў слова-вобраз і пачынае выражаць новы, непаўторны мастацкі вобраз” [1, с. 138].

Метафара як сродак стварэння выяўленчай выразнасці, адыгрывае істотную ролю ў стварэнні слоўнай вобразнасці паэзіі шляхам унясення ў кантэкст новых поглядаў на навакольны свет, элементаў нечаканасці. Гэты лексічна-семантычны сродак, заснаваны на падабенстве прадметаў, што значыць цесную сувязь з параўнаннем. Аднак, у адрозненне ад параўнання, метафара патрабуе разгадкі, дэкадзіравання, расшыфравання для поўнага разумення ідэі твора.

Метафара займае галоўнае месца ў паэтычным дыскурсе Максіма Багдановіча, яна дазваляе ў кароткай форме стварыць ёмісты вобраз, заснаваны на вобразных асацыяцыях. Метафара (ад грэч. *metaphora* – перанясенне) – ужыванне слова ці выразу ў пераносным значэнні праз супастаўленне пэўнай з’явы ці прадмета з іншай з’явай ці прадметам на аснове агульных для іх адзнак і ўласцівасцей [2, с. 44–45].

Метафара насычае паэтычную мову М. Багдановіча, робіць яе больш выразнай і прыгожай. Яна аперыруе значэннямі слоў у парадэгме, звязвае іх іерархічнымі адносінамі, займае вертыкальны рад, адкуль выбіраюцца значэнні слоў. Метафара ўказвае на ўнутранае падабенства, адлюстроўвае пэўныя якасці і характарыстыкі прадметаў, а таксама іх функцыю.

У аснову метафарызацыі можа быць пакладзена падабенства самых розных прымет прадметаў: колеру, формы, аб’ёму, прызначэння. Найбольш часта ў паэзіі М. Багдановіча выкарыстоўваецца такая разнавіднасць метафары, як персаніфікацыя.

Персаніфікацыя, увасабленне – троп, які заключаецца ў наданні неадусаўлёным прадметам і з’явам дзеянняў і ўласцівасцей чалавека: “Напілося сонцэ са крыніц сцюдзёных, Усыцягнуло ў вышу з іх вадү як пар; І ўзляцеўшы шпарка па праменьнях тонкіх, Пар зрабіўся сьлічнай чэрадою хмар” [3]; “Упалі з грудзей Пана Бога, Парваўшыся, пацеркі зор. Яны раскаціліся ў небі, Усыпалі сіні прастор І стуль так маркотна і пільна На край мой радзімы глядзяць... Што-ж яны, ясныя, бачуць? Чаго ўсё дрыжаць і дрыжаць?” [3].

Паводле характару аб’ектаў, на аснове якіх адбываецца перанос, у аснове персаніфікацыі ляжыць тып метафары “нежывому – жывое” – перанос уласцівасцей чалавека на прадметы, з’явы прыроды і адцягненныя паняцці: “Ад сьпекі пышуць дахі і асфальт, На вуліцы ўёцца пыл і груканіць хурманка, “Каробушку” пая дзіцячы алыт І надрываецца абрыдлая шарманка” [3].

Персаніфікацыя заснавана на метафарычным выкарыстанні дзеясловаў, калі з’явам прыроды прыпісваюцца фізічная, маўленчая, фізіялагічная, пачуццёвая або псіхічная, разумовая дзейнасць чалавека [2, с. 58]: “У бубны дахаў вецер б’е, Грыміць на ім, зьвініць, няе. Дробны дождж сячэ, ліецца” [3].

Метафары ў вершах М. Багдановіча паводле часцінамоўнай прыналежнасці падзяляюцца на:

– прэдыкатыўныя: “Плесьня каля бярэгоў іржавых Саматканым поясом ідзе” [3]; “І аб чым шэпаціць галасок вецера Што з’яе-дрыжыць на лісьцёх лазьняка” [3]; “А за сьцяной сьмяецца поле, З’яе неба з-за вакна – І думкі мкнуцца мімаволі Туды, дзе расьцівіла весна” [3];

– субстантыўныя: “Не бачыш, што глядзіцца сонцэ Ў люстэрка — месяц залаты?” [3];

– адвербіяльныя: “Вецер злосна ў хату рвецца, У полі стогнам аддаецца, Стукне ў дзьверы і вакно” [3]; “Калі патроху чырванелі Чаромха, ліпа, стройны клён, А гнёзды змрочныя варон Між голага галья чарнелі” [3].

Даволі часта ў метафарызацыі паэтычнага кантэксту ўдзельнічае цэлая сістэма выяўленча-выразных трапеічных сродкаў – метафара, эпітэт, параўнанне.

Параўнанне – прыпадабненне аднаго прадмета да другога на аснове іх агульнай прыметы з мэтай узмацнення выразнасці яго характарыстыкі. Параўнанні з’яўляюцца адным з самых пашыраных сродкаў маўленчай канкрэтызацыі, якія выдзяляюць, падкрэсліваюць як пастаянныя, устойлівыя, істотныя прыкметы прадметаў, так і іх часовыя, неістотныя адзнакі [4, с. 64]. З дапамогай параўнання пісьменнік можа стварыць паэтычны малюнак, які будзе вылучацца мастацкай жывапіснасцю, нагляднасцю, дакладнасцю.

У вершаваных творах М. Багдановіча даволі часта параўнанне выступае ў якасці сродку вобразнай характарыстыкі, яно дапамагае зрабіць паэтычны малюнак па-мастацку дакладным.

А. П. Квяткоўскі выдзяляе параўнанне з сістэмы ўсіх выяўленча-выразных сродкаў і адзначае, што “параўнанне – вобразны выраз, пабудаваны на супастаўленні двух прадметаў, паняццяў або станаў, якія валодаюць агульнай прыкметай, за кошт якой узмацняецца мастацкае значэнне першага прадмета. <...> У параўнанні – вытокі паэтычнага вобраза” [5, с. 280].

Паводле вызначэння А. М. Весаюўскага, супастаўленне пры параўнанні звычайна ідзе “па катэгорыях дзеяння, прадметаў і якасцей” [6, с. 32].

Параўнанні надзвычай разнастайныя як па семантыцы, так і па структуры.

У адрозненне ад метафары, параўнанне заўсёды мае два члены: у ім называюцца абодва супастаўляемыя прадметы (з’явы, прыкметы, дзеянні). Параўнанні выражаюцца:

– формай творнага склону назоўнікаў: “За сьцяной запевае завея, Сумна бомамі у полі зьвініць” [3];

– формай ступені параўнання прыметніка або прыслоўя: “Грыміць на ім, зьвініць, няе І спеў ліецца ўсё мацней” [3];

– параўнальнымі зваротамі са злучнікамі *як, нібы, быццам, як быццам* і інш.: “Зялёны, бытцым лёд, халодны небасхіл” [3];

– пры дапамозе слоў падобны на, гэта: “Чуеш гул? – Гэта сумны, маркотны лясун Пачынае няголасна граць” [3].

Канструкцыі “*быццам + назоўнік*” могуць мець пры сабе і іншыя лексічныя адзінкі, што выступаюць у ролі дапасаваных ці недапасаваных азначэнняў або прамых ці ўскосных дапаўненняў у адносінах да апошняга: “Бытцым тысячы, крэпка нацягнутых, струн, Тонкаствольныя сосны звіняць” [3]; “Зялёны, бытцым лёд, халодны небасхіл” [3]; “Сэрцы цвёрдыя бытцым с каменя” [3].

Параўнанні, як і эпітэты, выкарыстоўваюцца ў тэксце з мэтай узмацнення яго маляўнічасці і вобразнасці, стварэння больш яркіх, выразных вобразаў і вылучэння, падкрэслівання якіх-небудзь істотных прыкмет адлюстроўваемых прадметаў або з’яў, а таксама з мэтай выражэння аўтарскіх ацэнак і эмоцый. Надаюць тэксту вобразнасць, эмацыянальнасць,

выразнасць, робяць адцягненныя паняцці “бачнымі” і канкрэтнымі, з’яўляюцца сродкам характарыстыкі прадмета або асобы. Параўнанні з’яўляюцца сродкам, здольным перадаваць псіхалагічны стан чалавека, даваць дадатную або адмоўную характарыстыку асобе, прадмету.

Эпітэт – (грэч. *epithon* “прыдатак”) вобразнае азначэнне прадмета або з’явы, якое адрозніваецца ад звычайнага азначэнням пераносным сэнсам і экспрэсіўнай функцыяй. Усе эпітэты як яркія азначэнні накіраваны на ўзмацненне выразнасці вобразаў адлюстраваных прадметаў або з’яў, на вылучэнне іх найбольш істотных прыкмет [4, с. 72].

У навуковай літаратуры эпітэты падзяляюцца на: агульнамоўныя, індывідуальна-аўтарскія, народнапаэтычныя (пастаянныя, сталыя) – словазлучэнні з імі набылі сталы характар [2, с. 56–57]. У творах М. Багдановіча выкарыстоўваюцца, як правіла, індывідуальна-аўтарскія эпітэты, выражаныя прыметнікамі, якія часцей за ўсё называюць фізічныя ўласцівасці пэўных з’яў прыроды або жывых істот.

Эпітэты ў паэтычным дыскурсе М. Багдановіча могуць:

– узмацняць, падкрэсліваць якія-небудзь характэрныя прыкметы прадметаў: “*Так здаецца у змроку ночы цёмным і народ мой родны, Бедны і нешчасны*” [3];

– удакладняць адметныя прыкметы прадмета (форму, колер, велічыню, якасць): “*Загарэліся пацеркі мілых Жоўта-чырвоных агнёў*” [3];

– ствараць кантрасныя па сэнсе спалучэнні слоў і служыць асновай стварэння аксюмарана: “*Над збожжэм убогім Вецер гуляе на волі*” [3];

– перадаваць адносіны аўтара да вобраза, выяўляць аўтарскую ацэнку і аўтарскае ўспрыманне з’явы: “*Перэчытаў рады кірыліцы прыгожай, І воску з ладанам прыемны пах пачуў*” [3].

Да эпітэтаў адносяцца азначэнні, якія часцей за ўсё выражаюцца прыметнікамі: “*Месяц белы заплаканы сьвеціць, Агледае бахматые зоркі, Цягне з возера срэбныя сеці*” [3].

Эпітэты могуць таксама выражацца назоўнікамі, якія выступаюць у якасці прыдаткаў або выказнікаў, якія даюць вобразную характарыстыку прадмету: “*Добрай ночы, зара-зараніца!*” [3];

прыслоўямі, якія выступаюць у ролі акалічнасцей: “*Ўжо хутка будзе ноч і першая звезда*” [3];

дзеепрыслоўямі: “*Да рэчкі лечуцы, ўзяцеў Між імі марай белы лунь*” [3];

дзеепрыметнікамі і дзеепрыметнымі зваротамі: “*Увесь зачараваны ёй, Скланіўся я душой маёй*” [3].

Эпітэт дапамагае дакладна і ўсебакова ахарактарызаваць пэўны прадмет, ці з’яву вылучыць і апісаць іх найбольш істотныя індывідуальныя рысы [4, с. 72]: “*І грозны вечэра пажар Пылаў між бұра-шызых хмар*” [3]; “*Месяц белы заплаканы сьвеціць, Агледае бахматые зоркі, Цягне з возера срэбныя сеці*” [3].

Найбольшай экспрэсіўнасцю вылучаюцца эпітэты, якія выступаюць у пераносным значэнні, яны маюць назву – метафарычныя. Метафарычны эпітэт – гэта своеасаблівая форма выражэння метафары. Як і метафара, ён мае наступныя заканамернасці: адцягненасць, падабенства і канкрэтызацыя: “*У іх русалкі заблуталі косы, – Рвуць і блутаюць срэбныя ніці*” [3].

Такім чынам, эпітэты паводле сваёй ролі ў паэтычнай мове Максіма Багдановіча падзяляюцца на паясняльныя і метафарычныя. Паводле граматычнага выражэння яны разнастайныя, могуць быць выражаны прыметнікамі ці з паясняльным словам назоўнікам. У паэзіі М. Багдановіча яны семантычна двухпланавыя, спалучаюць у сабе два моўныя вобразныя сродкі – метафару і эпітэт. Пераважная большасць такіх эпітэтаў з’яўляюцца індывідуальна-аўтарскімі (аказіянальнымі). Яны здзіўляюць сваёй вобразнасцю, паэтычнасцю. Таксама аўтар выкарыстоўвае агульнамоўныя эпітэты, якія вылучаюць характэрную рысу ці прымету прадмета, з’явы, ацэньваюць, выклікаюць эмацыянальнае ўспрыняцце.

У выніку аналізу вершаў Максіма Багдановіча можна зрабіць выснову, што метафара, эпітэт і параўнанне, якія ўдзельнічаюць у метафарычным мадэляванні зместу яго твораў, з’яўляюцца самымі пашыранымі тропамі стварэння экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі.

Асноўнай адметнасцю паэтычнага дыскурсу М. Багдановіча з'яўляецца вобразная форма адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці, выяўленчая выразнасць, суб'ектыўная ацэначнасць і эмацыйнасць аповеду. Выразнасць узмацняе выяўленчасць выражэння думкі аўтара і яго ўздзеянне на адрасата.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Каўрус, А. А. Стылістыка беларускай мовы: Дапаможнік для настаўніка. – 2-е выд., перапрац. / А. А. Каўрус. – Мінск: Нар. асвета, 1987. – 184 с.
- 2 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск : Выш. школа, 1979. – 320 с.
- 3 Вершы, Максім Багдановіч [Электронны ресурс]. Рэжым доступу: https://knihi.com/Maksim_Bahdanovic. – Дата доступа: 02.11.2024.
- 4 Станкевіч, А. А. Лінгвістычны аналіз тэксту: вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч ; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Францыска Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 198 с.
- 5 Квятковский, А. П. Поэтический словарь / А. П. Квятковский. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 376 с.
- 6 Веселовский, А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М. : Высш. школа, 1989. – 404 с.

The article is devoted to the description of linguistic means of visual expressiveness and expressivization of Maxim Bogdanovich's poetic discourse. In the system of figurative and expressive tropeic means of metaphorical modeling in the poetic works of the Belarusian classic metaphors, comparisons and epithets are considered, their types are described, their stylistic role in creating imagery and expressiveness of poetic texts is determined. The article provides examples from the collection of M. Bogdanovich "A wreath".

А. М. МЕЛЬНИКАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Францыска Скарыны”)

МАРАЛЬНЫЯ МАКСІМЫ МАРЫІ ВАЙЦЯШОНАК

У артыкуле асэнсоўваецца маральны патэнцыял твораў Марыі Вайцяшонак. Указваецца, што пісьменніца імкнецца актуалізаваць такія паняцці, як *дом*, *сям’я*, *каханне*, *любоў*. Гераіню Марыі Вайцяшонак вылучае арганічная ўнутраная гармонія і глыбокае сардэчнае сузіранне, натуральнае спавяданне хрысціянскіх каштоўнасцей. Пісьменніцы дадзена асаблівая здольнасць адчування, перажывання Быцця ў яго сапраўднасці.

Сёння адным з самых актуальных у гуманітарнай сферы з’яўляецца вывучэнне аксіялагічнай праблематыкі – пэўнай сістэмы каштоўнасцей, светапоглядных і маральна-этычных арыенціраў. У гэтым плане надзвычай удзячная глеба – творы Марыі Вайцяшонак. Пісьменніца – аўтар кнігі нарысаў “Сярод блізкіх людзей”, зборнікаў прозы “Жанчына перад люстэркам”, “Сад нявіннасці”, “Кола”, “Альбом для цёткі Марылі”, кнігі для дзяцей “Каму расказваюць казкі на два вушкі”, зборнікаў вершаў “Серпень”, “Асадніца”, “Сонцаварот”, “Гняздо агню”, “Тварам да зімы”. Творы Марыі Вайцяшонак прыкметна вылучаюцца на фоне сучаснай беларускай літаратуры. Ім уласціва адкрытасць, шчырасць, сцвярджэнне маральна-этычных максім, якія ў штодзённым мітуслівым жыцці часта адыходзяць на другі план, але якія з’яўляюцца базавымі, асноўнымі.

Словы Марыі Вайцяшонак: “У яе толькі васьм гэта кавалак зямлі пад нагамі, яго трэба ўрабляць, як сад у вёсцы” [1, с. 174] – жыццёвае і творчае крэда пісьменніцы. “Урабляць” – значыць упрыгожваць, рабіць лепшай як тую жыццёвую прастору, у якой існуеш, так і ачалавечваць свет, людзей. Прыгадваюцца вядомыя словы Вальтэра: “Будзем садзіць сад”. Нездарма адно з апавяданняў пісьменніцы мае назву “Рэлігія саду”: “Я бачу работу, чую яе, мяне амаль клічуць да сябе – голас саду, ен патрабавальны. І калі што не ў парадку, у мяне ў самой збіваецца пульс. Сад квітнее. Сад пануе – я слугую яму” [2, с. 323]. У апавяданні “Дом вокнамі ў сад” сустракаем такія высновы: “Трэба жыць, трэба зрушыць ейны “каўчэг” пасярод маркотнага разводдзя бульбоўніка, уратаваць кожную зёлку, салодкую яблыню дзеля Спаса, кожны зярнюк заводнай кветкі. Хіба не чулі, што Бог пасе коней апакаліпсіса там, дзе раскашуе дзікая трава...” [1, с. 171].

Свет для пісьменніцы – Дом Госпада, адсюль і адпаведная этыка паводзін. Гераіня М. Вайцяшонак не толькі ўпарадкавала ўласны дом, яна імкнецца ўпарадкаваць свет вакол сябе: “Сёстры будавалі дом самі, адрамантаваўшы старую сялянскую хату, і пільна вартавалі ўсіх, хто сяліўся побач: ластаўчына гняздо, шпакоў, нават злодзейку сароку на дзічцы. І кветкі, тут кожная кветка дабывала да пары, красавала на сваім карані, спяліла семя” (“Ханна Мурза”) [1, с. 119]. Вобраз Саду – скразны ў творах пісьменніцы. Сад – сімвал упарадкаванасці, апрацаванасці, уладкаванасці прасторы, своеасаблівая мадэль Сусвету. Дз. Ліхачоў пісаў: “Сад – аналаг Бібліі, таму што і сам Сусвет – гэта матэрыялізаваная Біблія” [3, с. 19].

Адсюль вынікае і імкненне пісьменніцы вярнуць каштоўнасць такім паняццям, як *дом*, *сям’я*. У Марыі Вайцяшонак *Дом* – з вялікай літары. Пісьменніца па-філасофску глыбока і разам з тым дакладна называе дом “Храмам Быцця”. Таму ў яе такая колькасць апавяданняў, дзе ў назве гучыць слова *дом*: “Купіць дом у Італіі”, “Дом вокнамі ў сад”, “Дом на захадзе дня”, “Дом над лесам”. Дом – цяпло, абарона, утульнасць, еднасць, крэўнасць. Гаспадыню ж дому пісьменніца называе “служыцелькай свайго Храму Быцця”.

Гераіня М. Вайцяшонак адчувае глыбокую ўкарэненасць ў роднае: “Гэтыя твары... Па іх я жыла, як па аракуле, і далёка адсюль вызначала сваіх прыяцеляў, сяброў па родных позірках, і давярала толькі падабенству. Лавіла па свеце інтанацыю іхніх галасоў і толькі тады адзывалася” (“Мы з аднаго поля”) [1, с. 30]. Письменніца пераконвае, як важна захоўваць сваё, роднае, інакш – страта сябе, сваёй сутнасці: “Свет вельмі вялікі, жыццё ўтрапёна кароткае, навошта прывучацца да чужога дому, навошта спробы палюбіць яго” [1, с. 31–32]. Адсюль і стаўленне письменніцы да мовы, да стагоддзямі ўсталяваных звычайў, якія з’яўляюцца нашым абярогам. Без іх мы, па словах М. Вайцяшонак, “нічым не захінёныя, не абароненыя...” (“Чорны саган”) [1, с. 210]. Паказальная назва аднаго з апавяданняў – “Знакі на далонях”. Гэта знакі крэўнасці, роднасці.

Письменніца дадзена асабліва здольнасць адчуваць быццё ў яго сапраўднасці: “Толькі быццам дазволена табе выпадкова пачуць шчырую гаворку паміж небам і зямлёю” [1, с. 142]. Адсюль і боль ад вынішчэння жывога: “Усюды, як на тое, дурныя знакі нічогага чалавека, быццам ён, гэты чалавек, і не тутэйшы, і наогул – не жылец” (“Ханна Мурза”) [1, с. 122]. Таму гераіня Марыі Вайцяшонак такая чуйная да ўсяго, найперш безабаронных, ці то да сіратаў, ці то да жывёл, птушак (“Ханна Мурза”, “Коні”).

Сваімі творамі письменніца пасылае ў свет імпульсы сапраўднага быцця, радасці няспешнага быцця: “Цяпер я вылечылася ад пуду, чым бы ні займалася: я гутаю каву, я “выхоўваю сад” <...>. Я распальваю камін – робіш работу, быццам чытаеш вершы. Кожны мой рух адбіваецца ў вечнасці, бы ў люстэрках. Нічога тут не губляецца – ты цяпер звычайная служыцелька свайго Храму Быцця, Дрэва, Каменя” [1, с. 135–136]. “Супасці з мясцовасцю”, засяродзіцца, працуць вакольнае, цяперашняе. Менавіта ў спакоі, цішы і спасцігаецца Сапраўднае. Толькі засяродзіўшыся, адасобіўшыся ад выпадковага, магчыма адчуць адчуць паўнату быцця.

Гераіню Марыі Вайцяшонак вылучае арганічная ўнутраная гармонія і глыбокае сардэчнае сузіранне. Письменніца адмаўляецца прымаць каштоўнасці спажывецкага свету, прымаць яго тэмп, логіку і танальнасць. З інтэрв’ю з письменніцай: “Я не магу прыняць жыццё такім, якое яно ёсць, – хаатычным, бы ў непрытомнасці, жорсткім. Я ўвесь час супраціўляюся гэтаму, хаджу ўборкі, каб выляпіць жыццё, згоднае са сваім тэмпераментам і густам. Сапраўды, я, пэўна, замнога творчасці і энергіі ўкладваю ў сваё жыццё, каб вакол мяне атрымаўся круг чыстай вады...” [4, с. 88]. Гераіня М. Вайцяшонак імкнецца не расстраціць сябе на дробязнае, мітуслівае, захаваць у сабе сутнаснае, імкнецца супрацьстаяць знешнім абставінам.

Адсюль пастаянны зварот письменніцы да лёсу вяскоўцаў, асабліва жанчын, чыё жыццё бачыцца письменніцы як *жыцце*, як толькі адно сапраўднае: “Кожны гук размеркаваны, усё па сваім часе – па сонцы, па зорах, па месяцы. Штодзённае покрыва расхінецца, і мне пакажацца іхняе нібыта марнае жыццё жыціем” [5, с. 28]. Таму так пільна яна ўглядаецца ў вясковыя лёсы, твары, жыцці (апавяданні “Ад халоднага боку сонца”, “Каціўся пярсцёнак”, “Сухія навальніцы”, “Сад нявіннасці”, “Мы з аднаго поля”, “Кола”, “Знакі на далоні”, “Я сядзела насупраць...”, “Свет вячэрні”, “Чорны саган”, “Паядынак”, “Месячная камяя”). Успрымае вяскоўцаў дэміургамі: “Мне дык і Рыгор з Агатай, і тая Манька, злосніца Стасіна, сядзелі недзе незадалёка ад самога Бога, таксама, можна сказаць, стварыўшы й зямлю і ваду” [6, с. 40].

Марыя Вайцяшонак даносіць, што ўсё ў свеце мае сваю патаемную сутнасць і прызначэнне. Піша пра тое, як важна ўсведамляць гэта, жыць асэнсавана, усведамляючы дадзены нам дар быцця. Ведаць, што гэты сэнс існуе.

У творах Марыі Вайцяшонак шмат пра Жанчыну, сутнасць жаночага: “... у жанчыны павінна быць нейкая недаткняльнасць, само па сабе, у самой яе прыродзе, тое, што дзейнічае амаль заўсёды безадмоўна” [5, с. 72]. Письменніца дзеліцца набытым, перажытым, у нечым нават балючым для Жанчыны: “...не заўважыў, што я пастарэла, я змянілася... І я не стыдаюся,

бо гэта на мне знакі нашага сумеснага жыцця, сляды бед і непаразуменняў...” [1, с. 16], “мы старэем толькі на вачах мужчын...” [1, с. 16], “кожная жанчына ад самай калыскі да самай смерці – “цяжарная”, яна вякамі стварае вакол сябе зусім інакшы сусвет” [1, с. 72].

Гераіня твораў Марыі Вайцяшонак задае рытм жыцця сям’і, прыносіць у яе гармонію. Істотнай сутнасцю жаночага ў пісьменніцы выступае здольнасць суцешыць, дапамагчы, падтрымаць, навесці парадак, урэшце. Марыя Вайцяшонак успрымае жанчыну прарочыцай, якая здольная спасцігаць вышэйшыя сферы. Усё грубае і жорсткае гераіняй Марыі Вайцяшонак адмаўляецца. Гераіня Марыі Вайцяшонак стараецца адпавядаць сваёй жаночай сутнасці. Яе спосаб мыслення – інтуіцыя, спосаб спасціжэння жыцця – суперажыванне. Ва ўсё, што яна робіць, яна імкнецца прыўносіць святло, дабрыню, і адкідваць тое, што супярэчыць гэтаму.

Творы Марыі Вайцяшонак – натуральнае спавяданне хрысціянскага: “Я не адракаюся ад самай маленькай чалавечай ролі, бо нам даецца плоцкае сэрца замест каменнага не толькі дзеля нас саміх” [1, с. 138], “абы твар павярнуў да сонца, то і малітва, абы толькі ўдалося сцішыць у душы злосць, гнеў – гэта ўжо і ёсць сувязь з Богам” [1, с. 224], “радасная істота найбліжэй да Бога” [1, с. 174]. Як ў апостала Паўла: “Заўсёды радуйцеся, за ўсё дзякуйце”. Пісьменніца сцвярджае: “Любоў дае нам вышэйшае неба, каб выпрастацца ў поўны свой рост, дае нам жыццядайнае святло, без якога не існуе нават трава” [5, с. 171].

Марыя Вайцяшонак сцвярджае веру ў лепшае ў чалавеку: “Кожнага на добрае можна павярнуць, не трэба толькі самому благому патураць”, “пэўна, вера ў Бога не можа існаваць без веры ў чалавека”. Пісьменніца вучыць успрымаць тых людзей, што вакол нас, як нам пасланых: “Мы ўсе адзін аднаму пасланья...” – адказвае прарочыцай” [1, с. 147] (апавяданне “Партрэт невядомай”). Хрысціянскасць пісьменніцы – і ў спакойным прыманні свайго лёсу (“...ніколі не блытаючы свой лёс з чужым” [2, с. 15]), у сумленнасці, шчырасці, адкрытасці: “...даць чыстай рукой, шчыра, як пакласці на ахвярнік у храме” [2, с. 16].

У сваіх апавяданнях Марыя Вайцяшонак пастаянна ўзгадвае хрысціянскія храмы, хрысціянскія святы (“Лазня, Чысты Чацвер, Вялікдзень, прыбраная хата – прывіды ўнутранага свету. Святло ад тонкага палатна ручнікоў, настольнікаў, як ад плашчаныцы” [1, с. 25]), імёны святых (найперш Францішка Асізскага), апелное да іх вопыту. Кранае ўспрыманне пісьменніцай іконы з Маткай Боскай: “Мне ж заўсёды, гледзячы на Матку Боскую, здавалася, што няма ў жыцці жанчыны такой хвіліны, такога спакою: спакой у самой сябе на плячы, спакой над дзіцем” [5, с. 70]. Творы Марыі Вайцяшонак сведчаць пра інтэнсіўнасць духоўнага жыцця пісьменніцы, яны – як дапаможнік па катэхізацыі, па хрысціянскай этыцы.

Пісьменніца не шукае таннай папулярнасці, не імкнецца быць эпатажнай. Не прымае стаўлення да літаратуры як да гульні. Творы Марыі Вайцяшонак пра тое, што зразумета, вынайджена, у рэшце рэшт, выпакутавана пісьменніцай. Вядома, што духоўны рост чалавека адбываецца праз пакуты. Марыі Вайцяшонак дадзены быў надзвычай трагічны вопыт. У сваіх інтэрв’ю пісьменніца даводзіць: “Лёс, жыццё – гэта школа, навука, ён даецца дзеля развіцця душы” [4, с. 75].

Творы Марыі Вайцяшонак кранаюць, бо яны напісаны не з разлікам на пэўную рэакцыю, чытацкую і крытыкі. Творы пісьменніцы дапамагаюць зразумець сапраўднае: любіць і берагчы тых, хто побач, паляпшаць і ўпрыгожваць свет вакол сябе, быць самім сабой, убіраць у сябе, адчуваць кожнае імгненне быцця.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Вайцяшонак, М. Кола. Апавяданні / М. Вайцяшонак. – Мінск : “Выд-ва “Про Хрысто”, 2004. – 226 с.

2 Вайцяшонак, М. Альбом для цёткі Марылі / М. Вайцяшонак. – Вільнюс, 2019. – 638 с.

- 3 Лихачёв, Д. С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб, : Наука, 1991. – 372 с.
- 4 Вайцяшонак, М. Творчы партрэт // Крыніца. – 2002. – № 7–8. – С. 75–128.
- 5 Вайцяшонак, М. Жанчына сярод людзей: Апавяданні, нарысы. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 174 с.
- 6 Вайцяшонак, М. Сад нявіннасці. Апавяданні / М. Вайцяшонак. – Мінск : “Тэхнапрынт”, 2002. – 192 с.

The article deals with the moral potential of Maria Vaiteshonok's work. It is pointed out that the writer seeks to actualize such concepts as *home, family, love, affection*. The heroine of Maria Vaiteshonok stands out by organic inner harmony and deep inner contemplation, natural confession of Christian values. The writer is given a special ability to feel and experience Genesis in its authenticity.

О. Н. МЕЛЬНИКОВА*(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)*

ОБ УСТОЙЧИВОЙ СОЧЕТАЕМОСТИ ЛЕКСЕМ *ДОЛГ* И *ОБЯЗАННОСТЬ* В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье исследуются особенности функционирования слов *долг* и *обязанность* в русском языке (на материале текстов, представленных в Национальном корпусе русского языка). Предполагается, что сочетаемость данных лексем обусловлена особенностями семантики данных лексем и их внутренней формой.

Понятие долженствования занимает одно из центральных мест в русской языковой картине мира. Предметом рассмотрения в данной работе является языковая интерпретация и особенности устойчивой сочетаемости лексем *долг* и *обязанность*.

За словом *долг* исторически закрепилось два значения, одно из которых раскрывает материально-предметные отношения между людьми ('взятое взаймы'); другое представлено через значение слова *обязанность*. Однако, анализ внутренней формы лексем *долг* и *обязанность*, а также особенности их функционирования в русском языке позволяют говорить о том, что за этими словами, выступающими как синонимы, стоят разные представления.

Так, во внутренней форме слова *долг* выявляется связь с пространственно-временными представлениями. По мнению большинства этимологов, наиболее вероятной представляется гипотеза о связи праславянского существительного **dьlgь* 'долг' с прилагательным **dьlgъ* 'длинный, долгий' [1, вып. 5, с. 180]; таким образом, предполагается, что в понятие долга включалось представление о сроке. А. Г. Преображенский, указывая на то, что *долг* и *долгий* 'longus' – одно и то же слово, отмечает: долг – это то, чего ждут, выдерживают, терпят; сравн.: лат. *indulgeo* 'быть снисходительным' (первоначально: 'быть великодушным, долготерпеливым к чему-либо') [2, с. 188–189]. Показательны в этом отношении значения русск. диал. *задолжать* 'долго где-либо пробыть, замешкаться, опоздать, не прийти вовремя', 'долго продолжаться, затянуться' и 'брать в долг, быть должным' [3, вып. 10, с. 61].

Таким образом, в основе исходного значения слова *долг* лежит семантическая аналогия: протяженность, длительность пространственная и временная – постоянство, непреходящий характер моральной нормы, долга. Ассоциативная связь понятия долга, необходимости с понятиями времени и пространства основана на общности их восприятия: они мыслятся как существующие объективно, независимо от чьего-либо сознания.

Отмеченные особенности отражаются в специфике устойчивой сочетаемости слова *долг* в русском языке. Долгу человек *повинуется*, *голос долга* воспринимается как высшая инстанция, определяющая линию поведения человека, сравн.: *Уверен, что он рвался к тебе мысленно, однако голос долга позвал его возвратиться, чтобы покарать мятежников, поднявших руку...* (А. П. Ладинский. Анна Ярославна – королева Франции); *Признаюсь вам, мне было тяжело бороться с совестью; с одной стороны представлялось мне, что поджог тут обстоятельство совершенно постороннее, что самое преступление, как оно ни велико, содержит в себе столько наивных, столько симпатичных сторон; с другой стороны вопиял иной голос, – голос долга и службы, доказывавший мне, что я, как следователь, не имею права рассуждать и тем менее соболезновать...* (М. Е. Салтыков-Щедрин. Губернские очерки); *А теперь, словно голос долга Голос дома поет во мне, Если вольное слово «Волга» По эфирной плывет волне.* (Н. Д. Старосельская. Повседневная жизнь «русского» Китая) [4].

Велению долга подчиняются из внутренних побуждений, не преследуя какой-либо цели. Долг можно в какой-то момент *осознать*, можно *счесть* что-то своим долгом, но это предполагает, что долг существовал и ранее, хотя и не осознавался: *Отъезжая, Влад счёл своим долгом захватить проститься – не без бравады, не без плохо скрываемого торжества, впрочем, после трехлетней нежизни в отказе это было легко извинить.* (Марина Вишневецкая. Вышел месяц из тумана); *И продолжал молиться; и пришла мысль, которая меня испугала, но которую я счёл своим долгом повторить, потому что, спросив Бога, я счел невозможным как бы «запретить» Ему мною пользоваться для ответа.* (митрополит Антоний (Блум). «Берегитесь, братья мои, священники!») [4].

Таким образом, долг основывается на морально-нравственных принципах человека; выполнение долга – это не шаблонные, рутинные действия, а результат работы его разума, сознания, души. По наблюдениям Т. В. Бульгиной и А. Д. Шмелева, реконструирующих представление о долге на основе употребления соответствующего существительного в русском языке, «долгом нельзя кого-либо *обременить*, его нельзя *принять на себя*, как обязательства. Долг можно в какой-то момент *осознать*, можно *счесть* что-то своим долгом, но это предполагает, что долг существовал и ранее, хотя и не осознавался. Долг просто не может отсутствовать. Можно отрицать наличие конкретной обязанности, но относительно долга можно утверждать только, что он состоит не в этом, а в чем-то другом» [5, с. 19].

Таким образом, можно говорить о тесной связи модального значения долженствования с темпоральной семантикой. Ассоциативная связь этих значений обусловлена сходством в осмыслении времени и нравственной категории долга, которые мыслятся как объективно существующие, вечные, непреходящие. Эти особенности восприятия времени способствуют развитию модальной семы долженствования, необходимости, которая свойственна некоторым темпоральным лексемам и чаще реализуется в сочетании с инфинитивом, сравн. *время идти, не время сидеть сложа руки*. Семантика слова *пора* также отражает связь модального значения долженствования с представлениями о времени, сравн.: русск. *пора* ‘время, благоприятное время, срок’ и ‘пришло время, настал срок, по времени или по обстоятельствам’: *пора задуматься* [6, с. 75].

Внутренняя форма слова *обязанность* отражает иные представления. Языковой материал свидетельствует о связи значения долженствования, необходимости, выражаемого данной лексемой, с комплексом представлений о стеснении, ограничении свободы действия. Так, глагол *обязать*, отражающий семантику долженствования (‘вменить кому-либо в обязанность, предписать, сделать обязательным исполнение чего-либо’ [7, с. 796]), по происхождению обнаруживает связь с глаголом *вязать* [2, с. 634], сравн. др.-русск. *обязати* ‘привязать’, ‘обвить’, ‘сделать перевязку’ [8, с. 591], русск. диал. *обязать, обязывать* ‘заставлять или нудить, принуждать, приневоливать, налагать долг, бремя, службу, работу, образ действий’; церковн. *обязало* ‘повязка, перевязка’, стар. *обязь* ‘перевязь через плечо для оружия’ [9, с. 640]. Зафиксированы также лексемы с этимологически не затемнённой корневой морфемой: русск. диал. *обязать* ‘завязать’ и ‘обязать’, *обязаться* ‘дать обязательство’, ‘обзавестись чем-либо’, ‘быть стеснённым какими-либо обязанностями’; *обязанность* ‘обязанность’, *обязательно* ‘обязательно’ [3, вып. 22, с. 12–13]. Очевидно, что в структуре значения данных слов важную роль играет приставка, реализующая сему полноты охвата, а именно ‘направленность действия по окружности, вокруг предмета, распределение действия на всю поверхность предмета, на все его стороны’ (сравн.: *обвить, обгородить, облепить* и др.) [7, с. 708–709].

Направление семантического развития представляется следующим: ‘связать, вследствие чего ограничить движения’ → ‘лишить возможности действовать свободно’ → ‘заставить в обязательном порядке сделать что-либо, вменить в обязанность’.

Значение слова *обязанность* обычно трактуется как ‘то, что входит в круг обязательных действий, поступков кого-либо согласно общественным требованиям или внутреннему побуждению; долг’ [7, с. 795–796]. Однако, различия в языковом поведении слов *долг* и *обязанность* могут служить свидетельством различий стоящих за ними представлений,

реконструируемых в процессе выявления внутренней формы данных лексем. Прежде всего, отметим, что «*обязанность* – нечто условное, определяемое социальными конвенциями, связанное с местом в социальной структуре», в то время как «*долг* выражает безусловное должествование, не предполагая посторонней утилитарной цели» [5, с. 17].

Обязанность предполагает выполнение конкретных действий, связанных с тем или иным родом занятий человека, сравн.: *служебные обязанности, общественные обязанности* и т. п. Обязанности *принимают на себя, возлагают на кого-либо*; причем на человека могут возлагаться различные обязанности (слово *обязанность* свободно употребляется в форме множественного числа): *В случае если на предприятии принято решение возложить обязанности по контролю наличия сопровождающей документации на подразделение логистики, то отдел контроля качества должен предоставить список необходимых для его целей документов.* (Дамоклов меч для директора по логистике // «Логистика», 13.12.2004); *Банки, как и любые другие предприятия и организации, имеют право возложить обязанности по удержанию подоходного налога на конкретное должностное лицо.* (Письмо о налогообложении доходов граждан) [4].

Исполнение обязанностей *поручают* кому-либо, обязанности могут *распределяться* между разными людьми. При этом, если мы говорим, что человек делает что-либо *по обязанности*, это часто означает ‘неохотно’: *Да и ухаживали-то они скорее по обязанности, в перерывах между заполнением бесконечных бумажек и постоянными вылазками в соседние вагоны по каким-то своим проводничьим делам.* (Дуня Смирнова. Октябрьская железная дорога // «Столица», 1997.05.13); – *Ты будто по обязанности ко мне пришла, а не по своей воле. Глаза опущены, точно изучает орнамент своего коштырского платья или разглядывает руки на коленях. – Нет, не по обязанности. Я думала, что больше тебя не увижу.* (Евгений Чижов. Перевод с подстрочника) [4].

В ряде рассмотренных контекстов действия, выполняемые *по обязанности*, противопоставлены искренним эмоционально-волевым проявлениям человека, сравн.: *Работа выполнена с такой трогательной внимательностью к модели, что становятся понятны слова художника, который говорил, что если он берется за портрет, то пишет его «не по обязанности, а по любви».* (Т. Акимова. Британский музей); *Зайти сюда нужно не по обязанности, а из желания приятно провести время: здесь прелестный сад, ресторан и выход на Большой канал.* (Е. Ю. Деготь. Венеция). [4].

Семантический оттенок нежелательности, который сопровождает употребление рассматриваемых лексем, связан с наличием компонента ‘ограничение свободы выбора’, собственного исходному значению. По всей видимости, значение ‘стеснять, быть помехой, ограничивая свободу движения’, свойственное семантической структуре данных слов, определило метафорическое развитие модальной семантики необходимости/долженствования, часто сопровождающейся отрицательными коннотациями. С отмеченной особенностью связан устойчивый характер сочетания *обременительные обязанности*, сравн.: *Кто-то из ваших коллег добровольно захочет взять на себя часть вашей работы, чтобы избавить вас от обременительных обязанностей.* (Гороскоп на неделю (2002) // «Вечерняя Москва», 08.08.2002); *Я понимаю, что государство последние 20 лет избавляется от своих невыгодных и обременительных обязанностей, особенно в социальной сфере.* (Форум: 12 часов в день? Не могу согласиться с М. Прохоровым) [4].

Сходные закономерности отражает устойчивое сочетание *тягостные обязанности*, сравн.: *Из автомата они позвонили Ольшанскому с тайной надеждой, что тот освободит ее от тягостной обязанности.* (Александра Маринина. Чужая маска); *В нескольких местах меня приняли весьма грубо, в других – с такую гордостью и высокомерием, что я потерял терпенье и даже отказался от тягостной обязанности просителя.* (Ф. В. Булгарин. Иван Иванович Выжигин) [4].

Таким образом, различия в языковом поведении слов *долг* и *обязанность* свидетельствуют о различии стоящих за данными лексемами представлений, которые реконструируются

в процессе выявления их внутренней формы. Исходные представления, лежащие в основе первичных значений рассмотренных слов, особенности их внутренней формы обуславливают коннотативные особенности вторичной модальной семантики данных лексем, их сочетаемостные возможности.

Список использованных источников

1 Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачёва. – Вып. 5. – М.: Наука, 1978. – 232 с.

2 Преображенский, А. Г. Этимологический словарь русского языка: В 2 т. / А. Г. Преображенский. – Т. 1. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1959. – 861 с.

3 Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина. – Вып. 10. – Л. : Наука, Ленингр. отд-е, 1974. – 388 с.; Вып. 22. – Л. : Наука, Ленингр. отд-е, 1987. – 368 с.

4 Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru> – Дата доступа: 05.11.2024.

5 Булыгина, Т. В. Концепт долга в поле долженствования / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелёв // Логический анализ языка. Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – С. 14–21.

6 Мельникова, О. Н. Концептуальное поле долженствования: *долг и обязанность* / О. Н. Мельникова. // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2007. – № 3 (42). – С. 73–77.

7 Словарь русского языка: В 4 т. / Ин-т русского языка АН СССР; Гл. ред. А. П. Евгеньева. – Т. 2. – М. : Изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1013 с.

8 Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 т. / И. И. Срезневский. – М. : Изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – Т. 2. – 771 с.

9 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / В. И. Даль. – Т. 2. – М. : Русский язык. – 1990. – 814 с.

The article examines the peculiarities of the functioning of the words debt and obligation in the Russian language (based on texts presented in the National Corpus of the Russian Language). It is assumed that the compatibility of these lexemes is determined by the peculiarities of the semantics of these lexemes and their internal form.

А. А. МИГУРА

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

СИНТАКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА НАГЛЯДНО-ОБРАЗНОЙ КОНКРЕТИЗАЦИИ И ЭКСПРЕССИВИЗАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ В. О. ПЕЛЕВИНА

Статья посвящена исследованию синтаксических средств, используемых для визуально-образной конкретизации и экспрессивизации в художественном дискурсе Виктора Олеговича Пелевина. Рассматриваются различные синтаксические конструкции, которые способствуют созданию ярких, выразительных образов в текстах, повышая их эмоциональную и эстетическую ценность. Анализируются примеры из художественного дискурса автора, где синтаксическая выразительность играет важную роль в передаче эмоционального воздействия и яркости образов.

Синтаксические средства создания изобразительной выразительности дискурса связаны с преобразованием структуры предложения, что вносит в повествование элемент новизны, необычности и оригинальности выражения мысли. Синтаксические приёмы изобразительной выразительности квалифицируются в научной литературе как фигуры речи [1, с. 238].

Художественный дискурс Виктора Олеговича Пелевина представляет собой уникальное пространство, где синтаксические средства играют важную роль в создании наглядно-образных и экспрессивных элементов, изобразительности и выразительности текста. Они помогают не только описывать события и персонажей, но и передавать философские идеи, создавать атмосферу и вызывать эмоциональный отклик у читателя. В данном контексте рассмотрим основные синтаксические приёмы, используемые В. О. Пелевиным для достижения этих целей.

Изучение синтаксических средства в произведениях автора позволяет глубже понять механизмы формирования смысла и атмосферы текста. В условиях современного литературного процесса важно осмыслить, каким образом автор использует язык для создания многослойных образов и передачи сложных эмоций, отражающих реалии постмодернистской эпохи.

Параллелизм — это стилистический приём, который состоит в повторении одинаковых или сходных синтаксических конструкций в смежных предложениях или частях предложения. В литературе параллелизм часто используется для художественно-образной конкретизации, то есть для создания ярких и запоминающихся образов, усиления эмоционального воздействия текста и подчёркивания определённых идей или мотивов.

Повторение одинаковых конструкций может усилить эмоциональное воздействие текста, акцентируя внимание на определённых чувствах или переживаниях героев.

Параллельные конструкции позволяют автору выделить важные идеи или мотивы, делая их более заметными для читателя.

Пример параллелизма:

«Это не росянка. Это дерево жизни» [2];

«Сначала обнимаешь, потом приглашаешь спуститься, потом спотыкаешься» [2];

«Одели мы его, значит, помыли, побрили, объяснили все» [3];

«Я сижу в своем саду. Горит светильник. Ни подруги, ни прислуги, ни знакомых» [4].

Инверсия – это стилистический приём, который заключается в изменении обычного порядка слов в предложении с целью придать высказыванию выразительность или подчеркнуть определённые элементы. В русском языке, где свободный порядок слов допускает значительные вариации, инверсия часто используется для усиления эмоционального воздействия, создания ритма или выделения ключевых слов.

Изменяя обычный порядок слов, автор может усилить эмоциональную окраску высказывания. Например, вместо «Я люблю тебя» можно сказать «Люблю тебя я», что подчёркивает интенсивность чувств.

Инверсия помогает выделить важные элементы предложения, акцентируя на них внимание читателя или слушателя. Например, вместо «Она пришла ко мне» можно сказать «Ко мне пришла она», где на первый план выходит субъект действия.

Обратный порядок слов используется для акцентирования важных моментов или для создания необычного ритма.

Пример инверсии:

«Впрочем, подумал Татарский, сами звезды с тех пор вряд ли изменились, – изменились люди» [2];

«Прошел год, и туда новых жильцов вселили» [5];

«Происходило и множество другого, но, проснувшись, он не особо об этом вспоминал» [6];

«Гибли дивизии и армии, сдавались города, и наступала обычная томительная предсмертная неразбериха» [7].

Таким образом, инверсия является важным и многофункциональным синтаксическим средством, которое активно используется авторами для достижения различных стилистических и выразительных целей.

Асиндетон, или бессоюзие, представляет собой синтаксическую фигуру, характеризующуюся намеренным пропуском союзов между однородными членами предложения или частями сложносочиненного предложения. Это средство широко используется в литературе для создания эффекта сжатости, напряженности и экспрессии. Он помогает не только ускорить ритм повествования и усилить динамику, но и выделить ключевые элементы, придав им большее значение. В результате текст становится более насыщенным и выразительным, что способствует более глубокому восприятию и эмоциональной вовлеченности читателя. Например:

«Литература, искусство – все это были суевливые мошки, летавшие над последней во вселенной охаткой сена» [8];

«Через него поочередно проходят все возможные человеческие выражения: презрение, гнев, интерес, омерзение, равнодушие, насмешка...» [9];

«Три цукербрина только что подарили ему новую судьбу — невозможную, неправдоподобную, незаслуженную: сделаться одной из икон фейстопа» [9].

Полисиндетон как синтаксическое средство наглядно-образной конкретизации и экспрессивизации представляет собой многократное использование связующих слов, прежде всего союзов, которые придают тексту особую выразительность и усиленную образность. Этот прием активно используется в произведениях для создания особого ритма, напряженности и многозначности.

В контексте художественного дискурса В. О. Пелевина полисиндетон способствует визуализации внутреннего мира персонажей, подчеркивает их психоэмоциональное состояние, а также играет роль в моделировании специфической атмосферы, присущей произведениям автора. Например, использование полисиндетона может подчеркнуть неупорядоченность мыслей героя, его внутренний хаос или же ускоренное течение времени. Нахождение элементов действия в одном синтаксическом ряду (например, «и... и... и...») создает эффект многослойности, многозначности, что способствует углублению восприятия текста как динамичного и многомерного.

Одним из ключевых аспектов полисиндетона в произведениях Пелевина является его способность привносить в текст определенную ритмическую напряженность, что усиливает экспрессивный эффект. Использование множества союзов (например, «и», «да», «или») в одном предложении может вызывать ощущение перегрузки, перегруппировки элементов.

«Тут действуют и запахи, и прикосновения, и вкус чужих губ, и звуки слов, и вызываемые этими словами мысли – но важнейшим каналом, конечно, остается визуальный» [10];

«И вчера, и завтра, и послезавтра, и даже позавчера тоже существуют только в этой секунде, – сказал Дима» [4];

«И про Сердюка, и про Марию этого, и про врачей, и про бандитов» [8];

«В мире, где он жил, не было ни сакральной жертвенности, ни непа империй, ни Воли, ни Духа» [10];

Риторический вопрос представляет собой вопросительное предложение, не требующее ответа. Основная цель риторического вопроса – привлечь внимание к определенной мысли или проблеме, заставить читателя задуматься, усилить эмоциональное воздействие.

Риторические вопросы помогают передать сильные эмоции, такие, как удивление, возмущение, сомнение. Эти вопросы выделяют ключевые идеи и темы, фокусируя внимание читателя на важных моментах:

«А кто мусор-то, кто? – спросил Татарский. – Человек, что ли?» [2];

«Кто пытается заменить и так заблудившегося Ното Sapiens на кубометр пустоты в состоянии ХЗ? Ответ, разумеется, ясен – никто» [2].

Повтор – это стилистическая фигура, при которой одно и то же слово или фраза повторяется в тексте несколько раз. Повторения служат для усиления эмоционального воздействия, акцентирования внимания на ключевых идеях и создания ритмической структуры текста.

Пример повтора:

«Пламя потребления? Потребления чего?» [2];

«– Кто «они»? – Кто-кто. Мертвые» [5];

«Каждый раз жду, пока в душу плюнут... А это тип – хам, хам, хам! Редкий» [11].

Синтаксические языковые средства в творчестве Пелевина не только служат средством изобразительности и выразительности, но и являются ключевым элементом его стиля. Их разнообразное использование помогает создать уникальную атмосферу произведений, углубить содержание и передать сложные эмоциональные и философские идеи. Изучение этих приёмов в контексте позволит более глубоко понять художественные стратегии Пелевина и их влияние на литературную традицию.

Список использованной литературы

1 Ключев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учебное пособие для вузов / Е. В. Ключев – М. : Изд-во ПРИОР, 1999. – 272 с.

2 Пелевин, В. О. Generation П [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<http://fantasy-worlds.org/lib/id119/read/> – Дата доступа: 13.05.2024.

3 Пелевин, В. О. Бубен Верхнего Мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<http://pelevin.nov.ru/rass/pe-bubv/1.html> – Дата доступа: 07.11.2024.

4 Пелевин, В. О. Жизнь насекомых [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<https://www.zin.ru/animalia/coleoptera/rus/pelevin1.htm> – Дата доступа: 07.11.2024.

5 Пелевин, В. О. Синий фонарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<http://pelevin.nov.ru/rass/pe-bluef/1.html> – Дата доступа: 17.05.2024.

6 Пелевин, В. О. Иван Кублаханов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<http://pelevin.nov.ru/rass/pe-ivku/1.html> – Дата доступа: 19.05.2024.

7 Пелевин, В. О. Оружие возмездия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<http://pelevin.nov.ru/rass/pe-oruj/1.html> – Дата доступа: 07.11.2024.

8 Пелевин, В. О. Чапаев и Пустота [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<https://limbook.net/book/chapaev-i-pustota.html> – Дата доступа: 12.05.2024.

9 Пелевин, В. О. Любовь к трем цукербринам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<https://fantasy-worlds.org/lib/id21963/read/> – Дата доступа: 08.11.2024.

10 Пелевин, В. О. S.N.U.F.F [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<https://flibusta.su/book/899-snuff/read/> – Дата доступа: 07.11.2024.

11 Пелевин, В. О. Тарзанка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL:<http://pelevin.nov.ru/rass/pe-tarzn/1.html> – Дата доступа: 19.05.2024.

The article is devoted to the study of syntactic means used for visual-figurative concretization and expressivization in the artistic discourse of Viktor Olegovich Pelevin. Various syntactic constructions are considered that contribute to the creation of bright, expressive images in texts, increasing their emotional and aesthetic value. Examples from the author's artistic discourse are analyzed, where syntactic expressiveness plays an important role in conveying the emotional impact and brightness of images.

О. Е. МОРОЗОВА

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный
медицинский университет»)

УСТОЙЧИВОЕ СОЧЕТАНИЕ *ЧЕСТЬ* И *СОВЕСТЬ* В ГАЗЕТНОМ ТЕКСТЕ XXI ВЕКА

В статье исследуется устойчивое словесное сочетание *честь и совесть*, выявляются причины его возникновения, определяются значения составляющих компонентов. Изучены структурно-семантические модели реализации данного выражения в газетном тексте XXI века. Работа выполнена на материале Национального корпуса русского языка.

В речи носителей русской языковой культуры формируются определенные выражения, в состав которых входят слова, обозначающие значимые понятия человеческой жизни. Такие сочетания употребляются и в художественной литературе, и в устной речи, например: *честь и слава; честь и совесть; хвала и честь; ни стыда ни совести* и др.

В нашей работе анализируется словесный комплекс *честь и совесть*: установлены причины возникновения данного сочетания, изучены значения составляющих его компонентов, а также выявлены особенности его функционирования в современной речи на основе данных Газетного подкорпуса Национального корпуса русского языка (далее – НКРЯ).

Для русской ментальности понятия «честь» и «совесть» имеют важное значение: они являются индикаторами общественного статуса индивида, укоренёнными в его социальной принадлежности, воспитании, образовании и нормах поведения. Взаимозависимость этих понятий неоспорима: где присутствует честь – там неизменно проявляется совесть как внутренний регулятор поступков. Совесть выражает чувство самоконтроля и ответственности, в то время как честь выступает внешним отражением её принципов действия, являясь результатом неукоснительного следования этим моральным установкам.

Честь выступает как право на понимание себя через призму собственного достоинства; это способность индивида отстаивать свои принципы в социуме. Совесть же представляет собой нравственное сознание в человеке, его понимание добра и зла; она служит критерием оценки собственных поступков, определяя границы между моральным благом и пороком. Повинуясь её голосу, человек сохраняет не только свою честь в глазах окружающих, но и внутреннюю гармонию и самоуважение.

Концепты «Честь» и «Совесть» в русском лингвокультурном пространстве подробно изучались Н. Д. Арутюновой, Е. М. Верещагиным, В. Г. Костомаровым, Ю. С. Степановым, Е. В. Урысон, Е. Ю. Поповой и др. Особое внимание уделено семантическому анализу определения сущности этих феноменов в работах Е. М. и М. М. Спиваковых, С. В. Териной, М. В. Пименовой, В. И. Карасиком, Е. А. Китаниной, Н. А. Редько, Л. Ф. Муфазаловой, Н. О. Ерёминной, Л. Л. Фёдоровой исследовались репрезентация данных концептов в паремиях и различных авторских текстах, а также синтаксическая сочетаемость базовых единиц [1, с. 185].

В данной работе внимание уделяется вербализации концептов «Честь» и «Совесть», при этом акцент делается на совместной реализации соответствующих языковых единиц в средствах массовой информации XXI века.

Сочетание этих концептов обусловлено многовековым опытом их взаимодействия и взаимопроникновения, что находит отражение в семантической генеалогии основных лексических единиц – *честь* и *совесть*. Историческая связь соответствующих понятий прослеживается через процесс их совместного развития, подтверждая глубокую внутреннюю взаимозависимость.

Слово *совесть* является однозначным и подается в Толковом онлайн-словаре С. И. Ожегова как ‘чувство нравственной ответственности за свое поведение перед окружающими людьми, обществом’: *Люди с чистой совестью* [2].

Е. В. Урысон понимает под совестью «способность человека оценивать с нравственной точки зрения свои действия, а также мысли и чувства и глубоко переживать, если они не соответствуют нравственным нормам, вследствие чего менять свои мысли, чувства и действия, чтобы они соответствовали этим нормам» [1, с. 185].

Слово *честь* в Толковом онлайн-словаре С. И. Ожегова подается как многозначное. В его семантической структуре указано 4 значения: ‘достойные уважения и гордости моральные качества человека; его соответствующие принципы’: *Долг чести. Задеть чью-нибудь честь*; ‘хорошая, незапятнанная репутация, доброе имя’: *Честь семьи. Береги честь смолоду* (посл.); ‘целомудрие, непорочность’: *Девичья честь*; ‘почет, уважение’: *Честь по труду. Воздать честь кому-нибудь. Честь и слава героям!* [2].

Слово *совесть* эволюционно связано с глаголом *ведать* и является калькой греческого слова *σῆνιπος* со значением ‘сознание’. Под влиянием христианской литературы семантика данной лексемы претерпела существенные изменения. Современное значение слова *совесть* сформировалось только в начале XVII века. Подлинное значение ‘сообщение’ трансформировалось в ‘известие’, а затем – в ‘знание’. Лишь в конце XVIII в. оно стало обозначать только духовное качество личности. Главное свойство совести и ее отличие от чести заключается в ее соотносительности со справедливостью. Совесть формирует поведение человека изнутри [1, с. 186].

Слово *честь* представляет собой исконно славянское слово. В лексикографических описаниях данное слово имеет ряд значений, в котором противопоставлены два основных семантических признака: «внешняя» семантика (*честь-слава кому-либо*) и «внутренняя» (*честь-совесть чья-либо*). Лексема *честь* (древнерусск. *чьсть*) отмечена в текстах с начала XI века. Понятие «чести» изначально предполагает иерархию, в которой «высшим честь-почет полагается по статусу, а другие могут заслужить ее (честь) своими подвигами. Высшим же за подвиги подобает слава» [3, с. 86].

Честь генетически связана с глаголами *честь/читать, почитать, читать, считать*. Глагол *читать* имеет значение ‘преклоняться перед кем-нибудь’, ‘чувствовать и проявлять к кому-нибудь глубокое уважение’: *Чти отца своего*. Его производным и является существительное *честь* – то есть это первоначально знаки уважения и почитания, «внешнее» значение лексемы.

Современное значение слова *честь* в словарях предполагает определенные качества и принципы человека как базу для развития семантики: наличие этих качеств создает репутацию, доброе имя, которое оценивается по достоинству, – требует уважения, почета, почестей; и далее предмет/субъект этого почета также метонимически может обозначаться словом *честь*. В историческом же развитии основное значение идет в противоположном направлении: от «внешнего» к «внутреннему». Ю. М. Лотман прослеживает ход этого изменения: восстанавливает знаковую природу понятия «честь» в феодальных отношениях, где честь была связана с войной, заслужена подвигами в битве, князь одаривал воинов трофеями, которые они же завоевали и преподнесли ему. Честь прежде всего понималась как награда, почести, признание заслуг и почет [3, с. 88].

В. И. Даль, определяя значение слова *совесть*, видел его денотативный компонент одним из составляющих понятия «честь»: «Честь – это внутреннее нравственное достоинство человека, доблесть, честность, благородство души и чистая совесть» [4].

Немецкий философ А. Шопенгауэр рассматривал одно понятие через другое: «Честь – это внешняя совесть. А совесть – это внутренняя честь» [5, с. 230].

В. В. Колесов утверждал, что «для русского коллективного подсознательного честь и совесть равноценны и равнозначны по нескольким признакам. И честь, и совесть – проявление личной нравственности в общественной среде, в обществе равных, совместном переживании событий. Но честь – языческая совесть, а совесть – языческая честь. Идея чести «происходит» из язычества. Идея совести – из христианства» [6, с. 233].

Честь тесно переплетается с понятием «достоинство». Если честь обуславливает уважение со стороны окружающих, то достоинство – это не только уважение окружающих, но и уважение к самому себе, обоснованное совестью. Н. К. Михайловский подчеркивал, что совесть соотносится с обязанностями, а честь – с правом. В результате честь рассматривается в качестве внешнего регулятора социального поведения, а совесть – внутреннего. И оба этих качества выступают в единстве и формируют идеальное поведение личности. В соответствии с понятием чести человек требует уважительного отношения к себе от окружающих, а «идущая из глубины души» совесть обуславливает личное отношение к окружающим. Честь требует следования закону, обычаю. Совесть в отличие от чести настаивает на ответственности, прежде всего, перед самим собой, она внутри личности, не связана с принуждением извне, предрасположена к справедливости, а не к закону. Для русского человека с его традиционной тягой к справедливости и правде, совесть, несомненно, важнее, чем честь. Совесть порождает нравственные убеждения личности, а честь обеспечивает внешнее проявление их в обществе. По убеждению В. В. Колесова, лишь в конце XVIII в. эти понятия начинают максимально сближаться и взаимопроникать друг в друга, отражая эволюцию моральных ценностей русского общества [6, с. 235].

«Совесть подсказывает. Честь действует», – писал академик Д. С. Лихачев. Он также указал и на некоторые различия между совестью и честью. По мнению учёного, совесть всегда исходит из глубины души. Ею очищаются, и поэтому она не может быть ложной. Она либо приглушенная, либо преувеличенная. А представления о чести могут быть ложными, и тогда они могут нанести ущерб обществу. Такое явление, как понятие дворянской чести, исчезло в наше время, но осталась так называемая честь мундира. Ее Д. С. Лихачев называет ложной честью. В то время как честь истинная всегда находится в гармонии с совестью, ложная честь является «миражом в пустыне человеческой души» [7, с. 288].

Итак, исконно идея чести предшествует совести. Честь корпоративна, а совесть индивидуальна. В русской культуре совесть стоит выше чести. Честь выражается в отношении к человеку окружающих, а совесть в отношении человека к окружающим. И честь, и совесть представляют собой важнейшие символы русской культуры, которые являются актуальными во все времена. Концептуальная семантика базовых лексем обусловлена генетически, семантически они взаимодополняемы.

Газетный подкорпус Основного корпуса НКРЯ установил 20 случаев употребления словесного комплекса *честь и совесть* в 18 контекстах печатных средств 2000–2020 годов [8]. Мы определили наиболее частотные модели синтаксических конструкций, которые характеризуют лексико-синтаксическую сочетаемость данного устойчивого сочетания.

Выделяются контексты, в которых сочетание *честь и совесть* вступает в субъектные отношения:

«*Есть ли честь и совесть у руководства МО РФ, как Вы думаете?*» [Комсомольская правда, 16.01.2007)]. [Здесь и далее иллюстративные примеры взяты из Национального корпуса русского языка (ruscorpora.ru)];

«*Не за то, что у нас ум, честь и совесть легко меняются на зеленые бумажки с портретом Бенджамина Франклина*» [Леонид Рябков. Дайте мне гражданство Сомали! // «Комсомольская правда» в Молдове, 26.01.2011].

Встречаются контексты, в которых сочетание *честь и совесть* выражает объектные отношения. Главным компонентом могут выступать глагол или глагольная форма, а также имя существительное:

«*Не исключено, что и к последнему побегу из «Бутырки» причастны люди, готовые за деньги разменять свою честь и совесть, продать товарищей по службе*» [Труд-7, 04.10.2001];

«*Можно, конечно, рассуждать об упадке морально-нравственных качеств отдельных военачальников, об отсутствии у них чести и совести, которая, по идее, должна быть присуща каждому человеку в погонах (Владимир Путин вообще предлагает приравнять коррупцию в армии и ОПК к государственной измене)*» [Честь, мундир и собственность // Коммерсант, 05.03.2012].

Присутствуют также в газетных текстах примеры, в которых сочетание *честь и совесть* формирует атрибутивные отношения. В качестве главного компонента может выступать комплекс *честь и совесть*, в качестве зависимого – существительные разных морфологических характеристик: одушевленные и неодушевленные, нарицательные и собственные, в различных падежных формах. Наиболее распространена структурная модель *честь и совесть* с нарицательным неодушевленным или одушевленным существительным в родительном падеже:

«**Честь и совесть депутатского корпуса города Белгорода!**» [Марина Шарова. За правду пострадавшая // «Комсомольская правда», 11.05.2011];

«**Вы показали, что такое честь и совесть настоящего офицера**» [Парламентская газета, 01.12.2020].

Присутствуют немногочисленные сочетания устойчивого комплекса *честь и совесть* с собственным именем существительным:

«**Это без преувеличения – ум, честь и совесть не только Петербурга, но и всей России**» [Парламентская газета, 13.12.2019].

Наблюдаются примеры конструкций с атрибутивными отношениями, в которых устойчивое сочетание выполняет роль зависимого компонента:

«**Помнить историю Великой Отечественной Войны и отдать дань каждому участнику ее, в том числе и Верховному Главнокомандующему – дело нашей чести и совести**» [Борис Кукса. Помнить историю... // «Олекма» (Олекминский район, Республика Саха (Якутия), 07.05.2009].

Нужно отметить, что в средствах массовой информации встречается сочетание *ум, честь и совесть*, которое является частью лозунга времен Советского Союза «*Партия – ум, честь и совесть нашей эпохи*»:

«**С детства помню, как в Риге на пятиэтажках было написано большими буквами: «Партия – ум, честь и совесть нашей эпохи»**» [Советский спорт, 09.02.2011].

«**– Что сейчас заменило "ум, честь и совесть" в России?**» [М. Южный: «Честь имею» // Аргументы и факты, 20.09.2006].

Контексты из газет, зафиксированные в Национальном корпусе русского языка, демонстрируют тесную связь между понятиями «честь» и «совесть», подчеркивая их взаимозависимость и усиление значения каждого через контекстуальное взаимодействие.

Изучение Газетного подкорпуса НКРЯ показывает, что выражение *честь и совесть* функционирует в русском языке и в наше время. Его применение охватывает разнообразные синтаксические конструкции, выражающие субъектные, объектные и атрибутивные отношения.

Концептуальная пара «Честь» и «Совесть» выступает как неотъемлемая часть русской культурной идентичности. Эти понятия занимают центральное место в русском языковом пространстве, воплощая ключевые ценности национальной ментальности через специфические лексические формы. Особенностью истории и современного состояния русского языка является использование дублирующих средств для выражения глубинных культурных категорий.

Актуальность сочетания *честь и совесть* в речи носителей подтверждает сохранение значимости этих понятий на сегодняшний день, что свидетельствует о непрерывности национальных традиций и неизменности глубинных ценностей.

Список использованной литературы

1 Кунавин, Б. В. Концепты «честь» и «совесть» в русской языковой картине мира [Электронный ресурс] / Б. В. Кунавин, И. К. Тедеева // Гуманитарный научный вестник. – 2021. – № 3. – С. 183–189. – Режим доступа: <http://naukavestnik.ru>. – Дата доступа: 17.11.2024.

2 Ожегов, С. И. Толковый онлайн-словарь русского языка [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов. – Режим доступа: https://lexicography.online/explanatory/ozhegov/#google_vignette. – Дата доступа: 16.11.24.

3 Fiodorowa, L. Концепт «честь» в русской языковой картине мира [Электронный ресурс] / Ludmiła Fiodorowa ; Rosyjski państwowy uniwersytet Humanistyczny. – Moskwa–Białek–Lublin, 2015. – Режим доступа: <file:///C:/Users/37529/Desktop/диссертация/4638-Tekst%20artykułu-4132-1-10-20160424.pdf>. – Дата доступа: 16.11.2024.

4 Даль, В. И. Толковый словарь живаго великорусскаго языка : онлайн-версия [Электронный ресурс] / В. И. Даль. – Режим доступа: <https://slovardalja.net/> – Дата доступа: 16.11.2024.

5 Шопенгауэр, А. Paregra и Paralipomena / А. Шопенгауэр // Собрание сочинений : в 6 т. : [Пер. с нем.] / Общ. ред., сост., послесл. и примеч. А. А. Чанышева. – Т. 4. – М. : ТерРА–Книжный клуб, Республика, 2001. – 400 с.

6 Колесов, В. В. Русская ментальность в языке и тексте / В. В. Колесов. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2006. – 624 с.

7 Лихачев, Д. С. Избранное : мысли о жизни, истории, культуре / Д. С. Лихачев. – М. : РФК, 2006. – 334 с.

8 Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru>. – Дата доступа: 17.11.2024.

The article analyzes the stable verbal complex honor and conscience, identifies the reasons for its occurrence and determines the meanings of the components. The structural and semantic models of the implementation of this complex in modern newspaper discourse, presented in the National Corpus of the Russian Language, have been studied.

В. А. НАЗАРЕНКО

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ИНОСТРАННЫЙ»

В современном мире наблюдается значительный рост интереса к изучению иностранных языков, в том числе к изучению русского языка. В сфере современного образования прослеживается тенденция к глобализации, выражающаяся, в частности, в увеличении числа иностранных студентов, стремящихся получить образование за рубежом.

Изучение русского языка как иностранного не ограничивается освоением грамматики и лексики. Это также возможность познакомиться с культурой, историей и традициями Беларуси и России, а также развить коммуникативные навыки и расширить кругозор.

В связи с этим возрастает роль преподавателей русского языка как иностранного, которые должны не только обучать студентов основам языка, но и воспитывать у них уважение к культуре и традициям страны изучаемого языка.

В этой статье мы рассмотрим, какие преимущества даёт изучение русского языка как иностранного, а также почему это может стать важным шагом на пути к новым горизонтам.

На сегодняшний день изучение и знание иностранных языков становится всё более актуальным и востребованным. Это помогает человеку открыть для себя множество возможностей, будь то путешествия, образование, карьера или просто саморазвитие.

Современное общество стремительно развивается, преодолеваются мыслимые и немыслимые границы, в которых нет места долгому ожиданию. Человек в эпоху развития нейронных сетей попросту не видит проблем в системе коммуникации с носителем другого языка. Всё, что необходимо для преодоления таких незначительных «трудностей» – это наличие смартфона и доступа в интернет. По сути, на каком-то из этапов коммуникации между двумя носителями разных языков теряется необходимость в овладении языком собеседника, так как за него это сделает обученная система. В данной коммуникативной ситуации нам необходимо получить информацию от другого участника за считанные секунды, а цель научиться отсутствует.

Трудоёмким и затратным по времени является изучение и овладение вторым неродным языком. В этом деле нет места для спешки, а современные технологии лишь станут удобным средством для достижения целей, а не заменой таковых.

На протяжении долгого времени иностранные студенты с разных уголков мира стремятся получить образование в Республике Беларусь на русском языке, но, как правило, большинство из них не владеет даже базовым уровнем знаний.

Русский язык представляет собой один из наиболее сложных языков мира, что обуславливает возникновение определённых трудностей при его изучении. При этом с проблемами в процессе обучения сталкиваются не только студенты, но и преподаватели.

Для обеспечения эффективности обучения иностранцев русскому языку преподаватель должен грамотно организовать учебный процесс, учитывая специфические сложности, возникающие в ходе образовательного процесса. «Обучение – это совместная деятельность преподавателя и учащихся, в ходе которой осуществляются развитие личности, её образование и воспитание» [1, с. 12].

Изучение дисциплины «Русский язык как иностранный» иностранными студентами играет важную роль в процессе обучения, так как помогает им адаптироваться в русскоговорящей

среде, преодолевать языковые трудности и свободно общаться с носителями языка. Эта дисциплина формирует новую языковую личность, развивает коммуникативные навыки и позволяет успешно учиться и работать в стране изучаемого языка.

Изучение и освоение русского языка помогает иностранным студентам преодолевать языковые барьеры, понимать культуру и традиции страны, язык которой они изучают. Это способствует развитию навыков общения, которые необходимы для успешной коммуникации в любой сфере жизни.

В связи с развитием мировых интеграционных процессов концепция многоязычия становится всё более важной и актуальной, а стремление жителей планеты овладеть одним или несколькими иностранными языками, чтобы использовать их для общения и взаимного понимания, проявляется всё активней [2, с. 10].

В современном мире изучение русского языка как иностранного играет важную роль в процессе интеграции и межкультурного общения. Практические занятия по русскому языку направлены не только на развитие языковых навыков, но и на формирование личности студента, его мировоззрения и системы ценностей. В данной статье мы рассмотрим воспитательный аспект на практических занятиях по русскому языку как иностранному.

Курс «Русский язык как иностранный» представляет собой значимый элемент современной образовательной системы, ориентированный на изучение русского языка иностранными гражданами. Это необходимо для развития международного сотрудничества, продвижения гуманистических и духовных ценностей, заложенных в произведениях русской литературы, а также для понимания особенностей русского национального характера.

В ходе обучения применяются разнообразные методы, подходы и формы работы, включая репродуктивный, коммуникативный, деятельностный и культурологический. Основная цель – обеспечить обучающимся эффективное освоение языка, его фонетических, лексических и грамматических аспектов.

В процессе освоения русского языка иностранные студенты сталкиваются с рядом трудностей, связанных с особенностями изучаемого материала. Цель преподавателя – сделать процесс обучения максимально эффективным и понятным для студентов, особенно в отношении сложных языковых явлений. Для этого необходимо учитывать возможные сложности, с которыми могут столкнуться студенты, и уделять им должное внимание. Студентам предстоит освоить большое количество теоретического и практического материала. Преподаватель должен найти баланс между этими двумя аспектами, чтобы студенты могли успешно применять полученные знания в общении.

В современном образовательном процессе практические занятия играют важную роль, так как они позволяют студентам применить полученные теоретические знания на практике и развить профессиональные навыки. В ходе практических занятий студенты активно участвуют в процессе выполнения заданий, осуществляют анализ полученных результатов и принимают самостоятельные решения. Этот подход способствует развитию у студентов чувства ответственности и независимости, а также формирует навыки самостоятельной работы без постоянного контроля со стороны преподавателя. Такой метод обучения позволяет студентам более глубоко усвоить изучаемый материал и применить полученные знания на практике.

Не менее важным аспектом является воспитание студентов, формирование у них определённых качеств и ценностей.

Воспитательный аспект играет важную роль в процессе изучения русского языка. Он помогает иностранным студентам проникнуться уважением к русской культуре и ценностям. Русская культура известна во всём мире благодаря произведениям классической музыки и литературы. Многие знакомы с творчеством таких великих композиторов, как Пётр Чайковский, Дмитрий Шостакович и Сергей Прокофьев, а также с произведениями писателей, таких как Лев Толстой, Фёдор Достоевский и Антон Чехов. Эти произведения стали неотъемлемой частью мировой культуры и продолжают вдохновлять людей разных поколений и разных национальностей.

В связи с этим увеличивается по своей значимости роль преподавателей русского языка как иностранного. «Преподаватель русского языка имеет уникальные возможности: именно он открывает своим иностранным учащимся символическую дверь в мир русской лексики и грамматики, показывает красоту и мощь русского слова» [3, с. 2].

Преподаватель русского языка как иностранного должен обладать рядом качеств и навыков, которые позволят ему эффективно выполнять свою работу. Он должен быть хорошо знаком с системой русского языка и принципами его преподавания, разбираться в основах обучения различным видам речевой деятельности, уметь подбирать и организовывать текстовый материал для занятий, обладать навыками составления заданий для развития навыков произношения, лексики, грамматики и четырёх видов речевой деятельности.

Преподаватель на практических занятиях по русскому языку как иностранному выполняет ряд важных функций.

Во-первых, преподаватель должен учитывать психологические, культурные и личностные особенности студентов. Это позволяет адаптировать учебный процесс под потребности и возможности каждого учащегося.

Во-вторых, преподаватель должен использовать актуальные материалы, связанные с историей, культурой, образом жизни и традициями страны изучаемого языка, а также с профессиональной сферой и интересами студентов. Это помогает создать контекст, в котором изучение языка становится более осмысленным и интересным.

Задачи преподавателя дисциплины «Русский язык как иностранный» включают определение целей обучения для каждого конкретного студента, обеспечение практического овладения русским языком для успешной деятельности в любых сферах, применение коммуникативной ориентации в организации и подаче учебного материала, учёт родного языка студентов и методических комментариев к языковым единицам, создание комфортной и продуктивной образовательной среды для студентов. Преподаватель должен обеспечивать обратную связь и конструктивную критику, чтобы студенты могли исправлять ошибки и улучшать свои навыки. Это помогает обучающимся осознавать свои слабые стороны и работать над их улучшением.

Воспитательный аспект при проведении практических занятий для иностранных студентов заключается в формировании у них положительного отношения к стране изучаемого языка, её истории и культуре, а также в мотивации изучения русского языка. Это помогает формировать взгляды, убеждения и нормы поведения, а также ценностные ориентации. Для этого преподаватель должен знакомить студентов с историей, литературой, искусством и другими аспектами русской культуры.

Важным моментом в воспитательной работе является развитие коммуникативных навыков студентов. Преподаватель должен создавать на занятиях атмосферу сотрудничества и взаимопомощи, чтобы студенты могли свободно общаться на русском языке.

Изучение русского языка как иностранного предполагает общение с носителями разных культур и традиций. Это способствует формированию толерантного отношения к другим культурам, уважению к различиям и готовности к диалогу. Студенты должны научиться уважать другие культуры и быть толерантными к представителям других национальностей, а преподавателю необходимо использовать различные методы и материалы для формирования этих качеств у студентов.

Изучение русского языка как иностранного должно способствовать воспитанию патриотизма, любви и уважения к стране изучаемого языка. Преподаватель может рассказывать студентам о выдающихся людях, событиях и достижениях Беларуси и России, а также об истории и культуре.

В настоящее время существуют различные методики преподавания русского языка как иностранного, которые включают в себя коммуникативный подход, интеграцию культурных аспектов в учебный процесс, использование мультимедийных материалов, применение

игровых методик, сотрудничество с носителями языка, тестирование и оценку знаний студентов, индивидуальный подход к каждому студенту, регулярное обновление учебных материалов и программ.

Таким образом, воспитательный аспект при проведении практических занятий по дисциплине «Русский язык как иностранный» является одним из важнейших компонентов обучения. Он способствует формированию у студентов уважения к культуре и традициям, развитию коммуникативных навыков, толерантности и патриотизма. Только благодаря сочетанию образовательного и воспитательного аспектов можно достичь успеха в обучении русскому языку как иностранному.

Изучение русского языка имеет ряд перспектив, таких как расширение кругозора и повышение культурного уровня, профессиональный рост, улучшение коммуникативных навыков, образование за рубежом, развитие критического мышления.

В целом изучение русского языка предоставляет множество возможностей для личного и профессионального развития, способствуя расширению горизонтов и улучшению качества жизни.

Список использованной литературы

1 Щукин А. Н. Обучение иностранным языкам: теория и практика: учеб. пособие для преподавателей и студентов. 4-е изд. М. : Филоматис: Омега-Л, 2010 – 480 с.

2 Практическая методика обучения русскому языку как иностранному. Учебное пособие для начинающего преподавателя, для студентов филологов и лингвистов, специализирующихся по РКИ./ Л. С. Крючкова, Н. В. Мощинская. – М. : Флинта: Наука, 2009 – 480 с.

3 Иванова И. С., Ильина С. А. Реализация воспитательных задач на уроках русского языка как иностранного путем формирования историко-культурной компетенции инофонов // Научно-методический электронный журнал «Концепт» [Электронный ресурс]. – 2017. – № S22. – С. 71–76. – Режим доступа: <http://e-koncept.ru/2017/470248.htm>. – Дата доступа: 11.11.2024.

In the modern world there is a significant growth of interest in the study of foreign languages, including the study of Russian. In the sphere of modern education there is a trend towards globalization, which is expressed, in particular, in the increasing number of foreign students seeking education abroad.

Studying Russian as a foreign language is not limited to mastering grammar and vocabulary. It is also an opportunity to get acquainted with the culture, history and traditions of Belarus and Russia, as well as to develop communicative skills and broaden one's horizons.

In this regard, the role of teachers of Russian as a foreign language increases, who should not only teach students the basics of the language, but also educate them to respect the culture and traditions of the country of the studied language.

In this article we will look at the benefits of studying Russian as a foreign language and why it can be an important step towards new horizons.

В. С. НОВАК

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Францыска Скарыны)

МЯСЦОВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ВЯСЕЛЬНОЙ АБРАДНАСЦІ ПЕТРЫКАЎСКАГА РАЁНА

У артыкуле на багатым фактычным матэрыяле, запісаным у палявых экспедыцыях, характарызуецца вясельная абраднасць Петрыкаўскага раёна, аналізуюцца асноўныя структурныя кампаненты вясельнага абрадавага комплексу і звязаныя з імі песні, прыкметы і павер’і. Засяроджаецца ўвага на адметных мясцовых асаблівасцях рытуалаў, уласцівых для асобных абрадавых этапаў.

У сістэме вясельнай абраднасці Петрыкаўскага раёна можна вылучыць такія этапы, як сватанне, запоіны, заручыны, каравай, вянкi (дзявочы вечар), пасад, сустрэча маладых, дзяльба каравая, другі і трэці дні вяселля. Засяродзім спачатку ўвагу на этапах давясельнага перыяду. На тэрыторыі Петрыкаўскага раёна вяселле пачыналася са сватання, у якім звычайна ўдзельнічалі бацька і брат жаніха, а таксама хросныя: “З суботы на нядзелю запрагаюць коней і едуць у сваты. Малады бярэ бацьку, хросных, брата” (запісана ў в. Кашэвічы ад Сакавец Надзеі Іванаўны, 1915 г. н.); “У сваты хадзілі бацька, хрышчоныя. Са стараны дзеўкі – стол, са стараны хлопца – гарэлка. Сваты пелі:

Пусці, сваце, у хату,

Хаця ручкі грэці,

Хаця ручкі грэці,

Маладую паглядзеці” (запісана ў в. Багрымавічы ад Бічана Міхаіла Фёдаравіча, 1928 г. н., Бічан Вольгі Фёдараўны, 1929 г. н.).

Калі ехалі сватацца, то абавязкова бралі з сабой хлеб і гарэлку, выконвалі песню: “Калі ішлі ў сваты, бралі з сабою гарэлку, пірог. Па дарозе, ідучы ў сваты, яны пелі песні:

Запрагай, сваце, коні

Да паедам у дарогу,

Бо дарога наша шырокая,

А Танечка наша далёкая.

А ў нашага свата –

Жэсцяная хата,

Печ яго пабеляная,

Чэсць яго да каханая” (запісана ў в. Кацуры ад Плікус Марыі Сцяпанаўны, 1930 г. н.).

Сватанне “сваёю формай $\diamond$ вельмі нагадвае гандлёвую спрэчку, торг. Як сцвярджаюць даследчыкі гісторыі вясельнай абраднасці, гэта – не што іншае, як перажытак адной са старажытных форм шлюбу – куплі-продажу нявесты” [1, с. 17]. Прыведзены тэзіс знаходзіць пацвярджэнне ў запісах звестак пра сватанне, дзе вядзецца іншасказальная гаворка “Мы прыйшлі пакупаць у вас цяліцу, маладую красавіцу. Вот нам казалі, што прадаецца ў вас цяля. А вы даўжню яе нам прадаць” (запісана ў в. Кацуры ад Плікус Марыі Сцяпанаўны, 1930 г. н.).

У Петрыкаўскім раёне, як і ў іншых раёнах Гомельскай вобласці, важнымі пытаньнямі ў вясельнай абраднасці былі згода або нязгода маладых на шлюб. У в. Ляскавічы, напрыклад, падчас сватання адбываліся сімвалічныя дзеянні з лапцямі: хлопец адкрываў дзверы сенцаў і кідаў лапці, прыгаворваючы: “Шуры-буры, лапці ў хату!” Калі дзяўчына была згодна выйсці замуж, то паднімала лапці і запрашала сватоў у хату: “Калі лапці заставаліся там, тады сваты спакойна заходзілі. А калі выбрасывалі са словамі: “Не шурай, не бурай, свае лапці забірай”, – тады сваты ўязджалі” (запісана ад Будніка Аляксандра Іванавіча, 1922 г. н.).

Калі нявеста давала згоду на шлюб, то ў в. Вышалаў яна павінна была прыняць ад жаніха чарку гарэлкі: “*Жаніх налівае ў румачку водку і дае дзеўцы. Калі тая ўзяла румачку, то, значыцца, згодна*” (запісана ад Ястрэмскай Анастасіі Васільеўны, 1921 г. н.). У в. Колкі, калі забіралі бацькі нявесты хлеб, прынесены сватамі, то гэта сімвалічна абазначала, што дзяўчына згодна выйсці замуж: “*Прыносяць хлеб, калі прымуць, то далі згоду*” (запісана ад Равуцкай Элеаноры Ігнатаўны, 1930 г. н.). Калі дзяўчына давала згоду на шлюб, то яе маці “*перавязвала сватоў ручнікамі*” (запісана ў в. Пціч ад Говін Тамары Іванаўны, 1946 г. н.).

Паводле сведчанняў жыхароў в. Вышалаў, калі нявеста не жадае выходзіць замуж, то яна павінна вярнуць назад сватам, прывезены імі хлеб (“пірог”): “*А еслі ты адказуеш, дак занясі ім пірога, хай назад забярэ і збярэ полоценцэ да і аддасць табі*” (запісана ад Дамасевіч Праскоўі Аляксееўны, 1933 г. н.).

Калі ж дзяўчына не пагаджалася на шлюб, то “*выносіла гарбуза*” (запісана ў в. Пціч ад Верамеевай Надзеі Сакратаўны, 1932 г. н.); “*Калі бацькі не згодны на шлюб, то дзяўчына выносіць гарбуза, а калі бацькі згодны – садзяцца за стол і дамаўляюцца да вяселля*” (запісана ў Петрыкаўскім р-не ад Казімірава Пятра Уладзіміравіча); “*Калі нявеста не была згодная, то насустрач сватам выносілі гарбуз*” (запісана ў в. Пціч ад Говін Тамары Іванаўны, 1946 г. н.).

Іншы раз, калі нявеста раптам перадумала выходзіць замуж, не толькі вярталі назад хлеб, прынесены сватамі, але і, убачыўшы сватоў, “*маглі выкінуць гарбуза з хаты, значыць, не далі згоды*” (запісана ў в. Колкі ад Равуцкай Элеаноры Ігнатаўны, 1930 г. н.).

Як і ў класічным беларускім вяселлі, у структуры петрыкаўскай вясельнай абраднасці захаваліся такія абрадавыя этапы давясельнага перыяду, як запоіны і заручыны, якія, зыходзячы са сведчанняў жыхароў, адбываліся іншы раз у той жа дзень, што і сватанне, а іншы раз – праз пэўны час. Напрыклад, у в. Вышалаў спасля сватання адразу ж праходзілі і запоіны: “*Сватанне ўжэ ідзе – збіраеш хросно бацьку, хросну мацер, напрымер, бацькову родню, мацерну родню. Ужэ гатуюць, і садзяцца, і запоіны робяць, у той самы дзень*” (запісана ад Дамасевіч Праскоўі Аляксееўны, 1933 г. н.). У в. Грабаў запоіны адбываліся на другі дзень пасля сватання: “*У суботу булі ўвечары сваты, а ў нядзелю на другі дзень к часам двенаццаці дня – запоіны. І збіралі ўсіх блізкіх. Казалі так: “Учора ў сваты, а сёння ўжо Лору запілі”. Дагаворваліся за два дні*” (запісана ад Пацярайлы Валянціны Якубаўны, 1932 г. н.). На гэтых двух абрадавых этапах вырашалі ўсе пытанні, звязаныя з арганізацыяй вяселля.

Што да заручын, то гэты абрадавы этап, паводле сведчанняў інфармантаў, іншы раз супадаў па часе правядзення са сватаннем. Напрыклад, у в. Пціч, як паведамлілі інфарманты, “*заручыны асобна не праводзілі. Сватанне і заручыны праводзілі ў адзін дзень*” (запісана ў в. Пціч ад Говін Тамары Іванаўны, 1946 г. н.).

Зборную суботу ў вёсках Петрыкаўскага раёна называлі таксама “дзявічнікам” або “дзявочым вечарам”: “*Напярэдадні вяселля праводзілі дзявічнік, або дзявочы вечар. Вечар праводзілі ў пятніцу. На вечар прыходзілі ўсе сяброўкі нявесты, усе незамужнія дзяўчыны*” (запісана ў в. Пціч ад Говін Тамары Іванаўны, 1946 г. н.); “*У зборную суботу дружкі рабілі нявесце вянок з бумагі, плялі ёй касу*” (запісана ў в. Вышалаў ад Пашук Надзеі Паўлаўны, 1938 г. н.). Прыведзеныя фактычныя матэрыялы пацвярджаюць, што важным рытуалам зборнай суботы (“дзявічніка”) з’яўлялася падрыхтоўка вянка для маладой.

Важным абрадавым момантам у структуры вясельнага абрадавага комплексу належала падрыхтоўцы каравая. Для выпечкі гэтага важнага абрадавага хлеба запрашалі толькі тых жанчын, якія былі шчаслівымі ў сямейным жыцці: “*Каравай пякуць у пятніцу. Яго пяклі жанчыны замужня, у якіх абавязкова булі дзеці і якія булі шчаслівыя*” (в. Ванюжычы) [2, с. 354]; “*Каравай выпякалі маладыя жанчыны, каторыя не былі разводкамі, удовамі і былі першы раз замужам*” (запісана ў в. Кацуры ад Плікус Марыі Сцяпанаўны, 1930 г. н.). “Менавіта хлеб, каравай, які амаль абагаўляўся беларусамі, разам з пэўнымі заклінальнымі словамі на згаданым вяселлі адыгрываў важную ахоўную магічную ролю. Гэту функцыю надавалі абрадам як на звычайным, так і на сіроцкім вяселлі” [3, с. 213]. Як паведамлілі

жыхары, “на вяселле пякуць два каравай: адзін у нявесты, другі ў жаніха. Робяць упрыгожванні для каравая: тры птушачкі, тры месяцы, тры кветкі – усе па тры” (запісана ў Петрыкаўскім р-не ад Казімірава Пятра Уладзіміравіча). У песні, якой суправаджаўся працэс падрыхтоўкі каравая, гучалі матывы бласлаўлення на замешванне каравая, звароту да Бога за дапамогай рашчыніць цеста на каравай і даць долю маладым:

*Благаславіце, людзі,
Блізкія суседзі,
Гэтаму дзіцяці
Каравай замясіць.*

... ..

*Ты саступ, Божа, з неба,
Як нам цяпер трэба.
Памагай рашчыніць,
Памагай замясіць.*

... ..

*Не стой, Божа, за дзвярамі
Да ідзі, Божа, у хату,
Да сядзь, Божа, на куце*

Да дай долю маладзе (запісана ў Петрыкаўскім р-не ад Казімірава Пятра Уладзіміравіча).

У каравайных песнях знайшлі непасрэднае адлюстраванне рытуалы падрыхтоўкі каравая. Напрыклад, у наступных песенных радках каравайнай песні гаворыцца пра жанчын-каравайніц, якія абавязкова павінны прысутнічаць, маладых жанчын, якіх запрашалі спяваць падчас асобных рытуалаў, звязаных з каравайнай абраднасцю, а таксама пра тых маладых людзей, якія, паводле народных вераванняў, таксама ўдзельнічалі ў працэсе выпечкі каравая:

*Збірайся, родзе,
Да к беленькаму караваю.
Старыя бабы для парадку,
Маладыя маладзіцы песні пець,*

Удалыя малайцы каравай печ (запісана ў Петрыкаўскім р-не ад Казімірава Пятра Уладзіміравіча).

Дзяльба каравая, якая з’яўляецца кульмінацыйным момантам вясельнай абраднасці, адлюстроўвае высокія маральна-этычныя якасці беларусаў, іх мудрасць. За трапным народным гумарам каравайных пажаданняў тоіцца глыбокая жыццёвая філасофія ўспрымання жыцця, павага, дасціпнасць, тактоўнасць, прыгажосць унутранага свету чалавека працы: “Дару палена, каб малады пацалаваў маладую ў калена”, “Дару грошы, каб дзеці булі харошы”, “Дару жыццё цвятуюшчу на сям’ю растушчу, навагоднюю ёлку, каб да года радзіла дачку-камсамолку” (запісана ў в. Грабаў ад Пацярайлы Валянціны Якубаўны, 1932 г. н.); “Дарую тую цяліцу, што скача з печы на паліцу” (запісана ў в. Пціч ад Верамеевай Надзеі Сакратаўны, 1932 г. н.).

Адметнай дэталлю ў вясельнай абраднасці в. Вышалаў з’яўлялася пераступанне маладой праз яйка, якое клалі на парог, каб лёгкімі былі роды: “Мне далі яйцо і казалі, каб, калі ішла чэраз парог, пераступіла яго, каб дзяцей лёгка роджала, а я пра яго і забыла” (запісана ў в. Вышалаў ад Дамасевіч Праскоўі Аляксееўны, 1933 г. н.). Яйкі абавязкова клалі ў цеста, калі рыхтавалі каравай: “Каравай пяклі вялікі, у цеста лажылі два яйца і сажалі яго ў печ” (запісана ў в. Кацуры ад Плікус Марыі Сцяпанаўны, 1930 г. н.). Прысутнасць у вясельных рытуалах прадметнага атрыбута (яйка) абумоўлена яго сімволікай, якая “матывавана тым, што ў ім знаходзіцца зародак жыцця, яго патэнцыя, поўная энергія, і тым самым стан пачатку, ініцыяльнасць” [4, с. 541].

Паслявясельная частка ў вёсках Петрыкаўскага раёна мела наступныя назвы: “пярэзвы” (в. Колкі), “госці” (в. Вышалаў), “агледзіны” і “адведзіны” (в. Бабунічы), “прыданья” і “хвост” (в. Грабаў), “хвост” (вв. Ляскавічы, Вышалаў) і інш. Лакальнай адметнасцю паслявясельнай часткі Петрыкаўшчыны быў звычай “гарадзіць плот”: “Сабіраліся ўсе, хто быў на вяселлі,

гарадзіць забор у панядзелак. Хто-небудзь перадзяваўся ў маладых. Дружына маладога павінна была гарадзіць забор. Было аднята прасла забора, і трэба было паказаць, як яны гарадзяць забор” (запісана ў в. Пціч ад Говін Тамары Іванаўны, 1946 г. н.).

У этапах вясельнага абраду, прадстаўленага ў шматлікіх варыянтах, знайшлі адлюстраванне цікавыя міфалагічныя ўяўленні: “Маладая прывязвала кацёлку нітак да возу, каб яе дружкі хутчэй замуж павыходзілі” (в. Ванюжычы) [2, с. 355]; “Маладая не можа цэлюю нядзелю прыходзіць дадому, каб хутка не вярнуцца дадому ўдавою” [2, с. 356] (в. Ванюжычы); “Калі маладыя пераступілі парог, то маці замукае замок, які ляжаў пад парогам, а ключ кідае на дно калодца, каб ніколі не разлучаліся” (запісана ў в. Пціч ад Говін Тамары Іванаўны, 1946 г. н.); “Маладых усегда сажалі на кажух: сколькі будзе ворсу ў кажуху, то столькі будзе шчасця і багацтва” (запісана ў в. Кацуры ад Плікус Марыі Сцяпанаўны, 1930 г. н.).

Для вясельнай традыцыі Петрыкаўшчыны характэрны такія па-мясцоваму адметныя моманты, як падрыхтоўка падчас сватання з боку маладой “стала” (харчавання), а з боку маладога – гарэлкі, абвязванне сватоў ручнікамі, абсыпанне маладых зернем, выкананне пэўных мясцовых правіл у час прыгатавання каравая (“Калі рыхтуюць каравай, то ваду ўліваюць адзін раз, муку сыплюць адзін раз, каб маладыя не разышліся” (запісана ў в. Вышалаў ад Ястрэмскай Анастасіі Васільеўны, 1921 г. н.)), выкуп вянка дружынай жаніха і “завіванне” маладой (“распрананне маладой”, сваякруха здымае вянок, расплятае касу і завязвае хустку), дзяльба каравая ў хаце маладой і маладога, абвязванне маладых падчас дзяльбы каравая саматканым поясам, спецыфічныя лакальныя дзеянні ў паслявясельнай цырымоніі.

Прыведзеныя матэрыялы па вясельнай абраднасці Петрыкаўскага раёна пацвярджаюць факт багатай мясцовай спецыфікі не толькі рытуалаў, уласцівых для пэўных абрадавых этапаў, але і песень, арганічна звязаных з імі.

У артыкуле выкарыстаны матэрыялы архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі пры кафедры рускай і сусветнай літаратуры ГДУ імя Францыска Скарыны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Вяселле: Абрад / Уклад., уступ. арт. І камент. К. А. Цвіркі; Муз. дадат. З. Я. Мажэйка; Рэд. тома В. К. Бандарчык, А. С. Фядосік. – 2-е выд. – Мн. : Бел. навука, 2004. – 683 с.

2 Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік. – Мн. : ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.

3 Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр / А. С. Фядосік [і інш.] ; навук. рэд. К. П. Кабашнікаў. – Мінск : Бел. навука, 2001. – 422 с.

4 Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка, навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

The article studies the issues related to rich factual material recorded during field expeditions. It characterizes the wedding rites of the Petrikau district, analyzes the basic structural components of the wedding rite complex and related songs, signs and beliefs. Attention is focused on distinctive local features of rituals, specific to individual ritual stages.

А. М. ПАЛУЯН, А. С. КОРЖ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ПАРАЎНАЛЬНА-СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ АНАЛІЗ ЭНТРАПІІ МОВЫ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАЎ

У артыкуле выкладзены некаторыя аспекты эксперыментальнага падыходу вылічэння энтрапіі мовы мастацкіх тэкстаў, прыводзяцца эксперыментальныя даныя, якія дэманструюць вынікі. Прапануецца лінгва-матэматычная мадэль для аналізу структуры тэксту, пабудаваная на аснове фундаментальнага закона захавання сумы інфармацыі і энтрапіі з выкарыстаннем формулы Шэнана, а таксама даецца параўнальна-супастаўляльны аналіз энтрапійных характарыстык мовы твораў на гістарычную тэму двух беларускіх аўтараў – Уладзіміра Караткевіча і Леаніда Дайнекі. Прапануемая метадалогія заснавана на сістэмным, шматузроўневым падыходзе да пабудовы складанай іерархічнай сістэмы мовы.

Тэрмін энтрапія (стар.-гр. – вяртанне, пераўтварэнне) сёння шырока выкарыстоўваецца ў шэрагу навук. Упершыню гэта паняцце як характарыстыку меры выпадковасці ўвёў ва ўжытак у XIX ст. нямецкі навуковец Р. Клаўзіус [1]. Энтрапію як ступень хаосу, бязладдзя апісаў у 1948 г. К. Шэнан, які, характарызуючы сістэму перадачы даных, выявіў наяўнасць шуму, што непазбежна вядзе да памылкі (скажэння) паведамлення [2, с. 125]. Р. Арнхейм даследаваў энтрапію як меру няпэўнасці [3], якая вылічваецца па формуле верагоднасці з’яўлення ў тэксце элементаў пэўнага кода (сімвалаў, літар). Інфармацыйная каштоўнасць перадаваемага паведамлення залежыць ад ступені нечаканасці яго зместу, энтрапія – ускосны паказчык, які дазваляе ацаніць сэнсавую інфарматыўнасць [4].

Энтрапія цесна звязана з аб’ёмам інфармацыі, заключанай у даных: чым больш яны няпэўныя, тым больш інфармацыі патрабуецца для іх апісання. У дакладных навукх пры ацэнцы эфектыўнасці кадыравання даных яна вылічваецца па пэўнай формуле [5]. У лінгвістыцы энтрапія разглядаецца як ступень дыскурсіўнай інфармацыі, што ўстанаўліваецца па колькасці лексем. Энтрапія мовы – гэта статыстычная функцыя тэксту на канкрэтнай мове або самой мовы, якая вызначае колькасць інфармацыі на адзінку тэксту [1].

Энтрапія мовы вылічваецца як:

$$S = -\sum_i p_i \ln p_i,$$

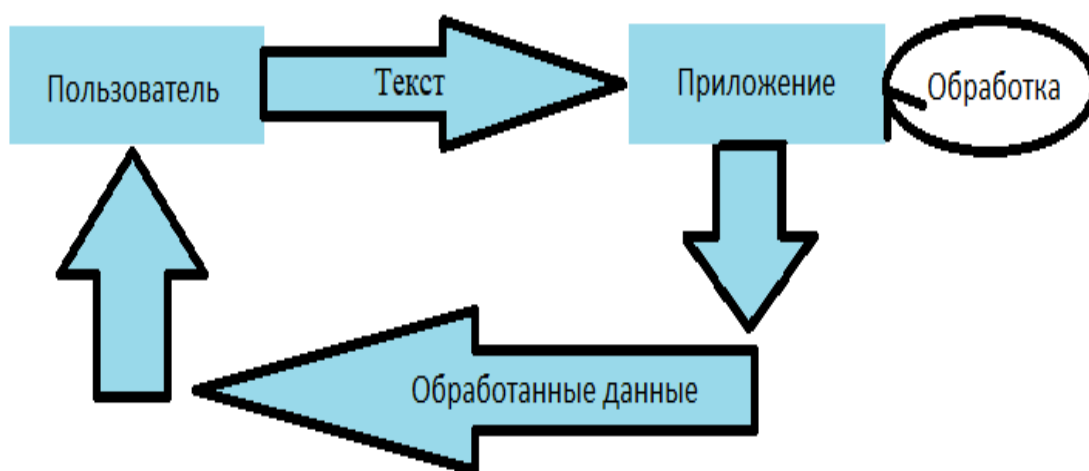
дзе p_i – верагоднасць з’яўлення канкрэтнага сімвала ў тэксце, вызначаемая адносінамі колькасці канкрэтных сімвалаў у тэксце да колькасці ўсіх сімвалаў у тэксце.

Інфармацыйная энтрапія можа прымаць значэнне да $\ln n$, дзе n – колькасць унікальных сімвалаў тэксту. У выпадку вылічэння энтрапіі тэкстаў n будзе роўна колькасці літар у алфавіце канкрэтнай мовы. Для беларускай мовы максімальнае значэнне S будзе роўна $\ln 32$.

Велічыню S можна вызначыць для кожнага канкрэтнага выпадку перадачы інфармацыі, напрыклад, для літаратурнага твора ці запісанай вуснай гаворкі. Тэкст з меншай энтрапіяй трактуецца як больш інфарматыўны ў тым сэнсе, што ён перадае давераную яму інфармацыю з меншымі скажэннямі. Напрыклад, самым інфарматыўным з’яўляецца тэкст, які складаецца толькі з адной літары, паколькі яго энтрапія роўная нулю. У звычайным разуменні такі тэкст будзе несці, наадварот, мінімальную інфармацыю.

Калі б выкарыстанне асобных сімвалаў адбывалася незалежна, то дастаткова было б абмысліць энтрапіяй першага парадку $S^{(1)}$. Насамрэч, у тэксце літары размешчаны не проста так, а з сэнсам, што выяўляецца ва ўпарадкаванні пар літар па частаце іх выкарыстання. Таму даводзіцца разглядаць энтрапіі вышэйшых парадкаў. З іншага боку, і ў мяжы $S^{(2)}$ няма асаблівай неабходнасці, паколькі “памяць” аб мінулых суседзях літары губляюць ужо пры пераходзе да іншага слова. Такім чынам, дастаткова вызначыць $S^{(k)}$ для велічыні k , роўнай сярэдняй даўжыні слова ў лексіконе дадзенай мовы. На жаль, нават для даўжыні $k = 5$ пэўна ацаніць верагоднасці спалучэнняў з 5 літар немагчыма, паколькі мінімальны аб’ём тэксту для такой ацэнкі павінен пераўзыходзіць 10^{10} , а такая даўжыня супастаўляльная з даўжынёй увогуле ўсіх твораў мастацкай літаратуры на адной мове. Таму ў даследаваннях разлічваюць $S^{(1)}$ і $S^{(2)}$.

Для аналізу інфармацыйнай энтрапіі мовы мастацкіх тэкстаў была распрацавана праграма на мове праграмавання Python, якая аналізуе тэкст на беларускай мове, зададзены карыстальнікам. Дадатак выводзіць інфармацыю, што датычыцца інфармацыйнай збытकोўнасці мовы, такую як частата літар, пар літар, камутатыўнасць, абсалютная камутатыўнасць (малюнак 1).

Малюнак 1 – Схема работы праграмы

Для дэманстрацыі работы праграмы было праведзена параўнанне мовы мастацкіх тэкстаў на гістарычную тэму: аповесці Уладзіміра Караткевіча “Сівая легенда”, “Цыганскі кароль”, “Ладдзя распачы” і раманы Леаніда Дайнекі “Меч князя Вячкі” і “Жалезныя жалуды”.

На першым этапе адбываецца перадача ў праграму тэкставага файла ад карыстальніка, перадача ажыццяўляецца шляхам уводу карыстальнікам назвы файла. Увод ажыццяўляецца з пашырэннем txt. Шлях да візуалізацыі тэксту пачынаецца з папкі, у якой знаходзіцца праграма.

Другі этап уяўляе сабой апрацоўку зададзенага файла: 1) тэкст пераўтвараецца ў радок і пераходзіць у ніжні рэгістр; 2) з радка выдаляюцца ўсе спецыяльныя сімвалы і пераносы; 3) апрацоўваецца тэкст, даныя перадаецца карыстальніку ў тэкставай і візуалізаванай форме.

На трэцім этапе карыстальнік атрымлівае апрацаваную інфармацыю: графік частаты сімвалаў беларускай мовы, верагоднасць іх сустрэчы, колькасць галосных, зычных, усяго сімвалаў (галосныя + зычныя + апостраф), велічыня інфармацыйнай энтрапіі, велічыня інфармацыйнай збытकोўнасці, пары літар, якія сустракаюцца найбольш часта, часцей сустракаемыя пары літар, дзе першая літара “т”, часцей сустракаемыя пары літар, дзе другая літара “т”, камутатыўнасць “т”, абсалютная камутатыўнасць “т”.

Пры напісанні праграмы былі выкарыстаныя бібліятэкі: nltk для спрашчэння падліку значэнняў і іх пар шляхам іх аб’яднання па значэнні; string, math, якія з’яўляюцца ўбудаванымі модулямі Python: string выкарыстоўваўся для перадачы тэксту зададзенага карыстальнікам, math для падлікаў розных функцый; re для выкарыстання рэгулярных функцый; matplotlib для вываду атрыманых даных у выглядзе графіка.

На аснове атрыманых даных па частаце літар можна зрабіць выснову, што ў дадзенай выбарцы частата літар практычна аднолькавая, самай частай літарай з’яўляецца літара “а”, яе частата ў сярэднім 15,7 %. Энтрапія практычна аднолькавая, аднак яна залежаць ад абранай мовы і для ўсіх тэкстаў на дадзенай мове будзе прыблізна аднолькавая. Выключэннем могуць стаць тэксты, у якіх не выкарыстоўваюцца некаторыя сімвалы з мовы. Камутатыўнасць у мове тэкстаў Уладзіміра Караткевіча мае большае значэнне, чым у мове тэкстаў Леаніда Дайнекі. Абсалютная камутатыўнасць таксама вышэйшая ў творах Уладзіміра Караткевіча.

Частата пар літар таксама практычна аднолькавая, аднак у творах Леаніда Дайнекі сустракаецца больш пар літар, чым у творах Уладзіміра Караткевіча. Частата пар літар з першай “т” і з другой “т” у сярэднім аднолькавая. З першай літарай “т” самай частай парай з’яўляецца пара “та”, якая мае сярэдняю частату 36,69 % у творах У. Караткевіча і 33,6 % у творах Л. Дайнекі.

Далей было праведзена параўнанне частот літарных пар з такімі адметнымі сімваламі беларускай мовы, як апостраф і ў (у нескладовае).

На аснове частотнасці літарных пар з апострафам можна зрабіць выснову, што ў творах Леаніда Дайнека павелічэнне верагоднасцяў асобных пар ідзе раўнамерна. Разам з гэтым, ва Уладзіміра Караткевіча пара апостраф+я ва ўсіх прааналізаваных творах сустракаецца ў больш чым палове выпадкаў.

На аснове частоты літарных пар з другім апострафам можна зрабіць выснову, што хоць частата ва Уладзіміра Караткевіча і стала больш раўнамернай, але ў творы “Сівая легенда” ўсё яшчэ бачная велізарная розніца ў суседніх частотах. Варта таксама адзначыць, што разнастайнасць пар у мове твораў Леаніда Дайнекі значна вышэйшая, чым у творах Уладзіміра Караткевіча.

На аснове частоты літарных пар з першым ў (у нескладовым) можна зрабіць выснову, што ва ўсіх выпадках частоты пар раўнамерна павялічваюцца, за выключэннем пары “ўс”, якая мае відавочную перавага над астатнімі і займае, як мінімум, трэць усіх пар з першым ў (у нескладовым).

Варта адзначыць, што ў творах Леаніда Дайнекі разнастайнасць пар з другім апострафам і з першым ў (у нескладовым) вышэйшая, чым у мове твораў Уладзіміра Караткевіча.

На аснове частаты літарных пар з другім ў (у нескладовым) можна зрабіць выснову, што іх частоты і рангі практычна ідэнтычныя, за выключэннем мовы твора Уладзіміра Караткевіча “Ладдзя Роспачы”.

На аснове прыведзенага вышэй частотнага аналізу літарных пар можна зрабіць агульную выснову па мове твораў Уладзіміра Караткевіча і Леаніда Дайнекі: у сярэднім частоты літар і іх рангі ў творах абодвух аўтараў падобныя, аднак ва Уладзіміра Караткевіча часам прыкметныя ўсплескі частот канкрэтных пар. Разам з гэтым, разнастайнасць літарных пар у мове твораў Леаніда Дайнекі прыкметна вышэйшая, чым ва Уладзіміра Караткевіча.

Такім чынам, намі было даследавана паняцце энтрапіі мовы праведзены аналіз мовы мастацкіх тэкстаў з пункту гледжання частаты літар і пар літар, якія ў іх сустракаюцца. На падставе атрыманых даных можна зрабіць вывад, што энтрапія аднолькавых па спецыфіцы тэкстаў (у нашым выпадку мастацкіх тэкстаў на гістарычную тэму) мала адрозніваецца.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Orphal J. Rudolph Clausius (1822–1888) and His Concept of Mathematical Physics // Ann. Phys. 2022. Vol. 535, № 1. Art. № 2200065. DOI: 10.1002/andp.202200065

2 Shannon C.E. A Mathematical Theory of Communication // Bell Syst. Tech. J. 1948. Vol. 27, № 3. P. 379–423.

3 Arnheim R. Order and Complexity in Landscape Design // Arnheim R. Towards the Psychology of Art. Berkeley: University of California Press, 1966. P. 123–135.

4 Коротяев С.М. Энтропия и информация – универсальные естественно-научные понятия. URL: <https://textarchive.ru/c-2201579> (дата звароту: 16.01.2025).

5 Шелестюк Е.В., Щетинкина Е.А. Стохастичность и энтропия в лингвистике // Вестн. Челяб. гос. ун-та. 2023. № 2(472). С. 150–165.

The article describes some aspects of the experimental approach to calculating the entropy of literary texts, and provides experimental data demonstrating the results. A linguistic and mathematical model for analyzing the structure of a text is proposed, based on the fundamental law of conservation of the sum of information and entropy using the Shannon formula, and a comparative analysis of the entropy characteristics of the language of works on a historical topic by two Belarusian authors– Vladimir Korotkevich and Leonid Daineko, is given. The proposed methodology is based on a systematic, multi-level approach to building a complex hierarchical language system.

Л. В. ПАПЛАЎНАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
медыцынскі ўніверсітэт”)

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ ЭКСПРЭСІЎНА-ЭМАЦЫЯНАЛЬнай АФАРБОЎКІ ПАЭТЫЧНАГА ТЭКСТУ МІХАСЯ СКОБЛЫ

У артыкуле разглядаюцца фігуры паэтычнага сінтаксісу, заснаваныя на паўторах, якія шырока прадстаўлены ў паэтычнай мове Міхася Скоблы. Аналіз функцыянальна-прагматычнай прыроды разнастайных стылістычных фігур, у аснове якіх ляжаць розныя віды паўтораў, дазваляе зрабіць вывад аб іх значным эмацыянальным, вобразным, эстэтычным нападзенні ў мове паэтычных твораў аўтара.

Мова паэзіі ўяўляе сабой складанае па генезісе ўтварэнне, вывучэнне якога прыцягвае ўвагу даследчыкаў яшчэ з часоў антычнасці. Як слушна заўважае І. І. Каўтунова, “паэтычнае маўленне стварае свае пазітыўныя моўныя каштоўнасці, якія пераўтвараюць яго ў мову мастацтва. У паэтычным маўленні ўзбагачаецца семантыка моўных сродкаў і з найбольшай паўнатай ажыццяўляюцца сэнсавыя патэнцыі мовы” [1, с. 4].

У мове паэтычных твораў кожнае слова набывае асаблівае сімвалічнае значэнне, гучанне і вобразную функцыю. Гэта ствараецца дзякуючы такім выяўленчым магчымасцям мовы, як экспрэсіўнасць і выразнасць.

Экспрэсіўнасць – выяўленча-выразная якасць маўлення, якая ствараецца адметнымі гукавымі, лексічнымі, словаўтваральнымі і сінтаксічнымі моўнымі сродкамі, здольнымі прыцягваць увагу чытачоў або слухачоў і надаваць вобразны характар выказванню.

Выразнасць, асаблівая рытміка-інтанацыйная структура як асноўны арганізуючы пачатак паэтычнага маўлення непасрэдным чынам адлюстроўваецца ў экспрэсіўных магчымасцях фігур паэтычнага сінтаксісу, заснаваных на паўторах, якія атрымалі назву фігур дабаўлення.

Паўторы – гэта з’ява поліфункцыянальная, таму лінгвісты разглядаюць іх у розных аспектах і на розным матэрыяле. Паўторы, як і ўсе экспрэсіўныя канструкцыі, маюць дачыненне як да сінтаксісу тэксту, так і да яго лексікі, непарыўна звязваючы два ўзроўні моўнай сістэмы. Яны выконваюць у паэтычным тэксце дзве асноўныя функцыі:

1 Выступаюць актыўным стылістычным сродкам славесна-моўнага абазначэння ўжо названага аб’екта.

2 З’яўляюцца сродкам сувязі паміж рознымі сінтаксічнымі канструкцыямі ў тэксце.

У складзе сінтаксічных сродкаў па сваёй выяўленчай выразнасці і высокай ступені экспрэсіўнасці мастацкага тэксту вылучаюцца разнастайныя віды паўтораў – фанетычныя, марфемныя, лексічныя і сінтаксічныя, якія садзейнічаюць лагічнаму выдзяленню, падкрэсліванню значэння паўтораных слоў, семантычнаму разгортванню канцэптualaнага зместу тэксту.

Фанетычны паўтор заснаваны на паўторы гукаў і іх спалучэнняў, а гукавая арганізацыя вершаванай мовы з’яўляецца адным з важнейшых прыёмаў экспрэсівізацыі паэтычнага тэксту. Фанетычныя паўторы надзвычай разнастайныя і прадстаўлены ў паэзіі Міхася Скоблы такімі стылістычнымі фігурамі, як алітарацыя, асананс, гукавая анафара, гукавая эпіфара, гукавое кальцо і полісіндэтон.

Алітарацыя – старажытны стылістычны прыём, заснаваны на паўторы аднародных зычных гукаў у вершаваных радках. Выкарыстанне фізіялагічных асаблівасцей гукаў і іх спалучэнняў з’яўляецца важным стылістычным прыёмам узмацнення выразнасці паэтычнай мовы Міхася Скоблы:

Трыста летаў спяліў жалуды,
Дзвесце памятаў голае Адамаў.
Сто ў дупло не пускаў халады –
Свечку ставіў на ім на Дзяды.
Смерць сустрэў у абдымках кайданаў [3, с. 4].

Асананс – стылістычны прыём, які прадвызначае сугучнасць галосных гукаў у рыфме ці паўтарэнне аднолькавых галосных. Як і алітарацыя, асананс дапамагае паэту падкрэсліць асобныя словы, узмацніць інтанацыйна-гукавую выразнасць верша, надаць яму асаблівую мілагучнасць:

Мора востравам
Мроіла сонечным,
Мокры восеньскі
Бераг адсрўваючы [3, с. 10];
Каханы трыццаць тры разы
І трыццаць тры разы пракляты,
Я ўкленчу там пад абразы...
Мне страшна будзе йсці дахаты [2, с. 1].

Для вершаў М. Скоблы характэрна частае выкарыстанне такога віду паўтору, як гукавая анафара.

Да гукавой анафары адносіцца ўжыванне ў пачатку вершаваных радкоў адных і тых жа гукаў або іх спалучэнняў:

І кожнай былцы вечнае наўме,
І мурашу прымроіцца бясмерце.
І будзе ў борце одумна пчале,
Забудзецца ручай пра шлях няблізкі... [3, с. 11];
Схіляюцца ў светлай накоры,
Да зволіў якую Ўсявышні,
Да гэтай святой, непадсуднай,
Да гэтай звычайнай старой [3, с. 8].

Гукавая анафара выкарыстоўваецца для павышэння эмацыянальнасці выказвання, ягонай танальнасці і выконвае пераважна кампазіцыйную функцыю ў паэтычным тэксе.

У паэтычнай мове М. Скоблы ўжываецца і супрацьлеглая анафара фігура – гукавая эпіфара, якая заснавана на паўтарэнні аднолькавых гукаў у канцы вершаваных радкоў ці строф:

Верш безабаронны – што ж вы, што нож?!
Пад нож.
Край, дзе ліўні ходзяць басанож –
пад нож.
Бесядзь і зеленавокі Сож –
пад нож.
Маладзік, бяссоння не трывож...
Пад нож [4, с. 7].

Эпіфара надае паэтычным радкам Міхася Скоблы мастацкую выразнасць, глыбіню і змястоўнасць. Паэт вельмі часта выкарыстоўвае гэтую фігуру для ўзмацнення пачуццёвага напалу выказвання, падкрэслівання пэўнай думкі, стварэння кампазіцыйнага і рытмічнага малюнка.

Даволі часта ў паэтычных радках М. Скоблы сустракаецца такая фігура паэтычнага сінтаксісу, як гукавое кальцо.

Гукавое кальцо – паўтарэнне аднолькавых гукаў ці гукаспалучэнняў на пачатку і ў канцы асобных радкоў:

Крыж, ды півоні, ды месячык...
Выйсці на волю
Хацеў да людзей –
Дротам звязаны веснічкі [2, с. 1];

І алені ўстаюць на калені.
На парэпных лапах яліў
Выпаўз ельнік на мокрае ўзлессе,
І глядзела вада з каляін... [2, с. 2–3].

Кальцо адыгрывае значную структурна-кампазіцыйную ролю і заключае ў сабе сэнсава-эмацыйную нагрузку: гукі, словы ці радкі, якія “бяруць тэкст” у кальцо, – апорна моцны момант тэксту, у іх – тая асноўная думка, у якой, магчыма, ідэйны змест верша.

Да стылістычных фігур, заснаваных на паўторы, адносіцца і полісіндэтон.

Полісіндэтон (або шматзлучнікаваць) – фігура паэтычнага сінтаксісу, сутнасць якой заключаецца ў выкарыстанні адных і тых жа злучнікаў паміж сказамі і аднароднымі членамі сказа. Полісіндэтон выкарыстоўваецца з мэтай перадачы маўлення эмацыянальнага, напружанага:

І месяц, **і** ясныя зоры,
І сонца, **і** ў квецені вішні,
І сонны асвер па-над студняй,
І белых капусніцаў рой –
Схіляюцца ў светлай пакоры... [3, с. 8];
Ды няма аб што бразнуцца,
каб насыпаўся тынк са сцяны,
каб пахіснуліся вушакі,
каб спыніўся спалоханы запознены
цягнік [4, с. 17].

Полісіндэтон выдзяляе кожны аднародны член, падкрэсліваючы яго ролю, і адначасова стварае адзінства пералічэння, узмацняючы выразнасць выказвання. У паэтычнай мове М. Скоблы полісіндэтон запавольвае тэмп паэтычнага выказвання і надае яму ўзнёсласць.

Найбольш цікавымі і частымі ў паэтычнай мове Міхася Скоблы з’яўляюцца марфемныя паўторы, калі могуць паўтарацца каранёвыя ці афіксальныя марфемы. Паводле пазіцыі і размяшчэння ў паэтычным радку яны бываюць кантактныя і дыстантныя. У паэзіі М. Скоблы пераважаюць дыстантныя каранёвыя паўторы. Яны выконваюць ролю звязнасці, узмацнення сэнсу і ідэйнай значнасці паўтораных слоў, а таксама аб’ядноўваюць размешчаныя на пэўнай адлегласці адзінкі тэксту і спалучаюць іх паміж сабой.

Салавей мой месяцавокі
Салавей і суцішваў спеў.
Знерваваны і адзінокі,
Па-над студняй асвер рыпеў [4, с. 5];
Ты з крымскіх гор у снах маіх бяжыш
У слуцкае вясёлкавае лета.
Кахай мяне, каханая, любі ж –
Адзінае, чаго як ласкі звыш,
Спакон вякоў вымольвае паэта [4, с. 3];
У касцёле – маліся й кленчы.
З цёмнай крыпты
Сырой зімою
У малітву прасіўся... [4, с. 4];
Здымкі класіка. Профіль. Анфас.
Лёс, выходзіць, вас песціў і лёсціў.
Выдавалі штомесячна вас –
Нават гіпсавы Пушкін зайздросціў [4, с. 6].

Адным з відаў частковага паўтору ў паэзіі Міхася Скоблы з’яўляецца афіксальны, як правіла, прэфіксальны паўтор. Гэты від паўтору актуалізуе значэнне афіксальных марфем і садзейнічае рытмізацыі маўлення:

І лес заплача, зарагоча,
Заскача, задрыжыць, заклечыць,

*Прадацца д'яблу не захоча
І ў немым сполаху закленчыць* [4, с. 12];
*Аквачаўны. Аквалісты.
Аквасцяжына. Акваклумбы.
Аквапаветра. Акваты* [4, с. 2].

Марфемныя паўторы дазваляюць паэту структурна выдзеліць найбольш значныя ў сэнсавых адносінах словы, умела абыграць сугучнасць іх знешняй формы і адметнасці значэння.

Лексічныя паўторы звязаны з паўтарэннем асобнай лексемы ў паэтычных радках. У паэзіі Міхася Скоблы найбольш пашыраны лексічная анафара, паліптатон і эпанодас.

Лексічная анафара – паўтарэнне аднолькавых слоў у пачатку вершаваных радкоў. Паўтараемая лексічная адзінка можа адносіцца да розных часцін мовы. Найчасцей у паэтычнай мове аўтара паўтараецца займеннік і назоўнік:

*Ён прахалоду нёс засмяглым вуснам,
Ён целы атуляў салодкім хмелем,
Ён затуляў нас воблакам спакусным,
Ён налятаў дажджом свавольна-смелым* [4, с. 2];
*Верш няўзнак становіцца маленнем.
Верш, нібы ружанец, не парвеш.
Верш – тастамант прышлым пакаленням.
Верш – як галаснік у проймах веж* [4, с. 12–13].

Паліптатон – фігура маўлення, заснаваная на паўторы аднаго і таго ж слова ў розных формах. Граматычная змена лексемы стварае дадатковы стылістычны эфект і павышае экспрэсіўнасць выказвання:

*Абручамі задушаны дуб,
Бы ў каморы кадушка з расолам!
Не загадана лекаваць.
Дуба даў – пацвяляюцца здані.
Дзе ж мы будзем волю кавець,
Як дубоў на радзіме не стане?* [3, с. 4];
*Касавурыцца моўчкі шкаляр
На Купалу-ордэнаносца.
Вось Купалу машына вязе,
Вось Купала заняты гаворкаю.
Вось Купала стаіць у чарзе –
Не па хлеб, па аўтограф да Горкага* [4, с. 6].

Эпанодас – фігура маўлення, якая ствараецца паўторам слоў у сказе ў адваротным парадку. Такі незвычайны паўтор слоў з асаблівай сілай падкрэслівае значэнне паўтораных слоў, вядзяляе іх з кантэксту, акцэнтуюе на іх ўвагу:

*І ў тым гатэліку заспаным,
Стамлёным частаю гульбой,
Я быў на небе. Сёмым самым.
На самым сёмым быў з табой* [3, с. 3];
*І зноў тысячы рук,
Не знайшоўшы прывычнае клямкі,
хапаюць і тузаюць,
тузаюць і хапаюць* [5, с. 17].

Эпанодас называюць люстраным паўторам. У ліку іншых прыёмаў ён вызначаецца сваёй арыгінальнасцю і вялікім экспрэсіўным патэнцыялам.

Трэба адзначыць выпадкі выкарыстання ў вершах М. Скоблы даволі рэдкай і цікавай з'явы – **сімплакі** – фігуры, у якой спалучаецца анафара і эпифара – адначасовы паўтор слоў у пачатку і ў канцы сумежных радкоў:

*Каханая, пад калясніцай Феба
Сінее пазалочанае неба,
А мне, як хлеб штодзённы ты патрэбна,
А мне, як сон штоночны, ты патрэбна [4, с. 2];
Самыя пяшчотныя рукі –
матчыны.
Самыя лепшыя песні –
матчыны.
Самыя мудрыя словы –
матчыны.
Самае страшнае на свеце –
праклён Маці. [2, с. 8].*

Сінтаксічныя паўторы звязаны з паўтарэннем у паэтычнай мове аднолькавых сінтаксічных канструкцый. Да іх адносяцца сінтаксічная анафара і сінтаксічная эпіфара.

Сінтаксічная анафара – паўтарэнне ў пачатку радкоў аднолькавых ці аднатыпных сінтаксічных канструкцый:

*Пакіньце мне іх боскі спеў.
Пакіньце мне, – я не манах,
Што зачынiўся ў змрочнай келлі... [2, с. 1];
Толькі ў лазні мы ўсе – адно.
Толькі ў лазні ўсё відно.
Лазня – свята ў будзённы дзень.
Лазня ў дружбе – асноў аснова.
Толькі ў лазні сквірчыць камень.
Толькі ў лазні – свабода слова [3, с. 11].*

Сінтаксічная анафара павышае эмацыянальнасць паэтычнага выказвання, узвышае яго тон, кампазіцыйна арганізуе, аб'ядноўвае асобныя радкі. Анафара ў паэтычнай мове М. Скоблы выконвае структурна-семантычную і экспрэсіўную функцыі: гарманічна ўпарадкоўвае славесна-вобразныя пабудовы або лагічна паслядоўна разгортвае думкі і спрыяе ўзмацненню інтанацыйнага і эмацыянальнага напружання.

Таксама сустракаюцца ў вершах паэта адзінкавыя выпадкі ўжывання сінтаксічнай эпіфары, калі паўтараюцца аднолькавыя сінтаксічныя канструкцыі ў канцы паэтычных радкоў:

*Усходзіла сонца – ён біў,
Заходзіла сонца – ён біў,
Пра клопат астатні забыў –
Ён волі хацеў для пагоні [5, с. 1].*

Выяўленчыя функцыі эпіфары звязаны з “канцэнтрацыяй увагі на вынік, на яго непазбежнасць, прадвызначанасць” [6, с. 289]. З дапамогай эпіфары падкрэсліваецца стабільнасць, бясспрэчнасць канчатковага вываду.

Такім чынам, аналіз функцыянальна-прагматычнай прыроды стылістычных фігур паэтычнага сінтаксісу, заснаваных на паўторах, дазваляе зрабіць вывад аб іх значным эмацыянальным, вобразным, эстэтычным напам'яненні ў паэтычнай мове Міхася Скоблы. Разгледжаныя сродкі паэтычнага сінтаксісу дапамагаюць паэту перадаць свой душэўны стан, адлюстраваць дынамізм і напружанасць дзеяння, надаюць паэтычнаму выказванню велічнасць і ўзнёсласць.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Сковородников, А. П. Синтаксис текста / А. П. Сковородников – М. : Наука, 1979. – 368 с.
- 2 Скобла, М. Вечны Зніч / М. Скобла // Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка [Электронны рэсурс]. – 2014. – Рэжым доступу: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=9949. – Дата доступу: 02.10.2024.

3 Скобла, М. Вочы Савы / М. Скобла // Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка [Электронны рэсурс]. – 2014. – Рэжым доступу: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=9951. – Дата доступу: 01.10.2024.

4 Скобла, М. Нашэсце Поўні / М. Скобла // Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка [Электронны рэсурс]. – 2014. – Рэжым доступу: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=9953. – Дата доступу: 01.10.2024.

5 Скобла, М. Акно для матылькоў / М. Скобла // Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка [Электронны рэсурс]. – 2014. – Рэжым доступу: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?pubid=9954. – Дата доступу: 02.10.2024.

6 Хазагероў, Т. Г. Общая риторика. Курс лекций. Словарь риторических приёмов / Т. Г. Хазагероў, Л. С. Ширина – Ростов –на– Дону, 1999. – 317 с.

The article examines figures of poetic syntax based on repetitions, which are widely represented in the poetic language of M. Skobla. Analysis of the functional-pragmatic nature of various stylistic figures, which are based on different types of repetitions, makes it possible to draw a conclusion about their significant emotional, figurative content in the language of the author's works.

Д. Н. ПРОКОПЧИК

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

О СЕМАНТИКЕ И ОСОБЕННОСТЯХ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РУССКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ РУКА

Статья посвящена исследованию русских фразеологизмов с компонентом-соматизмом рука. Рассматриваемые фразеологизмы классифицированы в соответствии с их значениями. Особенности функционирования фразеологических единиц рассматриваются на материале текстов, представленных в Национальном корпусе русского языка и фразеологических словарях.

Соматизмы представляют собой один из древнейших и очень существенных разрядов лексики и обладают большим фразеологическим потенциалом. В семантике фразеологических единиц отражается взаимосвязь между компонентом-соматизмом и тем, как носители языка осмысливают действительность, проецируя на окружающий мир структуру своего тела и функции его частей.

Объектом нашего исследования являются русские фразеологизмы с компонентом-соматизмом *рука/руки*. На основе анализа языкового материала нами была предложена следующая семантическая классификация рассматриваемых фразеологизмов.

1. Выделяется группа фразеологизмов, связанная с обозначением различных характеристик человека. Данную группу фразеологизмов можно условно разделить на две подгруппы: отрицательная характеристика человека и положительная характеристика человека. В большинстве случаев характеристика связана со способностью человека создавать что-либо своими руками (хорошо или плохо):

Золотые руки 1 'Мастер, искусный в своём деле'.

– *Наблюдал я, как немцы-рабочие на вертикально-сверлильном станке обтачивали каналы орудийных стволов. Ну, знаешь, золотые руки! Virtuозы! Уникальные мастера!* В. Кожевников, Щит и меч;

2) 'Кто-либо может сделать всё, за что ни возьмётся'.

Кривцов заговорил о Голубевой: – Золотые руки у этой женщины! И если бы ты только знал, как она нас выручает. С. Бабаевский, Кавалер Золотой Звезды;

3) 'Мастерство, умение безукоризненно делать что-либо'.

Природа наградила его золотыми руками. Он был хорошим кузнецом, хорошим звероловом, ловко бил острогой рыб, считался лучшим специалистом по изготовлению лодок. Арсеньев, Сквозь тайгу [1].

Мастер на все руки 'человек, умеющий всё делать, способный на всякое дело'.

Он [Андрей] у нас и учёный, и на скрипке играет, и выпиливает разные штучки, одним словом, мастер на все руки. А. Чехов, Три сестры. *Такого лихого запевалы, мастера на все руки, сказочника и балагура не сыщется во всём полку.* Куприн, Прапорщик армейский [1].

Проворные руки 'быстрый, расторопный, проворный'.

Для всех нас, кто восхищается им, большая жалость, что столь стойкие нервы и проворные руки подвержены влиянию времени. Брэм Стокер, Талисман мумии. *Его спокойная, полная достоинства манера держать себя и серьёзное, умное лицо заставляли думать об интеллигентной профессии, и только ловкие, проворные руки обличали в нём умелого слугу.* Ричард О. Фримен, Око Озириса [1].

Также в русском языке есть устойчивые единицы, которые передают значение первой помощи, что тоже связано с положительной оценкой характера и способностей человека: Правая рука 'первый и самый надёжный помощник, главное доверенное лицо'.

Подразумевается, что кто-либо в курсе всех дел того, кому помогает, и пользуется абсолютным его доверием: *Раз господь начальству ума не дал, то надобно ему хотя бы авторитет обеспечить. Ты ему авторитет, а он тебе всё остальное. Полезным, главное, стать, нужным <...>, правой рукой или, в крайнем случае, левой.* А. и Б. Стругацкие, Сказка о Тройке. *Плотовой на промысле – сила большая. Он - правая рука управляющего, как знаток рыбного дела и опытный специалист по обработке рыбы.* Ф. Гладков, Вольница. *Эраст Петрович сразу его признал – как же, мистер Джеральд Каннингем собственной персоной, блестящий педагог, друг сирот и правая рука леди Эстер.* Б. Акунин, Азazelь [2].

По мнению В. Н. Телия, в основе образа данного фразеологизма лежит восходящее к архетипическим, т. е. наиболее древним, формам видения мира противопоставление «правый – левый», которое входит в мифологическую модель мира. В этом противопоставлении элементу «правый» соответствует представление о хорошем, праведном, принадлежащем божеству, а элементу «левый» – представление о «кривом», неправильном, отклоняющемся от истины и поэтому несущем зло. «Правое» в целом ассоциируется с положительным началом [3].

Рассмотренный нами языковой материал свидетельствует о том, что отрицательная характеристика человека обычно связывается такими качествами, как жестокость.

Железная рука 'очень сильное и бескомпромиссное правление или контроль над чем-то или над кем-то'. Этот термин используется для обозначения авторитарного или диктаторского стиля управления, когда правитель или руководитель выступает суровым и неумолимым, не терпя неповиновения или сопротивления. В широком смысле, «железная рука» может быть олицетворена сильным и решительным лидерством, но иногда также относится к жесткому и безжалостному подавлению оппозиции и нарушению прав и свобод людей.

Стальная рука 'жестокость, суровость, беспощадность в отношении людей или ситуаций'. Он подразумевает, что человек или организация, имеющие «стальную руку», проявляют бескомпромиссность в достижении своих целей, не боятся применять силу и использовать решительные меры. В контексте власти этот фразеологизм может указывать на жесткий и авторитарный стиль управления, а также на отсутствие снисходительности или милосердия.

Скор на руку 'поспешный, быстрый на физическую расправу'.

Мастер этот был скор на руку: избивал старых и малых. Народ его ненавидел и решил убить зверя. Б. Галин, Сормовская земля богата... [Федоров, 2008].

Жесткие руки 'бессердечный, лютый, злой' [1].

Каково было слабым и несчастным, которые попались на твоём мерзком пути, умереть в твоих жестоких руках?» Герман Садулаев. Джо, Неуловимый [2].

2. Следующая группа фразеологизмов с компонентом-соматизмом *рука* связана с характеристикой эмоционального состояния человека. Устойчивые словесные единицы этой группы используются для передачи сильных, интенсивно переживаемых человеком эмоций, сравн.:

а) радость:

Потирать руки 'выражать радость, удовлетворение чем-либо'.

Кошунственно таская на пиджаках незаслуженные награды, бывшие каратели потирали руки: теперь-то не разоблачат, пронесло... В. Смирнов, Разоблачение. – Мы их заставим платить, чёрт меня возьми с кишками! Я выплачиваю нашему правительству немецкие репарации из собственного кармана, – как это вам понравится!.. А немцы потирают руки: платят не они – Антуан Риво. Довольно! Я требую: занять Рейн! А. Н. Толстой, Убийство Антуана Риво [2];

б) волнение:

Руки потеют 'волноваться, переживать' [1].

– Причешись! – У тебя пепел на пиджаке... – Порядок? – Порядок. Друг, у меня руки потеют... Старуха стоит у двери. У старухи злые глаза. Как она смотрит... как улыбается... как не хочет уходить. – Здравствуйте... Рид Грачев, Адамчик. Чувствую себя, как голая, не знаю, что сказать, только руки потеют. Михаил Шишкин, Венерин волос [2];

в) восхищение:

Из рук не выпускать ‘восхищаться чем-либо, сильно радоваться чему-то’ [1]: *Я надел свой свитер наизнанку, и действительно, вдруг все злое и жестокое, что накопилось между нами, куда-то исчезло, и мне захотелось так обнять ее, стиснуть, чтобы никогда больше из рук не выпускать.* Михаил Шишкин, Венерин волос. *Однако боевого фотоаппарата из рук не выпускал: – Всё нормально!»* В. М. Шапко, Синдром веселья Плуготаренко [2].

3. Следующая группа фразеологизмов обозначает характеристику действий по различным признакам.

а) качественная оценка действия:

На скорую руку ‘поспешно, торопливо, без большой затраты времени, наспех, кое-как’: *На скорую руку разложивши в ней [в каюте] вещи, он вышел через столовую на верхнюю палубу.* И. Бунин, Братья. *В глубине леса был на скорую руку сделан шалашик – кривые колья кое-как забросали прутьями и соломой.* В. Саянов, Небо и земля [4].

С рук да с ног ‘небрежно, кое-как’ [5]: *А поденицина, известное дело, с рук да с ног: лопатку песку бросил, да два раза оглянулся; старатель-то в это время десять успеет бросить, потому как робит он на себя.* Д. Н. Мамин-Сибиряк, Золотуха [2];

б) характеристика местоположения. Обычно такие фразеологизмы обозначают предмет, который находится близко:

Подать рукой ‘совсем недалеко, очень близко; рядом’; подразумевается, что объект находится на незначительном расстоянии от кого-либо движущегося в направлении этого объекта [1]: *Я выяснил, что живу в самом-самом центре Мюнхена и до центра международного туризма, куда стекаются зеваки со всех концов света, – мне буквально рукой подать!* В. Кунин, Интердевочка [2].

Под рукой ‘в пределах досягаемости, в непосредственной близости’; обозначает удобное и легко достижимое расположение того, в чём или в ком возникла необходимость [1].

Лиза обошлась тем немногим, что было под рукой. Наварила острых и пряно пахнущих пельменей <...>. Красиво разложила на большом блюде магазинные нарезки, украсила помидорами, огурцами и всяческой зеленью. Ф. Незнанский, Ищите женщину! [2];

в) способ совершения совместного действия:

Из рук в руки (переходить) ‘от одного к другому, от одних к другим’. *Город из рук в руки переходил.* В. Песков [4].

Рука в руку ‘вместе, дружно, как единомышленники’ [1].

– *Отец, твой покойный жил со мной рука в руку, душа в душу. Умер он, царствие ему небесное: некому остеречь тебя.* А. К. Толстой, Князь Серебряный [2].

4. Довольно многочисленную группу представляют собой фразеологизмы, связанные с обозначением действий/деятельности. Анализ фразеологических единиц с компонентом *рука* дает понять, что все они означают социально значимые понятия для каждой отдельно взятой личности. Большинство фразеологизмов данной группы являются вербальными. К данной группе можно отнести фразеологизмы, обозначающие:

а) физическую деятельность созидательного характера:

Приложить руки ‘основательно, серьёзно заняться кем-либо или чем-либо’: *Многие меня хвалили, находили во мне способности и с состраданием говорили: «Если бы приложить руки к этому ребёнку!»* Герцен, Былое и думы [1];

б) присвоение:

Накладывать руку на что-либо ‘захватывать, присваивать что-либо’.

Первый наложил руку на всё огромное имущество покойного его законный сын Семён Семёнович. Мельников-Печерский, Семейство Богачёвых. Я и сейчас без гнева не могу себе представить, что кто-нибудь осмеливается наложить на меня свою руку – заставить меня делать то, что я не хочу. Л. Андреев, Мысль.

Обеими руками ухватиться (за что-либо) ‘с большой охотой воспользоваться каким-либо предложением’ [1];

в) бездействие:

Сидеть сложа руки ‘бездействовать, не принимать участия в каком-л. деле’ [1]: *Мои спутники поняли, что если нам не удастся пересилить ветер, то мы погибли. Никто не сидел сложа руки, все гребли: кто лопатой, кто доской <...>. В. Арсеньев, В горах Сихотэ-Алиня. А кроме того, он и сам не сидел сложа руки, пока не подоспела к Павлу медицина. Ворота у рубахи расстегнул, впустил в избу свежий воздух <...>. Ф. Абрамов, Пелагея [2];*

г) потеря, утрата:

Выпустить из рук ‘терять кого-либо или что-либо из-за невнимания, неудачи, слабости и т. п.; не уметь воспользоваться чем-либо’ [1].

Я не о том тужу, что Белый Замок И с ним прекрасную невесту, в обман поддавшись, выпустил из рук. Жуковский, Рустем и Зораб. Будь рад половинной плате; Чем держат их в магистрате, И столь выгодный случай Ты из рук не выпускай. М. Матинский, Санкт-Петербургский гостинный двор. Но чьё оно будет, хуторное поле, теперь? Вряд ли немцы отдадут землю крестьянам, наверно же знают, что если из рук выпустишь, то обратно не ухватишь. В. Быков, Знак беды [2];

д) волевые проявления:

Брать себя в руки ‘преодолевая свои чувства, настроения, достигая самообладания’ [1]: *Когда я подошёл очень близко, испуганная птица, защищая своих птенцов, ударила меня своим крылом. Этот неожиданный удар испугал и в то же время рассердил меня, но я взял себя в руки. Чем виноват филин? Он, пожалуй, испугался больше меня. Арсеньев, В горах Сихотэ-Алиня [2].*

Опускать руки ‘терять способность или желание действовать, делать что-либо (обычно из-за неудач, горя и т. д.)’.

– *Не даёт безвольным... опустившим руки... трусам... рабам жизни!.. С. А. Гарин, Червем ползущие [2]. Такой тон, что я и руки опустил! Никогда отец так со мною не говорил. Ф. Достоевский, Униженные и оскорбленные [4].*

Таким образом, рассмотренные нами фразеологизмы представляют собой неоднородную группу как с точки зрения частеречной принадлежности, так и с точки зрения семантических особенностей. При этом почти все культурные смыслы, которые несут в себе фразеологизмы с соматизмом *рука*, актуализируются в пространственной деятельности человека или в сфере межличностных отношений.

Список использованных источников

1 Федоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка / А. И. Федоров. – Режим доступа: <https://phraseology.academic.ru>. – Дата доступа: 15.11.2024.

2 Национальный корпус русского языка. – Режим доступа: <https://ruscorpora.ru>. – Дата доступа: 11.11.2024.

3 Телия, Е. Н. Фразеологический словарь русского языка / Е. Н. Телия. – Режим доступа: https://phrase_dictionary.academic.ru. – Дата доступа: 15.11.2024.

4 Быстрова, Е. А. Учебный фразеологический словарь / Е. А. Быстрова, А. П. Окунева, Н. М. Шанский. – Режим доступа: <https://phraseologiya.academic.ru>. – Дата доступа: 10.11.2024.

5 Мокиенко, В. М. Большой словарь русских поговорок / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic>. – Дата доступа: 11.11.2024.

The article is devoted to the study of Russian phraseological units with the somatism component of the hand. The phraseological units under consideration are classified according to their meanings. Features of the functioning of phraseological units are considered on the basis of texts presented in the National Corpus of the Russian Language and phraseological dictionaries.

Н. Я. ПЯТРОВА

(г. Мінск, УА “Беларускі дзяржаўны
універсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі”)

НЕТРАДЫЦЫЙНАЯ СЛОВАСПАЛУЧАЛЬНАСЦЬ У ІДЫЯЛЕКЦЕ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭКСТАЎ МІХАСЯ ЗАРЭЦКАГА)

У артыкуле разглядаецца змест і аб’ём паняцця ідыялект. На матэрыяле тэкстаў Міхася Зарэцкага адлюстроўваюцца розныя спосабы праяўлення моўнай індывідуальнасці майстра слова. Прыводзяцца прыклады з тэкстаў аўтара нетрадыцыйнага ўжывання ўзуальных моўных адзінак, якія ў ідыялекце могуць набываць спецыфічныя значэнні або аўтарскія сэнсавыя прырашчэнні. Звяртаецца ўвага на такую асаблівасць творчага почырку пісьменніка, як стварэнне індывідуальна-аўтарскіх эпітэтаў і метафар на аснове нетрадыцыйнай спалучальнасці слоў.

На сучасным этапе развіцця лінгвістычнай навукі ўвага даследчыкаў скіравана на праблему індывідуальнай творчасці пісьменнікаў. Выяўленне і тлумачэнне індывідуальна-аўтарскіх асаблівасцей мастацкага тэксту – адна з найскладанейшых і неадназначных праблем філалогіі.

Аўтарская індывідуальнасць адлюстроўваецца ў моўна-стылістычным афармленні мастацкага тэксту “як на ўзроўні праяўлення аўтарскай свядомасці, яго маральна-этычных поглядаў, так і на ўзроўні літаратурнай формы” [1, с. 222]. Разам з тым, індывідуальнае маўленне – гэта не толькі аказіянальныя адзінкі, якія ствараюцца майстрамі слова. У аснове індывідуальнага маўлення ў першую чаргу знаходзяцца агульналітаратурныя нормы, якія носьбіт ідыялекту выкарыстоўвае з улікам моўнай спецыфікі, мэт, задумы, поглядаў, творчых адносін, паколькі “індывідуальны аўтарскі стыль узнікае толькі на аснове стылістычных магчымасцей зыходнай мовы” [2, с. 464].

Нягледзячы на тое, што ў аснове любога тэксту пакладзены “магчымасці зыходнай мовы”, аднолькавыя і абавязковыя для ўсіх, кожнаму твору (тэксту) уласціва ўнікальнасць, адзінканасць, непаўторнасць. Моўная асоба не проста карыстаецца мовай як гатовым сродкам выражэння думкі, мова для яго – сродак пераўвасабляць уражанні, рабіць іх прадметам пазнання. За кожным тэкстам паўстае яго стваральнік, які па-свойму ўспрымае і адлюстроўвае навакольны свет, мае адрозны ад іншых жыццёвы вопыт, валодае пэўнай сістэмай ведаў, мае свае схільнасці, інтарэсы, асаблівасці паводзін, мыслення. Таму індывідуальнае ў мове мастацкай літаратуры абапіраецца на моўную асобу і рэалізуецца ў яго ідыялекце.

Вызначальную ролю ў вытлумачэнні зместу і аб’ёму паняцця ідыялект, на наш погляд, набывае аўтарская інтэнцыя – усвядомлены намер моўнай асобы надаць моўнай адзінцы пэўную кантэкстуальную значнасць. Таму мы вызначаем ідыялект як сукупнасць моўных сродкаў, якія паводле аўтарскай інтэнцыі адлюстроўваюць фрагмент індывідуальнай карціны свету [3, с. 98]. Такім чынам, ідыялект з’яўляецца вербальным выражэннем моўнай асобы і асэнсоўваецца як вынік рэалізацыі адзінак нацыянальнай мовы. Моўная асоба, абапіраючыся на сродкі этнамовы, стварае ідыялект, аналіз якога ў сваю чаргу дае магчымасць ахарактарызаваць асобныя рысы моўнай асобы носьбіта ідыялекту. Асноўнымі паказчыкамі ідыялекту з’яўляюцца моўныя адзінкі на лексічным узроўні, паколькі праяўленне індывідуальнасці моўнай асобы знаходзіць у словах найбольшую канцэнтрацыю.

Лінгвістычныя даследаванні мастацкіх тэкстаў таго ці іншага пісьменніка каштоўныя сваёй антрапацэнтрычнай накіраванасцю, бо выходзяць на даволі актуальную праблему фарміравання і складвання нацыянальнай літаратурнай мовы ў межах індывідуальнага

мастацкага маўлення. Проза Міхася Зарэцкага – пісьменніка, які знаходзіўся ля вытокаў станаўлення беларускай літаратуры, новай літаратурнай мовы, – дае багаты і каштоўны матэрыял для назірання над асаблівасцямі фарміравання стылю мастацкай літаратуры, раскрывае спосабы і сродкі выпрацоўкі асноўных нормаў беларускай літаратурнай мовы. Адметнасць тэкстаў М. Зарэцкага вызначаецца суадносінамі паміж, з аднаго боку, маўленчым узусам беларускай мовы ў гады літаратурнай дзейнасці пісьменніка (1921–1936 гг.) і, з другога боку, шэрагам устойлівых моўных адметнасцей аўтарскага ідыялекту, якія тычацца як наяўнасці індывідуальна-аўтарскіх слоў, так і індывідуальных адметнасцей ва ўжыванні ўзуальных лексем, якія развілі аўтарскія значэнні.

Ствараючы тэкст, пісьменнік усвядомлена, г. зн. інтэнцыянальна, пераўтварае стандартную сістэму агульнанароднай мовы ў спецыфічную сістэму сваёй рэпрэзентацыі, у выніку чаго з’яўляюцца асаблівыя моўныя сродкі, якія і вызначаюць ідыялект. Такія лексічныя адзінкі набываюць статус ідыялектэм у выніку праяўлення моўнай індывідуальнасці носьбіта ідыялекту і выяўляюцца шляхам выбаркі з тэкстаў моўнай асобы слоў, якія пры суаднясенні з агульнанароднай мовай будуць формай ці зместам адрознівацца ад лексем, характэрных для маўленчага узусу.

Адным з важных паказчыкаў, які стварае непаўторнасць ідыялекту М. Зарэцкага, з’яўляецца нетрадыцыйная словаспалучальнасць. Кожная лексічная адзінка мовы валодае пэўным спалучальным патэнцыялам, які складаюць тыя словы, што ўжо аб’ядноўваліся з імі ў маўленні; “акрамя іх, у спалучальны патэнцыял уваходзяць лексічныя адзінкі, якія хоць і не выкарыстоўваліся раней са словам, але якія ўтвараюць пры спалучэнні з ім словазлучэнні, што адлюстроўваюць рэальныя прадметы, сітуацыі, уласцівасці і адносіны. Інакш кажучы, слова нясе ўспаміны аб усіх мінулых кантэкстах, у якіх яно прымала ўдзел, і нясе на сабе цень усіх будучых кантэкстаў, у якіх яно можа ўдзельнічаць згодна са сваёй прыродай” [4, с. 192–193]. У сваю чаргу “мова мастацкай літаратуры з уласцівай ёй “устаноўкай на выражэнне” мае законнае права на дэфармацыю, на парушэнне агульналітаратурных моўных норм” [5, с. 4]. Таму ў аўтарскіх кантэкстах часам можна ўбачыць факты нетрадыцыйнай спалучальнасці слоў з мэтай надаць лексічным адзінкам своеасаблівы, спецыфічны змест: “у такіх словазлучэннях словы набываюць дадатковы сэнс, што звязана з мастацкім светаўспрыманням аўтара” [6, с. 99].

У тэкстах М. Зарэцкага нетрадыцыйныя словазлучэнні з’яўляюцца даволі часта: *Праўда, высокакультурнаму садзісту Гольцу не ўдалося кончыць свае забавы, бо сяляне парой наведамлі ў Бабруйск, і вышэйшаму начальству хоця-нехаця прыйшлося спыніць спрытнага афіцэра* [Цені крывавай мінуўшчыны, т. 4, с. 320–321]*; *Лясніцкі бачыў, як нейкі хлапчына забавіўся саступіць з дарогі – афіцэр грацыёзна нагнуўся, сцёбнуў яго бізуном і з лёгкай усмешкай паехаў далей* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 277]; *Я не пагляджу, што ў цябе морда прыгожая* [Віхор на балоце; т. 4, с. 206]; *Гэй, вы, багатыры! Чаго вам тут трэба? У вас свайго няма куды дзецц! Ненажэрныя!* [Вясна 1930 года; т. 4, с. 140]; *Затое цяпер з’явіўся ў яго новы гатунак амбіцыі...* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 184] і інш.

Часцей за ўсё нетрадыцыйныя словазлучэнні ў тэкстах М. Зарэцкага развіваюць іранічныя канатацыі. Так, лексема *грацыёзна* мае значэнне ‘поўны грацыі, прыгожы ў позах, зграбны’ [8, т. 2, с. 80], выклікае заканамерную асацыяцыю з асобай жаночага полу ці прыгожай жывёлай (казуля, лань ці інш.). Выкарыстоўваючы слова *грацыёзна* пры характарыстыцы *афіцэра*, аўтар стварае іранічную канатацыю, прычым такое спецыфічнае аб’яднанне лексем дазваляе пісьменніку перадаваць імпліцытную ацэнку. Спалучэнне *ненажэрныя багатыры* таксама пашырае ўяўленне аб семантычных сувязях слоў.

---

* Тут і далей прыклады прыводзяцца паводле выдання: Зарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1989–1992 [7] з пазначэннем назвы твора, тома і старонкі.

Нейтральная лексема *багатыр* ('той, хто валодае вялікай маёмасцю; казачны асілак' [8, т. 1, с. 322]) ва ўзуальным выкарыстанні не мае негатыўных канатацый, але ў аўтарскім кантэксце стылістычная афарбоўка слова ўспрымаецца як зніжаная. За кошт збліжэння слова *багатыр* з размоўным прыметнікам *ненажэрны*, які мае адмоўную семантыку, у аўтарскім кантэксце развіваюцца пеярэтыўныя канатацыі. Аб'ядноўваючы ў адным радзе азначэнне *прыгожы* з назоўнікам *морда*, які ў ТСБМ кваліфікуецца як грубае слова [8, т. 3, с. 174], М. Зарэцкі стварае іронію, негатыўны зарад экспрэсіі, нараджае кантраснасць. Сэнсава кантрастуюць лексічныя адзінкі і ў выразе *высокакультурны садзіст*, што ўзмацняе ацэначны кампанент значэння. Паводле ТСБМ слова *гатунак* – 'разрад, катэгорыя якога-небудзь тавару па якасці, расцэнцы; сорт' [8, т. 2, с. 40]. Аб'яднанне яго ў адным радзе з лексемай *амбіцыя* ('празмернае пачуццё асабістай годнасці; самалюбства' [8, т. 1, с. 228]) рэпрэзентуе спецыфічныя сінтагматычныя сувязі, паколькі ў значэнні адзінкі *амбіцыя* адсутнічае сема 'тавар'. Таму нетрадыцыйнае спалучэнне *гатунак амбіцыі* развівае ў тэксце М. Зарэцкага дадатковую экспрэсію, кантраснасць, у выніку такога кантэкстуальна-семантычнага пераўтварэння пісьменнік акцэнтуюе ўвагу чытача на больш істотнай для яго інфармацыі.

Часам нетрадыцыйныя словазлучэнні з тэкстаў М. Зарэцкага заснаваны на сутыкненні стылістычна процілеглых адзінак. Напрыклад, слова *індыферэнтны* ('абьяжавы, раўнадушны' [8, т. 1, с. 544]) не мае традыцыйнай кніжнай афарбоўкі ў наступным аўтарскім кантэксце: *Аўтухова аўдыторыя ўбірала ў сябе найбольш індыферэнтную частку насельніцтва, прапісных вясковых скалазубаў* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 112]. Зніжэнне стылістычнага статусу кніжнасці слова *індыферэнтны* адбываецца за кошт яго выкарыстання ў адным радзе з размоўнай лексемай *скалазубы* ('з выскаленымі зубамі' [8, т. 5, кн. 1, с. 150]) як з раўнапраўнай адзінкай, што ў выніку развівае канататыўнае адценне іроніі.

У тэкстах М. Зарэцкага на нетрадыцыйнай спалучальнасці слоў заснаваны многія аўтарскія эпітэты і метафары. Яны з'яўляюцца паказчыкамі светапогляду пісьменніка, своеасаблівага, незвычайнага аўтарскага ўспрымання навакольнага свету. Як заўважае Н. В. Гаўрош, "спецыфіка выкарыстання таго ці іншага эпітэта ў кантэксце вызначаецца сувяззю (большай ці меншай ступенню злітнасці) яго з паяснёным словам" [9, с. 17]. Умовай для ўзнікнення індывідуальна-аўтарскіх эпітэтаў служыць незвычайнасць, нестандартнасць спалучэння слоў, якая адлюстроўвае своеасаблівасць аўтарскіх асацыяцый. Нечаканасць, арыгінальнасць спалучэння нейтральных прыметнікаў з назоўнікамі, якія ў звычайным кантэксце з імі не спалучаюцца, забяспечвае ўзмацненне вобразнасці кантэкстаў М. Зарэцкага: *Над вагонамі нёсся настойны гудок, поўны сцюдзёнай журбы* [На чыгунцы; т. 1, с. 294]; *Дзень заняўся сляпы, слізготны* [Ой, ляцелі гусі; т. 1, с. 444]; *З сэрца ў яго цяжка выціскаецца кропля даўнае, рэдкае, вадзяністае пшичотнасці* [Вязьмо; т. 3, с. 221]; *Вёска і Макрына – палубоўніцы горкія, крушынавая радасць яго* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 67]; *Молах замест адказу ўздыхае працяжным чатырохпавярховым уздыхам* [Вязьмо; т. 3, с. 27]. Па сваёй сутнасці прадмет або з'ява не маюць тых якасцей і ўласцівасцей, якімі надзяляе іх пісьменнік, але на аснове знешняга ці ўнутранага падабенства ствараецца новы вобраз, новае бачанне і разуменне.

Адным са спосабаў індывідуалізацыі мовы ў тэкстах М. Зарэцкага з'яўляецца і актыўнае выкарыстанне аўтарскіх метафар. Як звяртае ўвагу В. Д. Старычонок, "іх семантычная і структурная арганізацыя абумоўлены спецыфікай светаўспрымання аўтара, яго асабістым жыццёвым вопытам, індывідуальнымі сістэмамі каштоўнасцей, багаццем уяўленняў і свежасцю асацыяцый, асаблівасцямі стылю і почырку выкладання фактаў і многімі іншымі прычынамі" [10, с. 131]. Большасць нетрадыцыйных атаясамліванняў уласціва субстантыўным метафарам пісьменніка: *хвосцік хітрынкі* [Вясна 1930 года; т. 4, с. 141]; *шкарлупа адчужанасці* [Вясна 1930 года; т. 4, с. 137]; *пялёнка самаспадману* [Вязьмо; т. 3, с. 246]; *гушчар разважанняў* [Вязьмо; т. 3, с. 204]; *грымаса хутарызацыі* [Вязьмо; т. 3, с. 195]; *лахманіна сямейнага шчасця* [Вязьмо; т. 3, с. 168]; *тхліна псіхікі* [Вязьмо; т. 3, с. 154]; *джала згрызот* [Вязьмо; т. 3, с. 120]; *цела зямлі; цурочки спеваў* [Вясна 1930 года; т. 4, с. 130]; *кветкі лятункаў* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 353]; *лістапад – золата смерці; кроў жыцця* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 386]; *шкілет выскоў; цела*

фактаў [Рубеж; т. 4, с. 43]; *берагі – земляное мяса* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 79]; *мяса зямлі* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 83]; *жылы каналаў* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 84]; *вы – рудымент гісторыі* [Рубеж; т. 4, с. 52]; *гром алітэрацый; маланкі рыфм і асанансаў* [Крывічы; т. 4, с. 26]; *танец вагона* [На чыгунцы; т. 1, с. 295]; *жгут цел* [На чыгунцы; т. 1, с. 289]; *мох даўнасці* [Голы звер; т. 2, с. 11]; *драбіны балансаў* [Голы звер; т. 2, с. 48]; *скура балота* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 83] і інш. Семантыка кампанентаў гэтых метафарычных спалучэнняў супярэчыць іх аб'яднанню, але ў выніку такога ўзаемадзеяння ствараецца асаблівы мастацка-эстэтычны эфект, што дазваляе моўнай асобе дакладна адлюстроўваць псіхалагічны стан чалавека, яго пачуцці, найбольш выразна ахарактарызаваць прадметы і з'явы рэчаіснасці.

Такім чынам, узаемадзеянне лексічных элементаў у межах мінімальнага кантэксту, у выніку якога адбываюцца вобразна-эстэтычныя пераўтварэнні семантычнай структуры слоў, змяняюцца іх стылістычныя якасці, – прадуктыўны спосаб праяўлення моўнай індывідуальнасці ў тэкстах Міхася Зарэцкага. У ідыялекце беларускага пісьменніка атрымалі пашырэнне нетрадыцыйныя словазлучэнні. Часцей за ўсё на такім выкарыстанні слоў заснавана развіццё дадатковага пеяратыўнага, пераважна іранічнага, падтэксту. Адметнасцю творчага почырку пісьменніка з'яўляецца тое, што на аснове нетрадыцыйнай словаспалучальнасці створаны многія індывідуальна-аўтарскія эпітэты і метафары.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Валгина, И. С. Теория текста: учебное пособие / И. С. Валгина. – Москва: Логос, 2003. – 280 с.
- 2 Матезиус, В. Язык и стиль / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок: сборник статей / редкол.: Н. А. Кондрашов (гл. ред.) [и др.]. – Москва: Прогресс, 1967. – С. 444–523.
- 3 Петрова, Н. Е. О соотношении понятий 'идиолект' и 'идиостиль' / Н. Е. Петрова // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. Гуманитарные науки. – 2023. – № 4 (139). – С. 94–98.
- 4 Морковкин, В. В. Некоторые моменты взаимодействия семантики слова и его сочетаемости / В. В. Морковкин // Сочетаемость русских слов как лингвистическая и методическая проблема: сборник статей / редкол.: В. В. Морковкин (отв. ред.) [и др.]. – Москва: Институт русского языка им. А. С. Пушкина, 1983. – С. 191–195.
- 5 Виноградов, В. В. Литературный язык и язык художественной литературы / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1955. – №4. – С. 3–6.
- 6 Трыпуціна, Т. М. Мова мастацкага твора / Т. М. Трыпуціна. – Мінск: БДПУ, 2004. – 170 с.
- 7 Зарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1989–1992. – 4 т.
- 8 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа; рэдкал.: К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск: Бел. Сав. Энцыклапедыя, 1977–1984. – 5 т.
- 9 Гаўрош, Н. В. Аказіянальнае вобразнае азначэнне ў мастацкім тэксце / Н. В. Гаўрош // Слова. Вобраз. Кантэкст: зб. навук. арт. / Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт; пад агульн. рэд. Н. В. Гаўрош. – Мінск: БДПУ, 1994. – С. 16–26.
- 10 Старычонок, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў: манаграфія / В. Д. Старычонок. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.

The article examines the content and scope of the concept of idiolect. The material of M. Zaretsky's works reflects various ways of expressing linguistic individuality. Examples from the author's texts of the non-traditional use of common language units, which in an idiolect can acquire specific meanings or author's semantic increments, are given. Attention is drawn to such a feature of the writer's creative handwriting as the creation of individual author's epithets and metaphors based on non-traditional word combinations.

Т. М. ПЯТРОЎСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ПРЫРОДА МАСТАЦКАГА ВЫМЫСЛУ Ў ЧАРАДЗЕЙНЫХ КАЗКАХ А. МАСЛА

У артыкуле выяўляюцца сутнасць казачнага вымыслу, складнікі чарадзейнай казкі, мастацкія эфекты, якія дасягаюцца з дапамогай стварэння казачнага вымыслу. Таксама прааналізаваны прырода казачнага вымыслу ў казках А. Масла, яго адметнасць, характар двайнога прачытання яе твораў. Вызначаецца сувязь этычна-маральных поглядаў аўтара з характарам створанай ім казачнай рэчаіснасці.

Устаноўка на вымысел або “падман” – жанрастваральны элемент казкі. Але гэты падман мае сваю задачу – выхоўваць, “намякаць” на норму паводзін у грамадстве. “Казка – гэта апавядальны, звычайна народна-паэтычны твор пра выдуманых асоб і падзеі, пераважна з удзелам чарадзейных, фантастычных сіл” [1, с. 263]. У дадзенай фармулёўцы ўказаны два асноўныя складнікі казкі: вымысел і чарадзейна-фантастычныя сілы. Аднак вымысел ёсць аснова любога мастацкага твора. Атрымліваецца, што ў казцы вымысел набывае спецыфічныя рысы. Нягледзячы на праявы аўтарскай індывідуальнасці і спробы адступлення ад казачнага канону, такі вымысел усё роўна будзе падобны да вымыслу любой іншай казкі. Незвычайнасць прыроды казачнага вымыслу падкрэсліваецца і ў тлумачальным слоўніку. “1. Вымысел. Тое, што створана фантазіяй, уяўленнем. Казачны вымысел. 2. Выдумка. Хлусня” [1, с. 128]. Фактычна заяўляецца аб дзвюх разнавіднасцях вымыслу: казачнага і аўтарскага. Хаця і казачны вымысел, пры ўмове, што твор не фальклорны, мае аўтара. А. Ільінава ў манаграфіі, прысвечанай гэтай тэматыцы, вылучае тры тыпы вымыслу: “першы – маніпулятыўны, другі – з’яўшчыны, трэці – эстэтычна-мастацкі, які забяспечвае эстэтычныя патрэбы чалавека ў вобразна-эмацыянальным апісанні свету” [2, с. 85]. Маніпулятыўны вымысел разумеецца фактычна як няпраўда, падман, а з’яўшчыны – як здольнасць чалавека “дадумаць” тое, што спачатку не мае тлумачэння. Прычым такі вымысел можа быць эмпірычна даказаны. Вымысел казкі, як і кожнага іншага мастацкага твора, – гэта вымысел эстэтычна-мастацкі. Іншая справа, што ў той жа час у творы можа быць выкарастаны маніпулятыўны і з’яўшчыны вымыслы, якія выкарыстоўваюць персанажы твора. Аўтар манаграфіі “Мастацкі вымысел у літаратуры ХХ стагоддзя” А. Коўтун прапаноўвае для размежавання вымыслу рэалістычных твораў і твораў пра незвычайнае выкарыстоўваць тэрміны першасная і другасная (казачная) ўмоўнасць. Другасная ўмоўнасць узнікае пры любым адступленні аўтара ад праўдападабенства. Іншымі словамі, калі ў творы адбываецца нешта, што не можа адбывацца ў рэальным жыцці, размова ідзе пра другасную ўмоўнасць. Праўда, і тут узнікае даволі хістка мяжа, якая датычыцца прамежкавага стану такіх прыёмаў як метафара, гіпербала, сімвал. Дадзеныя прыёмы аўтар усё ж прапануе аднесці да першаснай умоўнасці.

Звернемся да другога складніка кожнай чарадзейнай казкі, а менавіта наяўнасці у ёй фантастычна-чарадзейнай сілы. Фантастычная ці чарадзейная сілы звязваліся з рэлігійнымі поглядамі людзей на свет, што было адлюстравана спачатку ў міфе, а пазней і ў фальклорнай чарадзейнай казцы. Такім чынам, калі звычайная казка можа абысціся толькі адной выдумкай, чарадзейнай, безумоўна, патрэбны дадатковыя сілы. Е. Неелаў [3] прапаноўвае размяжоўваць два тыпы фантастычных элементаў: з адносным і абсалютным характарамі. Адноснымі і абсалютнымі такія элементы з’яўляюцца ў дачыненні да рэальнай рэчаіснасці. Калі цуд з’яўляецца магчымым адносна рэчаіснасці, то можна гаварыць пра фантастыку, калі

абсалютна немагчымым, то пра чарадзейнае. Такім чынам, вымысел чарадзейнай літаратурнай казкі можа быць ахарактарызаваны як узаемадзеянне двух відаў умоўнасцей: першаснай (рэалістычнай) і другаснай (казачнай).

Прасторава-часавы кантынуум чарадзейнай казкі не вызначаецца асаблівай канкрэтыкай, бо самай галоўнай яго адзнакай з'яўляецца наяўнасць Іншага царства, якое можа і не мець каардынат. Такім чынам, вымысел чарадзейных казак накіраваны на стварэнне так званага Чарадзейнага Царства. Пры гэтым першасная ўмоўнасць казак дазваляе стварыць рэальную карціну свету, якая можа існаваць без чараўніцтва і ў якой гэтае самае чараўніцтва забаронена. У такой сітуацыі часавыя каардынаты не маюць вялікага значэння. Такое ўзаемадзеянне рэальнага і казачнага характэрна менавіта для літаратурных чарадзейных казак. Праявы чарадзейнага ўспрымаюцца тут як цуд, у якім кожны можа паўдзельнічаць.

Казачны вымысел ці казачная ўмоўнасць абумоўлівае спосабы стварэння галоўнага героя. А. Коўтун вылучае чатыры іпастасі героя літаратурнай чарадзейнай казкі. “У канцэпцыі быцця, створанай казачнай ці міфалагічнай умоўнасцю, герой раскрываецца адначасова як асоба, як член грамадства і біялагічнай папуляцыі *homo sapiens* і як частка адзінага адухаўлёнага Сусвету, прычым акцэнт робіцца на трэцій і на чацвёртай “іпастасях” [4, с. 141]. Іншымі словамі, хаця герой літаратурнай казкі больш надзелены індывідуальным характарам, для чытача больш важная яго пазіцыя адносна Дабрыні і Зла, і тое, што вылучае яго сярод любога біялагічнага віду на Зямлі, у прыватнасці, уменне спакуваць, знаходзіць рацыянальнае рашэнне і г. д.

Казка – той самы жанр, які найбольш успрымаецца менавіта дзецьмі. А гэта значыць, што казачны вымысел валодае наборам эфектаў, якія дапамагаюць дзіцяці правільна ўспрымаць першасны вымысел мастацкага твора. Іншымі словамі, гэты сімбіёз першаснай і другаснай умоўнасцей становіцца своеасаблівым знаёмствам з літаратурай у займальнай гульнёвай форме. У даследаванні Е. Коўтун апісаны мастацкія эфекты, якія дасягаюцца дзякуючы выкарыстанню казачнага вымыслу ў мастацкай літаратуры: “эфект незвычайнасці, які стымулюе творчы пачатак чытача, робячы яго ўдзельнікам стварэння мадэлі рэальнасці; эфект акумуляцыі сэнсу адлюстраванага, што дазваляе ўбачыць сутнасць феноменаў навакольнага свету і сфарміраваць мастацкую перспектыву; эфект рэалізацыі абстрактнай, які дае магчымасць прадстаўляць вельмі складаныя філасофскія праблемы ў канкрэтным мастацкім абліччы; эфект рэтраспекцыі, які забяспечвае суаднясенне адлюстраванага з вечнымі, архетыпічнымі вобразамі і ўяўленнямі” [5, с. 56].

А. Масла – у першую чаргу майстар казкі, прычым казкі аўтарскай. На прыкладзе яе твораў адчуваецца хістка мяжа паміж літаратурнай і аўтарскай казкамі. Апошняя знаходзіцца вельмі далёка ад фальклорнай і мае сваю эстэтычную канцэпцыю. Героі ў такіх казках больш індывідуалізаваны, іх характарыстыка можа змяняцца на працягу ўсяго твора. Звычайна казка А. Масла мае некалькі ўзроўняў прачытання: адзін – для дзяцей, другі – для дарослых. А гэта ў сваю чаргу прыводзіць да пэўнай ускладненасці сюжэту ўсёй казкі. Кожны дзіцячы твор выходзіць пэўную якасць, мадэль паводзін: не размаўляй з незнаёмымі, як Чырвоны Капялюшык; не прэтэндувай на чужую маёмасць, як Ліса ў “Зайкавай хатцы” і г. д. Акрамя абслугоўвання падобных выхаваўчых задач казкі А. Масла вучаць пэўнаму спосабу мыслення: назіраць за паводзінамі персанажа і даваць яму ацэнку самастойна. А гэта дазваляе стаць дзіцяці на адну ступень з дарослым, які ў такім выпадку ўжо не маралізатар, а суразмоўца. Пры гэтым нярэдка для твораў характэрнае дваіное прачытанне: для дарослых і для дзяцей. Для адных будзе працаваць рэалістычны сюжэт, для другіх – казачны. Так, казка “Сок з альясу” мае даволі рэалістычны сюжэт: гаспадыня разам са сваёй старой кветкай адпраўляецца жыць з вёскі да дзяцей, але, сустрэўшыся з рэаліямі жыцця ў гарадскіх умовах і крыўдай ад нявесткі, ад'яджае дадому. Ёсць у творы і казачны сюжэт, звязаны з “падаконнікавым” жыццём альяса, які цягне абразу не толькі ад сваіх гарадскіх суседак архідэй, але і ад свайго родзіча, якому той даў жыццё. Вывад, які вынясуць і дзеці, і дарослыя пасля прачытання твора, будзе аднолькавым: трэба з павагай ставіцца да

старэйшага пакалення, быць больш уважлівымі да іх і не грэбаваць зносінамі з імі. Аднак вывад яны зрабляць з розных сюжэтных ліній. Дзеці чыталі казку пра альяс, які выжываў на падаконніку, а дарослыя – драматычную гісторыю пра тое, як нявестка з-за імкнення не быць горшай сярод модных сябровак перасадзіла стары альяс у новы гаршок і пакрыўдзіла тым самым сваякруху.

У творчасці А. Масла ёсць казкі, дзе казачная ўмоўнасць абмяжоўваецца адухаўленнем нежывых прадметаў. У зборніку “Жывыя рэчы” [5] прадметы размаўляюць, надзяляюцца пачуццямі і характарам, аднак не ўзаемадзейнічаюць з людзьмі. У чалавечым рэалістычным свеце яны застаюцца звычайнымі прадметамі. Такім чынам, Іншае царства такіх казак – гэта рэчаіснасць, недаступная людзям, але пры гэтым характарыстыка рэчаў, якія дзейнічаюць у іх, вызначаецца адпаведна здольнасці і жаданню службы чалавеку.

Сапраўднае Чарадзейнае Царства як паказчык казачнай умоўнасці прадстаўлена ў іншых казках А. Масла. Найбольш паказальнай у гэтым сэнсе з’яўляецца казка “Пакінутае дзіця” [6], у якой прапануецца хрысціянская канцэпцыя-мадэль свету, дзе дзеці жывуць у Даліне шчасця як анёлы, і анёлы іх жа назад і забіраюць пасля смерці. Увогуле казка дае адказы на многія “дарослыя” пытанні дзяцей: Адкуль я узяўся? Чаму тата і мама разышліся? Чаму некаторыя дзеці няшчасныя? Невыпадкова Даліна шчасця ў казцы знаходзіцца на небе, з небам звязаны сюжэты многіх казак А. Масла. Нябёсы як бясконцы працяг Сусвету прысутнічаюць ва ўсіх рэлігіях. Шмат міфаў і паданняў звязана са стварэннем зорак і сузор’яў, прычым часцей за ўсё гэта сюжэт пра пераўтварэнне людзей у зоркі. У хрысціянстве нябёсы – гэта не толькі новае жыццё для памёрлых, але і месца ўсёпрысутнасці Бога. Так, у казцы “Першая прыгажуня” галоўны прысуд у спрэчцы аб прыгажосці дзяўчат выносяць менавіта нябёсы, прычым прысуд іх даволі справядлівы. Яны выбіраюць тую, што прыгожая душою і дапамагаюць ёй стаць шчаслівай. Смерць герояў у творах “Палярная зорка”, “Зорачка” больш звязана з уменнем герояў ахвяраваць дзеля шчасця іншых і ўсясьлінасцю дабрыні. Хоць Даліна шчасця і падобная на рай, але створана яна таксама па канонах казачнай умоўнасці: у краіну могуць трапіць толькі дзеці пры дапамозе праваднікоў – анёлаў, дзеці маюць чарадзейныя атрыбуты – жалейкі, музычная гульня на якіх можа растапіць сэрца злых людзей. У рэальным свеце дзеці не маюць такіх магчымасцей, як у Шчаслівай даліне.

Чарадзейнае царства створана і ў казачнай аповесці “Вандроўка з божымі кароўкамі” [7]. Краіна паветраных замкаў – царства, якое існуе, каб ператвараць нядобрыя чалавечыя думкі ў добрыя. Месцазнаходжанне краіны таксама звязана з небам, праваднікамі ў краіну з’яўляюцца божыя кароўкі. Казачная рэальнасць казкі мае больш канкрэтных насельнікаў: як герояў, так і антаганістаў. Перад героем твора, хлопчыкам-летуценнікам Данікам, стаіць задача выратаваць краіну ад злодзея. Як бачна, краіна дазваляе рэалізаваць хлопчыку яго здольнасць да фантазіі, перарабіць яе фактычна ў чарадзейны дар. Такая асаблівасць характэрна для казачнай умоўнасці, таму што дапамагае дзецям прадэманстраваць магчымыя здольнасці, якіх няма ў рэальным жыцці.

У творы “Каляды з хроснай” казачнай рэчаіснасцю з’яўляецца чарадзейства, якое можа здзяйсняць хросная дзяўчынка. Жыве хросная на апошнім паверсе, што зноў дае спасылку на сувязь з небам. Правадніком у чарадзейны свет выступае хросная. Яна дапамагае дзяўчынцы справіцца са стрэсам, звязаным з сямейнымі абставінамі ў яе жыцці. Як бачна, Чарадзейныя краіны А. Масла маюць хрысціянскі пачатак, таму і дзеці, трапляючы ў казачную рэальнасць, праўляюць лепшыя свае якасці.

Такім чынам, спецыфічны вымысел казкі ўплывае на прасторава-часавы кантынуум твора, характарыстыку і паводзіны герояў, стварае эфекты, якія дапамагаюць зразумець з’явы, што адбываюцца ў рэальным, нечарадзейным свеце. Вымысел чарадзейнай літаратурнай казкі можа быць ахарактарызаваны як узаемадзейне двух відаў умоўнасцей: першаснай (рэалістычнай) і другаснай (казачнай). У творах А. Масла казачная ўмоўнасць звязана з хрысціянскімі ўяўленнямі пра райскую краіну.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Книгин, И. А. Словарь литературоведческих терминов / И. А. Книгин, Саратов : Лицей, 2006. – 272 с.
- 2 Ильинова, Е. Ю. Концептология вымысла в тексте авторской сказки / Е. Ю. Ильинова // Филологические науки. – 2007. – № 6. – С. 85–93.
- 3 Неелов, Е. М. Натурфилософия русской волшебной сказки : учебное пособие / Е. М. Неелов. – Петрозаводск : М-во высш. и сред. спец. образования РСФСР, Петрозаводский гос. ун-т, 1989. – 88 с.
- 4 Ковтун, Е. Н. Поэтика необычайного. Художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа (На материале европейской литературы первой половины XX века) / Е. Н. Ковтун. – Москва : Изд-во МГУ. – 308 с.
- 5 Масла, А. Жывая рэчы / А. Масла. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – 54 с.
- 6 Масла, А. Таямніца пакінутай хаты: казкі / А. Масла. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2005. – 110 с.
- 7 Масла, А. С. Вандроўка з божымі кароўкамі / А. С. Масла. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2007. – 62 с.
- 8 Масла, А. Першая Прыгажуня: мудрыя казкі – малым і вялікім падказкі / А. Масла ; маст. Т. Шэлест. – Мінск : ЛіМ, 2010. – 132 с.
- 9 Масла, А. Каляды з хроснай / А. Масла. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. – 63 с.

The article reveals the essence of fairy tale fiction, the components of a magical tale, the artistic effects achieved by creating fairy tale fiction. The nature of fairy tale fiction in A. Masla's fairy tales, its distinctiveness, and the nature of the double reading of her works are also analyzed. The connection between the author's ethical and moral views and the nature of the created fairy tale reality is determined.

М. Ю. СЕНЧУК

*(г. Гомель, УО «Гомельский государственный
медицинский университет»)*

КВАНТИТАТИВНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК ОТДЕЛЬНАЯ ГРУППА ВО ФРАЗЕОЛОГИИ

Статья посвящена изучению квантитативных фразеологизмов как отдельной группе в контексте фразеологии. Рассматриваются особенности данного типа выражений, выделяя их среди других фразеологических оборотов и углубляясь в специфику их использования. Особое внимание уделяется их функциям, генезису и эволюции.

Фразеология – это раздел лингвистики, изучающий устойчивые словосочетания, выражения и обороты, которые приобрели определённое значение и употребляются как единое целое.

В каждом языке существуют устойчивые словосочетания, которые по своему содержанию и синтаксической функции эквивалентны отдельным словам. Эти словосочетания классифицируются как полилексемные языковые единицы, обладающие определенной структурой и семантической нагрузкой. Фразеологические единицы (ФЕ) служат отражением представлений людей об окружающем мире. Каждый язык имеет уникальную фразеологию, что обусловлено своеобразием быта, обычаев, культуры и менталитета соответствующего народа. Фразеологизмы как лингвистическое явление возникли в результате необходимости создания выразительных средств для эффективной коммуникации, позволяя наглядно передавать эмоции и чувства, а также давать яркие и образные характеристики действиям, процессам и явлениям. Таким образом, фразеология представляет собой отражение национальной картины мира.

Большинство фразеологических единиц формировалось в результате наблюдений за окружающей действительностью. Процесс их создания можно разделить на два этапа. На первом этапе определённые звуковые сочетания, оформленные в слова, получают семантическое значение. На втором этапе многословное сообщение, каждое слово которого имеет самостоятельное значение в словаре, приобретает новое значение, отличное от значений его компонентов.

Если говорить о фразеологии как науке, то это относительно молодая дисциплина в лингвистике. С одной стороны, она активно развивается, стараясь соответствовать последним лингвистическим направлениям. С другой, она содержит много спорных моментов, которые на протяжении долгого времени ждут своего решения. В частности, это касается определения самого понятия «фразеологизм». Ученые не могут прийти к единому мнению в этом вопросе, что подтверждает существование различных подходов к характеристике фразеологизмов и выделению их особенностей. В соответствии с исследованиями В. Н. Телии, фразеологизмы являются семантически связанными сочетаниями слов и предложений, которые не обусловлены общими правилами выбора и комбинирования слов в речи, а сохраняют определенное соотношение семантики и лексико-грамматической структуры в фиксированной форме [1]. Н. Ф. Алефиренко рассматривает фразеологизмы как несвободные сочетания слов с точки зрения целостности значения [2]. По мнению П. А. Леканта, фразеологизмы представляют собой сложные междисциплинарные единицы, объединяющие различные уровни языка: фонетический, словообразовательный, лексический, семантический и грамматический [3]. М. И. Фомина отмечает, что фразеологизмы являются основными элементами фразеологической системы, трудно выделяемыми из общего массива слов и словосочетаний [4]. Согласно Т. И. Вендиной, фразеологизмы представляют собой неделимые лексические единицы, состоящие из нескольких

слов, устойчивые по своей структуре и значению [5]. По мнению В. М. Мокиенко, фразеологизмы представляют собой относительно устойчивые сочетания слов с целостным значением [6]. Несмотря на множество подходов и концепций, ученые сходятся во мнении о важности целостности, устойчивости и воспроизводимости фразеологизмов.

А. В. Жуков и К. А. Жуков выделяют следующие признаки фразеологизма:

- 1) состоит из отдельных слов, потерявших самостоятельное лексическое значение;
- 2) значение фразеологизма возникает от всей фразы в целом, а не от составляющих его слов;
- 3) фразеологизмы представляют собой готовые обороты речи, их не нужно придумывать, создавать;
- 4) устойчивость лексического состава;
- 5) фразеологизм представляет собой один член предложения [7, с. 56].

Фразеологизмы относятся к разным семантико-тематическим группам, в зависимости от значения, которое они выражают. К таким группам относятся: характеристика человека (*светлая голова*), действия (*вешать лапшу на уши*), предметы (*бездонная бочка*), количество (*кот наплакал*), время (*время летит*), качество (*золотое сердце*), способности (*семи пядей во лбу*) и др.

Квантитативные фразеологизмы представляют собой особую группу фразеологических единиц, в которых содержится информация о количестве, числе или мере. Квантитативные фразеологизмы (КФ) – это выражения, которые содержат числительное и являются стандартизированными и устойчивыми в языке. Они могут иметь как прямое значение (например, *на пять минут позже*), так и символическое значение (например, *вдвое больше*).

Генезис квантитативных фразеологизмов связан с развитием языка и образованием стандартного языкового оборота. Они могут возникнуть как результат повседневного употребления определенных числительных в определенных контекстах.

Эволюция квантитативных фразеологизмов происходит под влиянием различных факторов, таких как изменения в обществе, новые технологии, культурные тенденции и т. д. Некоторые фразеологизмы могут уходить в небытие, а новые могут появляться в результате современных потребностей и изменяющейся действительности.

Квантитативные фразеологизмы являются важным элементом языка, отражающим его динамику и разнообразие. Компоненты фразеологических единиц с числительными обладают способностью к семантической модификации и характеризуются воспроизводимостью, стабильностью структурных элементов, целостностью значения и непроницаемостью. Эти свойства сближают фразеологизмы со словами. Числительные в свободных словосочетаниях соотносятся с реальными объектами и указывают на их точное или приблизительное количество. Значение числительных и их интерпретация в контексте фразеологического сочетания зависят от компонентов окружения, включая пересечения и интеграцию их смыслов в семантику целостной единицы. Общий смысл фразеологических единиц определяется совокупностью значений их составляющих.

Квантитативные фразеологизмы довольно часто встречаются в языке. Многие носители языка не знают и не понимают этимологии некоторых фразеологических единиц. Каждое число обладает своей символикой, как правило, не совпадающей в разных культурах. Числовая символика в разных лингвокультурах имеет общие, универсальные смыслы и собственные национально-специфические. КФ являются одним из наиболее распространенных типов ФЕ.

К функциям КФ можно отнести: передачу количественных значений, выражение оценки, создание образности и экспрессии.

Исследование КФ проводится с использованием количественных методов, таких как: фразеографические подсчеты, корпусная лингвистика, статистический анализ. Применение квантитативных методов во фразеологии позволяет исследовать статистические закономерности, выявить частотность и распространенность ФЕ и КФ в текстах различных типов.

Изучение количественных фразеологизмов в лингвистике является важной областью, которая помогает понять, как эти выражения формировались и развивались со временем. Генезис и эволюция количественных фразеологизмов включают в себя несколько аспектов:

1 Исторический контекст: изучение времени возникновения количественных фразеологизмов помогает понять, какие обстоятельства и языковые тенденции способствовали их появлению.

2 Семантические изменения: анализ изменений в значении количественных фразеологизмов со временем позволяет выявить, какие факторы влияли на развитие их значения.

3 Лингвистические трансформации: изучение того, как количественные фразеологизмы подвергались изменениям в связи с языковой динамикой и контактом с другими языками, помогает понять механизмы их эволюции.

4 Культурный контекст: учет культурного контекста в исследовании количественных фразеологизмов позволяет увидеть, какие аспекты общества и культуры отразились в этих выражениях.

5 Сравнительный анализ: сравнение количественных фразеологизмов в разных языках и диалектах позволяет выявить общие черты и различия в их генезисе и эволюции.

Изучение генезиса и эволюции количественных фразеологизмов помогает лингвистам и исследователям лучше понять процессы формирования языка, его связь с культурой и обществом, а также динамику языковых изменений.

Как было отмечено выше, происхождение количественных фразеологизмов разнообразно и может быть связано с:

– обыденной речью: например, *на один зуб* ‘совсем немного’; *капля в море* ‘ничтожно мало’; *пять копеек вставить* ‘выразить своё мнение или комментарий по какому-либо вопросу’; *две стороны одной медали* ‘у одной ситуации могут быть разные аспекты и точки зрения’; *четыре глаза видят больше* ‘важность совместной работы и мнений’; *два сапога пара* ‘о ком-то или чём-то, что идеально подходит друг другу или имеет много общего’; *на все сто* ‘что-то сделано наилучшим образом или с полной отдачей’;

– историческими событиями или мифами: например, *три богатыря* ‘дружная группа людей, готовых защищать друг друга’; *семь чудес света* ‘нечто выдающееся, уникальное, вызывающее восхищение’;

– религиозными текстами: например, *двенадцать апостолов* ‘группа преданных последователей, сторонников’; *семь печатей* ‘тайны и пророчества’; *десять заповедей* ‘основополагающие моральные принципы в иудаизме и христианстве’; *семь смертных грехов* ‘основные пороки’; *Три единства* ‘концепция, связанная с христианским учением о Святой Троице: Отец, Сын, Святой Дух’;

– литературными произведениями: например, *Два капитана* ‘название романа В. Каверина о дружбе и приключениях’; *Три сестры* ‘название пьесы А. Чехова, символизирует мечты и стремления героинь’; *Три мушкетёра* ‘отсылка к роману А. Дюма, символизирует дружбу и верность’;

– математическими терминами: например, *четыре угла* ‘символизирует завершенность и целостность, часто используется в геометрическом контексте’; *пять минут славы* ‘обозначает краткий период успеха или признания’; *семь раз отмерь, один раз отрежь* ‘совет о том, что важно тщательно проверять перед принятием решения, особенно в подсчётах’.

Таким образом, количественные фразеологизмы помогают более точно передавать информацию о количестве, степени или частоте, что способствует лучшему пониманию между собеседниками. Использование таких выражений делает речь более образной и эмоциональной. Они могут усиливать впечатление от сказанного и придавать речи художественную ценность. Разные языки и культуры имеют свои уникальные количественные фразеологизмы, что позволяет исследовать культурные различия и особенности мышления носителей языка. Знание количественных фразеологизмов важно для создания словарей и учебных материалов, что способствует более эффективному обучению иностранным языкам. Таким образом, исследование количественных фразеологизмов играет важную роль в понимании языка, коммуникации и культурных особенностей.

Список использованной литературы

- 1 Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская Энциклопедия, 1966. – 607 с.
- 2 Амосова, Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. Кемерово: КемГУ, 2015. – 143 с.
- 3 Латышев, Л. К. Проблема эквивалентности в переводе / Л. К. Латышев. – М. : Наука, 2013. – 132 с.
- 4 Васильев, Л. М. Современная лингвистическая семантика: Учеб. пособие / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 2020. – 175 с.
- 5 Бочина, Т. Г. Контраст как лингвокогнитивный принцип русской пословицы / Т. Г. Бочина. – Казань: Феникс, 2013. – 101 с.
- 6 Новиков, Л. А. Антонимия в русском языке: семантический анализ противоположности в лексике / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1973. – 290 с.
- 7 Глухов, В. М. Фразеологическое значение в сопоставлении с лексическим / В. М. Глухов. – Ростов н / Д. : РГПИ, 2019. – 137 с.

The article is devoted to the study of quantitative phraseological units as a separate group in the context of phraseology. The features of this type of expressions are considered, distinguishing them from other phraseological phrases and delving into the specifics of their use. Special attention is paid to their functions, genesis and evolution.

А. А. СТАНКЕВИЧ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МЕТАФАРЫЧНАЕ МАДЭЛЯВАННЕ ЗМЕСТУ ПУБЛІЦЫСТЫЧНАГА ДЫСКУРСУ У. КАРАТКЕВІЧА ЯК СПАСАБ ВЫРАЖЭННЯ ЯГО ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКАГА ІДЫЯСТЫЛЮ

У артыкуле апісваюцца асноўныя тыпы метафарычнага мадэлявання зместу ў публіцыстычных творах У. Караткевіча, вызначаюцца віды метафарычных мадэлей паводле іх структуры і сэнсавага нападзення, акрэсліваецца іх роля ў стварэнні выяўленчай выразнасці, слоўнай вобразнасці тэксту і выражэнні індывідуальна-аўтарскага ідыястылю.

Публіцыстычны дыскурс, які актыўна выкарыстоўваецца ў сацыяльна-палітычным жыцці грамадства, характарызуецца спалучэннем інфармацыйнай і прагматычнай функцый. Ён адрозніваецца ад іншых функцыянальных стыляў папулярнасцю, вобразнасцю, палемічнасцю выкладу, яркасцю выразных сродкаў станоўчай або адмоўнай экспрэсіі [1, с. 443–444]. “У публіцыстычным творы арганічна спалучаюцца лагічна-абстрактная, або навуковая, і эмацыянальна-вобразная, або мастацкая, формы адлюстравання рэчаіснасці” [2, с. 58].

Прагматычная функцыя публіцыстычнага дыскурсу ажыццяўляе ўздзеянне на свядомасць і пачуццёва-эмацыянальны стан чалавека. У сувязі з гэтым, як адзначаюць даследчыкі, у публіцыстычным тэксце вялікая ўвага надаецца камунікатыўным устаноўкам дыскурсу, яго інтэнцыянальна-сітуацыйнай абумоўленасці, накіраванымі на максімальнае праграма-інфармацыйнае ўздзеянне на масавага чытача [3, с. 4].

Выключна важную ролю ў павышэнні прагматычнай функцыі публіцыстычнага слова, як падкрэсліваюць даследчыкі, адыгрывае выражэнне ў ім аўтарскага светапогляду. “Ступень дапушчальнасці і магчымасці праяўлення аўтарскай індывідуальнасці ў функцыянальных стылях розная <...>. Больш ярка індывідуальнасць стылю праяўляецца ў мастацкай сферы зносін, а таксама ў публіцыстычнай” [4, с. 57]. “У публіцыстыцы аўтарскае “я” выступае адкрыта, <...> яно не адзелена ад чытача, не аб’ектывавана, як у мастацкай літаратуры. Таму ў публіцыстыцы вялікае значэнне набывае асоба, індывідуальнасць публіцыста” [5, с. 76].

Ступень камунікатыўна-прагматычнай значнасці публіцыстычнага дыскурсу абумоўлена ў сваю чаргу індывідуальна-аўтарскай канфігурацыяй слоўна-вобразных сродкаў, іх поліфункцыянальнасцю і кантэкстуальным узаемадзеяннем [3, с. 4].

Паводле меркавання В. І. Іўчанкава, для выканання функцый паведамлення, інфармавання і ўздзеяння публіцыстычны тэкст мае комплексны арсенал спосабаў і прыёмаў, накіраваных на дасягненне значнага ўплыву рэпрадучэнта на рэцыпіента [6, с. 225].

Такім чынам, сістэму разгорнутых доказаў публіцыстычнага дыскурсу арганічна дапаўняе і ўзмацняе яго камунікатыўна-прагматычны патэнцыял, сукупнасць разнастайных сродкаў выяўленчай выразнасці, якія выкарыстоўваюцца на розных моўных узроўнях – лексічным, лексіка-семантычным, словаўтваральным і сінтаксічным.

Адзначаючы шырокі тэматычны дыяпазон публіцыстыкі, даследчыкі вылучаюць тры катэгорыі публіцыстычных жанраў: інфармацыйныя, аналітычныя і мастацка-публіцыстычныя. Найбольшую цікавасць для даследавання ўяўляе так званая мастацкая публіцыстыка – нарысы, эсэ, фельетоны і інш. [7, с. 184].

Публіцыстычны дыскурс Уладзіміра Караткевіча вызначаецца яркай і па-мастацку выражанай эмацыянальнасцю, неабыхаваасцю да апісваемых падзей і іх удзельнікаў, заклапочанасцю надзённымі праблемамі, шчырым пачуццём саўдзельнасці ў памклівых

тагачасных клопатах грамадскага жыцця, дасканалым валоданнем талентам пісьменніцкага слова і выключнай самабытнасцю індывідуальна-аўтарскага стылю. Публіцыстычныя творы У. Караткевіча ўражваюць чытача сваёй вобразнасцю, экспрэсіўнасцю і выяўленчай выразнасцю.

Як вядома, вобразнасць і экспрэсіўнасць з'яўляюцца катэгарыяльнымі ўласцівасцямі канататыўнай структуры лексічных адзінак. Выяўленчасць і выразнасць як функцыянальныя характарыстыкі слоў у публіцыстычным маўленні, звязаныя з іх прагматычнай прызначанасцю, ствараюцца пры дапамозе разнастайных слоўна-вобразных сродкаў.

Першаступеннае месца ў сістэме выяўленча-выразных слоўна-вобразных сродкаў у публіцыстычных творах У. Караткевіча займае метафара.

Метафарычнае ўспрыманне свету – новае, нечаканае бачанне і асэнсаванне ўжо вядомых з'яў і прадметаў, іх прымет і дзеянняў. Метафары ўносяць у кантэкст навізну поглядаў на навакольны свет, элемент нечаканасці і першаадкрыцця рэчаіснасці [8, с. 45]. Сакрэт моцнага эстэтычнага ўздзеяння метафары, эфекту яе “прыцяжэння” – у неабходнасці яе дэкадзіравання, расшыфравання адрасатам, пэўнага суперажывання для ўсведамлення зместу, асэнсавання ідэі твора.

Выкарыстанне метафары садзейнічае актуалізацыі вобразнага ўяўлення аўтара, павышае выразнасць і нагляднасць аповеду, узмацняе перлакуцыйны эфект.

У публіцыстычных творах У. Караткевіча выкарыстоўваюцца розныя метафарычныя мадэлі. Найчасцей гэта ўвасабленне (наданне прадметам або рэаліям прыроднага свету дзеянняў і ўласцівасцей, характэрных для чалавека): *Рака злавалася. Несла дном таплякі і ўсякую брыду* [9, с. 61]; *Апельсінава-залатыя расплаўленыя хлябі нёс Мухавец да недалёкага Буга* [9, с. 105] і адухаўленне (перанос дзеянняў і якасцей жывых істот на нежывыя прадметы, рэаліі): *Але Палессе ўсё ж глянула на нас. Першым самым яркім промнем сонца* [9, с. 58]; *З-за купаў дрэў выплылі першыя, старанна прыхаваныя хаткі, вербы над вадою, сотні чаўноў, прывязаныя да іх* [9, с. 66]).

Персаніфікуюцца і адухаўляюцца ў творах Караткевіча найчасцей рэаліі прыроднага свету:

– расліны: *Срэбна плылі і хваляваліся вербы, зелена плыло высокае жыта, беллю і чырванню пераліваліся над ручайнамі рамонкі і смолкі* [9, с. 101]; *Дзікі вінаград абвівае буралом* [9, с. 107];

– жывыя істоты: *Жаўранкі звоняць крыллямі ў шкляное празрыстае наветра* [9, с. 11]; *Залатыя парушыні пчол <...> завіхаліся над малінавымі шарамі канюшыны* [9, с. 101];

– нябесныя свяцілы: *Сонца сядзе ў жамчужную хмару, і водбліск яго ў вадзе таксама апалавы* [9, с. 197]; *На чыгуначным адходзе чырванее цяпер зорка, вылажаная з кавалкаў цэгля* [9, с. 12];

– водная стыхія: *Кожная вада не любіць жартаваць і не церпіць няўмелых* [9, с. 61]; *Ртутна свяціліся ставы, ручай імкнуў праз грэблю* [9, с. 146];

– атмасферныя з'явы: *Навальнічная хмара стаяла над горадам, ішла на яго, на нас* [9, с. 62]; *Усё на дождж. .. І ён прыходзіць уначы. Спачатку, невялічкі, цёплы, шапоча з лістотаю і травою* [9, с. 197];

– зямная паверхня: *І вось праносыцца неведомыя ўзгоркі, рачулки з празрыстай вадою, вёскі ў лагчынках* [9, с. 14]; *Сцежка бяжыць праз палаткі <...> Вось яна ўзбіраецца на ўзгорак, нырае ў канюшыну, знікае* [9, с. 11];

– прасторавыя ўяўленні: *Вось ужо і сосны зніклі з далягляду, пасінепа і цёмнай стала далячынь* [9, с. 14];

– час сутак: *Вечар кладзе на ўзгоркі свае ружовыя адбіткі* [9, с. 13]; *Лянівы і спякотны поўдзень стаяў над вежамі, калі я накіраваўся з Чарнаўчыц на Брэст* [9, с. 105];

– а таксама населеныя пункты: *Так шмат старых лін, што ўся вёска аж хаваецца пад шатамі дрэў* [9, с. 12]; *Горад ледзь прачынаўся ў тумане* [9, с. 67];

– канкрэтныя прадметы: *Пачынаюць гаварыць твае званы. Вельмі далёкія, амаль нячутныя, яны пачынаюць гаварыць з усіх тваіх азёр* [9, с. 106–107]; *А вокны хатак, складзены з брусоў, рахмана глядзяць праз кветкі і лістоту* [9, с. 75]; *Вялізная дубовая шафа, у якой начама сама па сабе пахрумствае чысцоткая, як снег, накрухмаленая бялізна* [9, с. 31];

– адцягненыя паняцці: *Спакой разам з вечарам спускаўся на вёску* [9, с. 79]; *Здзіўная, знямоглая і напаятая трывога вісела, была разлітая ў наветры* [9, с. 106]; *Але ўсё адно душа мая, вершы мае, складзеныя там, словы, прамоўленыя да блізкіх, блукаюць паркамі, бульварамі Шаўчэнкі, начнымі вуліцамі, Пячэрскам* [9, с. 128]; *Чаму дыхае такім сумам туга палёў?* [9, с. 32].

Многія метафарычныя мадэлі ў творах У. Караткевіча з’яўляюцца па структуры шматкампанентнымі – у іх выкарыстоўваецца цэлы ланцужок метафар, найчасцей дзеяслоўных. У выніку пад прамым пісьменнікам ўсё наваколле ажывае – бяжыць, рухаецца, звяніць, шуміць, змяняецца: *Высокія шэрыя дамы, у якіх колісь жыла, гандлявала, ела, піла, рагатала, як Гарганцюа, кпіла і кахала паўнакроўная старая Рыга* [9, с.15–16]; *Стагоддзі спывалі, мяняліся і цяклі плямёны па твары зямным* [9, с. 101]; становіцца паліфанічным і шматколёрным: *Магутныя прысады клёнаў і ліп ішлі да Віллі, туліўся ў зарасніках старажытны цёплы дом са свечкамі калон, ртутна свяціліся ставы, ручай імкнуў праз грэблю* [9, с. 146]; *Гомель купаўся ў сонцы, чалавечых усмешках, лістоце славурых сваіх паркаў і ў свежай фарбе на мурах свежаадрамантаваных дамоў* [9, с. 51].

Паводле часцінамоўнай прыналежнасці большасць метафар у публіцыстычных творах У. Караткевіча – дзеяслоўныя. Яны дазваляюць перадаць дынаміку руху, зменлівасць падзей і працэсаў, ступень праяўлення дзеяння і яго інтэнсіўнасць, падкрэсліць паліфанію акаляючай рэчаіснасці, адлюстраваць разнастайнасць з’яў прыроды і навакольнага асяроддзя: *Вось апошні раз мільгнула хатка, вось схавалася за ўзгоркам былы фальварак, але доўга яшчэ з цягніка відаць сосны, што акружаюць Вязынку* [9, с. 14]; *Сцежка нырала ў палях, і залатыя парушынкi пчол над раскашаваннем завіхаліся над малінавымі шарами канюшыны. Над усім гэтым грукваліся беласнежныя вежы аблокаў, а першыя ярусы іхнія былі шызыя, як дзікі камень* [9, с. 101].

Сустрэкаюцца і субстантыўныя метафары, якія адлюстроўваюць арыгінальнасць успрыняцця аўтарам прадметаў рэчаіснасці, асаблівасці яго светабачання: *Вось сіняе вока возера, вось ліны над ім* [9, с. 29]; *Цягнуцца з неба да ручаін і палёў празрыста-дымныя фіранкі далёкіх дажджоў* [9, с. 30]; *Цяжкія снежныя шары півоняў, духмяныя стрэлы дубіну, ахалкі касачоў і лілей, празрыста-зялёныя аблокі гарошкі* [9, с. 75].

У некаторых выпадках дзеяслоўная метафара спалучаецца з субстантыўнай, што ўзмацняе вобразнасць і выразнасць апаведу: *Пад імі клубіліся жамчужна-белыя аблокі. А ў іх малючкім ясна-сінім вочкам палыхаў ланічак неба* [9, с. 62]; *Варушылася на адхонах трава, а над ёй панаваў вэлюм туману* [9, с. 67].

Як правіла, метафарычныя мадэлі ў публіцыстычных творах У. Караткевіча складаныя, комплексныя. У іх, акрамя метафары, аўтар уключае эпітэты і параўнанні.

Эпітэт, уключаны ў метафарычную комплексную мадэль, канкрэтызуе маўленне, узмацняе вобразную атрыбутызацыю апісваемага дэнатата і павышае выяўленчую выразнасць аўтарскага апаведу. Выяўленчая роля эпітэтаў у кантэксце твора спалучаецца з іх характарыстычна-ацэначнай функцыяй: *Вечар кладзе на ўзгоркі свае ружовыя адбіткі* [9, с. 13]; *Але ўсё ж ясная ўсмешка засталася на прыгожых вуснах горада. І светла дрыжаць на ягоных гарах дрэвы* [9, с. 60]; *Срэбныя, дробныя бліскаўкі сонца трапяталі на ліловай вадзе і цьмяна-срэбных плямах пены* [9, с. 62]; *Спускаюцца на Прыпяць шэрыя, ласкавыя вечары з мараннем туманна-зялёных дрэў, з рэдкім палётам “Ракеты” і задуменым бялуддзем рэдкіх вёсак* [9, с. 61].

Узмацняе выяўленча-выразны эффект таксама ўключэнне ў метафарычную мадэль кампаратывных выразаў, якія спрыяюць нагляднасці апісання і вобразна характарызуюць ступень праяўлення прыкметы суб’екта параўнання: *А над усім сутыкаліся дзве цёмна-сінія хмары, як два мячы* [9, с. 62]; *А паміж палёў і аблокаў, нібы злучаючы іх, стаяла белая будыніна ў сакавітых зялёных шатах. Нібы ўломак снежнага горада, які праваліўся да сэрца зямлі* [9, с. 101]; *Прыпяць тут вераломная, як паэтэса: наваротка за навароткай* [9, с. 59].

Асабліваю выяўленчую выразнасць і слоўную вобразнасць надаюць публіцыстычным твораў У. Караткевіча комплексныя метафарычныя мадэлі, у якія ўключаюцца адначасова метафара, эпітэт і параўнанне: *Па краях насыпу смяюцца кветкі: легкадумныя званочки, сіні, як неба, васілёк, палявая “грэчка”, лікія смолкі* [9, с. 11]; *У прывідным святле млелі кучаравыя яблыні, а за імі фасфарычна прасвечвала возера, спакойнае, як малако* [9, с. 47]; *І толькі першыя промні сонца, як суцяшэнне, пырскнулі з-за лясоў на янтарныя палі* [9, с. 44]; *У тую раніцу ў горадзе выпала шэрань, тонкая і сыпкая, нібы цукровая пудра, галінкі дрэў накрыліся лёгкім інеем* [9, с. 109]; *Замлела раскашавалі сады, а над імі і над белым крышталем храма-крэпасці плылі мне насустрач хмары. Нібы цяжкія беласнежныя зубры* [9, с. 105]; *Дарога вядзе ад хутара да хутара, мяккая, як аксаміт, расквечаная блакітнымі лужынкамі, звілістая і няпэўная, як палёт матыля* [9, с. 29].

Такім чынам, як паказвае аналіз фактычнага матэрыялу, адметнасцю індывідуальна-аўтарскай манеры публіцыстычнага слова Уладзіміра Караткевіча з’яўляецца актыўнае выкарыстанне метафарычнага мадэлявання зместу твораў. Выкарыстанне разнастайных метафарычных мадэлей у публіцыстычных творах пісьменніка садзейнічае актуалізацыі вобразнага ўяўлення аўтара, павышае выразнасць і нагляднасць апаведу, узмацняе ўздзеянне на чытача. Акрамя таго, метафара адыгрывае канататыўную, суб’ектыўна-мадальную ролю, выражаючы аўтарскае стаўленне да прадмета апісання, яго ацэнку.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Беларуская мова. Энцыклапедыя / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 1994. – 653 с.
- 2 Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Выш. школа, 1976. – 304 с.
- 3 Бобровская, Г. В. Элокутивныя средства газетного дискурса в коммуникативно-прагматическом аспекте (на материале русского языка). Автореф. дисс. докт. фил. наук по спец. 10.02.01 – русский язык. – Волгоград, 2011. – 46 с.
- 4 Кожина, М. Н. Стилистика русского языка. / М. Кожина – М. : Просвещение, 1977. – 223 с.
- 5 Солганик, Г. Я. Специфика языка газеты как формы массовой коммуникации. – “Вестн. Моск. гос. ун-та”. Сер. 11. Журналистика, 1969, № 5.
- 6 Іўчанкаў, В. І. Медыярыторыка: рытарычныя асновы журналісткі: курс лекцый / В. І. Іўчанкаў. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – 280 с.
- 7 Цікоцкі, М. Я. Стылістыка тэксту / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Бел. навука, 2002. – 223 с.
- 8 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск. : Выш. школа, 1979. – 320 с.
- 9 Караткевіч, У. Збор твораў: У 8 т. Т. 8. Кн. 2. З жыццяпісу, нарысы, эсэ, публіцыстыка, постаці, крытычныя творы, інтэрв’ю, летапіс жыцця і творчасці. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 495 с.

The article describes the main types of metaphorical modeling of content in V. Korotkevich's journalistic works, defines the types of metaphorical models according to their structure and semantic content, outlines their role in creating visual expressiveness, verbal imagery of the text and the expression of an individual author's idiosyncrasy.

М. А. СТАЎСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ВЯСЕЛЬНАЯ АБРАДНАСЦЬ БЕЛАРУСАЎ: МЯСЦОВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ФАЛЬКЛОРУ ЧАЧЭРСКАГА РАЁНА)

Артыкул прысвечаны характарыстыцы лакальных асаблівасцей святкавання вяселля на тэрыторыі Чачэрскага раёна. На аснове фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў, уласна запісаных у палявых экспедыцыях выкладчыкамі і студэнтамі ГДУ імя Ф. Скарыны і апублікаваных у зборніках, аналізуюцца асноўныя абрадавыя дзеянні, звязаныя з вяселлем, выяўляюцца іх адметныя мясцовыя асаблівасці.

Вяселле – гэта надзвычай важны і шматгранны аспект даследавання ў фалькларыстыцы. Гэта той від мастацтва, які бытуе ў шматстайнасці рэгіянальна-лакальных асаблівасцей. У розных мясцовасцях можна назіраць спецыфічна адметныя рысы, асобныя ўнікальныя элементы ў працэсе правядзення вяселля, якія выяўляюцца на ўзроўні розных яго абрадавых этапаў і звязаных з імі рытуалаў.

Агульнавядома, што ў вясельнай абраднасці знайшлі адлюстраванне светапогляд беларусаў, іх высокія маральна-этычныя каштоўнасці. Вяселле ў фальклоры асэнсоўваецца не толькі як важная падзея ў жыцці чалавека, але і многія абрадавыя сімвалічныя дзеянні ў структуры вясельнага абрадавага комплексу ставілі на мэце забяспечыць дабрабыт, пладавітасць і шчасце маладых. Рытуалы, звязаныя з гэтай цырымоніяй, уяўляюць сабой складаны сплаў міфалагічных уяўленняў і дзеянняў на некаторых абрадавых этапах, што сімвалізуе, напрыклад, перавод маладой з аднаго стану (дзявочага) ў іншы (жаночкі). Кожны з абрадавых момантаў вяселля, якое пачынаецца са сватання і заканчваецца вясельным застоллем, прасякнуты гістарычнымі адгалоскамі, якія выступаюць фактарам сувязі пакаленняў, звязваюць мінулае і сучаснае.

У кожным рэгіёне вяселле мае адметную мясцовую спецыфіку, якая можа вар’іравацца ў залежнасці ад гістарычнага, сацыяльнага і культурнага кантэкстаў. Засяродзім увагу на характарыстыцы вясельнай абраднасці і паэзіі Чачэрскага раёна, звесткі па якой былі запісаны студэнтамі і выкладчыкамі, у тым ліку і аўтарам дадзенага артыкула, улетку 2024 падчас палявой экспедыцыі на тэрыторыі Чачэрскага раёна.

У структуры мясцовага абрадавага комплексу маюць месца такія абрадавыя этапы, як сватанне, запоіны, заручыны, каравай, пасад, прыезд дружыны маладога да маладой, вясельнае застолле, ад’езд да маладых, паслявясельная частка.

Вясельная абраднасць пачынаецца са сватання. Сватанне – гэта першы абрадавы этап напярэдадні вяселля, калі бацькі нявесты і жаніха сустракаюцца для абмеркавання пытанняў, звязаных з магчымасцю ўладкаваць шлюб маладых. Гэтая старажытная практыка сватання, звязаная з народнымі вераваннямі, шматлікімі забабонамі, з’яўляецца тонкім мастацтвам, патрабуючым вялікага майстэрства з боку свата, ведання ім традыцый мясцовасці: *“Дзеўку сватаць прыводзілі сваты. Збяруцца дзядзькі, бацька з маткай. Ну, шчэ матка можа і не йці, а бацька абязцельна. Збяруцца і прыйдуць”* (зап. ў аг. Бацвінава ад Чабатаровай Марыі Сяргеёўны, 1937 г. н.); *“Прыехаўшы да дзяўчыны, сваты не заходзілі ў хату, а пачыналі гаманіць на двары, каб пачулі гаспадары. Бацька нявесты, выйшаўшы на ганак, пытаў: “Што за людзі будзеце? Чаго да нас заблудзіліся?” На што сваты адказвалі: “Ды вось дачуліся, што ў вас ёсць цялушка на продаж. Ці не маглі б вы нам яе паказаць?” Гаспадар запрашаў гасцей зайсці ў хату. <...> Старшы сват наліваў усім па чарцы гарэлкі і даваў*

мёдам закусваць. *Калі сватава гарэлка была выніта да дна і гаспадар дома ставіў на стол сваю бутэльку і закуску, гэта азначала, што згода бацькоў на выданне дачкі сватамі атрымана. Тут жа дамаўляліся, калі прыйсці на заручаны*” (зап. ў в. Ветвіца ад Хількевіч Ганны Макараўны, 1936 г. н.).

Калі сваты паспяхова атрымалі згоду ад бацькоў нявесты, яны адпраўляліся дадому, папярэдне дамовіўшыся пра час правядзення наступнага значнага абрадавага моманту – заручын, якія з’яўляюцца важным абрадавым этапам у падрыхтоўцы да вяселля і сімвалізуюць намер маладой пары стварыць сям’ю: *“Праз некалькі дзён пасля сватання, за тыдзень або за два перад вяселлем, у доме нявесты гулялі заручыны. Гулянне пачыналася ў паслябедзенны час у суботу або ў нядзелю ці іншы святочны дзень. Хлопец дарыў дзяўчыне пярсцёнак і грошы, а яна яму – пярсцёнак і хустку: “Як заручалі, пярсцёнкі мяналі”. Прысутнічалі сваякі нявесты, яе сяброўкі, суседзі, жаніх, яго бацькі, сваты. Вароты перад гасцямі, паводле звычаю, зачыняюць”* [1, с. 243].

Пасля таго, як прайшло святкаванне заручын, абавязкова адбываўся выкуп нявесты. Гэта важны абрадавы момант, які звычайна праводзяць, калі жаніх з сябрамі прыходзяць у дом нявесты. Тут маладому чалавеку трэба вытрымаць розныя выпрабаванні, каб забраць нявесту: *“Прыехаўшы да маладой, госці віталіся з гасцямі нявесты і пачыналі выкупліваць нявесту. На выкуп дзяўчатам паджанішнік і яго сябры давалі грошы, цукеркі, усякія прысмакі. Выкупіўшы маладую, жаніх браў яе за руку і вёў у суправаджэнні моладзі ў хату, дзе іх чакалі госці”* (зап. ў в. Красніца ад Ісачанка Ганны Іванаўны, 1936 г. н.).

У дзень вяселля важным абрадам быў каравай, які выпякалі жанчыны, якіх называлі «каравайніцамі» і на ролю якіх выбіралі тых, якія былі шчаслівымі ў сваёй сям’і. Каравай мае сімваліку багацця, дабрабыту і гасціннасці. На працягу ўсяго вяселля каравай быў у цэнтры ўвагі. Дзяльба каравая з’яўляецца кульмінацыйным момантам вяселля. Толькі напрыканцы святочнага застолля яго разразалі і раздавалі гасцям: *“Уносілі каравай сёстры маладой і хвалілі каравай: “Наш каравай харошы, багаты і пышны, і каб такое жыццё было ў маладых”. Ставілі каравай на стол. <...> Хросны бацька так зваў усіх на каравай і кожнаму адразаў кавалак караваю, і даваў чарку гарэлки”* (зап. ў аг. Бацвінава ад Філіпенка Любові Іванаўны, 1955 г. н.). *“Каравай зараней гаспадары гатовяць там, якуюць бальшы каравай такі, ставяць на дзежы на века, накрываюць палаценцам такім красівым, вышываным, і мы далжны каравай несць, усе тыя, у каго ёсць мужыкі, штоб не жыла наша пара адзінокая, значыць, далжны ўсе парныя несці. Ставім каравай на галаву і нясём”* (зап. у в. Матнявічы ад Дзяржынскай В. П., 1932 г. н.) [2, с. 449].

У вясельнай абраднасці беларусаў у многіх яе абрадавых этапах, напрыклад, у такім, як зборная субота (на Чачэршчыне вядома такая яе назва, як «дзявічкі»), маюць месца глыбінныя духоўна-маральныя каштоўнасці. Можна выказаць меркаванне аб тым, што адным з самых важных прадметных атрыбутаў, звязаных з гэтым абрадавым момантам, з’яўляецца «вясельнае дрэва» – ёлка. Яна не толькі ўпрыгожвае вясельнае святкаванне, але і з’яўляецца сімвалам жыцця, адраджэння і даўгалецця: *“Звычайна дзявічкі збіраюць у пятніцу перад вяселлем. Дзеўкі нараджаюць елку, а таксама пачынаюць прыбіраць маладую. Адна з песень, якую пяюць дзеўкі сваёй падружцы – гэта “Наша ёлачка”. Ёлачка ў вёсцы Матнявічы становіцца сімвалам, бо ёй падчас вяселля надзяляецца шмат увагі, елка параўноўваецца з нявестай. Без елкі не абыходзіцца ні адно вяселле і зараз, у сучаснай вёсцы. Гэты сімвал бацькі перадавалі сваім дзецям, загадвалі помніць і ў патрэбны час прымяняць”* (зап. у в. Іпалітаўка ад Васільвай Марыі Дзмітраўны і ў в. Матнявічы ад Дзяржынскай Вольгі Пятроўны) [2, с. 462–463].

Некаторыя вясельныя абрады ўключаюць у сябе рытулы, якія сімвалізуюць пачатак новага жыцця. Напрыклад, у культуры многіх народаў існуе абрад саджэння на куццю і абрад саджэння на кажух, якія з’яўляюцца важнымі элементамі беларускай вясельнай традыцыі. Яны падкрэсліваюць значэнне сямейных каштоўнасцей, гасціннасці і пажадання шчаслівага жыцця для маладых: *“Эта як ужо за сталом сядзелі, ужо садзілі маладых на куце, не ва врэмя свадзьбы. Дак падсілалі кажухі, каб багатыя былі. Во на кажухі садзілі, эта*

точна” (зап. у аг. Бацвінава ад Філіпенка Любові Іванаўны, 1955 г. н.), “Маладых ля дома сустракае маці маладой у вывернутым кажусе” (зап. у аг. Бацвінава ад Філіпенка Любові Іванаўны, 1955 г. н.).

Як правіла, лічба тры на вяселлі мае адмысловую сімвалічную ролю. Гэта лічба таксама цесна звязана з абрадам бласлаўлення, бо бласлаўляюць тройчы, каб узмацніць яго магічную сілу ўздзеяння, уплыву на шчаслівае жыццё маладых: “Бацька маладую абмотвае рушніком, абводзіць кругом стала тры разы і падводзіць да жаніха. Госці вытывалі па чарцы, і жаніх уставаў, браў нявесту за руку і, падвёўшы к бацькам, тройчы ў іх пытаўся: “Дазвольце, бацька і маці, пад вянец ехаць”, на што бацькі тройчы адказвалі: “Бог дазволіць!”. Тады ж такое троістае благаслаўненне маладыя прасілі ў гасцей: “Дазвольце, добрыя людзі, пад вянец ехаць”. Атрымаўшы благаслаўненне бацькоў і гасцей на вячанне, маладыя тройчы цалавалі ікону і выходзілі з хаты. Маці ў гэты час пасыпала іх зернем. Бацька абыходзіў вясельны картэж з вядром вады і выліваў ваду пад першую павозку” (зап. у аг. Бацвінава ад Філіпенка Любові Іванаўны, 1955 г. н.). “Тры дні свадзьбу гулялі” (зап. ў аг. Бацвінава ад Філіпенка Любові Іванаўны, 1955 г. н.).

Вяселле звязана са шматлікімі прыкметамі і павер’ямі, якія адлюстроўваюць народную мудрасць, сведчаць пра ўстойлівасць захавання ў традыцыйнай культуры міфалагічных уяўленняў: “У першы дзень свадзьбы нельзя, чтобы между вамі кто-то праходзіў между вамі” (зап. у аг. Бацвінава ад Нікішовай Ірыны Міхайлаўны, 1966 г. н.). “У доме маладой свяцілка запальвае свечкі. За імі глядзяць: каторая гарыць ясна ці не, слязіца ці не. Калі слязіца свечка маладой, будзяць плакаць, калі тухля – не будзе жыць з мужыком” [2, с. 447]. “Радаваліся, калі на свадзьбу ішоў дождж, шчыталі, што эта к багацтву. Малым, што любілі есць прыгаркі, казалі, што на іх свадзьбу будзе дождж ці мяцель. Калі ідзе дождж на свадзьбу, то казалі, што маладыя любілі прыгаркі есці” (зап. ў в. Каменка ад Кавалёвай Ф.М., 1925 г. н.) [2, с. 449].

Такім чынам, вяселле – гэта багатая і разнастайная частка культурнай спадчыны Чачэршчыны. Уведзеныя ў навуковы ўжытак фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы па вяселлі нашых продкаў спрыяюць захаванню ў грамадстве маральна-этычных каштоўнасцей. Звесткі пра вясельныя абрады ўстойліва захоўваюцца ў народнай памяці і перадаюцца з пакалення ў пакаленне, узмацняючы сямейныя сувязі і ствараючы адчуванне супольнасці беларусаў.

Выкарыстаны матэрыялы архіва навукова-вучэбнай фальклорнай лабараторыі, у прыватнасці запісаныя ў вёсках Чачэрскага раёна ў 2024 годзе падчас фальклорнай практыкі студэнтамі Стаўскай Марыяй Аляксееўнай, Дорахавай Алісай Міхайлаўнай, Івановай Алесяй Сяргеёўнай.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Чачэршчына, нам дадзеная лёсам... Мінулае і сучаснасць Чачэрскага краю: Гісторыка-культурны і фальклорна-этнаграфічны зборнік, прысвечаны 850-годдзю Чачэрска / Пад агульнай рэдакцыяй У. І. Коваля, В. С. Новак. Гомель: ААТ «Полеспечать», 2010 – 300 с.

2 Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік. – ЛМФ «Нёман», 2003. – 472 с.

The article is devoted to the characteristics of local features of wedding celebrations in the territory of Chachersky district. On the basis of folkloric and ethnographic materials, actually recorded in field expeditions by teachers and students of State University named after F. Skins and published in collections, the main ritual actions related to the wedding are analyzed, their distinctive local features are revealed.

К. Л. ХАЗАНАВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

ЗБОРНЫЯ ЛІЧЭБНІКІ Ў БЕЛАРУСКІХ ПРЫКАЗКАХ І ПРЫМАЎКАХ

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці ўжывання зборных лічэбнікаў у беларускіх прыказках і прымаўках. Зборныя лічэбнікі абазначаюць сукупнасць асоб, прадметаў, з’яў і ўтвараюцца ад праславянскіх асноў колькасных лічэбнікаў з дапамогай славянскіх словаўтваральных сродкаў. Самы пашыраны ў мове беларускіх прыказак і прымавак зборны лічэбнік *двое*. Часта ў выслоўях ужываецца некалькі зборных лічэбнікаў, што яскрава выяўляе супастаўленне або супрацьпастаўленне пэўных рэалій у адпаведнай колькасці.

Беларускія прымаўкі і прыказкі перадаюць мудрасць народа, назапашаную на працягу стагоддзяў і адлюстроўваюць у сваім слоўніку асаблівасці мовы беларусаў розных гістарычных перыядаў. У прымаўках і прыказках захоўваюцца розныя лексіка-граматычныя групы. Этналінгвістычнае даследаванне моўнага багацця беларускіх парэмій спрыяе найбольш поўнаму выяўленню тэндэнцый гістарычнага развіцця беларускай мовы на працягу стагоддзяў.

Адной з пашыраных у беларускіх прыказках і прымаўках лексіка-семантычных груп з’яўляюцца найменні лікаў. Гэтыя моўныя адзінкі не адразу сфарміраваліся ў адзіную часціну мовы. Назвы лікаў склаліся ў асобную лексіка-граматычную катэгорыю гістарычна значна пазней за іншыя імёны. Аднак гэта не паўплывала на іх частае выкарыстанне ў складзе беларускіх фальклорных твораў. У мове прыказак і прымавак сустракаюцца ў розных стылістычных ужываннях найменне ліку *адзін* [1], распаўсюджана таксама лікавае найменне *два* [2], якое ў старажытнасці было фармальным выяўленнем значэння парнасці і ідэнтыфікатарам парнага ліку. Неабходна заўважыць, “беларускія прыказкі і прымаўкі, як і іншыя фальклорныя творы, фіксуюць захаванне ў гаворках старажытных рэфлексаў парнага ліку, што дыхранічна абумоўлівае наяўнасць варыянтных лічэбнікавых формаў у разгледжаных выразах” [2, с. 118].

Асобнай групай лікавых найменняў у мове беларускіх народных парэмій, вартай лінгвістычнай увагі, з’яўляюцца зборныя лічэбнікі. Мэтазгодна ўгадаць, што “лічэбнікі, якія адносяцца да гэтай групы, абазначаюць пэўную колькасць як сукупнасць і ў значнай ступені маюць прадметнае значэнне” [3, с. 262].

У беларускім мовазнаўстве выдзяляецца абмежаваная колькасць зборных лічэбнікаў: “*двое, трое, чацвёрта, пяцёра, шасцёра, сямёра, васьмёра, дзевяцера, дзесяцера*” [3, с. 262]. Разам з тым адзначаецца, што “зборныя лічэбнікі, утвораныя ад слоў звыш *дзесяці*, сустракаюцца рэдка” [3, с. 262].

Для слоўнікавага складу беларускіх народных прыказак і прымавак уласціва пашыранае выкарыстанне зборнага лічэбніка *двое*: *Калі (дзе) двое б’юцца, трэцяму карыць* [4, с. 254].

У беларускіх парэміях зборны лічэбнік *двое* ўжываецца з назоўнікамі ў форме множнага ліку, што абазначаюць парныя прадметы: *Не любіць гаспадарка двое пар ботаў (чобат) насіць* [5, с. 54]. Часам лічэбнік *двое* спалучаецца ў народным выслоўі з множналікавымі субстантывамі: *Сем паноў, двое штаноў; хто раней устаў, той штаны ўзяў* [6, с. 410]. Сустракаюцца таксама выразы, у якіх названы лічэбнік ужываецца з найменнямі, якія маюць значэнне зборнасці: *Двое дзетак, як дзве окі ў лобе* [5, с. 114].

У мове беларускіх парэмій зборны лічэбнік *двое* можа ўжывацца і без назоўніка. Звычайна інфармацыя пра суб’екта дзеяння ў такіх выпадках вынікае з кантэксту і як бы маецца на ўвазе: *Гдзе двое гаспадаруюць, там парадку мала* [5, с. 53].

У складзе многіх народных выслоўяў зборны лічэбнік *двое* абазначае асоб. Як заўважаюць мовазнаўцы, “ужыванне лічэбніка без назоўніка для ўказання на асобу нярэдка бывае няпэўным, у такіх выпадках у ім спалучаецца значэнне колькасці як сукупнасці з адценнем няпэўнасці” [3, с. 263]: *Прыйшлі: адзін з лапатай, двое з насілкамі* [5, с. 145].

Паказаныя беларускія народныя парэміі адлюстроўваюць частае ўжыванне зборнага лічэбніка *двое* ў выразе разам з іншымі лічэбнікамі.

Звычайна зборны лічэбнік *двое* выкарыстоўваецца ў адным выслоўі з лічэбнікамі, што належаць да розных разрадаў. Сустрэкаецца ўжыванне зборнага лічэбніка *двое* і колькаснага лічэбніка *адзін* (*адна, адно*): *Летшае свае вока адно, чым чужых двое* [5, с. 207]. У такіх выпадках лічэбнікі маюць на мэце падкрэсліць супрацьпастаўленне паказаных у выслоўі рэалій. Спалучаецца ў прыказках лічэбнік *двое* ў супастаўленні з парадкавым лічэбнікам: *Дзе двое, там рада, а дзе трэця, там здрада* [5, с. 48]; *Калі (дзе) двое б’юцца, трэцяму карысьць* [4, с. 254].

Цікавым з’яўляецца спалучэнне ў беларускім народным выслоўі зборнага лічэбніка *двое* з аднакаранёвым колькасным лічэбнікам. У такім кантэкстуальным акружэнні адбываецца параўнанне названых у выразе з’яў, фармальна падмацаваных параўнальным злучнікам: *Двое дзетак, як дзве окі ў лобе* [5, с. 114].

Беларуская вусная народная творчасць прапануе варыянтнасць прыказак і прымавак з выкарыстаннем некалькіх лічэбнікаў, адзін з якіх – зборнік лічэбнік *двое*. Пры гэтым парэміяныя варыянты адрозніваюцца менавіта формамі лікавага наймення *два*: *Калі (дзе) двое б’юцца, трэцяму карысьць* [4, с. 254]; *Дзе двух сварацца, там трэці карыстаецца* [5, с. 398]; *Дзе двух б’юцца, там трэці карыстае* [5, с. 398]. Форма лічэбніка *двух* (*двох*) этымалагічна звязана з мужчынска-асабовай форма адпаведніка лічэбніка ў польскай мове *dwóch*. Гэта форма назоўнага склону адзіночнага ліку лічэбніка *два*, якая ўжываецца з назвамі асоб мужчынскага полу. Пры гэтай форме лічэбніка ў польскай мове ўжываецца назоўнік у форме роднага склону множнага ліку, а выказнік, выражаны дзеясловам, ставіцца ў форме 3 асобы адзіночнага ліку, а ў дзеясловаў прошлага часу і ўмоўнага ладу – у форме ніякага роду. У прыведзеных варыянтах беларускіх прыказак формы лічэбніка *двух* (*двох*) ужываюцца без назоўнікаў, надаючы адценне няпэўнасці, аднак генетычная сувязь спалучэння з назвамі асоб мужчынскага полу дазволіла гэтым формам стаць варыянтамі для зборнага лічэбніка, бо адна з уласцівасцей зборных лічэбнікаў – гэта спалучэнне з назвамі асоб мужчынскага полу.

Зборны лічэбнік *двое* ў беларускай мове стаў утваральнай базай для прыслоўяў. Колькаснае прыслоўе *ўдвое* ўтварылася ад зборнага лічэбніка *двое* пры дапамозе прыстаўкі *у-*. У разгледжаных фальклорных выразях прыслоўе *ўдвое* характарызуе дзеянне ў адносінах яго інтэнсіўнасці з адценнем павелічэння: *Хоць укараціў, да ўдвое скруціў* [5, с. 291]. Адлічэбнікавае прыслоўе сустракаецца ў многіх прыказках і прымаўках: *3 ім гора, а без яго ўдвое* [5, с. 64]; *3 дзеткамі гора, а без дзетак удвое* [5, с. 120]; *Сытаму гора, а галоднаму ўдвое* [5, с. 427]; *Дарагое паносіцца ўдвое* [6, с. 467].

У складзе беларускіх парэміяў адзначаецца таксама адлічэбнікавае прыслоўе *надвое*: *Можна надвое варожы* [4, с. 325]. Прыслоўе *надвое* ўтварылася ад зборнага лічэбніка *двое* пры дапамозе прыстаўкі *на-*. Адлічэбнікавае прыслоўе *надвое* ў беларускіх прыказках абазначае магчымасць падвойнага разумення пэўных з’яў і рэалій: *Надвое бабка варажыла* [5, с. 174]. У беларускім фальклоры назіраецца варыянтнасць названага адлічэбнікавага прыслоўя:

– з націскам на корані зборнага лічэбніка, які стаў утваральнай асновай для прыслоўя: *Тая баба надво́е варажыла: быў бы панам, была, не была* [5, с. 174];

– з націскам на прыслоўным суфіксе: *Баба надва́я варажыла: ліба ўмрэць, ліба будзець жыва* [5, с. 174].

Стылістычнай уласцівасцю беларускіх народных прыказак і прымавак з’яўляецца ўжыванне ў складзе аднаго выразу больш за двух лічэбнікаў. Такі прыём дазваляе яскрава адлюстраваць у выслоўі супастаўленне некалькіх з’яў. Часта ў парэміях гэтае супастаўленне адбываецца праз выкарыстанне колькаснага лічэбніка *адзін* (*адна, адно*) і зборных лічэбнікаў *двое, трое*: *Адно дзіця – няма дзяцей, двое дзяцей – што адно, а трое – сям’я* [4, с. 59]. Гэтая

прыказка мае ў беларускім фальклоры некалькі варыянтаў, усе з іх утрымліваюць у сваім складзе супастаўленне, выражанае праз зборныя лічэбнікі: *Адно дзіця, то так, як жадно, а двое, то палавіна дзіця, а як трое, то ўжо дзіця цэлае* [5, с. 117]; *Адно дзіця – не дзіця, двое дзяцей – палова дзіцяці, трое дзяцей – гэта дзіця* [5, с. 117]. Нельга не адзначыць, што багацце беларускай скарбонкі вуснай народнай творчасці выяўляецца ў тым, што ў іншых варыянтах нагаданага выслоўя выкарыстоўваюцца колькасныя лічэбнікі: *Адзін сын – не сын; два сыны – паўсына; тры сыны – сын* [5, с. 117]; *Адзін сын – не сын, два – паўсына, а тры – цэлая гаспадарка* [5, с. 117].

У мове беларускіх прыказак і прымавак сустракаецца зборны лічэбнік, які абазначае сукупнасць трох асоб або з’яў: *Трое ў хаце, і не знаём, як пад’есць* [6, с. 228]. Зборны лічэбнік *трое* ўтвораны ад праславянскай асновы **trь-* пры дапамозе суфікса *-e*.

Зборныя лічэбнікі ад іншых простых колькасных лічэбнікаў у беларускай мове ўтвараюцца паводле іншай дэрывацыйнай мадэлі, з дапамогай іншых словаўтваральных сродкаў: да праславянскай асновы колькаснага лічэбніка далучаюцца суфіксы *-o* і *-er-*. Для гаворак беларускай мовы ўласцівая варыянтнасць зборнага лічэбніка, што абазначае колькасць, роўную *пяці*. Гэтая варыянтнасць адлюстроўваецца ў парэміях: *Памёр багаты – на пяцёрка з хаты, а памёр бедны худачок – толькі поп ды дзячок* [4, с. 616]; *Памёр багаты – на пяцера з хаты, а памёр бедны худачок – толькі поп ды дзячок* [6, с. 431]; *З папавых рукавоў вышла б пяцера штаноў* [6, с. 326].

Акцэнталагічныя адрозненні назіраюцца таксама ў беларускіх гаворках, а таксама ў прыказках і прымаўках у зборным лічэбніку, што выяўляе колькасць *сем*. Націск можа быць на суфіксе: *Адзін з сошкай, а сямёра з ложкай* [4, с. 56]; *Сямёра аднаго не чакаюць* [4, с. 501]. У іншым варыянце зборны лічэбнік мае націск на корані: *Семера аднаго не ждучь* [6, с. 374].

Лінгвістычная ўвага да выкарыстання зборных лічэбнікаў у парэміяных творах выяўляе зваротную залежнасць частотнасці ўжывання лічэбніка ад колькасці, ім названай: зборныя лічэбнікі, якія паказваюць большую колькасць, узгадваюцца ў выслоўях радзей. Зрэдку ў беларускіх прыказках і прымаўках адзначаецца зборны лічэбнік *дзясяцера*: *Адзін з сошкаю, а дзясяцера з ложкаю* [4, с. 56]. Як і ў іншых выпадках, беларускі фальклор прапануе варыянт з адпаведным колькасным лічэбнікам: *Адзін з сошкаю, а дзясцяць з ложкаю* [4, с. 56].

Да зборных лічэбнікаў адносяцца словы *абодва, абедзве*. Варта нагадаць, што “лічэбнікі *абодва, абедзве* маюць лексічнае значэнне “ўсе два, усе дзве”” [3, с. 263]. Лічэбнік *абодва* ўжываецца з назоўнікамі мужчынскага роду: *Два на гаду Юр’і ды абодва дурні: увосень халодны, а ўвясну галодны* [6, с. 99]; *Шут на шута трапіў, абодва плуты* [5, с. 376].

Лічэбнік *абедзве* ўжываецца з назоўнікамі жаночага роду. У беларускіх парэміях слова *абедзве* часцей выкарыстоўваецца без назоўніка: *Лазня лазню гудзяць, а абедзве стаяць у брудзе* [6, с. 193]. Пры гэтым папярэдні кантэкст выяўляе рэаліі, колькасць якіх называецца зборным лічэбнікам *абедзве*: *Рука руку мые, каб абедзве белыя былі* [6, с. 346]; *Што меў вісець за адну ногу, то лепш за абедзве* [6, с. 356].

У складзе беларускіх парэмій фіксуецца зборны лічэбнік *абое*: *Абое рабое* [5, с. 49]. Гэты лічэбнік можа абазначаць сукупнасць асоб мужчынскага і жаночага полу, а таксама дзяцей або маладых істот: *Кабыла лыса, жарабя рабое – паеў воўк абое* [6, с. 63]; *Бусенькі, бусенькі – абое галюсенькі* [5, с. 42].

Прыведзены фальклорны матэрыял сведчыць пра частае ўжыванне ў мове беларускіх народных прыказак і прымавак зборных лічэбнікаў. Зборныя лічэбнікі ў парэміях абазначаюць сукупнасць асоб, прадметаў, з’яў. Утвараюцца зборныя лічэбнікі ад праславянскіх асноў колькасных лічэбнікаў з дапамогай славянскіх словаўтваральных сродкаў. Самы пашыраны ў мове беларускіх прыказак і прымавак зборны лічэбнік *двое*, які ўжываецца як у спалучэнні з назоўнікамі, так і без іх. Зборныя лічэбнікі ў парэміях сінанімізуюцца з колькаснымі, што пацвярджаецца наяўнасцю прыказкавых варыянтаў, адрозных лічэбнікамі розных разрадаў. Часта ў выслоўях ужываецца некалькі зборных лічэбнікаў, што мае на мэце яскрава выявіць супастаўленне або супрацьпастаўленне пэўных рэалій у адпаведнай колькасці.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Хазанава, К. Л. Назва ліку *адзін* у беларускіх народных прыказках і прымаўках / К.Л. Хазанава // Тэкст: лінгвістычны і культуралагічны аспекты [Электронны рэсурс] : зборнік навуковых артыкулаў / Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны, Навукова-даследчы інстытут гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў пры Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны ; рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Электр. тэкст. дадз. (аб’ём 2,40 МВ). – Гомель : ГДУ імя Ф.Скарыны, 2024. – Рэжым доступу: <http://conference.gsu.by>. – С. 118-122.

2 Хазанава, К. Л. Назва ліку *два (дзве)* у беларускіх народных прыказках і прымаўках / К.Л. Хазанава // Мова і культура: традыцыі і сучаснасць : да 100-годдзя з дня нараджэння прафесара У. В. Анічэнкі [Электронны рэсурс] : зборнік навуковых артыкулаў / Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны, Навукова-даследчы інстытут гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў пры ГДУ імя Ф. Скарыны ; рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.]. – Электр. тэкст. дадз. (аб’ём 1,45 МВ). – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2024. – Рэжым доступу: <http://conference.gsu.by>. – С. 114–118.

3 Граматыка беларускай мовы: у 2 т. Т. 1: Марфалогія / рэд. К. К. Атраховіч (Крапіва), М. Г. Булахаў. – Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1962. – 542 с.

4 Лепешаў, І. Я. Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 695 с.

5 Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. Книга 2 / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : “Навука і тэхніка”, 1976. – 616 с.

6 Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. Книга 1 / рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – 560 с.

The article research the peculiarities of the use of collective numerals in Belarusian proverbs and sayings. Collective numerals denote a set of persons, objects, phenomena and are formed from Proto-Slavic bases of quantitative numerals with the help of Slavic word-formation tools. The most common collective numeral in Belarusian proverbs and sayings is *dvoe (twain)*. Often in proverbs, several collective numerals are used, which clearly shows the comparison or opposition of certain realities in the corresponding number.

Е. И. ХОЛЯВКО

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ КОММЕНТАРИЙ РУССКОЙ ПАРЕМИИ *И НЕ В ЛАД, ДА ЛАДНО*

В статье в лингвокультурном аспекте анализируется русская пословица *И не в лад, да ладно*. Аргументами семантической интерпретации пословицы служит национальное своеобразие понятия «лад» и глубинная семантика соответствующего корня. Концептуальное наполнение паремии можно считать генетически обусловленным.

Ценность лингвокультурологического подхода к исследованию языковых фактов определяется его синтезирующей сущностью. Он опирается на кумулятивную функцию языка, соответственно которой происходит накопление ментального опыта, поэтому такой подход может служить инструментом постижения языковой картины мира. Лингвокультурологический подход учитывает отношение к языку как выразителю и хранителю бессознательного стихийного знания о мире, как универсальной форме исходной концептуализации мира и рационализации опыта человека [1, с. 19]. Лингвокультурологический подход к анализу русской паремии *И не в лад, да ладно* [2, с. 233] позволяет реконструировать ее языковую семантику, проиллюстрировать внеязыковую связь между реальным и идеальным, чувственным и рациональным, природным и культурным, что, на наш взгляд, представляет несомненный интерес.

Паремиологическая единица *И не в лад, да ладно* обнаруживает четкую структуру, однако смысл согласия, реализуемый русской паремией, не исчерпывается значением компонентов. Современная интерпретация затруднительна из-за уступительных семантико-синтаксических отношений между однокоренными основными компонентами. Доминирующую семантику корня *лад-* можно определить как «согласие»: *в лад с кем-/чем-* «согласно, стройно»; *не в лад с кем-/чем-* «несогласно, нестройно, не в соответствии с чем-либо». *Ладно* мотивируется адекативом *ладный*, входящим в синонимический ряд с опорным компонентом *хороший*, но не с дифференцирующим признаком внешнего образа (*видный, красивый, пригожий*), а с признаком ценности по «внутренним качествам, полезным свойствам, достоинству» (*ладный, путный, добрый, добротный, способный, дорогой*) [3, с. 561–562]. *Ладно*, как и *хорошо*, выражает одобрение: *Хорошему все хорошо; Оно бы и очень хорошо, да никуда не годится; Что хорошо, то хорошо, а что лучше, то лучше; Не то хорошо, что хорошо, а то хорошо, что идет к чему; Все мы любим хорошо, да хорошо-то нас любит по выбору; Что хорошо, то не скоро* [3, с. 562]. При выражении согласия *хорошо* и *ладно* взаимозаменяемы, как семантически взаимозаменяемы в большинстве русских пословиц при выражении одобрения: *Хоть и не хорошо, да ладно (гоже); Нескладно, да ладно; Ладно, коли все сам умеешь, да неладно, коли все сам делаешь; Не ладно скроен, да крепко шит; Что ладно, то ладно, а что ладнее, то плотнее* [2, с. 233].

Уступительные отношения, часто являющиеся проявлением нарушенных причинно-следственных связей, между основными компонентами нуждаются в объяснении. Можно полагать, что в паремии *И не в лад, да ладно* уступительные отношения проявляют целевую причину, или целесообразность. При такой интерпретации смысл паремии не сводится к изъятию реверсивности, перемежающегося состояния. Он проясняется через семантику синонимичных пословиц, например: *Хоть и не хорошо, да ладно (гоже); Не то хорошо, что хорошо, а то, что ладно* [2, с. 233]. Аргументом такой интерпретации может служить и национальное своеобразие понятия лада, и глубинная семантика соответствующего корня.

Лад является основой традиционной устойчивости народного быта и бытия. Он важен для традиционного русского уклада, организации русской народной жизни. В. И. Белов характеризовал лад как стремление к гармонии, совершенству, красоте и порядку. «Гармония как духовная и физическая по отдельности, так и вообще – это жизнь, полнокровность жизни, ритмичность. Сбивка с ритма – это болезнь, неустройство, разлад, беспорядок» [4, с. 9]. Писатель называет ритм основой труда и жизни: «Ритм высвобождает время и духовные силы каждого человека в отдельности или этнического сообщества, он помогает прозвучать индивидуальности и организует ее, словно мелодию в музыке» [4, с. 9]. Именно ритм лежит в основе лада, порядка народной жизни. Понятия, выражаемые словами *ритм*, *лад*, *строй*, а также заимствованными *такт* и *тембр*, принадлежат музыкальной сфере. Однако в современном русском языке слово *такт* употребляется в более широком социальном смысле: *такт* ‘поведение, поступки, обнаруживающие чувство меры, умение вести себя пристойно, уважая других, наиболее деликатную линию поведения по отношению к кому-, чему-либо’. Однокоренные термины *настроение* и *настрой* изначально также принадлежали миру музыки. В их переносной семантике до сих пор ощущается метафоричность музыкального образа. Базовый глагол *строить* в древнерусский период был синонимом глагола *ладить*, а *лад* было ключевым словом русской духовной культуры со свойственной ему семантикой ‘мир, согласие’, ‘любовь’, ‘порядок’ [5, с. 152].

Н. Н. Миклина считает лад смыслообразующим принципом философии и теории культуры. «Национальная специфика понятия лада, опирающаяся на «коллективное бессознательное», состоит в его одушевлении и одухотворении, наделении его высшими этическими и эстетическими смыслами, в понимании лада как процесса «сердечного делания», «душевного переживания в музыкально-звуковой сфере». Познаваемый в единстве процессов звуковыражения и звуковосприятия, лад – это нерасторжимость смысла и структурных норм мироустройства, где ведущими являются духовно-душевные, а не структурно-математические принципы, детерминированные коллективным, «соборным» сознанием народа и социально-историческими условиями народной жизни. Иерархичность понятия лада есть отражение иерархической сущности бытия, миропорядка с его пространственно-временными константами» [6]. В музыковедении лад осмысливается как основной, «делающий звуковое явление музыкой» закон [6]. Этот закон состоит в «скоординированности структурно-смысловых элементов музыки по этицированно-эстетизированному принципу взаимоотношения («принципу любви» как квинтэссенции добра, красоты и порядка)» [6].

Семантическая история слова *лад* подтверждает культурно-философскую значимость соответствующего понятия. Своеобразие проявляется исключительно в уровне его реализации и восприятия. Помимо музыкальных терминологических значений основные значения слова *лад* формируются вокруг ‘согласие, мир, порядок’ и ‘образец, способ’, например: *быть в ладу*, *в ладах с кем-чем-нибудь* ‘в полном согласии, в дружеских отношениях’: *жить в ладу с кем-нибудь*; *Он с ним не в ладах*; *Ум с сердцем не в ладу у кого-нибудь* ‘о том, кто разумом понимает одно, а сердцем чувствует другое’; *на другой лад сделать* ‘по-другому’; *на все лады* ‘по-всякому, по-разному’; *на лад (идти, пойти)* (разг.) ‘успешно’: *Дело пошло на лад*; *Ни складу ни ладу нет в чем* (разг.) ‘нет ни ясности, ни порядка (обычно о рассказе, речи)’.

Безусловно, этимология корня сложная, но исследование семантики корня в составе дериватов на разных хронологических срезах позволяет вернуться к идее О. Н. Трубачева, реконструировавшего слово *лада* в значении ‘муж, супруг’. В этом слове авторитетный лингвист видит результат метатезы плавного и возводит *лада* к **ald-*, восходящему к и.-е. **aldh-*, в котором выделяется аффикс *-dh-*, выражающий завершённое состояние, и корень **al-* со значением ‘расти’. Таким образом, этимологом русского слова *лада* О. Н. Трубачев считает *al-dho-s ‘выросший, зрелый’. Реконструируемое значение могло стать основой названия человека, мужа, что было свойственно отдельным индоевропейским диалектам [7, с. 99–102]. Следует принять во внимание, что к этому же корню можно возвести готское *alan* ‘расти’, древнесеверо-западное *old* ‘жизнь, время господства’, древнеисландское *old*, готское *aids*

‘жизнь’, производное латинское *altus* ‘высокий’. Этот же корень из **al-dh-* можно выявить в русском *лад* ‘порядок, согласие’, *ладить* ‘жить в согласии’, ‘устраивать’ [7, с. 99–102]. На основании приведенных языковых фактов можно полагать, что глубинная семантика слова *лад* восходит к идее роста, развития, становления. Аналогичные семантические параллели наблюдаются в структуре русских слов *воз-раст*, *старый/сталый*, *настрой/настроение*.

Исследование глубинной семантики корня в слове *лад* дает основание для экзистенциального понимания. В. И. Белов пишет: «Можно лишь сократить или удлинить какое-либо возрастное состояние, но ни перескочить через него, ни выбросить из жизни невозможно». Постепенность жизни подразумевает «обязательную новизну и многообразие жизненных впечатлений» [4, с. 9]. А. Н. Н. Миклина заключает: «Лад есть универсум культуры, посредством которого каждый человек, каждый субъект истории ищет «свой» лад не только «в», но и «с» природой, другим человеком, обществом, искусством, наукой, религией» [6].

Смысловые истоки понятия «лад» как согласия с миром, с человеком и с самим собой объясняются исконной семантикой корня слова. Лад взращивается, строится, налаживается. Состояние гармонии, цельности, согласия (ср. однокоренное русское *ладина* ‘счастье’) ощущается субъективно, но имеет объективную основу. Поэтому противоречие в паремии *И не в лад, да ладно* отсутствует. Субъективное неодобрительное восприятие неладного, нехорошего в первой части восполняется и регулируется целесообразностью субъективно-объективного согласия – во второй.

Таким образом, концептуальное наполнение исследуемой паремии можно считать генетически обусловленным. Глубинная семантика русской паремии запечатлела коллективное бессознательное знание о мире, опыт отношений человека с другими и с самим собой.

Список использованной литературы

1 Санлыер, Д. Ф. Культурно-национальное мировидение через единицы фразеологического уровня (на материале татарской, турецкой и английской лингвокультур) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 [Электронный ресурс] / Д. Ф. Санлыер ; Чуваш. гос. ун-т им. И. Н. Ульянова. – Чебоксары, 2008. – 49 с. – Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/kulturno-natsionalnoe-mirovidenie-cherez-edinitsy-frazeologicheskogo-urovnya>. – Дата доступа: 24.11.2024.

2 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1989–1991. – Т. II : И–О. – 1989. – 779 с.

3 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1989–1991. – Т. IV : Р–V. – 1991. – 684 с.

4 Белов, В. И. Лад. Очерки народной эстетики / В. И. Белов ; предисл. С. Н. Семанов ; отв. ред. О. А. Платонов. – М. : Институт русской цивилизации, 2013. – 512 с.

5 Холявко, Е. И. *Настрой настроение* : путь развития семантики / Е. И. Холявко // Христианский гуманизм и его традиции в славянской культуре : сб. науч. статей. Вып. 9 / Гл. ред. Т. Н. Усольцева ; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2014. – С. 148–153.

6 Миклина, Н. Н. Феномен лада : философский анализ : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 [Электронный ресурс] / Н. Н. Миклина ; Ставропол. гос. ун-т. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2000. – 18 с. – Режим доступа : <https://www.dissercat.com/content/fenomen-lada-filosofskii-analiz>. – Дата доступа : 24.11.2024.

7 Трубочев, О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя / О. Н. Трубочев. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – С. 99–102.

The article analyzes the Russian proverb in a linguistic and cultural aspect And not in a good way, come on. The arguments of the semantic interpretation of the proverb are the national originality of the concept of “lad” and the deep semantics of the corresponding root. The conceptual content of the paremia can be considered genetically determined.

Н. П. ЦІМАШЭНКА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
медыцынскі ўніверсітэт”)

МЕСЦА БЕЗАСАБОВЫХ КАНСТРУКЦЫЙ У ДЗІЦЯЧЫХ ТЭКСТАХ ПРА ВАЙНУ

У артыкуле даследуюцца граматычна аднастаўныя безасабовыя сказы; разглядаецца іх структура, семантыка і функцыі ў мове дзіцячых тэкстаў пра вайну; выяўляецца монацэнтрыйны характар прадстаўлення аднастаўных безасабовых канструкцый пры перадачы псіхічнага і фізічнага стану чалавека.

У мінулым годзе гамяльчане адсвяткавалі восемдзесят год з дня вызвалення свайго роднага горада ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. У наступным годзе, дзве тысячы дваццаць пятым, уся краіна будзе адзначаць васьмідзесяцігоддзе мірнага жыцця. Дзень Перамогі – незабыўная дата для ўсіх беларусаў. Доўгім і цяжкім быў шлях да гэтай знамянальнай падзеі. Таму варта памятаць тых, хто аддаў сваё жыццё за перамогу, Радзіму, шчаслівае будучае сваіх нашчадкаў.

Вайна пакінула крывавы след у гісторыі нашай краіны. Людская памяць не сцірае жудасныя і гераічныя падзеі, не сціхае боль ад страт, не затуманьваецца слава герояў-вызваленцаў. Эстафета гэтай памяці перадаецца з пакалення ў пакаленне.

Кніга “Ніколі не забудзем” складаецца з аповедаў беларускіх дзяцей, якія перажылі Вялікую Айчынную вайну. Упершыню яна ўбачыла свет у 1948 годзе. У гэтае выданне ўвайшлі таксама ўспаміны дарослых, на чыё дзяцінства прыпала вайна. Кніга неаднаразова перавыдавалася. На яе старонках юныя аўтары расказваюць пра суровы час Вялікай Айчыннай вайны, пра гітлераўскую акупацыю, зверствы фашыстаў, гераізм савецкіх людзей. Пра вартасць гэтай кнігі адным з першых напісаў Якуб Колас: “...кніга паказвае велічнасць душы і патрыятызм усяго народа ў цэлым і ў прыватнасці яго гераічных дзяцей, смелых, вынаходлівых, бястрашных, цвёрдых воляю, можна пераносных нечуваных пакуты, дужых сваёю вераю ў перамогу над ворагам” [1, с. 18]. Думкі, якія перадаюцца ў кнізе, актуальныя для любога часу: гэта любоў да сваёй Радзімы, да сваёй зямлі, вера ў перамогу над чорнымі сіламі і надзея на светлую будучыню.

Як і любы мастацкі тэкст, мова кнігі “Ніколі не забудзем” вылучаецца адметнасцямі лексічнага, граматычнага і сінтаксічнага ладу. Наша ўвага ў артыкуле будзе скіравана на сінтаксічную арганізацыю безасабовых канструкцый, якія займаюць значнае месца ў тэкстах дзіцячых аповедаў. Тут вядзецца размова пра перажыты страх і боль, пра мужнасць і надзею на выратаванне. Актуальнасць даследавання вызначаецца прадуктыўнасцю ўжывання безасабовых сказаў у мове кнігі “Ніколі не забудзем”, а таксама неабходнасцю даследавання семантычнай структуры безасабовых канструкцый і іх функцыянальнага прызначэння. Такім чынам, аб’ектам даследавання з’яўляюцца граматычна аднастаўныя безасабовыя сказы, прадметам даследавання сталі структура, семантыка і функцыі безасабовых сказаў у мове дзіцячых тэкстаў пра вайну.

Безасабовыя сказы – такія аднастаўныя сказы, галоўны член якіх абазначае дзеянне ці стан незалежна ад вытворцы дзеяння: *Мне зрабілася гарача¹, і я навалілася², а немец пайшоў³ – ён думаў⁴, што я мёртва⁴* [1, с. 20]; *Асабліва цяжка прыходзілася дзецям* [1, с. 22]; *Па ўсім відаць было¹, што тут раней былі такія ж няшчасныя, як і мы²* [1, с. 23]; *У дарозе прыйшлося наглядаць шмат жудасных малюнкаў* [1, с. 24]; *У пакоі холадна¹ – нельга цяпець²* [1, с. 97]; *“Адсюль нам, дачушка, наўрад ці ўдасца выбрацца”, – сказала*

мама і цяжка ўздыхнула [1, с. 37]; З ім нам прыйшлося перанесці шмат пакут [1, с. 57]. Структурнай асаблівасцю безасабовых сказаў з’яўляецца наяўнасць аднаго прэдыкатыўнага кампанента, які падпарадкоўвае сабе ўсе астатнія, калі яны ёсць у сказе. У адрозненне ад іншых аднастаўных канструкцый гэты сказ не дапускае ўвядзення ў структурную схему другога палярнага кампанента.

Па сваім значэнні безасабовыя сказы, якія ўжываюцца ў зборніку “Ніколі не забудзем”, падзяляюцца на некалькі відаў:

1) безасабовыя сказы, у якіх паведамляецца аб розных псіхічных і фізічных адчуваннях чалавека: *Мы маўчалі¹ – усім было шкада сястру²* [1, с. 24]; *Нечуваныя пакуты і здзекі прыйшлося перажыць нам* [1, с. 25]; *Каму ўдавалася¹, у таго стралялі²* [1, с. 25]; *Ад гэтага было вельмі крыўдна і балюча¹, і мы заплакалі²* [1, с. 29]; *Вельмі прыемна было сядзець з сваёй мамкай¹, але час не дазваляў²* [1, с. 75];

2) безасабовыя сказы, у якіх выражаецца магчымасць / немагчымасць, жаданне, намер, патрэбнасць: *Кожнаму хацелася хутчэй дабрацца да сваіх* [1, с. 26]; *Усе былі рады¹, што цяпер можна падыхаць свежым паветрам²* [1, с. 23]; *Трэба схаваць* [1, с. 27]; *Не хацелася пакідаць на полі забітую маці* [1, с. 61];

3) безасабовыя сказы, у якіх паведамляецца аб стане прыроды, навакольнага асяроддзя, памяшканняў: *Калі зусім развіднела¹, немцы падагналі машыны і пачалі грузіць на іх людзей²* [1, с. 21]; *Як толькі сцягнула¹, я і Марат падкраліся да Левановічавай хаты²* [1, с. 29]; *У камеры было холадна¹, з-над падлогі дзьмула², чародкамі бегалі пацукі³* [1, с. 37]; *У хаце станавілася дымна і гарача* [1, с. 42]; *На дварэ зусім сцягнула* [1, с. 93];

4) безасабовыя сказы, у якіх паведамляецца аб адсутнасці каго-ці чаго-небудзь: *Немцы на аўтамашыне прыехалі ў вёску Усохі¹, але там нікога не было²* [1, с. 19]; *Доктара нідзе не было¹, і цётка лячыла мяне сваімі лекаствамі²* [1, с. 21]; *Людзей мучыла смага¹, а вады не было²* [1, с. 22]; *Размясціліся на снезе¹, будынкаў ніякіх не было²* [1, с. 23]; *Але немцаў ужо не было* [1, с. 99]; *Ноччу мы заснулі, а ўранні глядзім¹ – нідзе ніводнага немца²* [1, с. 25];

5) безасабовыя сказы, у якіх паведамляецца аб наяўнасці каго-ці чаго-небудзь: *Колькі было радасці¹, калі ўбачылі сваіх воінаў-вызваліцеляў²!* [1, с. 26]; *Колькі было радасці і шчасця¹, калі мы сустрэлі сваіх²!* [1, с. 77].

Галоўны член у безасабовых сказах мовы дзіцячых аповедаў пра вайну выражаецца:

1) безасабовымі дзеясловамі: *Але нечакана нам пашанцавала* [1, с. 56]; *Не шануе* [1, с. 91];

2) безасабовымі дзеясловамі, утворанымі ад асабовых пры дапамозе постфікса **-цца**: *Думаецца¹, што ідуць на нас²* [1, с. 73];

3) безасабовымі дзеясловамі ў спалучэнні з інфінітывам: *Так хацелася ўбачыць сваю мамку* [1, с. 73]; *Таму мне і ўдалося выскачыць з барака* [1, с. 54];

4) асабовымі дзеясловамі ў безасабовым значэнні ў спалучэнні з інфінітывам і без яго: *Ад вёскі нічога не засталася* [1, с. 44]; *Яе параніла ў нагу, але не ў коць, а ў мяса¹, і ёй можна было бегчы²* [1, с. 61]; *Пачынала цягнуць* [1, с. 92]; *Калі я пачуў гэтыя словы¹, у мяне пацягнула ў вачы² і мімаволі наварнуліся слёзы³* [1, с. 96]; *А потым мяне пацягнула дадому* [1, с. 184];

5) безасабова-прэдыкатыўнымі словамі (як правіла, са звязкай): *Мне зрабілася страшна¹, і на спіне папаўзлі халодныя мурашкі²* [1, с. 31]; *З ёй мне было зусім не страшна* [1, с. 36]; *Цяжка было ў канидагеры* [1, с. 54]; *Раніцою ў горадзе было шумна* [1, с. 83]; *Нам тут вельмі добра* [1, с. 99];

6) безасабова-прэдыкатыўнымі словамі ў спалучэнні з інфінітывам (са звязкай або без яе): *Мне вельмі радасна было пачуць пахвалу ад самога камандзіра* [1, с. 31]; *Вам трэба хавацца* [1, с. 79]; *Каб лягчэй было рэзаць¹, мы асяржэна пацягвалі яго на сябе²* [1, с. 104]; *Неяк нельга пазнаць цяпер гэтага месца* [1, с. 166]; *Як агідна на яго глядзець* [1, с. 37]; *Балюча было чуць пра гэта* [1, с. 54];

7) дзеясловам **быць** з адмоўем **не** або словам **няма** ў спалучэнні з родным склонам назоўніка або займенніка: *У многіх не было цёплай вопраткі* [1, с. 25]; *Слэз маіх як і не было* [1, с. 36]; *Надзеі на вызваленне не было* [1, с. 37]; *“Немцы ёсць у вёсцы?” – “Няма”* [1, с. 114–115]; *Няма ў іх нічога чалавечага...* [1, с. 119]; *Можжа, мамы няма ўжо...* [1, с. 243]; *Не было прытулку людзям у лесе гэтай ноччу* [1, с. 63];

8) няпэўна-колькаснымі словамі ў спалучэнні з родным склонам назоўніка або займенніка: *Нас, дзяцей, было вельмі многа* [1, с. 77];

9) дзеепрыметнікам: *Прыдуманая нядрэнна, – сказаў ён* [1, с. 33]; *Па тратуары нам было забаронена хадзіць¹, там хадзілі толькі немцы* [1, с. 76].

Найбольш прадуктыўным у тэкстах кнігі “Ніколі не забудзем” з’яўляецца ўжыванне безасабовых сказаў з галоўным членам, выражаным безасабова-прэдыкатыўным словам або асабовым дзеясловам у безасабовым значэнні, якія па сваёй семантыцы абазначаюць пэўны стан чалавека ва ўмовах вайны, у спалучэнні з інфінітывам, дзеясловам **быць** з адмоўем **не** або словам **няма** ў спалучэнні з родным склонам назоўніка або займенніка, што тлумачыцца зместам аналізуемых тэкстаў: дзеці часта распавядалі пра сітуацыі, калі яны гублялі сваіх родных і блізкіх.

Неабходна звярнуць асаблівую ўвагу на тыя формы выражэння галоўнага члена, у склад якіх уваходзіць інфінітыў. У спалучэннях безасабовых дзеясловаў або безасабова-прэдыкатыўных слоў з інфінітывам вельмі важную ролю адыгрывае пазіцыя інфінітыва ў адносінах да безасабовых дзеясловаў або безасабова-прэдыкатыўных слоў. Традыцыйна лічыцца, што прэпазіцыйны інфінітыў выконвае ролю дзейніка двухсастаўнага сказа (дзе выказнікам з’яўляецца безасабовы дзеяслоў або безасабова-прэдыкатыўнае слова), а постпазіцыйны ўваходзіць у склад галоўнага члена аднасастаўнага безасабовага сказа: *Але доўга ляжаць не давялося* [1, с. 20]; *Але дапамагчы нельга* [1, с. 22]; *Калі цярпець стала немагчыма¹, мужчыны праламалі ў сцяне невялікую адтуліну²* [1, с. 23]; *Але пагрэцца нам не давялося* [1, с. 25]. З прыведзеных прыкладаў відаць, што прэпазіцыя неазначальнай формы дзеяслова – характэрнае месца інфінітыва ў структуры сказа дзіцячых тэкстаў, што прымушае аднесці канструкцыі такога тыпу да двухсастаўных, аднак па сваёй семантыцы яны набліжаюцца да безасабовых канструкцый, якія перадаюць стан чалавека. Трэба падкрэсліць, што перадача ўнутранага стану, перажыванняў галоўных герояў кнігі “Ніколі не забудзем” скразной думкай праходзіць праз увесь зборнік дзіцячых аповедаў. Таму, безумоўна, гэты псіхалагічны і эмацыянальны настрой раскрываецца і праз класічныя двухсастаўныя сказы: ***Жылі мы ціха і спакойна¹, але немцы ўсё разбурылі²*** [1, с. 19]; *Увесь дзень я праляжала са сваімі роднымі* [1, с. 20]; *Я хварэла доўга* [1, с. 21]; *Сястра збялела і страціла прытомнасць* [1, с. 22]; *У вагоне стаяла невыносная духата* [1, с. 22]; *Сэрца раздзіраў крык і плач дзяцей* [1, с. 71].

Адзінкавымі выпадкамі ў кнізе прадстаўлены канструкцыі тыпу *Зюечка, мне няма калі з табой гутарыць* [1, с. 100], якія сярод сінтаксістаў класіфікуюцца як безасабовыя, інфінітыўныя, пераходныя безасабова-інфінітыўныя. У такіх канструкцыях галоўны член выражаецца спалучэннямі займеннікавых прыслоўяў тыпу *дзе, куды, недзе, некуды*, а таксама некаторымі адмоўнымі займеннікамі з інфінітывам без звязкі ці са звязкай: *У вагон загналі столькі людзей¹, што нават стаць не было дзе²* [1, с. 22]; *Зварыць траву таксама не было дзе* [1, с. 23].

Неабходна ўгадаць інфінітыўныя аднасастаўныя сказы, якія ў навуковай літаратуры выдзелены ў асобны тып аднасастаўных дзеяслоўна-адвербіяльных сказаў. Інфінітыўныя сказы – аднасастаўныя сказы, галоўны член якіх выражаны незалежным інфінітывам. Агульнае значэнне такіх сказаў – указанне на дзеянне, якое адбудзецца ў будучым. Інфінітыўныя сказы з пункту погляду выражэння дзеяння блізка стаяць да безасабовых сказаў. Але ў безасабовых сказах інфінітыў з’яўляецца састаўным кампанентам галоўнага члена і залежыць ад безасабовага дзеяслова ці безасабова-прэдыкатыўнага слова, а ў інфінітыўных сказах ён сам займае пазіцыю галоўнага члена: *“Як выратаваць сястру?” – думаў я* [1, с. 22]; *Людзі хацелі выскачыць з вагона¹, каб набраць вады ці снегу²* [1, с. 23]; *Я пайшоў*

дадому і стаў абдумваць¹, як гэта зрабіць² [1, с. 31]; Цяпер нам не мінуць шыбеніцы [1, с. 37]; Узяць яе! [1, с. 39]; Гад нямецкі! Страляй яшчэ¹, каб не мучыцца²!.. [1, с. 42]; “Куды мне дзявацца?” – спытваў я у мамы [1, с. 42]; Але некаторыя гаварылі¹, што нам усё роўна не мінаваць пагібелі² [1, с. 54]; Увесь час я думаў¹, як папярэдзіць партызан² [1, с. 93]. Дзеянне або стан, пра якія паведамляецца ў інфінітыўных сказах, заўсёды па семантыцы суадносяцца з семантычным суб’ектам. Пажаданаць, неабходнаць, магчымаць або немагчымаць ажыццяўлення дзеяння, наяўнасць працэсуальнага стану – асноўная семантычная схема сказаў такога тыпу.

У сучаснай лінгвістычнай навуцы структура любога сказа разглядаецца не ізалявана, а з апорай на семантыку. Граматычна аднастаўныя безасабовыя сказы, якія шырока прадстаўлены ў дзіцячых тэкстах пра вайну, “па сваёй граматычнай семантыцы нясуць інфармацыю аб незалежнай прымеце, якая не дапускае абавязковай аднесенасці да носьбіта прыметы. Аднак пры рэалізацыі структурнай схемы на ўзроўні аблігаторнага распаўсюджвання аднесенасць да носьбіта прыметы можа выявіцца, але і ў гэтым выпадку прымета застаецца незалежнай ад свайго носьбіта, – суб’ект не з’яўляецца актыўным вытворцам прыметы, агенсам (незалежнасьць прыметы ад яго носьбіта захоўваецца)” [2, с. 19]. Адсюль і граматычна маркіраваная дэагенсіўнасць і дэактыўнасць семантычнага суб’екта ў аднастаўным сказе: *Нам стала крыху лягчэй* [1, с. 206]; *І гэты шлях мне прыходзілася пераадольваць многа разоў* [1, с. 210]; *Мне трэба ведаць¹, ці дома Кабакоў²* [1, с. 214].

Аналізуючы тэксты з кнігі “Ніколі не забудзем”, мы заўважылі, што найчасцей у безасабовых сказах сустракаецца суб’ект стану, актыўнае прадстаўленне якога абумоўлена перш за ўсё семантыкай разглядаемых намі тэкстаў, якія вылучаюцца сярод іншых твораў сваім трагічным зместам. Галоўныя героі гэтых тэкстаў – дзеці, якія, распавядаючы пра трагічныя падзеі вайны, перадаюць свае пачуцці, перажыванні, учынкi, унутраны свет. Адна з асноўных мэт такіх тэкстаў – перадача псіхічнага і фізічнага стану, раскрыццё эмацыянальных адносін хлопчыкаў і дзяўчат да жудасных падзей мінулай вайны.

Такім чынам, сістэму аднастаўных безасабовых сказаў можна падаць як функцыянальна-семантычнае поле монацэнтрычнага тыпу: ядро поля займаюць сінтаксічныя канструкцыі, прадстаўленыя суб’ектам ў форме давальнага склону і прэдыкатам, выражаным безасабова-прэдыкатыўным словам са значэннем псіхічнага або фізічнага стану; астатнія прадстаўленні безасабовых сказаў з’яўляюцца перыферычнымі ў мове дзіцячых тэкстаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Ніколі не забудзем: Расказы беларус. дзяцей аб днях Вялікай Айчын. вайны: Для мал. шк. узросту / Уклад. і аўт. прадм. П. Рунец. – Мінск : Юнацтва, 1989. – 287 с.

2 Кокорина, С. И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке / С. И. Кокорина. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1979. – 79 с.

The article examines grammatically one-part impersonal sentences; their structure, semantics and functions in the language of children's texts about war are considered; the monocentric nature of the representation of single-component impersonal constructions in the transmission of a person's mental and physical state is revealed.

С. В. ЧАЙКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

НАЙМЕННІ НАЖА Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У артыкуле на фактычным матэрыяле, крыніцай якога паслужылі дыялектныя слоўнікі гомельскага рэгіёна і матэрыялы да іх, разгледжаны найменні нажа ў гаворках Гомельшчыны. Пададзена этымалогія літаратурнай лексемы нож і большасці дыялектных адзінак з такім значэннем; адзначаны ўстойлівыя выслоўі з дадзеным кампанентам у народнай творчасці.

Беларуская дыялектная лексіка фарміравалася многія стагоддзі. Як і іншыя сферы жыцця, яна падпадала раней і падпадае зараз пад уплыў розных аб’ектыўных абставін, а значыць увесь час відазмняецца: адны рэгіянальныя найменні з’яўляюцца, другія працягваюць функцыянаваць, трэція знікаюць з актыўнага ўжытку або наогул не выкарыстоўваюцца насельнікамі той ці іншай мясцовасці і захаваліся толькі ў дыялектных слоўніках ды артыкулах навукоўцаў. Сёння народную лексіку па праўдзе можна назваць з’явай рэліктавай, а таму надзвычай актуальным уяўляецца збор, сістэматызацыя і навуковая інтэпрэтацыя тэрытарыяльных лексічных адзінак.

Дыялектны лексікон беларусаў дастаткова разнастайны і ўключае ў сябе шматлікія тэматычныя групы прадметна-бытавой лексікі. Значную частку складаюць ‘прыстасаванні, пры дапамозе якіх выконваецца якая-небудзь праца, работа, – прылады’ [7, IV, с. 442], да якіх адносіцца нож.

Лексема **нож** згодна з “Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы” абазначае ‘прыладу для рэзання, якая складаецца з ляза і ручкі’ [7, III, с. 414]. У залежнасці ад мэты прызначэння нажа і ад яго памераў, формы і дліны ляза існуе класіфікацыя нажоў, напрыклад: нажы баявыя, паляўнічыя, турыстычныя, кухонныя, сталовыя і іншыя – спецыяльнага прызначэння.

Аднак аб’ектам нашага даследавання з’явіліся дыялектныя найменні гаспадарчага і кішэннага нажа, якімі карысталіся і карыстаюцца беларусы ў паўсядзённым побыце.

Агульнаславянскае слова *нож* (прасл. *нозь, звязана з *занόза*, *нізáць*) фіксуецца ўсходнеславянскімі помнікамі з XI ст. Ужываецца ў нязменным выглядзе ў большасці славянскіх моў: рускай – *нож*, польскай – *noż*, славацкай – *nož*, верхнялужыцкай – *nož*, ніжнялужыцкай – *nož*, славенскай – *nož*, сербска-харвацкай – *nož*, македонскай і балгарскай – *нож*; з нязначнымі фанетычнымі зменамі выкарыстоўваецца ва ўкраінскай – *ніж* і чэшскай – *nůž* – мовах [10, VIII, с. 39–40].

У беларускай мове ўжываюцца шматлікія як літаратурныя, так і дыялектныя ўстойлівыя выслоўі з кампанентам *нож*: *быць на нажах*, *нож у спіну*, *тачыць нож*, *трапіць пад нож*, *легчы пад нож*, *памерці пад нажом*, *пусціць пад нож*, *рэзаць без нажа* (без нажа *зарэзаць*), *прыстаць з нажом да горла*, *як нажом адрэзаць*, *хоць нажом рэж*, (як) *нож у сэрца*, *лезці на нож*, *дрыжаць як вяроўка перад нажом* (*ножыкам*), *рэзаць языком як нажом*, *сэрца як нажом кроіць*, *як нажом па сэрцы каму*, *як нажом па шыі*, *як нажом адрэзала*, *лёгка як нож у булку*, *рэзучы ек нож*, *як бы на чыё горла нож гастрылі*, *як нож у сэрца ўбіў*, *як шавецкі нож – і боты шыць*, *і бульбу крышыць* і інш. [пагодле фразеалагічных слоўнікаў беларускай мовы і ніжэй пададзеных дыялекталагічных слоўнікаў].

Лексема *нож* уваходзіць таксама ў склад літаратурных і дыялектных прымавак і прыказак: *Не заўсёды кухар той, у каго доўгі нож* (*Non coquus semper, cui longus culter adhaeret*); *Як не стала хлеба, дык і нож не трэба*. *Нож – ек огонь*. *Езык жэ горш за ножá* [8, III, с. 211].

Са значэннем ‘загінуць’ адзінка з’яўляецца кампанентам фразеалагізма *скінець на нажы*, які зафіксаваны ў складзе гомельскай народнай песні: “*Разбойник кричить: “Не кажи, а то скинеш на ножи”*” [5, с. 136].

На Тураўшчыне існуе звычай, “калі дзіцяці, якое пачынае хадзіць, нажом умоўна разразалі “пўты””: *Як пачынае ходзіць дзіця, то разрэзваюць пўто ножэм* [8, III, с. 211].

У гомельскіх гаворках выкарыстоўваецца як літаратурны варыянт – **нож** (*На ножэ цэділі молоко, шоб ведьма не отбірала ў корову* [8, III, с. 211]), так і мясцовыя, рэгіянальныя найменні.

Напрыклад, гаспадарчы нож з драўлянай ручкай у Жыткавіцкім раёне мае найменне **каладан**: *Возьмі каладан на столе і нареж хлеба* [1, с. 29]; на Тураўшчыне ўжываецца фанетычны варыянт **колодан**: *Бувало, только колодан нож* [8, II, с. 207], у Лельчыцкім раёне – словаўтваральны варыянт **колóдоч**: *Пудай мне колóдоча* [3, с. 57].

Як адзначана ў “Этымалагічным слоўніку беларускай мовы”, “Дакладных адпаведнікаў з суфіксам *-ан* няма. Бліжэйшыя паралелі: укр. *колодач* ‘вялікі нож’, ‘нож, які носяць у ножнах на поясе’, зах.-укр. *колодачик*, рус. *колодеи* ‘вялікі кухонны нож з драўлянай ручкай’, хоць у гэтым прыкладзе суфіксацыя не вельмі тыповая для такіх утварэнняў. Параўнайце, аднак, рус. *колодейка* ‘невялікі абрубак дрэва, цурбан’, дзе матывацыя, магчыма, генетычна суадносіцца з папярэдняй. Матывацыя ўтварэнняў празрыстая – ‘нож, які ўбіваецца ў калодку’ (у адрозненне ад нажоў з тронкамі)” [10, IV, с. 117].

Стары, зрэзаны нож у Чачэрскім раёне называюць **карна́ч** (памянш. **карна́чык**): *Я ў лес заўсёгда с сабой карначык бяру* [2, с. 78]. Такая ж памяншальная намінацыя **карна́чык** для зламанага ножыка зафіксавана ў Лоеўскім раёне: *У мяне такі лоўкі карначык, што я за пяць мінут чугунок бульбы ім аблуплю* [4, IV, с. 213].

Паводле сцверджанняў вучоных-этымолагаў лексема **карнач** утварылася ад прыметніка **карматы** са значэннем ‘кароткі, адрэзаны’ (які ў сваю чаргу ўтварыўся ад дзеяслова **карнаць** – ‘укарочваць’) пры дапамозе *ь*-суфіксацыі, якая ператварае прыметнік у адпаведны назоўнік [10, IV, с. 273].

У Хойніцкім раёне такі ж невялікі стары і зрэзаны ножык ці ножык з кароткім, абламаным лязом мае сінанімічную назву **кірпелік**: *Кірпелікам лучшай лупіць картоплю, чым нажом* [4, IV, с. 230]; *У салдацкіх штанах, ён сядзеў на прасохлай раллі і выразаў кірпелікам на жалезнай скрынцы нейкую з кардону пракладку* [5, с. 72].

Найменне **кірпелік** з’яўляецца суфіксальным утварэннем (пры дапамозе двух суфіксаў *-ельі* *-ік*) ад слова **кірна** (пра кароткі задзёрты нос), зыходным якога ў сваю чаргу з’яўляецца незафіксаваны дзеяслоў ***кірпець**. Калі гаворка ідзе аб малым нажы (ножыку), дадаецца дэмінітыўны суфікс *-ік* – тады ***кірпець** > ***кірпель** > ***кірпелік** [10, V, с. 38–39].

Цікавымі, на нашу думку, з’яўляюцца занатаваныя на Тураўшчыне дыялектныя лексемы для назваў дрэннага нажа, што ўжываюцца з адценнем зневажальнасці, – **чы́пель** (**чэ́пель**): (*Ой, то нож? То чы́пель!*) і **чы́кель** (*Баба да гэтым тупім чы́келем можэ зробіць кобанчыку аперацыю*) [8, V, с. 305–306].

Лексема **чы́кель** утварылася суфіксальным спосабам пры дапамозе суфікса *-ель* ад дзеяслова **чыкаць** са значэннем ‘хутка, з рэзкім, кароткім гукам рэзаць, сячы і пад.’ Намінацыя **чыкель** уступае ў аманімічныя адносіны і разам з лексмай **чыкельда** ўжываецца для наймення кульгавага чалавека: **чы́кель**¹ – ‘дрэнны нож’ і **чы́кель** (**чыкельда**)² – ‘кульгавы чалавек’: *Ой, чыкель, чыкель, пакрый дарожкі. У нашага Сяргейкі крывыя ножкі. Дайце кульбачку падпіраціся, да нашай Галечкі дабіраціся* (Параўн.: **чыкельдаць** і **чыкільдаць** са значэннем ‘кульгаць, чыкільгаць’: *Чыкельдаеш як стагодні дзед* [9, с. 335], *Мой Толька ўжо вучыцца чыкільдаць* [4, X, с. 126] – дзеясловы, якія выкарыстоўваюцца жыхарамі Жлобінскага і Хойніцкага раёнаў).

Акрамя таго, лексема **чы́пель** (**чэ́пель**) шматзначная і выкарыстоўваецца на Тураўшчыне з двума значэннямі: 1) ‘дрэнны нож’ і 2) ‘вышчарбленае лязо ў нажы, сцізорыку’ [8, V, с. 306].

Для невялікага ‘складанага кішэннага ножыка’ [7, V/1, с. 416] у беларускай мове маецца літаратурна замацаваная лексема – **сцізорык**, якая паходзіць з польскай мовы – *scyzoryk*. Слова даследчыкі-этымолагі адносяць да лацінскага *scizorium* – ‘крояць’ і лічаць новым запазычаннем з французскай мовы *scizor*, да якога далучаецца польскі суфікс *-ук* на ўзор *póżyk* [6, с. 80].

Між тым, у Лоеўскім раёне ўжываецца дыялектнае найменне – *складанчык*: *Куды ні іду, а складанчык у кармані ляжыць* [4, VIII, с. 151]. Лексема *складанчык* адзначана таксама ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” з паметай *размоўнае*: *У мяне засталася толькі адна надзея: вымяняць дзягу сабе на свой стары складанчык* [7, V/1, с. 170–171].

Відавочна, што гэта найменне ўтварылася суфіксальным спосабам ад прыметніка *складаны* пры дапамозе суфікса *-чык* (*складанчык > *складаны > *складаць).

Нож – адзін з самых неабходных атрыбутаў хатняй гаспадаркі. У сувязі з вялікай запатрабавальнасцю рэчы менавіта ў народна-бытавой мове ў параўнанні з літаратурнай беларусамі ўжываецца значна большая колькасць назваў гэтай прылады для рэзання. Не з’яўляецца выключэннем і мова жыхароў Гомельскай вобласці, у якой для наймення нажа зафіксаваны дыялектныя сінанімічныя лексемы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Купрыенка, В. А., Шур В. В. Матэрыялы да слоўніка гаворак Мазырскага Палесся : вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта беларускага аддзялення. – Мазыр : Мазырскі дзяржаўны педагагічны інстытут, 1996. – 70 с.

2 Курцова, В. М. З народнага слоўніка / Жывое народнае слова : дыялектал. зб. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – С. 76–95.

3 Кучук І. М., Малюк А. К. Палескі слоўнік : Лельчыцкі раён. – Мазыр : МазДПШ імя Н. К. Крупскай, 2000. – 156 с.

4 Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны. – У кн.: Беларуская мова і мовазнаўства. Міжвуз. зборнік. Беларуская мова. – Мінск : Выдавецтва БДУ імя У. І. Леніна. Вып. 4. Е – К. – 1976. – 276 с.; Вып. 8. С. – 1980. – 192 с.; Вып. 10. Х – Я. – 1982. – 160 с.

5 Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклоры і мастацкай літаратуры : Слоўнік / [У. В. Анічэнка, В. А. Горленка, Л. І. Злобін, Д. А. Лявончанка]; Пад рэд. У. В. Анічэнкі. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1983. – 174 с.

6 Сцяцко, П. У. Народная лексіка і словаўтварэнне / П. У. Сцяцко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

7 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / Пад агульнай рэдакцыяй К. К. Атраховіча (Кандрата Крапівы). Т. 3. Л – П / [Рэд. тома П. М. Гапановіч]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.; Т. 5. Кн. 1. С – У / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск : выдавецтва “Беларус. Сав. Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1982. – 663 с.; Т. 5. Кн. 2. У – Я / [Рэд. тома М. Р. Суднік]. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1984. – 608 с.

8 Тураўскі слоўнік : у 5 т / Склад. А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка. Т. 2. Д – К. – 1982. – 271 с.; Т. 3. Л – О. – 1984. – 311 с.; Т. 5. С – Я. – 1987. – 423 с.

9 Фальклорны слоўнік Гомельшчыны / Склад. У. В. Анічэнка, У. А. Бобрык, Л. П. Кузьміч, Дз. Дз. Паўлавец; навуковы рэдактар А. А. Станкевіч. – Гомель : УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”, 2003. – 346 с.

10 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. У 12 т. Т. 4. К – Каята / [В. Дз. Лабко, І. І. Лучыц-Федарэц, В. У. Мартынаў і інш.; Рэд. В. У. Мартынаў]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 327 с.; Т. 5. К – Л / Укл. В. У. Мартынаў, І. І. Лучыц-Федарэц; Рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 320 с.; Т. 8. Н – П / Укл. Г. А. Цыхун і інш.; Рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 270 с.

In the article, based on factual material, the source of which was the dialectological dictionaries of the Gomel region and materials for them, the names of the knife in Gomel dialects are considered. The etymology of the literary lexeme knife and most dialectological units with this meaning is presented, stable combinations with this component in folk art are noted.

К. С. ШАЎЦОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Францыска Скарыны”)

ТРАДЫЦЫІ ВЯСЕЛЬНАЙ АБРАДНАСЦІ БЕЛАРУСАЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ФАЛЬКЛОРУ КАЛІНКАВІЦКАГА РАЁНА)

Артыкул прысвечаны апісанню вяселля, яго традыцый і звычаяў у Калінкавіцкім раёне. Матэрыялы ўзяты са слоў жыхароў раёна, якія з’яўляюцца асновай артыкула, сістэматызаваны і дапоўнены аўтарам, а таксама ўзяты з фальклорна-этнаграфічнага зборніка.

Вяселле – гэта прыгожая абрадавая цырымонія, калі два чалавекі, вырашаючы ўзаконіць свае адносіны, каб афіцыйна называцца сям’ёй, аб’ядноўваюцца ў шлюбе. Вядома, што ў кожным раёне нашай самабытнай Беларусі існуюць свае традыцыі і звычаі правядзення вяселля. Захаванне і перадача традыцыйнай культуры адбываецца, дзякуючы каштоўным успамінам прадстаўнікоў старэйшага пакалення, якія з радасцю дзеляцца сваімі ведамі пра колішнія абрады і звычаі. “Адным словам, каб далучыцца да гэтай своеасаблівай энцыклапедыі традыцыйнага народнага жыцця беларусаў Гомельшчыны і глыбей спасцігнуць духоўны свет нашых продкаў, варта пазнаёміцца з прапанаванымі рэгіянальнымі апісаннямі вяселля” [1, с. 4]. Асабліваю цікавасць выклікаюць мясцовыя асаблівасці вясельнага абраду Калінкавіцкага раёна. Вяселле ў Калінкавіцкім раёне праходзіць пераважна па традыцыях класічнай вясельнай абраднасці, у якой вылучаюцца тры перыяды: давясельны, уласна вясельны і паслявясельны.

На першым этапе ідзе падрыхтоўка сем’яў маладых да святкавання шлюбу. Яшчэ да вяселля трэба было пазнаёміцца бацькам і сваякам маладых. Для гэтага выбіраецца дзень, калі ў хату нявесты прыходзяць сватацца жаніх і ягоныя бацькі. Паміж бацькамі і сваякамі адбываецца наступны дыялог: “*Выйшаў я утрам на двор, аж мая цялушка выбягла з хлява і пабегла. Я за ёй, ды не трапіў злавіць. Бегаў, я бегаў дзень, ды не знайшоў. Тут людзі мне казалі, што бачылі яе ў вас. Можэ б, мы яе забралі?*” (в. Малыя Аўцюкі) [1, с. 264]. Бацькі нявесты робяць выгляд, што не ведаюць, аб чым тут гаворыцца. А калі выходзіць сама нявеста, сваякі і бацькі маладога гавораць, што менавіта гэта дзяўчына падыходзіць для іх сына ў якасці жонкі. Нельга было прыходзіць сватацца з пустымі рукамі, таму нявесту адорваюць падарункамі, каб паказаць, у якую добрую і багатую сям’ю яе аддаюць. Тым часам бацькі нявесты хваляць дачку і радуюцца яе шчасцю – выйсці замуж за добрага жаніха.

Пасля сватання, калі бацькі станюцца вырашылі пытанне аб шлюбе маладых, навіна аб вяселлі паведамляецца астатнім сваякам і сябрам. У структуры вясельнай абраднасці важнае месца адводзіцца запоінам, калі пасватаная дзяўчына і яе бацькі афіцыйна аб’яўляюць аб сваёй згодзе на шлюб.

Калі ўсе госці запрошаны і ведаюць, што хутка на свет з’явіцца новая сям’я, пачынаецца новы клопат па падрыхтоўцы самога дня вясельнай імпрэзы.

Звычайна вяселле адбывалася напрыканцы тыдня ў суботу. Да гэтага часу трэба было спячы каравай. Яго пяклі ўвечары ў пятніцу, абавязкова рабілі салодкім, каб і жыццё маладых было салодкім: “*Украшалі добра, як каравай вынімалі, так яго і “мачылі”, г. зн. пакрывалі стол, пілі гарэлку*” (в. Малыя Аўцюкі) [1, с. 264].

У суботу, гэта значыць у дзень вяселля, зраніцы праходзіў выкуп. Абрад, калі жаніх і яго сябры, якія дапамагаюць жаніху, выконваюць загадзя прыдуманых заданні, каб убачыць нявесту. Сам працэс выкупу нявесты арганізуюць сяброўкі нявесты, яны таксама і прапануюць розныя творчыя заданні.

Жаніх павінен прыехаць у хату да нявесты, дзе яго ўжо чакаюць. Задача сябровак нявесты: “заблытаць жаніха і выцягнуць з яго як мага больш грошай”; “Як нявесту выкупілі, так сядваюць у яе за стол. Ядзяць, крыху п’юць. Потым едуць ў сельсавет. Пасля, як там ужо ўсё зробіць, едуць да маладога. Пакуль едуць ў сельсавет, перастрэць іх нельга. Як хто стаяў упоперак дарогі, дык хлопцы гналі прэч. А вось як адтуль вярталіся, дык ужо дазвалялася спыняць, толькі трэба было ставіць на стол, на яго класці хлеб з соллю” (в. Малыя Аўцюкі) [1, с. 264].

Паводле ўспамінаў Мірановіч Надзеі Мікалаеўны, 1954 г. н., жыхаркі г. Калінкавічы, “у сельсавеце ж існаваў свой абрад. На падлогу пад ногі маладым сцэлеца ручнік, які вышывала нявеста да вяселля, як сімвал моцнага пачатку сямейнага жыцця. Пасля ўзаконьвання шлюбу маці аднаго з маладых брала ручнік, абязвала ім рукі маладых, малілася і жадала ім добрага і доўгага жыцця адзін з адным. У адказ на гэта маладыя павінны захоўваць гэты ручнік, каб потым перадаць сваім дзецям” (запісана студэнткай Шаўцовай К. у верасні 2024 г.).

Як адзначыла далей інфармант, “на прыездзе ў хату жаніха ад брамкі да ганка была выслана даматканая вясковая дарожка. А маці жаніха, свякруха нявесты, апранала вывернуты навуварат кажух, гэта паліто з аўчыны, і сустракала маладых з мёдам. Мёд даваўся маладым, каб жыццё іхняе было вельмі салодкае” (запісана ў г. Калінкавічы ад Мірановіч Надзеі Мікалаеўны, 1954 г. н., студэнткай Шаўцовай К. у верасні 2024 г.). У мясцовай вясельнай традыцыі меў месца рытуал абсыпання маладых зярнятамі жыта: “Побач з маці стаялі жанчыны і спявалі народныя песні, сыпалі на маладых жыта як сімвал урадлівасці і новага нараджэння” (запісана ў г. Калінкавічы ад Мірановіч Надзеі Мікалаеўны, 1954 г. н., студэнткай Шаўцовай К. у верасні 2024 г.). Заслугоўваюць ўвагі тлумачэнні мясцовых жыхароў наконт выкарыстання солі, якой абавязкова павінны былі пасаліць кавалкі каравая, з якім сустракалі маладых: “Затым выносіўся каравай і соль. Бацька нявесты трымаў каравай, каб маладыя адламалі па кавалачку, пасалілі яго і пакармілі адзін аднаго. Соль патрэбна была для таго, каб маладыя ў апошні раз насалілі адзін аднаму перад уступленнем у сямейнае жыццё. Пасля абраду маладыя кланяліся бацькам і заходзілі ў хату, у якім нявеста ўжо павінна была застацца з жаніхом” (запісана ў г. Калінкавічы ад Мірановіч Надзеі Мікалаеўны, 1954 г. н., студэнткай Шаўцовай К. у верасні 2024 г.).

Звычайна было прынята, каб бацькамі маладых быў накрыты агульны вялікі стол, што сімвалізавала яднанне сем’яў жаніха і нявесты: “Самі гулянні адбываліся ў доме жаніха. Накрываўся вялікі і доўгі стол у якасці сімвала збліжэння дзвюх сем’яў, які накрывалі сумеснымі сіламі бацькі маладых. Маладыя ж сядзелі ў канцы стала, як галоўныя, насупраць бацькоў” (запісана ў г. Калінкавічы ад Мірановіч Надзеі Мікалаеўны, 1954 г. н., студэнткай Шаўцовай К. у верасні 2024 г.).

Вялікі вясельны каравай дзялілі паміж гасцямі ўжо ўначы. Перад гэтым госці па чарзе выходзілі віншаваць маладых, дарыць падарункі і грошы: “Грошы кладуць у талерку, накрытую платочкам (на голую нельга)” [1, с. 264, в. Малыя Аўцюкі]. Потым “гасцей выклікалі сваты, запрашаючы: “Выклікаем на каравай...”, затым за віншаванні госцю давалі выціць” (запісана ў г. Калінкавічы ад Мірановіч Надзеі Мікалаеўны, 1954 г. н., студэнткай Шаўцовай К. у верасні 2024 г.).

Існуе таксама не менш важны рытуал, які праводзіўся позна ўвечары ці ўначы і быў звязаны з пераводам нявесты ў жаночкі стан: здымалі з галавы фату і завязвалі хустку: “Нявеста садзілася ў цэнтры стала або пасярод хаты. Маці жаніха выходзіла і здымала фату з нявесты, жадаючы ёй шчасця. Яна ж магла і падарыць падарунак сваёй нявестцы. Калі фата была знята, на галаву нявесты павязвалася хустка, вузел якой завязваўся пэўным чынам. Хустка – сімвал жанчыны-жонкі, а таксама сімвал развітання з дзявоцтвам” (запісана ў г. Калінкавічы ад Мірановіч Надзеі Мікалаеўны, 1954 г. н., студэнткай Шаўцовай К. у верасні 2024 г.).

Позна ноччу госці разыходзіліся па дамах, а маладыя заставаліся ў доме мужа.

Другі дзень вяселля святкаваўся ў гэтым жа доме. Зноў прыходзілі госці і праводзілі розныя гульні для маладых: “У гэты ж дзень прыходзілі ражаныя, якія паказваюць розныя смешныя гісторыі, дзе галоўныя героі – жаніх з нявестай. Тут жа спяваюць вясёлыя песні, розныя прыпеўкі. У нас на другі дзень усегды выконваюць аўцюкоўскі барабан: на ўслон ставяць міску жалезную, у яе кідаюць лыжкі, вілкі. На край міскі сядзе баба, спявае прыпеўкі і скача так, каб лыжкі ў міске прыгалі і грымелі. У гэты дзень госці ідуць з хаты раней. Пасля таго, як ажаніліся, маладая павінна цэлы тыдзень жыць у сваякрухі і ні ў якім разе ёй нельга ісці дадому, бачыць маці” [1, с. 265, в. Малыя Аўцюкі].

Такім чынам, вяселле ў Калінкавіцкім раёне мае шэраг мясцовых спецыфічных асаблівасцей, якія выяўляюцца ў яго, структуры, а таксама ў шматлікіх прыкметах і павер’ях. Імпануе той факт, што жыхары і сёння захоўваюць у памяці звесткі пра вясельную абраднасць продкаў і з задавальненнем перадаюць іх моладзі.

У артыкуле выкарыстаны матэрыялы, сабраныя аўтарам артыкула ў г. Калінкавічы ад Мірановіч Надзеі Мікалаеўны, 1954 г. н.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік. Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступны артыкул, рэдагаванне – І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак.– Мінск : ЛФМ “Нёман”, 2003 – 472 с.

The article is devoted to the description of the wedding, its traditions and customs in the Kalinkovichi district. The materials are taken from the words of the residents of the district, which are the basis of the article, systematized and supplemented by the author, as well as taken from a folklore and ethnographic collection.

ШЭНЬ ЦЗЯЧЭН

(г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»)

ЗАКЛИНАНИЯ КАК ФРАГМЕНТЫ РУССКИХ ЛЮБОВНЫХ ЗАГОВОРОВ

В статье рассматриваются заклинания, входящие в состав русских любовных заговоров. В содержательном аспекте отмечается аморальный характер любовных заклинаний, принадлежащих к сфере вредоносной магии. С точки зрения синтаксической структуры выделяется два типа таких сакральных текстов – заклинания императивного и оптативного типов. Исследуется «внутренняя логика», синтаксическая структура и лексический состав рассматриваемых заклинаний.

Важной особенностью заклинаний является их иллюкутивная (воздействующая на реальность) природа, в связи с чем любой заклинательный текст представляет собой «магический речевой акт, при котором сила слова оказывает влияние на физическую реальность мира, а произносящий его оказывается посредником между изменяемой реальностью и высшими силами, призванными исполнить каузируемое действие» [1, с. 906]. Заклинания могут быть не только самостоятельной, «самодостаточной» словесной формулой, но и «составной частью более сложных вербальных форм – заговоров» [2, с. 258], которые, как правило, имеют стандартную композицию: зачин, представленный устойчивой формулой; эпическую часть, описывающую некое магическое пространство, культовые объекты или сверхъестественных персонажей; собственно заклинание – выраженная в императивной форме мольба, просьба или требование; формула-«закрепка».

В данной работе рассматриваются русские заклинания, являющиеся органической частью любовных заговоров, которые относятся к числу наиболее распространенных сакральных текстов. Следует отметить, что данный вид заговоров однозначно оценивается специалистами-мифологами как проявление «черной», магии, направленной на причинение вреда психическому и физическому здоровью человека: «На фоне церковного осмысления любви и брака любовная магия предстает, несомненно, как сфера кощунственная и антихристианская. Вместо неземного чувства, приобщающего человека к Богу, мы видим здесь низменную страсть, приносящую боль и протекающую подобно болезни. Вместо христианского брака – адские муки и отчаяние. Если брачный ритуал основан на свободном волеизъявлении, то любовная магия – насилие и принуждение» [3, с. 114]. Заклинания этого типа являются неотъемлемой частью любовной магии, которая «возникла из вредоносной, переняв все ее приемы воздействия на человека» [4, с. 299].

С синтаксической точки зрения рассматриваемые заклинательные тексты можно разделить на два типа: а) заклинания императивного типа и б) заклинания оптативного типа.

1 В заклинаниях императивного типа, выражающих с помощью глаголов повелительного наклонения открытое повеление, побуждение кого-либо к определенному действию, регулярно используется обращение к ветру как к посреднику, призванному исполнить «приворотную» волю заклинателя. Восприятие ветра как негативно осмысливаемой стихии глупо закономерно, поскольку ветер «в народных представлениях персонифицируется или наделяется свойствами демонического существа» [5, с. 357]. В частности, ветры, к которым обращены заклинания, называются либо именами людей – *Моисей* и *Лука* (прецедентные библейские имена – пророк *Моисей* и евангелист *Лука*?), либо именами, связанными со сторонами света – *Сток* (Восток), *Сивер* (Север), *Лето* (Юг). Роль ключевых слов в подобных

текстах выполняют императивные формы каузативных глаголов *дуть*, *винтить*, *распалить*, *присушить*, *свести* ‘соединить’, обозначающие действия, в результате которых объект заклипания должен тосковать и сохнуть; сравн. *сохнуть* ‘страдать от любви к кому-либо’ [6, с. 1243]: *Ветер Моисей, ветер Лука, ветры буйные, вихори! Дуйте и винтите по всему свету белому и по всему люду крещеному; распалите и присушите медным припоем рабу (имя) ко мне, рабу Божью (имя). Сведите ее со мною – душа с душою, тело с телом и плоть с плотью* [7, с. 7]; *Помолюсь я трем братьям-ветрам: «Первый брат Сток, второй брат Сивер, третьей брат Лето! Внесите вы тоску и сухоту в рабицу Божью (имя), чтоб она по мне, рабе Божьем (имя), тосковала и сохла, не могла бы без меня ни дня дневать, ни часа часовать, отныне до века и во веки»* [7, с. 8].

Субъект магического вербального акта может обращаться к другой «мужской» стихии – огню – с просьбой «извлечь» из его собственной души испытываемые им любовные переживания (*тоску тоскучую и сухоту плакучую*) и перенести, «вложить» их в тело девушки/женщины, точнее – в ее жизненно важные органы, осмысляемые как «носители» любовного чувства: *Гой еси, огонь и польмя! Сослужите службу верную, великую: выньте из меня (имя) тоску тоскучую и сухоту плакучую; понесите ее через моря и реки и вложите ее в рабу Божью (имя) – в белую грудь, в ретивое сердце и в легкие, и в печень, чтоб она обо мне, рабе Божьем (имя), тосковала и горевала денно, ночью и нолуночно* [7, с. 12].

Иную образную основу имеет текст заклинания, в котором роль посредника выполняет более романтический символ – огненная стрела, которая, по замыслу и убеждению заклинателя, должна поразить сердце, кровь, уста и очи девушки в такой степени, чтобы она на протяжении всей жизни – *от века и до века* – тосковала и горевала, то есть испытывала не зависящее от ее воли сильное любовное чувство: *О ты, огненная стрела! Воротись и полетай, куда я тебя пошлю: есть на святой Руси красна девица (имя), полетай ей в ретивое сердце, в черную печень, в горячую кровь, в становую жилу, в сахарные уста, в ясные очи, в черные брови, чтобы она тосковала, горевала весь день, при солнце, на утренней заре, при младом месяце, на ветре-холоде, на прибылых днях и на убылых днях, отныне и до века* [7, с. 11].

Той же логической модели (просьба к «магическому помощнику «извлечь» его собственное любовное чувство и «вложить» его в тело объекта заклинания») соответствует содержание ритуально-магического текста, где в роли «помощников» выступают четыре ангела (святые евангелисты Лука, Иоанн, Марк и Матфей?): *Вы, четыре ангела, вырвите тоску-кручину из меня, раба (имя), из моего тела белого, из моих черных очей, из всех моих жил и суставов и недугов и вложите ту тоску-кручину в рабу (имя) – в ее тело белое, и в ее черны очи, и во все ее жилы и суставы, и недуги; чтобы раба (имя) тосковала по мне, рабе (имя), и горевала и во всей тоске пребывала, и никогда меня не забывала* [7, с. 17].

В некоторых случаях заклинатель обращается за помощью к демоническим персонажам, что, по мнению Е. Б. Смилянкой, обусловлено осознанием непристойности, греховности такого поступка: «В магическом любовном привороте обращение к нечистой силе и богоотступничество осознавались нередко как необходимая плата за испрашиваемые любовные утехы» [8, с. 174]. Так, в стремлении «зажигать» душу и тело «девицы-рабицы», заклинатель рассчитывает на помощь верховного представителя нечистой силы – Сатаны: *Гой еси ты, государь Сатана! Пошли на помощь ко мне, рабу твоему, часть бесов и дьяволов – Зеследер, Парластон, Коржан, Ардун, Купалолака – с огнями горящими и пламенем палящим, и чтоб они шли к рабице-девице и зажигали бы они по моему молодецкому слову ее душу, и тело, и буйную голову* [9, с. 84]. Употребленный в форме императива глагол *зажечь* реализует в данном случае, как и в следующем тексте, переносное значение ‘вызвать у кого-либо подъем чувств’ [6, с. 322]: *Уж ты худ бес! Кланяюсь я тебе и поклоняюсь: сослужи мне службу и сделай дружбу: зажги сердце (имя) по мне (имя) и зажги все печенья и легкое, и все суставы по мне (имя)* [10, с. 305].

2 Содержание заклинательных текстов оптативного характера представляется (по сравнению с рассмотренными выше примерами) менее категоричным, «смягчающим», поскольку в них лишь выражается желание, которое испытывает субъект речи. Построение

заклинаний-оптативов подчинено логической схеме, в основе которой лежит стремление субъекта речи привести желаемое (состояние объекта заклинания) в соответствие с действительностью – как позитивно, так и негативно осмысливаемой. Синтаксически подобные конструкции представляют собой сложноподчиненные предложения с местоименно-соотносительной связью между главной частью и придаточной частью со значением сравнения (союзные средства как ... так).

В качестве компаратора в таком случае может использоваться идеальный христианский образ – Богородица, испытывающая переживания за судьбу Сына: *Сидит в чистом поле сама Пресвятая Богородица Мати Божья. Как она скрипит и болит по своем Сыне, так бы по рабу Божьем (имя) раба Божья (имя) скрипела и болела, и в огне горела, не могла бы она ни жить, и не быть, и не пить, и не есть* [7, с. 13].

В двух следующих заклинаниях в качестве компараторов используются более «приземленные» – связанные с рыбой – образы: в первом случае – идеальное расположение рыбьей чешуи отождествляется с плотным, прочным «прилеганием» мыслей девушки о субъекте речи; во втором случае «тошная», то есть трагическая для рыбы ситуация ее нахождения на песке или в горячей воде сравнивается с «тошным», то есть болезненным, неотступным любовным чувством девушки/женщины по отношению к заклинателю: *Как у белой рыбицы прилегла чешуя от головы до хвоста, так бы прилегли ко мне, рабу Божью (имя), у нее, рабы Божьей (имя), думы и мысли на всяк час и на всяк день в полном месяце и во все четные, во все двадцать четыре часа всегда, ныне и присно, и во веки веков, аминь; Рыба карась или плотица, как тебе тошно на желтых песках, без воды и без грязи, тошно тебе в горячей и кипучей воде, так бы было тошно рабе (имя) но рабе (имя), чтоб она, раба (имя), без меня быть не могла* [7, с. 14].

Образ тесно переплетенных ветвей дерева, отождествляемый с любовными отношениями, использован в следующем заклинании оптативного характера: *Как свиты вместе верхи на дереве на той реке Ласке, так бы свивалась раба Божия (имя) со мною, рабом Божьим (имя), в ветхе месяце, и в полне, и в перекрое ласкою своею и любовью всегда* [11, с. 429].

В рамках оптативной конструкции любовные чувства субъекта заклинания, испытываемые им по отношению к объекту магической речи, могут представляться как некий «образец» ответного чувства: *Как раб Божий (имя) любит рабу Божию (имя), так бы и раба Божия (имя) не могла без него ни жить, ни пить, ни есть, и любила, и почитала его лучше отца и матери, белого месяца и красного ясна солнышка, веки по веки, отныне до веку* [10, с. 313].

В некоторых случаях заклинание-оптатив может являться «сопутствующим» речевым актом – приговором, сопровождающим «приворотное» действие, совершаемое девушкой / женщиной по отношению к парню / мужчине. Сравн.: «Из-под правой ноги, из-под пятки, вырвать клочок травы и положить ее под потолочную балку, приговаривая следующее заклинание: *Как трава сия будет сохнуть во веки веков, так чтоб и он, раб Божий (имя) по мне, рабе Божьей (имя) сохнул душой и телом и тридесатью суставами*» [12, с. 45].

Последний пример соотносится с содержанием одного из фрагментов древнерусской баллады «Добрыня и Маринка», где киевская ведьма Марина Игнатьевна проводит ритуал привораживания, «присушки» Добрыни Никитича, заключающийся в помещении в печь «вырезанных» из земли его следов с одновременным произнесением заклинания в форме оптатива: *И в те поры Марине за беду стало, / Брала она следы горячие молодецкие, / Набирала Марина беремья дров, / А беремья дров белодубовых, / Клала дрова в печку муравлёную / Со теми следами горячими. / Разжигает дрова палящатым огнем, / И сама она дровам приговаривает: / «Сколь жарко дрова разгораются / Со теми следами молодецкими, / Разгоралось бы сердце молодецкое / Как у молодца Добрынюшки Никитьевича»* [13, с. 293].

В пределах одного любовного заговора могут использоваться оба вида заклинаний – как императивное, так и оптативные. Так, в одном из заговорных текстов субъект речи встречается на дороге трех магических персонажей – братьев Усыню, Бородыню и Никиту Маментия, к которым он, используя императивные формы глаголов, обращается с обычной для подобных текстов просьбой: *Подите вы, сходите, послужите мне, куда я вас пошлю, раб Божий (имя): зажгите вы ретивое сердце у рабы Божьей (имя)*. Далее эта просьба

конкретизируется и «углубляется» за счет нескольких параллельно употребленных оптативных конструкций, в которых в качестве компараторов выступают природные объекты, люди и животные: *как огонь горит в печи жарко-нажарко, не потухает, так бы ее сердце горело по рабе Божьем* (имя); *как мил весь белый свет, так бы я казался рабе Божьей* (имя) *краснее красного солнышка, светлее светлого месяца; как тоскует мать по дитяти, так бы раба Божья* (имя) *тосковала и горевала по рабе Божьем* (имя), *тосковало и горевало ее сердце; как тоскует младенец по титьке, так бы и она тосковала и горевало сердце у рабы Божьей* (имя) *по рабе Божьем* (имя); *как тоскует кобыла по жеребенке, корова по теленке, так бы раба Божья* (имя) *тосковала и горевало ее сердце по рабе Божьем* (имя); *как тоскует сука по щенятам, кошка по котяткам, утка по утятам, клуша по клушатам, так бы и она, раба Божья* (имя), *тосковала и горевало ее сердце по рабе Божьем* (имя) [7, с. 8–9].

Таким образом, любовные заклинания императивного и оптативного типов различаются не только синтаксическими особенностями (в первом случае они представлены простыми распространенными предложениями, а во втором – сложноподчиненными предложениями), но и содержанием: более «смягченные» оптативные заклинания употребляются в магической практике для выражения желания через использование различных образов-компараторов.

Список использованной литературы

- 1 Щеглова, Н. И. Заклинание как побудительный речевой акт в новозаветных текстах / Н. И. Щеглова // Индоевропейское языкознание и классическая филология. – 2017. – С. 905–916.
- 2 Толстая, С. М. Заклинание / С. М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под ред. Н. И. Толстого. – Т. 2. – М. : Междунар. отн., 1999. – С. 258–260.
- 3 Топорков, А. Л. Заговоры в русской рукописной традиции XV–XIX вв.: История, символика, поэтика / А. Л. Топорков. – М. : «Индрик», 2005. – 480 с.
- 4 Жуйкова М. В. Зачем Маринка сожгла следы Добрыни? (Заметки о происхождении любовной магии) / М. В. Жуйкова // Антропологический форум. – 2006. – №4. – С. 286–312.
- 5 Плотникова, А. А. Ветер / А. А. Плотникова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. – Т. 1. – М. : Междунар. отн., 1995. – С. 357–361.
- 6 Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : «Норинт», 2000. – 1536 с.
- 7 Майков, Л. Н. Великорусские заклинания / Л. Н. Майков. – СПб. : Типография Майкова, 1869. – 164 с.
- 8 Смилянская, Е. Б. Волшебники. Богохульники. Еретики. Народная религиозность и «духовные преступления» в России XVIII в. / Е. Б. Смилянская. – М. : «Индрик», 2003. – 464 с.
- 9 Миллер, В. Ф. Ассирийские заклинания и русские народные заговоры / В. Ф. Миллер // Русская мысль. – 1896. – № 7. – С. 66–89.
- 10 Русский народ: Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия / Собр. М. Забылиным. – М. : Автор, 1992. – 607 с.
- 11 Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в. / Составление, подготовка текстов, статьи и комментарии А. Л. Топоркова. – М. : «Индрик», 2010. – 832 с.
- 12 Нижегородские заговоры (В записях XIX–XX веков). – Нижний Новгород, 1997. – 127 с.
- 13 Былины. Вступительная статья, подготовка текста и примечания Б. Н. Путилова. – Л. : Сов. писатель, 1957. – 486 с.

The article discusses the spells that are part of Russian love spells. In the substantive aspect, the immoral nature of love spells belonging to the sphere of harmful magic is noted. From the point of view of the syntactic structure, two types of such sacred texts are distinguished – spells of imperative and optative types. The “internal logic”, syntactic structure and lexical composition of the spells under consideration are investigated.

Навуковае электроннае выданне

МОВА Ў ПАРАДЫГМЕ СУЧАСНЫХ ГУМАНІТАРНЫХ ВЕДАЎ

Зборнік навуковых артыкулаў

Падпісана да выкарыстання 11.03.2025.

Аб'ём выдання 2,34 МВ.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”.
Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013 г.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў у якасці:
выдаўца друкаваных выданняў № 1/87 ад 18.11.2013 г.;
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 ад 17.04.2017 г.
Вул. Савецкая, 104, 246028, Гомель.

<http://conference.gsu.by>